

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

NİŞANCIZÂDE'NİN NÛRU'L-'AYN ADLI ESERİNİN
TAHKİK VE TAHLİLİ (1-6. FASILLAR)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Rukıyye HACİFETTAHOĞLU GÜLEÇYÜZ

Danışman:

Prof. Dr. Asım Cüneyd KÖKSAL

İSTANBUL

2020

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

NIŞANCIZÂDE’NİN NÛRU’L-‘AYN ADLI
ESERİNİN TAHKİK VE TAHLİLİ (1-6. FASILLAR)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Rukıyye HACİFETTAHOĞLU GÜLEÇYÜZ

Danışman:
Prof. Dr. Asım Cüneyd KÖKSAL

İSTANBUL
2020

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda 020116YL01 numaralı Rukıyye HACİFETTAHOĞLU GÜLEÇYÜZ'ün hazırladığı “*Nişancızâde'nin Nûru'l-'ayn Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (1.- 6. Fasıllar)*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 31/01/ 2020 günü (15 : 00 – 17 : 00) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Asım Cüneyd KÖKSAL
Marmara Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Süleyman KAYA
İstanbul Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Rukıyye HACİFETTAHOĞLU GÜLEÇYÜZ

31.01.2020

ÖZ

Bu çalışma, Nişancızâde Mehmed Efendi'nin kendisinden iki asır önce yaşamış Şeyh Bedreddin'in *Câmi 'u' l-fusûleyn* adlı eseri üzerine hazırladığı *Nûru' l-'ayn* adlı eser hakkındadır. *Nûru' l-'ayn*'ın müellifi Nişancızâde Muhyiddin Mehmed kâdılık yaptığı dönemde *Câmi 'u' l-fusûleyn*'e sıkça başvurmuş, duyduğu ihtiyaç üzerine muhtemelen mülâzemet dönemlerinden birinde eseri düzenlemeye girişmiştir. *Nûru' l-'ayn*, *Câmi 'u' l-fusûleyn* üzerine yapılan diğer çalışmalarla kıyaslandığında eserin bütünü üzerine yapılmış olması ile dikkat çekmektedir. Nişancızâde'nin çıkış noktası eserin kullanımını kolaylaştırmaktır. Nüshalarının çokluğu, fıkıh literatüründe kullanıldığının bilinmesi ve bazı yazmalarda kadıların esere teveccühüne işaret eden notların bulunması eserin aktif olarak kullanıldığı ve kabul gördüğünü göstermektedir.

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci ana bölüm eserin ortaya çıktığı dönem ile müellifinin hayatını anlatan ve teze konu olan eserin tanıtımını yapan üç kısımdan oluşmaktadır. Bu bölümün eserin anlaşılmasına zemin hazırlaması amaçlanmaktadır. İkinci ana bölüm *Nûru' l-'ayn* metninin *Câmi 'u' l-fusûleyn* ile karşılaştırılmasıyla elde edilen bulguların değerlendirilmesine ayrılmıştır. Üçüncü ana bölümde ise eserin I-VI. fasıllarının tahkikli metnine yer verilmiştir. Bu sayede proje tamamlandığında XVI-XVII. yüzyıl Osmanlı hukuk literatürüne ait bir yazma eser ilim dünyasının istifadesine sunulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Nişancızâde, *Nûru' l-'ayn*, Şeyh Bedreddin, *Câmi 'u' l-fusûleyn*, Yargılama Usulü, Kâdı, Kaza, Osmanlı, XVI. Yüzyıl, XVII. Yüzyıl.

ABSTRACT

This study is focused on Nişancızâde Mehmed Efendi's *Nûru'l-'ayn*, a rearrangement of Şeyh Bedreddin's *Câmi'u'l-fusûleyn*. During his judgeship, Nişancızâde Muhyiddin Mehmed frequently referred to *Câmi'u'l-fusûleyn* and, upon the need he felt, embarked upon rearranging it, probably in his tenure as novice. Compared to other texts written around *Câmi'u'l-fusûleyn*, *Nûru'l-'ayn* stands out by its covering the entire source text. Nişancızâde's motivation was to facilitate the book's usage. The popularity, reception, and circulation of Nişancızâde's work are evidenced by the multiple manuscript copies, the citations in legal literature, and paratextual notes that show the appeal of judges to the book.

The thesis consists of three parts. The first part presents, in three sections, the time and life of the author and introduces the text in question. This part is meant to lay ground for an understanding of the book. The second part is dedicated to the analysis of the findings from a comparison between *Nûru'l-'ayn* and *Câmi'u'l-fusûleyn*. Finally, the third part comprises of the critical edition of the chapters I-VI from the book. When completed, the project will make a manuscript from the 16th-17th century Ottoman legal literature available for the Islamic scholarship.

Key Words:

Nişancızâde, *Nûru'l-'ayn*, Şeyh Bedreddin, *Câmi'u'l-fusûleyn*, juristic procedure, judge (kâdı), judiciary, Ottoman, 16th century, 17th century

ÖNSÖZ

Câmi 'u'l-fusûleyn gördüğü hüsnü kabul ve müellifinin siyasi ve tasavvufi kimliği sebebiyle birçok çalışmada ele alınmıştır, başka çalışmalar için de uygun bir mecaldir. Elinizdeki çalışma, Nişancızâde Mehmed Efendi'nin tarih alanında yazdığı *Mir'âtü'l-kâ'inât* kadar meşhur olmadığını düşündüğümüz *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi 'i'l-fusûleyn* adlı eseri ve kendisi hakkındadır. *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi 'i'l-fusûleyn* adlı eserin incelenmesini hedefleyen ortak bir proje olarak planlanan çalışmada ilk olarak eserin bilgisayar ortamına aktarılması ve tahkikli bir metnin hazırlanması amaçlanmıştır. İkinci amaç, Şeyh Bedreddin'in kadılar için el kitabı olmasını arzu ederek iki fusul eserini düzenlemek suretiyle meydana getirdiği *Câmi 'u'l-fusûleyn*'in kendisinden iki yüzyıl sonra gelen Nişancızâde tarafından ne suretle değiştirildiğini incelemektir. Bu incelemenin metin ve şerh geleneğinin anlaşılmasına bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Tez çalışmalarının madden ve manen ortak yaşanan süreçler olduğu malumdur. Bu çalışmanın bir projenin parçası olması sürece farklı bir veçhe kazandırmıştır. Bu vesileyle proje konusu olan metnin belirlenmesinden çalışmanın doğru bir şekilde sürdürülmesi için zeminin oluşturulmasına kadarki süreçteki ihtimamlı koordinatörlüğü ve bireysel danışmanım olması hasebiyle karşılaştığım engellere karşı mücadelemi kolaylaştırarak teze devam etmemdeki olumlu etkisi, dikkatli bir eleştirmen ve ilgili bir danışman olmasından dolayı saygıdeğer hocam Prof. Dr. Asım Cüneyd Köksal'a çok teşekkür ederim. Projenin doğması ve ilerlemesinde tecrübeleri ve grubumuza itimatlarıyla destek olan sayın Prof. Dr. Ali Bardakoğlu ve Prof. Dr. İbrahim Kafi Dönmez hocalarıma müteşekkirim. Jürimde yer almayı kabul ederek katkı sunan Doç. Dr. Süleyman Kaya hocamıza teşekkür ederim. Yardım isteğimi geri çevirmeyerek bazı hususlara dikkatimi çeken ve kolaylıkla ulaşabildiğim hocam Prof. Dr. Şükrü Özen'i zikretmeden geçemem. Karar aşamasında projeye ilgi gösteren sayın Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul İsmail Ökten'e ve projeden haberdar olarak desteklerini sunan ilim insanlarına teşekkür ederim. Tez çalışmasının bir proje olarak yürütülmesi süreci daha sıkıntılı hâle getirirken süreçte aktif rol alan ve savunmaların ilkinin gerçekleştirerek önder olan Hümeysra Yorulmaz'ı ve yardımsever grup arkadaşlarım Betül Aktaş, Esra Karadeniz, Esra Nur Şağban, Fatma Sena Yasan, Süheyla Akçay Biçen, Resul Aygümüş ve Meryem Yılmaz'ı minnetle anarım. Bu süreçte eğitim hayatım boyunca kazandığım değerli

arkadaşlarım, komşularım ve ilme verdikleri değerle her zaman yanımda olan ailem ve kardeşim Mustafa büyük destekçilerimdi. Hayatımdaki başka değişikliklerle iç içe giren ve bana oldukça uzun gelen bu süreci benimle birlikte yaşayan iki kişiyi unutamam. Ders çalışmayı hayatın temel dinamiklerinden biri olarak kodlayan sevgili oğlum Ahmet Numan farklı tecrübelerin kapısıydı, iyilerden olsun, ilimle büyüsün. İlim yolunu beraber yürüdüğümüz, ilim ve hayat arasında dengeye ulaşmak için birlikte çaba sarf ettiğimiz, bu uzun soluklu süreçte desteğini inkâr edemeyeceğim kocam Mehmet Emin Bey sağ olsun. İlim yolunda daim olmamız Allah'ın izniyledir, şükürüm O'nadır.

Rukıyye HACİFETTAHOĞLU GÜLEÇYÜZ

2020

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	VI
İÇİNDEKİLER	Viii
KISALTMALAR.....	XI

GİRİŞ	1
-------------	---

I. MÜELLİF VE DÖNEMİ .....

1. Kuruluşundan XVII. Yüzyıla Kadar Osmanlı İlimiye Sistemi ve Kâdılık Mesleği.....	17
1.1. Kuruluşundan XVII. Yüzyıla Kadar Osmanlı İlimiye Sistemi	17
1.2. Kâdılık Mesleği.....	27
2. Nişancızâde Mehmed b. Ahmed.....	41
2.1. Müellifin Kimliği ve Ailesi.....	41
2.2. Eğitim Hayatı	46
2.3. Hizmet Hayatı	47
2.4. Eserleri	50
3. Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmî'î'l-fusûleyn	52
3.1. <i>Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmî'î'l-fusûleyn</i> 'de Esas Alınan Eserler.....	55
3.1.1. <i>Fusûlu'l-Üstrüşenî</i>	55
3.1.2. <i>Fusûlu'l-'Imâdî</i>	56
3.1.3. <i>Câmî'u'l-fusûleyn</i>	57
3.2. <i>Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmî'î'l-fusûleyn</i> 'in Özellikleri.....	60
3.2.1. Yazılış Tarihi ve Nedeni.....	60
3.2.2. Muhtevası	61
3.2.3. Konuların İşleniş Tarzı	64
3.2.4. <i>Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmî'î'l-fusûleyn</i> 'in Etkisi	65
3.2.5. Kaynakları	67
3.2.6. Eserin Nüshaları ve Metin Oluşturma Yöntemimiz.....	71

II. NÛRU'L-'AYN FÎ ISLÂHÎ CÂMÎ'Î'L-FUSÛLEYN'İN I-VI. FASILLARININ İNCELENMESİ .....

1. <i>Câmî'u'l-fusûleyn</i> ve <i>Nûru'l-'ayn</i> Arasındaki Ortak Konular	79
1.1. 1. Fasıl: Yargı ve Onunla İlgili Meseleler Hakkında	79
1.2. 2. Fasıl: İçtihat Konusu Olan Şeylerde Hüküm Vermeye Dair Meseleler ile Kâdının Adı Zikredilmeyen Yargı Davaları ve Failin Adı Zikredilmeyen Fiil Davaları.....	80
1.3. 3. Fasıl: Bir Başkasına Hasım Olabilen ve Olamayan Kişiler, Davanın Dinlenmesi İçin Mecliste Bulunması Gereken ve Gerekmeyenler ile Dava ve Hüküm Arasında Gerçekleşenler.....	81

1.4.	4. Fasil: Davanın Taraflarından Bir Grubun Dava ve Şikayetlerde Birbirini Temsil Edebilmesi.....	81
1.5.	5. Fasil: Gaibin Yargılanması, Davalı Dışındakilere Etkisi Olan Yargılama ve Gaibin Malında Tasarruf ve Kayıp Hakkındaki Meseleler	82
1.6.	6. Fasil: Dava Çeşitleri, Davaların Sihat Şartları, Davanın Dinlenmesi ve Dinlenmemesini Gerektiren Hâller	83
2.	<i>Câmi' u'l-fusûleyn ve Nûru'l- 'ayn</i> Arasındaki Farklılıklar	84
2.1.	<i>Câmi' u'l-fusûleyn</i> ve <i>Nûru'l- 'ayn</i> Arasında İçerik Bakımından Farklılıklar.....	84
2.1.1.	Nişancızâde'nin Fasıllardan Çıkardığı Kısımlar.....	85
2.1.1.1.	Hükmün Sebebini Zikretmemesine Örnekler	85
2.1.1.2.	Konuyu İhtisar Etmesine Örnekler	86
2.1.1.3.	Fasıldan Mesele Çıkarmasına Örnekler	89
2.1.1.4.	Şeyh Bedreddin'in Açıklamalarına Yer Verilmemesine Örnekler.....	93
2.1.2.	Nişancızâde'nin Fasıllara Eklediği Kısımlar	96
2.1.2.1.	Konuyu Daha Geniş Bir Şekilde Ele Alma Amacıyla Yaptığı Eklemeler	96
2.1.2.2.	Bir Hususa Dikkat Çekme veya Netlik Kazandırma Amacıyla Yaptığı Eklemeler.....	98
2.1.2.4.	Fasil İçinde Olmayan Bir Mesele veya Hükmü Ekleme	100
2.2.	<i>Câmi' u'l-fusûleyn</i> ve <i>Nûru'l- 'ayn</i> Arasında Üslup Telif Tarzına Dayalı Farklılıklar	102
2.2.1.	Konuyu Anlatma Biçiminde Farklılıklar	102
2.2.1.1.	Fasil İçinde veya Fasıllar Arasında Takdim Tehir Yapması.....	102
2.2.1.2.	<i>Câmi' u'l-fusûleyn</i> 'in Örneklerini Seçerek Vermesi.....	106
2.2.1.3.	Başka Fasıllara Atıf Yapması ve Yönlendirmesi	108
2.2.1.4.	Konuyu Baştan Kaleme Alması.....	108
2.2.1.5.	Farklı Başlıklar Açması	112
2.2.2.	Nişancızâde'nin Tercihleri.....	112
2.2.2.1.	Dil Tercihleri	112
2.2.2.2.	Lafız Tercihleri	113
2.2.2.2.1.	Hükme Etki Eden Lafız Tercihleri	113
2.2.2.2.2.	Hükme Etki Etmeyen Lafız Tercihleri	116
2.2.2.3.	Nakil Tercihleri.....	121
2.2.2.3.1.	Şeyh Bedreddin'in veya Nişancızâde'nin Kaynak Belirtmeden Yaptığı Nakiller.....	121
2.2.2.3.2.	<i>Câmi' u'l-fusûleyn</i> ve <i>Nûru'l- 'ayn</i> 'da İçeriği ve İfadesi Aynı Kaynağı Farklı Pasajlar.....	122
2.2.2.3.3.	<i>Câmi' u'l-Fusûleyn</i> ve <i>Nûru'l- 'ayn</i> 'da Kaynağı ve İçeriği Aynı Olup İfadesi Farklı Olan Pasajlar	127
3.	Nişancızâde'nin Eleştirileri	129
3.1.	Şeyh Bedreddin'i Eleştirmesi.....	130
3.2.	Nakil Yaptığı Müellifi Eleştirmesi.....	131
	SONUÇ	134
	KAYNAKLAR	137
	EK	150
	ÖZGEÇMİŞ	183

III. NÛRU'L-‘AYN FÎ ISLÂHI CÂMI‘İ'L-FUSÛLEYN’İN 1-6.

FASILLARININ TAHKİKİ	1
1. Tahkikte İzlenen Metot	1
2. Rumuz Listesi	2
3. Tahkikli Metin	21

KISALTMALAR

MÜİFD	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TALİD	Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
Bkz./bkz.	Bakınız
tr.	tarih
müs.	müstensih
vr.	varak
nr.	numara
s.	sayfa
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	editör
haz.	hazırlayan
v.	vefatı
h.	hicrî
b.	bin/ibn
c.	cilt
thk.	tahkik eden
sd.	sadeleştiren
ist.	istinsah tarihi
vd.	ve devamı
t.y.	tarih yok
çev.	çeviren
diğer.	Diğerleri
y.y.	yayın yeri yok

GİRİŞ

Şeyh Bedreddin görüşleri ve açık ifadeleriyle gerek siyasi alanda gerek ilmî alanda varlığını ortaya koyan tarihe mal olmuş bir şahsiyettir. Hakkında sayısız çalışma yapılan Bedreddin'in ilmî eserleri idamına rağmen Osmanlı döneminde dikkate alınmış, basılan eserleri olmuştur. *Câmi 'u'l-fusûleyn* Şeyh Bedreddin'in özellikle adli görevli kişilerce yaygın olarak kullanılan, çok çeşitli kaynakları içermesi sebebiyle fıkıh literatüründe bir başvuru kaynağı olarak kabul edilen önemli bir eserdir. Kendisinin kazaskerliği döneminde kaleme aldığı eserin teori kadar pratiği de yansıttığı düşünülmektedir. Esere gösterilen teveccüh eser üzerine ihtisar, eleştiri, ıslah gayeleri ile farklı çalışmaların yapılmasına vesile olmuştur. Bu çalışmada tahkik ve tahlili amaçlanan *Nûru'l-'ayn fi Islâhi Câmi 'i'l-fusûleyn* bu çalışmalardan biridir.

Tarih ve fıkıh çalışmalarının kesiştiği noktada, Osmanlı hukuk literatürünü tanımaya katkı sağlayacağı ve Osmanlı hukuk tarihine dair değerlendirmeleri zenginleştireceği inancıyla *Nûru'l-'ayn*'in tahkiki ve incelenmesi tez konusu olarak belirlenmiştir. Hacimli olan eserin hazırlanması İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi 2016 girişli Temel İslam Bilimleri/İslam Hukuku bölümü öğrencilerini kapsayan bir proje olarak planlanmıştır. Çalışılacak eserin tespiti, temini, paylaşım ve koordinasyonu hususunda Prof. Dr. Asım Cüneyd Köksal etkin rol oynamıştır.

Eserin nüshalarını temin ve karşılaştırma aşamasında metin üzerine yapılmış üç doktora tezi tespit ettik. Prof. Dr. Abdurrahman el-Mezînî danışmanlığında Suudi Arabistan Kral Muhammed b. Suud İslam Üniversitesi'nde hazırlanan tezlerin niteliği eserin üç parçaya bölünüp her bölümün farklı kişilerce tahkik edilmesidir. *Nûru'l-'ayn fi Islâhi Câmi 'i'l-fusûleyn (dirâse ve tahkik)* üst başlığıyla hazırlanan tez çalışmalarında 1-20. fasıllar Mübarek b. Abdullah b. Mübarek ez-Zâyid, 21-32. fasıllar Muhammed b. Sa'd b. Muhammed el-Fâyiz, 33-40. fasıllar ise Yasir b. Abdullah b. Muhsin el-Harbî tarafından hazırlanmıştır. Uğraşlarımıza rağmen bu çalışmalardan sadece Muhammed b. Sa'd b. Muhammed el-Fâyiz tarafından hazırlanan ve 21-32. fasılları içeren çalışmaya ulaşabildik. Bu çalışmanın coğrafyamıza ait bir fıkıh eserini ortaya çıkardığı için önemli olduğunu düşünmekle birlikte sadece Princeton nüshalarına dayanarak hazırlandığı ve tahkik yönünün baskın olduğu görüldüğünde çalışmaya devam etme kararı alınmıştır. Nitekim eserin Osmanlı başşehri İstanbul'da yer alan nüshaları arasında bulunan müellif

nüshaları bulunmuş ve çalışmamızda esas alınmıştır. Bunun yanında çalışma kapsamında metnin *Câmi 'u'l-fusûleyn* ile tam karşılaştırması yapılmak suretiyle inceleme bölümü hazırlanmıştır.

Proje içindeki taksim çerçevesinde eserin kullanıldığı zihinsel ve adlî örgütlenme bağlamını ortaya koyan bir bölümün hazırlanması ile metnin ilk altı faslının tahkik ve incelemesi tarafıma tevcih olunmuştur. Kâdılık ve ilimler arasındaki ilişkiyi esas alarak ilimlerin tedrisi ve ilmî kurumsallaşmanın bilindik veçhesi medreseler üzerine tarihî bir girişten sonra çalışma üç ana bölüm şeklinde planlanmıştır.

Birinci bölüm üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda müellifin yaşadığı Osmanlı döneminin gerek Osmanlı beyliği ve gerekse Memlûkler dönemi ilim ve medrese anlayışları ve kişisel ilişkiler ağıyla karşılaştırılmasına imkân verecek şekilde Memlûk ve Osmanlı beyliği dönemlerine dair bilgi verilmiştir. Bu kısmın ikinci başlığında müellifin yaşadığı dönemde medrese eğitimi ve kadıların görev alma vecihleri üzerinde durulmuştur. İkinci kısım *Nûru'l-'ayn* müellifi Nişancızâde Mehmed Bey'in ailesi, hayatı ve eserleri hakkındadır. Üçüncü kısımda *Nûru'l-'ayn*'ın tanıtılmasına yönelik türü, içeriği, kaynakları, tesiri ve nüshalarına dair bilgilere yer verilmiştir. Bu bölüm projenin giriş bölümü gibi planlandığından projede yer alan diğer tezlerde burada yer alan bazı hususlara ancak giriş bilgileri niteliğinde değinilmektedir.

İkinci bölüm metnin ilk altı faslının *Câmi 'u'l-fusûleyn* ile karşılaştırılması ve iki metin arasındaki ilişkinin ortaya konmasını amaçlayan bir inceleme bölümüdür. Öncelikle *Câmi 'u'l-fusûleyn*'in Hâlet Efendi nüshası kullanılarak iki metin harf harf karşılaştırılmış, metin içindeki eklemeler, çıkarmalar, yer değiştirmeler, üslup ve lafız farklılıkları tespit edilmiştir. Tespit edilen farklılıklar vesilesiyle tekrara düşme ve gereksiz uzatmalardan kaçınmak ve önemli olduğu düşünülen başlıklarda tüm örneklerin kullanılmasını sağlamak suretiyle örneklere yer verilerek inceleme yazısı hazırlanmıştır. Osmanlı'nın kuruluş döneminde yaşadığı söylenebilecek Şeyh Bedreddin ile bürokratik bir sistemin kurulduğu dönemde hizmet eden Nişancızâde'nin metninin karşılaştırılması yüzyıllar ve anlayışlar arası farklılığa dair ipuçları sunduğu için önemlidir.

Üçüncü bölümde ilk altı faslın iki müellif nüshası esas alınarak hazırlanan tahkiki yer almaktadır. Müellif nüshalarına ulaşılmış olması ve ikinci versiyon olduğu düşünülen

nüsha ile diğer nüshalar arasında belirgin farklılıklar olmaması sebebiyle tahkik iki müellif nüshası esas alınarak yapılmıştır.

İfade ve başlıklarının kâdırlara hitap eden tarzı ve kâdırlık hizmetinde bulunan kişilerce hazırlanması bu eserleri klâsik furu‘ eserlerinden farklı bir yerde konumlandırmayı gerektirmektedir. Başlıkların sıralanması, ele alınan konular ve vecihler kâdırların el kitabı olmak üzere yazıldığına doğrudan şahittir. Furu‘ eserleriyle birebir karşılaştırılması ve dönemdeki diğer eserlerin incelenmesi fusullerle başlayan bu tarzı daha net belirlemek için gereklidir. Bu ise çalışma sınırlarımız içinde mümkün olmamıştır.

Çalışma boyunca faydalanılan kaynaklar bibliyografyada toplu olarak sunulmuştur. Osmanlı bürokrasisinin ve ilmiye sınıfının şekillenmesi üzerine Abdurrahman Atçıl'ın çalışması ve Osmanlı yargı sistemi ve fıkıh literatürüyle ilişkisi bağlamında tespitleriyle Şükrü Özen'in makaleleri çalışmamızın fikrî altyapısını belirlemiştir. Kâdırların hayat boyu sürdürdüğü anlaşılan eğitimi üzerine verdiği değerli bilgilerle Yasemin Beyazıt'ın çalışmaları sık başvurduğumuz eserler arasındadır. Şeyh Bedreddin'in eserleri üzerine çalışmalarıyla Ayhan Hira, *Câmi 'u' l-fusûleyn* neşriyle H. Yunus Apaydın ve *Teshîl* üzerine çalışmasıyla Mustafa Bülent Dadaş ilk başvurduğumuz kaynaklardan olmuştur. Nişancızâde hakkında kaynaklarda yer alan bilgilerin aslında *Keşfü'z-zunûn* ve Atâyî'nin *Şekâik* zeylinden olduğu kanısına varılmış, verdiği geniş bilgilere istinaden *Şekâik* zeylinde yer alan bilgiler esas alınarak müellifin biyografisi yazılmıştır. Müellifin *Mir'âtü'l-kâinât* adlı eserine doğumu ve ailesine dair bilgilerde başvurulmuştur. Metnin tahlili sırasında *Câmi 'u' l-fusûleyn*'in kaynağı durumundaki fusul eserleri ve ulaşılabilen fıkıh literatürüne gerek duyulduğunda başvurulmuştur. Bölümlerimiz çakışmadığı için doğrudan faydalanmadığımız Muhammed el-Fâyiz'in tezi eserin etkisini tespit konusunda yardımcı olmuştur.

İki metnin karşılaştırıldığı bölümde kolaylık olması açısından eser isimleri kısaltılarak kullanılmıştır. *El-Muhîtu'l-burhânî* yerine *el-Muhît*, *Zehîratü'l-fetâvâ* yerine *ez-Zehîra...*

Hicrî tarihlerin miladi tarihlere dönüştürülmesinde bilginin alındığı kaynak dikkate alınmış, burada bir bilgi yoksa Türk Tarih Kurumu'nun Tarih Çevirme Kılavuzu kullanılmıştır.¹ Tarihler verilirken önce hicrî tarih, sonra miladi tarihler verilmiştir.

---

¹ <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/>

I. MÜELLİF VE DÖNEMİ

Osmanlı âlimlerinden Nişancızâde Mehmed Efendi ve *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn* adlı eseri üzere hazırlanan bu tezde, Nişancızâde'nin yetişme şartlarını anlamaya yardımcı olması için öncelikle o günün eğitim sistemi tanıtılacaktır. Yaygın söylemle Osmanlı'nın klasik döneminde yetişen ve görev yapan Nişancızâde ve örnek aldığı ulema ilim tahsilinin belli bir şekilde kavuştuğu dönemde yaşamışlardır. Sahnı Seman ve Süleymaniye medreselerinin zirvesini temsil ettiği Osmanlı medreseleri ve ilim anlayışı hem ilimlerin telakkisi hem de bir kurum olarak medrese müessesesi üzerinden incelenebilir. Bu tezde de Nişancızâde'nin medrese eksenli eğitim ve çalışma hayatı sebebiyle ağırlıklı olarak medresenin gelişimi üzerinde durulmuş, ilim telakkisine dair dönüşümlere bu çerçevede korunmaya çalışılarak değinilmiştir.

Hız. Peygamberin vahiy almaya başlamasıyla hem kendisinin hem de çevresindekilerin eğitim süreci başlamıştır. Her gelen ayetin Hız. Peygamber tarafından Müslümanlara aktarılması Mekke döneminde gizli saklı bir faaliyet olarak yürütülürken Medine dönemi her açıdan olduğu gibi eğitim alanında da bir ferahlamaya sahne olmuştur. Peygamber mescidinin bir parçasını teşkil eden Suffa ise ilmin teşkilatlanmasında ilk adımdır. Hız. Peygamber ve Müslümanların bulunduğu yerlerde dini öğretme faaliyetini yürüten ashab ile onların varisleri ilmin günümüze taşınmasında öncü olmuşlar, Müslümanlar için ilim her zaman peşinden gidilecek bir değer olmuştur.

İlk dönemlerde ilimlerde ihtisaslaşmanın olmadığı bilinmektedir. Hız. Peygamberin dinî aktarımları olan hadis rivayetleri ilim seyahatlerinin merkezine yerleşmiş, bu hadisler ve nazil olan ayetler üzerine düşünerek dinin inceliklerinin belirlenmesi ve Müslümanların kaynaklarda yer almayan sorunlarının çözüme kavuşturulması ilmiyle bilinen ve dirayet sahibi küçük bir fakih grubu tarafından yerine getirilmişti. Zaman içerisinde fıkın kendi içinde de akidevî ve amelî ayrımı yapılmış, ilmin farklı alanlarında temayüz eden ulema ve buldukları şehirler ilim taliplerinin gayesi haline gelmişti.

Kişisel ders halkalarının ilk mekânı şahsi evler ve mescitler olmuştur. Müslümanların eğitimi denetleyecek bir kurum anlayışına sahip olmaması ilmin hoca ve talip arasındaki ilişkiye dayanan enformel yapısını desteklemiştir. İlimlerin henüz ayrılmadığı dönemde mescitlerin aklî ve naklî ders halkalarına ev sahipliği yaptığı

görülmektedir. Herhangi bir sınırlamanın olmadığı, ibadet ve ilmin iç içe geçtiği bu kurumlar “mescit cami” olarak adlandırılmaktadır.² X. yüzyılda mescit camilerin etrafına şehir dışından gelen ilim taliplerine yardımcı olması için vakıflar kurularak hanların inşa edildiği tespit edilmektedir. İlki Şafii talebe için Bağdat'ta tahsis edilen han vakıfları “mescit hanlar” olarak ifade edilen bir müesseseyi doğurmuştur.³ Buralarda yemek ve barınma ihtiyaçlarını gideren talebe mescitlerde kurulan ilim halkalarına kolaylıkla devam edebilirdi. Öğrenci ve hocalar ile çevresindeki ahaliye hizmet etmek için aşhane, mescit, ders salonları gibi yapıların inşası ve namaz kılınması, Kur'an okunması, yemek ve diğer ihtiyaçların sağlanmasında çalışacak elemanların finansmanı için kurulan vakıflar aracılığıyla medrese müessesesi doğmuştur. Zikredilen gelişimin son ayağı medrese olmakla birlikte bu farklı teşkilatların hep beraber var olmaya devam ettiği görülmektedir. Bu sebeple medrese kelimesinin eğitim verilen hangi mekânlar için kullanıldığı, cami veya hankahtan ne suretle ayırt edileceği yüzyıllar boyunca net olmamıştır.⁴ Bu durum eğitim sistemi incelenecek bir toplumun veya dönemin birçok mekânına dair bilgi toplanmasını gerektirmektedir.

Medreseler ayırt edici özellikleri tespit edilerek tanımlanmaya çalışılmaktadır. Öğrencilere ve diğer görevlilere barınma imkânı sağlanması, bazı medreselerin maaş veya burs vermesi bu özellikler arasında zikredilmektedir.⁵ Makdisi ise medresenin fıkıh eğitimi için kurulmuş, önceki mescit ve hanların sunduğu barınma, iâşe ve maaş imkânlarını sağlayan bir kurum ve ilim tedrisinin kurumsallaşmasında bir adım olduğunu kabul etmektedir.⁶ Medreselerin fıkıh eğitimi için kurulduğu tezi eleştirilmektedir, fakat bu iddianın tamamıyla yanlış olduğu söylenemez. Medreselerin vakıf senetlerinde hangi mezhebe göre eğitim yapılacağı belirtilmesi, fıkıh hocalarının daha fazla ücret

---

² George Makdisi, *The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and The West*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981, s. 12, 17-19; Eymen Fuad Seyyid, “el-Medârisü fi Mısır Kable'l-asri'l-Eyyûbî”, *Târîhu'l-medârisi fi'l-Mısri'l-islâmiyye*, haz. Abdulazim Ramadan, Kahire: el-Hey'etü'l-mısriyyetü'l-'ammetü li'l-kitâb, 1992, s. 90-91.

³ Makdisi, *Colleges*, s. 23-24; Seyyid, “el-Medâris”, s. 93.

⁴ Jonathan Berkey, *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo*, New Jersey: Princeton University Press, 1992, s.49-50.

⁵ Berkey, *The Transmission*, s. 47; Seyyid, “el-Medâris”, s. 99; 'Ifâf Seyyid Muhammed Sabra, “el-Medârisü fi'l-asri'l-Eyyûbî”, *Târîhu'l-medârisi fi'l-Mısri'l-islâmiyye*, haz. Abdulazim Ramadan, Kahire: el-Hey'etü'l-mısriyyetü'l-'ammetü li'l-kitâb, 1992, s. 166-167; Gary La Viere Leiser, “The Restoration of Sunnism In Egypt: Madrasas and Mudarrisûn 495-647/1101-1249”, (Doktora Tezi, University of Pennsylvania, 1976), s. 124, 406.

⁶ Makdisi, *Colleges*, s. 27, 31-32.

aldığının bilinmesi ve ihtisas medreseleri olarak bilinen dâru'lhadis, dâruttip, dâru'l-Kur'anların mevcudiyeti Makdisi ve onu takip eden bilginlerin bu görüşünü desteklemektedir. Vakıf senetlerinde bir sınırlama olmaması ve fıkıh dersleriyle beraber ders vermeye ehil biri varsa dil, hadis, tefsir ve diğer alanlarda ders verilmesini isteyen senetlerin olması fikhın merkeze oturduğu görüşünü desteklerken medreselerin her çeşit ilme açık olduğunu da göstermektedir.⁷

Medrese olarak adlandırılan ilk eser X. yüzyılda Nişabur'da kurulan Dârüssünne'dir. Fakih ve muhaddis Ebu Bekir Ahmed b. İshak es-Sıbkî (v. 342/954) tarafından vakfedilen bu yapıda barınma imkânı sunulup sunulmadığı bilinmemektedir. Aynı dönemlerde İbn Hibban'ın (v. 354/965) Büst şehrinde öğrencilere barınma imkânı sağlayan ve kütüphanesi olan bir medrese kurduğu bilinmektedir.⁸ Bu coğrafyada öğrencilere benzer imkânlar sunan başka vakıfların da kurulduğu, devlet yöneticilerinin ve zenginlerin ulemaya bu suretle imkân oluşturduğu görülmektedir. Bu ilk örneklerden sonra XI. yüzyılda Nizamiye medreseleri kurulmuş, hocalara ve talebeye sağladığı imkânlarla ünlenmiş ve kendinden önceki medreseleri gölgede bırakmıştır. Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün (v. 485/1092) himayesinde büyük vakıflarla kurulduğu görülen bu medreseler Nişabur, Bağdat, Merv, Herat, Belh, Basra, Cizre, Rey gibi İslam coğrafyasının farklı şehirlerinde açılmış, medreselerin bir kimlik kazanmasında etkili olmuştur. Bu dönemden sonra İslam coğrafyasında Selçuklular örnek alınmış, siyasi erkin sunduğu imkânlar ve zenginlerin infaklarıyla medreseler hızla İslam coğrafyasının batısına doğru yayılmaya başlamıştır.⁹

Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıflaması üzerine Mezopotamya ve Suriye bölgesinde başlayan mücadelelerden başarılı bir şekilde sıyrılarak kendi devletini kuran Zengî ailesi medreselerin Şam bölgesinde yerleşmesine büyük katkı sağlamıştır. Medrese sisteminin vakıflarla finanse ediliyor olması varlıklı kişilerin bu işe meylini gerektirdiği gibi ilim ve eğitimi destekleyecek bir düşünce biçimini de gerektirmektedir. Zengîlerin Dimaşk köylerine kadar medreseyi götürdüğü iddiası bu anlamda etkileyicidir.¹⁰ Varlıklı ve türlü imkânlara sahip olan kişiler olarak medrese vakıflarını kuranların genellikle

---

⁷ Berkey, *The Transmission*, s. 83; Harun Yılmaz, *Zengî ve Eyyübî Dimaşk'ında Ulema ve Medrese (1154-1260)*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017, s. 65.

⁸ Nebi Bozkurt, "Medrese-I", *TDVİA*, XXVIII, 324.

⁹ Bozkurt, "Medrese-I", s. 324-325.

¹⁰ Bozkurt, "Medrese-I", s. 324.

sultanlar ve üst düzey yöneticiler olması bu kişilerin yaptıkları işlerle kendi isimlerini de bilinir hale getirmelerine yardım etmektedir. Bu amaçla medreseler açtıkları iddiası bu kişilere bir haksızlık içeriyor olsa gerektir.

Zengî ve Eyyübîler döneminde Şam'da sağlanan istikrar, açılan medreseler ve çeşitli alanlardaki vakıflar hem günlük hayat hem de ilim tedrisi için çekici bir ortam oluşturdu.¹¹ Bu sebeple Şam XII. ve XIII. yüzyıllarda Bağdat gibi meşhur oldu ve ilmî seyahatlerin durağı haline geldi.¹² Kudüs civarındaki Haçlı işgalleri ve doğu tarafındaki Moğol saldırılarının âlimleri göçe mecbur etmesi ulema hareketliliğini artıran bir diğer sebep olmuştur.¹³ Zaten var olan ilim seyahatlerinin, Şam'da sayısı artan ulema göz önünde tutularak, devam ettiği de düşünüldüğünde Şam'ın ilim merkezi olma yolunda gösterdiği değişim anlaşılır olmaktadır.¹⁴

Nizamiye medreselerinin kurulmasından kısa bir süre sonra Mısır topraklarında da ilk medreselerin kurulduğu düşünülmektedir.¹⁵ İskenderiye'de Maliki ve Şafii iki âlim tarafından açılan medreselerden sonra Fatımi veziri Rıdvan b. el-Valahşi (v. 543/1148-1149) tarafından bir medrese daha açıldığı bilinmektedir.¹⁶ Sünni olan bu vezirin senesinde herhangi bir mezhep kaydı yer almayan bu vakfı hem ilim camiasına hem de Mısır üzerinden kutsal topraklara giden hacılara hizmet etmek üzere kurulmuştur. Bu dönemde Mısır'a hâkim olan Fatımiler İsmailî Şia'nın temsilcisi olarak biliniyordu, merkezleri ise Kahire idi. Fatımilerin harekete ve içtimai değişime odaklanan anlayışları onlar döneminde Kahire'de sınırlı sayıda müessese açılmasına sebep oldu. İlk dersleri Şii âlimler tarafından verilen Ezher camisi ve Dâru'l-İlim Fatımi Kahire'sinin bilinen medrese benzeri yapıları idi.¹⁷ Halkın Sünni Müslüman ve Kıptilerden oluşması Fatımi iktidarının sona ermesinden sonra bu medreselerin Şiilikle bağının muhafazasını zorlaştırdı ve buralar zamanla Sünni âlimlerin ders verdiği yerler haline dönüştü.¹⁸ Nitekim XII. yüzyılın ortalarında Mısır'ın farklı şehirlerinde İmamiyye Şia'sına mensup

---

¹¹ Yılmaz, *Dimaşk*, s. 177-180.

¹² Yılmaz, *Dimaşk*, s. 166.

¹³ Yılmaz, *Dimaşk*, s. 173-175.

¹⁴ Yılmaz, *Dimaşk*, s. 180-183.

¹⁵ Leiser, *Restoration*, s. 114, 126, 184.

¹⁶ Leiser, *Restoration*, s. 131.

¹⁷ Seyyid, "el-Medâris", s. 102-106.

¹⁸ Seyyide İsmail Kâşif, "el-Câmi'u'l-Ezher ve devruhu fi neşri's-sekâfeti'l-arabiyyeti'l-islâmiyye", *Târîhu'l-medârisi fi'l-Mısri'l-islâmiyye*, haz. Abdulazim Ramadan, Kahire: el-Hey'etü'l-mısriyyetü'l-'ammetü li'l-kitâb, 1992, s. 58.

vüzera ve diğer rical tarafından açılmaya başlayan medreseler bu elit kesimin toleransı ve medresenin açıldığı şehirdeki Sünni çoğunlukla bağlantılı olarak Sünni anlayışla ve bu çerçevedeki mezhepler özelinde hizmet vermiştir.¹⁹ XII. yüzyılın sonlarında Şam topraklarından Mısır'a uzanan Eyyûbiler eliyle Mısır'daki Fatîmi izleri silinmeye başladı. Fatîmilerin yerleştirmeye çalıştığı Şii anlayışla mücadele edeceği düşünülen medreseler çoğalmaya başladı.²⁰ Aynı dönemlerde Şam'ın hem ilim halkaları hem de medreseler açısından önemli bir konumda olması Mısır'ın bu fetihlerden ne şekilde etkileneceğini tahmin etmemizi mümkün kılmaktadır.²¹

Nureddin Zengî'nin (v. 569/1174) emriyle Mısır'ı Fatîmilerin elinden almasından kısa bir süre sonra vefatıyla yerine geçen Selahaddin Eyyûbî (v. 589/1193) Mısır'ı Fatîmi etkisinden kurtarmak için mücadele etmiştir. Bu sebeple mescitleri, medreseleri, Cuma hutbelerini ve itikadi anlamda Şia'ya dair her şeyi dönüştürmeye çalışmıştır. Mücadelesinin bir tarafında ise Sünni anlayışta medreseler açarak orayı Sünni bir merkez haline getirmek vardır.²² Eyyûbî sultanları yanında yöneticilerinin, sultan ailelerinin ve çeşitli grup ve bireylerin çabalarıyla Mısır'da onlarca medrese açılmıştır.²³ Medreselerin çoğu tek bir fıkhi mezhebe hasredilmiştir fakat iki mezhebin birlikte okunduğu veya dört mezhebe yer veren medreseler de mevcuttur. Fıkhi yönden Şafii ve Maliki mezhebi ile sınırlandırılmış medreseler sayıca öndedir, Hanbeli mezhebi ise nadirdir.²⁴ Salihyye medresesi Eyyûbiler zamanında, Sultan Hasan medresesi ise Memlûkler döneminde dört mezhebin kürsüsünün bulunduğu medreselerdir.²⁵ Medreselerin fıkıh mezheplerine göre ayrışması ise sadece fıkıh okutulduğu anlamına gelmemektedir. Medreselerde gerek Şari'in vaz'ına müteallik dinî ilimler gerekse tabiatın hallerine dair naklî ilimler çalışılmaktadır fakat çoğunluk dinî ilimlere hasredilmiştir. Hadis ve Kur'an eğitimine

---

¹⁹ Seyyid, "el-Medâris", s. 116-120; Leiser, *Restoration*, s. 110.

²⁰ Seyyid, "el-Medâris", s. 120-122. Selahaddin Eyyûbî'nin Mısır'daki faaliyetleri genellikle Şiilikle mücadele ekseninde açıklanmıştır. Diğer yandan Sünni ve Hristiyan nüfusun yoğunlukta olduğu Mısır'da Hristiyanlara karşı mücadele ve Sünniliğin yerleştirilmesinin daha çok öne çıktığı da düşünülmektedir. Bkz. Leiser, *Restoration*, s. 264-265, 431-432.

²¹ Bkz. Şam'daki ilmi ortam için bkz. Harun Yılmaz, *Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında Ulema ve Medrese (1154-1260)*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017; Joan E. Gilbert, "Ortaçağ'da Şam'da İslâmî İlimlerin Kurumsallaşması ve İlmin Meslek Hâline Gelişi", çev. Harun Yılmaz, *MÜİFD* 37 (2009/2): 171-193.

²² Sabra, "fi'l-asri'l-Eyyûbî", s. 149.

²³ Sabra, "fi'l-asri'l-Eyyûbî", s. 151-164; Leiser, *Restoration*, s. 268 vd.

²⁴ Sabra, "fi'l-asri'l-Eyyûbî", s. 171-172; Leiser, *Restoration*, s. 471-472.

²⁵ Sabra, "fi'l-asri'l-Eyyûbî", s. 155-156, 174; Berkey, *The Transmission*, s. 67.

ayrılmış medreseler de zikredilmektedir.²⁶ Eyyûbi medreselerinin çoğunlukla evlerin vakfedilmesiyle kurulduğu ve ortak bir mimari yapılarının bulunmadığı da not edilmektedir.²⁷

Bir vakıf olması münasebetiyle vâkıfın şartlarına göre yönetilen ve ders verecek hocaların ve genel yapının vâkıf tarafından belirlendiği medreselerdeki müderrislerin aynı zamanda kâdılık veya çeşitli kademelerde yönetim işleri yaptığı bilinmektedir. Kâdıların kâdılkudatla olan yakın bağı ve müderris iken yapılan diğer görevler vesilesiyle medreseler üzerinde bir devlet kontrolü olduğu varsayılmaktadır.²⁸

Eyyûbi medreselerinin müderrisleri âlî isnatlı icazetleri, ilim seyahatleri, hocaları veya eserleriyle meşhur olmuş kişilerden seçilerek sultan veya vâkıf tarafından atanırdı. Vâkıfın başka şartları veya medresede ihtiyaç duyulan başka özellikler varsa bunlar da dikkate alınırdı.²⁹ XII. yüzyılın sonlarında müderris kelimesinin fıkıh hocaları için kullanıldığı, hadis vb. ilimleri okutanların şeyh olarak anıldığı; XV-XVI. yüzyıllarda bu ayrımın ortadan kalkmış olduğu anlaşılmaktadır.³⁰ Müderrisliğin fıkıh eğitimiyle özdeşleştiği dönemlerde tasavvufî eğitim, kıraat ilimleri ve hadis alanlarında hizmet verenler şeyh olarak anılıyordu. Hadis ve kıraat ilimleri için dârlar açılmakta, sufilerin eğitimi ise ribat, zaviye ve hankahlarda gerçekleştirilmekteydi.³¹

Müderrislerin maaşları vâkıf tarafından veya hazineden müderrisin konumu ve vakfın imkânlarına göre verilmektedir. Bazı medreselerde aynî ödeme de yapılmaktadır.³² Müderrislerin yanında medresenin büyüklüğü ve vakfın imkânlarına göre naip, muid, mukri', muhaddis, nâzır, imam, bevrap gibi farklı görevlilerin de medresede görev yaptığı bilinmektedir.³³ Bazı müderrislerin kendisinden sonra görevini devralması için öğrenci yetiştirdiği tespit edilmekle birlikte bu, yaygın bir uygulama değildir.³⁴ Müderrislerden bazıları reisü'l-ulema veya şeyhu'l-şuyûh olarak nitelenebilmektedir,

---

²⁶ Sabra, "fi'l-asri'l-Eyyûbî", s. 171.

²⁷ Leiser, *Restoration*, s. 405-406.

²⁸ Leiser, *Restoration*, s. 418-421.

²⁹ Sabra, "fi'l-asri'l-Eyyûbî", s. 176-177.

³⁰ Sabra, "fi'l-asri'l-Eyyûbî", s. 178.

³¹ Makdisi, *Colleges*, s. 210-216.

³² Sabra, "fi'l-asri'l-Eyyûbî", s. 179-180.

³³ Leiser, *Restoration*, s. 409.

³⁴ Leiser, *Restoration*, s. 423.

fakat bu yapısal bir ayırım değildir. Saygı ve ilim üstünlüğünün getirdiği ifadeler olarak değerlendirilmelidir.³⁵

Bir medreseye girmenin herhangi bir şarta bağlanmadığı, ilim talibinin istediği hocaya başvurarak ders okuyabildiği nakledilmektedir.³⁶ Ders saatleri ise hocaların takdirine bağlı olarak belirlenmektedir, medreselerin muayyen bir giriş ve çıkış saati yoktur.³⁷ Dersler halka geleneğine uygun bir şekilde yapılmakta, besmele, hamdele, salvele ile başladıktan sonra ilka, telkin, imla, münakaşa yöntemlerinden tercih edilenler takip edilmektedir.³⁸ Dersin işlenmesinde kullanılan teknikler basılı kitapların olmadığı ve ilmin yazarak çoğaltıldığı bir dönemin normal sonucudur. Talebenin hayatı medreselerin kurulması ve vakıfların bağlanmasıyla değişmiş, geçim ve barınma endişesi yaşamadan sırf ilimle ilgilenmenin yolu açılmıştır.³⁹

İlmin talebe ve hoca arasındaki serencamı müderrislerin medreselerde çalışmaya başlamasıyla kurumsallaşırken ifta ve kaza mercilerinin bu sistemdeki yerine de bakılmalıdır. Kâdılık ilk zamanlardan beri bilinen ve yaygın bir görevdir. İlk görevlendirmelerin Hz. Peygamber tarafından yapıldığı bilinmektedir. Reayadan sorumlu olması sebebiyle sultan, kâdılarının görevlendirilmesinde etkinken bu sorumluluğu onun yerine getirecek kâdilkudatlara ihtiyaç duyulmuştur. İlk kâdilkudat halife Harun Reşit (v. 193/809) tarafından atanan Ebu Yusuf'tur (v. 182/798).⁴⁰ Uzak coğrafyalara hükmedilmesi durumunda her bölgenin kendi kâdilkudatı atanarak bir iş bölümüne gidilmiştir. Bu atamalar ilim çevrelerinin bildiği ve yöneticilerin takdirini kazanmış ulema arasından yapılırdı. Bu ise bir veya birden çok hocadan ilim tahsiline bağlı olarak elde edilen icazet ve tedris veya iftayla kazanılan şöhrete bağlıdır. Özellikle medrese sonrası dönemde kâdılık ve müderrislik arasında bir hiyerarşi kurulmadığı, müderrislerin ve kâdılarının atamasının bağımsız yapıldığı hatta aynı kişiye iki görevin birlikte tevdi edilebildiği tespit edilmektedir.⁴¹ Celaleddin Muhammed el-Kazvîni (v. 739/1338) Kahire'ye Şafii başkâdısı olarak çağrıldığında Nâsiriyye ve Salâhiyye medreseleri ve

---

³⁵ Leiser, *Restoration*, s. 423-424. Aynı dönemlerde Şam'da da benzer bir durum vardır. Bkz. Gilbert, "Kurumsallaşma", s. 192.

³⁶ Sabra, "fi'l-asri'l-Eyyûbî", s. 186.

³⁷ Sabra, "fi'l-asri'l-Eyyûbî", s.187; Leiser, *Restoration*, s. 411.

³⁸ Sabra, "fi'l-asri'l-Eyyûbî", s.189-190.

³⁹ Sabra, "fi'l-asri'l-Eyyûbî", s. 185-186.

⁴⁰ Fahrettin Atar, "Kâdî", *TDVİA*, XXIV, 67.

⁴¹ Yılmaz, *Dımaşk*, s. 234-235.

Kâmiliyye dâruhâdisine müderris olarak atanmıştır. İzzeddin Ahmed el-Askalânî'nin (v. 876/1471) Kahire Hanbeli başkâdılığı ile çeşitli medreselerin müderrisliğini yirmi yıl kadar beraber yürüttüğü nakledilmektedir.⁴²

Müftülük âlimin bireysel çabalarıyla elde ettiği, derin fihhi bilginin yanında içtihat yeteneği gerektiren bir görevdir. Müftü olabilmek icazetle mümkündür. Müslümanların ihtiyaç duyduğu durumlarda başvurduğu müftüler bu görevi yerine getirme karşılığında bir ücret alabilirdi. Bu hizmetler kişisel ve serbest olarak yerine getirilir, kişiler istedikleri müftüye başvurabilirdi. XIII. yüzyılın sonu veya XIV. yüzyılın başında ise ilk resmî müftü atamasının yapıldığı tespit edilmektedir.⁴³ Bu durum bağımsız müftülerin varlığını engellememektedir, fakat farklı etkileri olması muhakkaktır.

Mısır'ın ilim dünyasındaki kilit konumuna işaret eden bir örnek olarak Ezher camiinin tarihi kısaca sunulacaktır. Selahaddin Eyyûbi tarafından Kahire'de tek cuma kılınmasına yönelik verilen kararlar birlikte Ezher, mescit özelliğini bir süre bırakmış, sadece bir ilim mekânı olarak var olmuştur. Ezher'in bu dönemde de yüzlerle ifade edilen öğrencisi olmuştur.⁴⁴ 1267 yılında Ezher'de cuma namazına izin verilmesi ve el koyulan vakıflarının iadesi zaten var olan ilmî itibarına ziyade olmuştur. XIII. yüzyılın sonunda Bağdat ve Kurtuba müesseselerinin gördüğü zarar Mısır'ı özel bir konuma yerleştirmiş, Ezher Mısırlı müderris ve ilim taliplerinden sonra ilimde dünya Müslümanlarının Kâbe'si haline gelmiştir.⁴⁵ 1517'de Osmanlı imparatorluğunun yönetimi altına giren Mısır ilmî konumunu korumuş, özellikle Ezher ve uleması saygıyla karşılanmıştır. Yavuz Sultan Selim'in Kahire'de bulunduğu müddetçe Ezher'e devam ettiği, son cuma namazını da orada kıldığı aktarılmaktadır.⁴⁶ Sultan Selim'in hem Ezher ulemasından hem de Mısır genelinden bazı ulemayı kendisiyle beraber İstanbul'a getirmesi ise buradaki ilmî ortamı Anadolu topraklarına taşıma gayesinin bir sonucu olmalıdır.⁴⁷ İmparatorluk Mısır'ın sahip olduğu zenginliklerle daha da güçlenecektir. İstanbul'a götürülen ulema Kanuni Sultan Süleyman tahta çıktığında çıkarılan bir fermanla memleketlerine dönme iznine kavuşmuş,

---

⁴² Berkey, *The Transmission*, s. 113; Takıyyüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *es-Sülûk lima 'rifeti Dîvelî 'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997, III, 98; Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi' liehli'l-karni't-tâsi'*, Beyrut: Dâru'l-cil, 1992, I, 207.

⁴³ Makdisi, *Colleges*, s. 199.

⁴⁴ Kâşif, "el-Câmi'u'l-Ezher", s. 57-58.

⁴⁵ Kâşif, "el-Câmi'u'l-Ezher", s. 59-60, 62.

⁴⁶ Kâşif, "el-Câmi'u'l-Ezher", s. 62-63.

⁴⁷ Kâşif, "el-Câmi'u'l-Ezher", s. 63-64.

geri dönenler ve İslam coğrafyasının diğer taraflarından Mısır'a gelenler Osmanlı döneminde de Mısır ve özelde Ezher'de ilmî ortamın korunmasını sağlamıştır.⁴⁸ Osmanlı medrese sisteminin anlaşılabilmesi için medrese ve ilim hususunda zamanının zirvesi kabul edilen Memlûkler dönemi medreselerine biraz daha yakından bakmak gerekecektir.

Mısır'da Memlûkler döneminde başta Memlûkler olmak üzere askerî görevliler, askerî olmayan yöneticiler ve ulema tarafından birçok medrese açılmıştır. Bunların arasından genellikle Memlûk ailesine mensup olanların medreseleri daha büyük yapılarda, daha zengin vakıf bütçesiyle açılmış ve meşhur olmuştur.⁴⁹

Medreseler ve diğer eğitim teşkilatları vakıf imkânlarıyla hizmet veriyordu. Vakıfların yönetimi çoğunlukla vâkıf tarafından gerçekleştiriliyor, vâkıf nâzır da atayabiliyordu. Vâkıfın vakfın hizmet şartlarını belirleme ve idaresinde serbest olduğu görülmüyordu. Ancak özellikle büyük ve prestijli kurumlarda vakfı kuran veya nâzır olarak görevlendirilen kişinin hocaları belirleme yetkisi sorumlu kâdı ve hatta sultanlar tarafından denetlenebilirdi.⁵⁰ Vâkıfın ölümü üzerine yönetim çocuklarına kalır, bu görevin yerine getirilememesi ve vakfın gelirlerinin azalması durumlarında Memlûk bürokratlar, saray kâtipleri ve genellikle söz konusu medrese içinden seçilen bir âlim yönetimi devralırdı. Bürokratların mali destek sağladığı, ulemanın ortam hakkındaki tecrübesinden faydalanıldığı bu durumda sarayın kontrolü de kâtipler eliyle sağlanıyordu.⁵¹ Bu müesseseler ve onları destekleyen vakıfların ilmî bir kurum kimliği yoktur, İslami ilimler enformel bir şekilde aktarılmaktadır.⁵² Öyle ki medrese vâkıflarının bütün hizmetlerin sınırlarını çizdiği senetlerde hoca ve talebeye dair bilgiler sınırlıdır. Zira ders hoca ve talebe arasında bir ilişkidir, hocaların ders ayrıntıları ve talebenin hocasına mülâzemeti ancak tabakat kitapları aracılığıyla bilinmektedir. Tabakat kitaplarında medrese veya başka bir müessesenin zikredilmemesi de bu enformellikten kaynaklanıyor olmalıdır.⁵³ Memlûkler döneminde kurulan çeşitli ve çok sayıdaki eğitim müesseselerine rağmen eğitimin kişiler arası özelliği bireysel derslerin varlığını

---

⁴⁸ Kâşif, "el-Câmi'u'l-Ezher", s. 64-69.

⁴⁹ Berkey, *The Transmission*, s. 62.

⁵⁰ Berkey, *The Transmission*, s. 99, 106-107; Makdisi, *Colleges*, s. 55-57.

⁵¹ Berkey, *The Transmission*, s. 65-66.

⁵² Berkey, *The Transmission*, s. 16-17.

⁵³ Berkey, *The Transmission*, s. 18.

desteklemiş, bir vakfın imkânlarını kullanmadan ders verme veya ders alma geleneği var olmaya devam etmiştir.⁵⁴

Eğitimin merkezinde bir hocadan ders ve icazet almak vardır. Bilginin bir hocanın referansı olmaksızın aktarılması uygun görülmemektedir.⁵⁵ Bu durum çokça tekrar edilen bir örnek olan Suyuti'nin (v. 911/1505) otobiyografisinde açıkça görülmektedir. Suyuti yeterliliklerini sıraladığı listenin sonuna icazeti olmadığı için ders veremeyeceği alanları da eklemiştir.⁵⁶ İcazet, resmî ve mezuniyete dayalı bir sistemin olmadığı Ortaçağ sisteminde bilginin muhafazasını sağlamakta ve doğru bir şekilde naklini kontrol altına almaktadır. Belli bir alan, kitap veya bilgi üzerine tedaris veya ifta imkânı veren icazet âli bir zincire dahil olmak suretiyle ilim sahibi olmayı sağlar.⁵⁷ İcazeti değerli kılan ise ilmiyle bilinen, tecrübeli bir hocadan alınmasıdır. Bu sebeple eğitimin temelinde hoca seçmek yer alır. Gerektiğinde uzak mesafelerden zorluklara katlanarak ilim talebine çıkan kişilerin bu hususta dikkatli olması çabalarının boşa gitmemesi için önemlidir.⁵⁸ Hoca ve talebe arasındaki devamlı ilişkiye işaret eden sohbet (صحبة) Memlûkler döneminde de itibara alınan bir özelliktir. Bir hocanın derslerine devamlı ashabından olmak önemlidir.⁵⁹ Bu çerçevede vakıf ve müesseseler ilmîn nakledileceği ortamı hazırlamakla mükelleftir, hocanın maaşı veya öğrencinin bursu takip ettikleri son hususlar arasındadır.⁶⁰

Eğitim dersin hocadan dinlenmesi veya hocaya okunması, müzakeresi ve ilgili metnin kopyalanması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu ders biçiminin matbaa imkânı olmayan bir zamanda sabit bir okuma biçimi olmayan metinleri çoğaltma işleminin metnin orijinalinde bozulmaya yol açmasını engelleyecek şekilde kontroller içerdiği açıktır. Bu kontrollerin hocanın bilgi üzerindeki otoritesine de işaret ettiği düşünülmektedir.⁶¹ Bilginin muhafaza edildiği diğer bir biçim ise ezber yöntemidir. İlk seviyede Kur'an-ı Kerim'den parçaların hıfzı, sonrasında ise kolaylık sağlaması için dizelere dökülmüş ilmî parçaların hıfzı yapılmaktadır.⁶²

⁵⁴ Berkey, *The Transmission*, s. 85-90.

⁵⁵ Berkey, *The Transmission*, s. 21, 26.

⁵⁶ Celâleddin es-Süyûtî, *Kitâbü't-Tehaddüsü bini'meti'llah*, haz. Elizabeth M. Sertain, y.y.: el-Matbaatü'l-arabiyeti'l-hadîse, t.y., s. 204; Berkey, *The Transmission*, s. 21.

⁵⁷ Berkey, *The Transmission*, s. 22, 31.

⁵⁸ Berkey, *The Transmission*, s. 22; Makdisi, *Colleges*, s. 128-129.

⁵⁹ Berkey, *The Transmission*, s. 34.

⁶⁰ Berkey, *The Transmission*, s. 19-20.

⁶¹ Berkey, *The Transmission*, s. 28.

⁶² Berkey, *The Transmission*, s. 28; Donald P. Little, "Notes on Mamluk Madrasahs", *Mamlûk Studies Review*, VI (2002): 13.

Hocanın dersinden sonra belirlenen kitapları ve konuları anlatmak suretiyle konuyu pekiştirmeye yardım eden mudidler bulunmaktadır. Vakıf senetlerinde genellikle yer almadığı görülen mudidliğin ileri seviyedeki öğrencilerin ücretsiz hizmeti olduğu anlaşılmaktadır.⁶³

Eğitime ulaşma anlamında sınıfsal bir ayrımın olmadığı Memlûk Mısır'ında ilim çevrelerini bütün meşguliyeti talip veya hoca olarak ilim olanlar ve halktan olduğu halde ilim meclislerine katılanlar şeklinde gruplamak mümkündür. Şahsi ve dinî saiklerle ilme yönelen kişilerin ilim yapılan müesseselerde tam zamanlı öğrenci olması beklenmemiş, müesseseler imkânı ve zamanı sınırlı olan kişilere de hizmet vermiştir.⁶⁴ Müesseselerin belirli bir çıktısının olmadığı, icazet alanların uygun kadro bulması halinde bir müessesede maaşla ders verebildiği, kadro bulamayanların herhangi bir yerde özel ders verebileceği veya imam, müezzin, hâzinü'l-kütüp, kâri gibi belirli seviyede eğitim gerektiren işlerde çalışabileceği anlaşılmaktadır.⁶⁵

Müesseseler bilginin transferi ve eğitim için Müslüman topluma kalıcı bir ortam sunmuştur. Hoca ve öğrencilere verilen maaş, barınma ve iâşe imkânlarıyla insani ihtiyaçların karşılanmasını da sağlamışlardır.⁶⁶ Bilginin aktarılmasındaki asıl formları değiştirmeyen bu yeni ortam enstitülerden beklentileri ve ulema arasındaki sosyal ilişkilerin karakterini değiştirmiştir.⁶⁷ Babalarının yerine oğulların atanması, ders vermek istedikleri müesseselerde sözü geçen hocalarını vasıta edinerek görev alanlar ve hocaların görevlerini öğrencilerine nakli var olan kadroların ne şekilde doldurulduğuna dair genel fikir vermektedir.⁶⁸ Aynı anda birçok kurumda görevi olan ulema bu görevlerden başkası lehine feragati veya öğrenci ve efradından birini naibi olarak atamak suretiyle patronaj ilişkilerine dahil oluyordu.⁶⁹ Bağımsız bir bilgi aktarım faaliyeti olan tedris,

---

⁶³ Berkey, *The Transmission*, s. 41-42.

⁶⁴ Berkey, *The Transmission*, s.217-218.

⁶⁵ Berkey, *The Transmission*, s. 193-201.

⁶⁶ Berkey, *The Transmission*, s. 94; Little, "Notes", s. 11.

⁶⁷ Berkey, *The Transmission*, s. 96; Yaacov Lev, "Symbiotic Relations: Ulama and the Mamluk Sultans", *Mamlûk Studies Review*, XIII/1 (2009): 1-17.

⁶⁸ Berkey, *The Transmission*, s. 107-111. Bu durum özellikle aile içi görev devirleri cihetiyle ulema hiyerarşisinin ilk görüntüsü olarak kabul edilmektedir. Irmeli Perho, "Climbing The Ladder: Social Mobility in The Mamluk Period", *Mamlûk Studies Review*, XV (2011): 34-35.

⁶⁹ Berkey, *The Transmission*, s. 116-119.

müesseselerin ihtiyacı olan hoca kadroları ve hocaların bu ağa dahil olmaları sebebiyle farklı etkilere açık hale gelmiştir.⁷⁰

Genel yapı itibarıyla bilginin transferinin aynı kaldığı Mısır Memlûkleri döneminde medreselerin sayısının artması, ulemanın Mısır'a bir ilim merkezi olarak yönelmesi ve hem hoca hem talebe için bir ilim ortamına dahil olmanın kolaylığı cihetlerinden önemlidir. Memlûklerin bu sistemi korumak ve yaygınlaştırmak suretiyle neleri amaçladığı ise ayrı bir meseledir. Bu hususta dile getirilen ilk amaç Mısır'da Fatımilerin bakiyesi Şii görüşe karşı Sünni görüşün yerleştirilmesidir. Fakat bu, genellikle Eyyûbi dönemi Mısır'ı için geçerlidir. Fatımiler Mısır halkının çoğunluğunu etkilemeyi başaramadığı gibi Memlûklerin güçlü zamanlarında birkaç Şii dışında Şia'nın Mısır'da etkisi kalmamıştı.⁷¹ Berkey, Mısır'da Hristiyanların daha yoğun ve yerleşik olması sebebiyle medreselerin halkın İslam inancını pekiştirmekteki önemine de işaret etmektedir.⁷² Memlûklerin ilme, dinî bilgiye verdikleri önemi gösteren cami, medrese, zaviye şeklindeki müesseseler bir yandan onların politik gücünün simgeleri ve halk tarafından kabullenilmelerine de vesiledir. Bu müesseselerin kurucularının adlarıyla biliniyor olması Memlûk sultanlarını bilindir kıldı. Bu durum Memlûklerin bir saltanat ailesi olmaması ve Mısır dışından gelmiş askerleri içermesi sebebiyle ayrıca önemlidir.⁷³

Eğitim tarihinde sundukları imkânlar ve teşkilatlanma anlamında medreseler bir dönüm noktası olmakla birlikte mescit, cami, hankah ve diğer müesseselerin medreselerle beraber ilim eğitim ve öğretiminde aktif olmaya devam ettiği görülür.⁷⁴ Moğolların Şam topraklarını istilasından sonra medâr-ı ilim haline gelen Memlûk Kahire'sinde medreseler açılmaya devam ederken Ezher camii, Amr ibn el-As mescidi, İbn Tolun mescidi ve birçok diğer mescitler vakıf imkânlarıyla ders verilen mekânlardı. Zaviyeler de hem tasavvufi faaliyetleri hem de ilmî dersleri içeren, zaviyeye dahil olanları iki yönde de yetiştiren ve bazı imkânlar sunan müesseselerdi. Bazı tartışmalara rağmen zaviyelerin yüksek öğretimde bir yeri olduğu kabul edilmektedir.⁷⁵

---

⁷⁰ Siyasi gücün eğitim üzerindeki etkisi Nizamülmülk medreselerinden itibaren söylenegelen bir husustur. Sultanların kişisel vakıfları ile kurulsalar bile medreseler saray ve çevresinin düzenlemelerine açık hale gelmektedir. Benzer durumlar Şam medreseleri için de geçerlidir. Bkz. Yılmaz, *Dimaşk*, s. 307-314.

⁷¹ Berkey, *The Transmission*, s. 130-131.

⁷² Berkey, *The Transmission*, s. 131-132.

⁷³ Berkey, *The Transmission*, s. 132-134.

⁷⁴ Berkey, *The Transmission*, s. 16, 47, 52-54; Seyyid, "el-Medâris", s. 92.

⁷⁵ Berkey, *The Transmission*, s. 54, 58-60.

1. Kuruluşundan XVII. Yüzyıla Kadar Osmanlı İlmiye Sistemi ve Kâdılık Mesleği

1.1. Kuruluşundan XVII. Yüzyıla Kadar Osmanlı İlmiye Sistemi

Bu başlık altında bir Osmanlı kurumu olarak medrese sisteminin çalışmada ele alınacak iki müellifin dönemlerini kapsayacak şekilde tanıtılması amaçlanmaktadır. Gerek Memlüklerin temsil ettiği İslam dünyasını takip etmesi gerek Anadolu gibi sistematik vakıf medreselerinin banisi Selçuklu mirasını taşıyan bir coğrafyada olması gerekse kendi bürokratik yapısını oluşturan bir devlet olması hasebiyle Osmanlı döneminde medresenin farklı bir yolculuğu olduğu ve yönetim sistemi içerisinde bir yer edindiği anlaşılmaktadır.

Osmanoğulları Anadolu'daki Moğol baskısının batıya yönlendirdiği küçük Türkmen gruplarından. Bizans ordusuna karşı kazandığı bir galibiyet ve tekfurlarla giriştiği mücadele bir beylik olarak tanınmasını sağlamıştır. Bu başarıları sağlayan Osman beyden (v. 724/1324) sonra mücadeleye oğlu Orhan Bey (v. 763/1362) tarafından devam edilmiş, Rumeli topraklarında kalıcı bir siyaset izlenerek beyliğin toprakları genişlemiştir.⁷⁶ I. Murad (v. 791/1389) devrinde bir devlet olma yoluna giren ve sistemleşmeye başlayan beylikte yeni müesseseler ve askeri sistemler kurulmaya başlanmıştır. Yıldırım Bayezid'in (v. 805/1403) Ankara savaşındaki mağlubiyeti (1402) bir duraklamaya sebep olmuş, oğullarından I. Mehmed'in (v. 824/1421) kardeşlerini bastırmasından sonra fetret dönemi sona ermiş ve devlet gerek siyasi politikaları gerekse kurumlarını inşa etmek suretiyle varlığını kuvvetlendirmiştir.⁷⁷ İmparatorluğun doğuşunda İstanbul'un fethi özellikle etkili olmuştur. Bizans gibi köklü bir imparatorluğu yenmek suretiyle gücünü ilan eden devletin kendine güveni artmış, her alanda ilerlemenin yolları aranmıştır.⁷⁸

İlk medreselerin Osmanoğulları'nın beylik döneminde Orhan Gazi tarafından kâdı yetiştirmek amacıyla açıldığı bilinmektedir. Bu medreseler ilim tahsili için çok uzak mesafeler kat etmeden beyliğin ihtiyaç duyduğu elemanları sağlamıştır. Bu medreselerde görev alanların dönemlerindeki tahsil imkânlarını kullanan müderrisler olduğu ve

⁷⁶ Feridun Emecen, "Osmanlılar-I", *TDVİA*, XXXIII, 490.

⁷⁷ Emecen, "Osmanlılar", s. 490-492.

⁷⁸ Emecen, "Osmanlılar", s. 492.

ihtiyacın hem medrese mezunları hem de geleneksel yolla eğitim alanlar tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır. Osmanlı medreselerindeki ilk müderris olarak bilinen Davudi Kayserî (v. 751/1350) Kayseri’de aldığı ilk eğitiminin ardından Mısır’a gitmiş ve tahsilini tamamladıktan sonra Anadolu’ya gelmiştir.⁷⁹ Osmanlıların kuruluş döneminde diğer Müslüman coğrafyalarda olduğu gibi talebenin ilim yolculuğu eğer ailede yetişmiş biri varsa evde başlamakta, ileri düzeyde ihtisas içinse farklı şehirlere yolculuk yapma ihtiyacı doğmaktaydı.⁸⁰ XV. yüzyıl başlarına kadar etkin olan bu sistemde tahsil, ilim talibi ve ailesinin kişisel emekleri, ilim seyahatleri ve vakıf sistemi içerisinde desteklenen medreselerde genel olarak bağımsız bir şekilde gerçekleşmektedir. Osmanlı’nın erken dönem âlimlerinden Şeyh Bedreddin (v. 823/1420) ve Molla Şemseddin Fenârî’nin (v. 834/1431) tahsil hayatları bu konuda açık birer örnektir. Şeyh Bedreddin ilk tahsiline babasında başlamış, ailesinin Edirne’de ikamet etmesi sebebiyle buradaki çeşitli hocalardan sarf, nahiv, fıkıh gibi ilimler tahsil etmiştir. Koca Efendi isimli astronomi hocasının tavsiyesiyle arkadaşlarıyla beraber Konya’ya giden Bedreddin, çeşitli sebeplerle gittiği Kudüs’te hadis okumuş, Sultan Berkuk (v. 801/1399) döneminde Kahire’ye gitmiştir. Mübarekşah el-Mantıkî’den (v. 784/1382’den sonra) mantık ve felsefî ilimler tahsil etti. Kahire’de yaptığı evliliği vesilesiyle tasavvufa meyleden ve riyazetini tamamlayan Bedreddin hocasının ölümü ve bazı olaylar üzerine Edirne’ye geri döndü.⁸¹ Şemseddin Fenârî de ilk öğrenimine babasında başlamış, İznik ve Amasya’da aldığı derslerden sonra Kahire’ye gitmiştir. Burada Ekmeleddin el-Bâbertî (v. 786/1384) başta olmak üzere çeşitli âlimlerden şer’î ilimler okumuş, icazetini aldıktan sonra Anadolu’ya dönmüştür.⁸²

İcazet alındıktan sonraki tedris faaliyetleri vakıf kurumları veya kişisel ders halkalarında yürütülmekte, idarecilerin talebini kabul ederek kâdılık yapanlar olmaktadır.⁸³ Merkezde şehzade ve beylere hocalık yapmak veya kâdı olarak atanmak

---

⁷⁹ Taşköprüzâde, *eş-Şekâiku’n-nû‘mâniyye fî ‘Ulemâi’d-devleti’l-‘usmâniyye*, Beyrut: Dâru’l-kitâbi’l-‘arabî, 1975, s. 8.

⁸⁰ Recep Cici, “İslâm Hukuk Tarihi Açısından İlk Dönem Osmanlı Hukuk Çalışmalarına Bir Bakış (1299-1500)” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/6 (1994): 249.

⁸¹ Bilal Dindar, “Bedreddin Simâvî”, *TDVİA*, V, 332; Taşköprüzâde, *eş-Şekâik*, s. 33-34.

⁸² İbrahim Hakkı Aydın, “Molla Fenârî”, *TDVİA*, XXX, 245 (245-247); Taşköprüzâde, *eş-Şekâik*, s. 17.

⁸³ Abdurrahman Atçıl, *Scholars and Sultans in the Early Modern Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017, s. 32-35, 155-156.

suretiyle siyasi idareyle irtibat ancak mahdut bir kesimi ilgilendirmektedir.⁸⁴ Bu sınırlı ilişki erken dönem meşhur âlimlerinin kendi imkânları veya sultan ailesince kurulmamış vakıf medreselerinde eğitim almaları sebebiyle minnet duymamalarında temellenmekte, iki tarafın eşit konumlarda durduğu ve müderrislik ve kâdılık tekliflerini reddedebildiği görülmektedir. Bazı âlimlerin zaten Anadolu kökenli olmamaları ve bir süre için Anadolu'da hizmet etmiş olmaları onların ömür boyu Anadolu'da kalmamalarını normalleştirmektedir.⁸⁵ Sultanlar tarafından kurulan medreselerde sunulan imkânlarla eğitim alan daha alt seviyedeki âlimlerin çok fazla seçeneğe sahip olmadıklarından sultana sadık oldukları öngörülmekte, bunların çoğu hakkında ancak istatistiki ve defter kayıtları çerçevesinde bilgi edinilmektedir.⁸⁶

Beyliğin kuruluşundan XV. yüzyılın ortasına kadarki zaman bağımsız ulemanın Osmanlı topraklarına davet edilmesi ve yerleşmesi sürecidir.⁸⁷ İstanbul'un fethinden sonra yapılan bürokratik düzenlemeler ve XVI. yüzyıldaki ekonomik ve siyasi durumun merkezileşme eğilimini artırması ulema için yeni bir düzen oluşturmuştur. İstanbul fetihten sonra adeta yeniden inşa edilmiş, medreseler, camiler, hamamlar, çarşılar kurularak yeni İstanbul oluşturulmuş; Bizans'ın etkilerini silmek ve İstanbul'u ve Osmanlı'yı bir ilim merkezi yapmak amaçlanmıştır.⁸⁸ Fatih Sultan Mehmed'in (v. 886/1481) İstanbul'da Sahn medreselerini açması ve buradaki talebe ve müderrislere burs ve maaş vakfetmesi onun öne çıkan faaliyetleri arasındadır. Aynı dönemde diğer Osmanlı şehirleri ve kasabalarında açılan medreseler de imparatorluğun eğitim alanına dahlini yansıtmaktadır.⁸⁹ Açılan medreselere İran ve Orta Asya'dan ulema davet edilmiş, akli ilimlerde de Osmanlı bir merkez haline getirilmeye çalışılmıştır. Timur'un (v. 807/1405) ölümünden sonra doğan karmaşadan kaçmaya çalışan âlim, sanatkâr ve bürokratlar Osmanlı'yı tercih etmiştir.⁹⁰ Başta Kahire olmak üzere çeşitli ilim merkezlerinde tahsilini tamamlayarak Osmanlı topraklarına gelen Anadolu ve diğer İslam coğrafyaları kökenli âlimler Osmanlı topraklarında ilim merkezleri kurulması ve Osmanlı'nın kendi âlimlerini

---

⁸⁴ Abdurrahman Atçıl, "The Route to the Top in the Ottoman İlimiye Hierarchy of the Sixteenth Century", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 72, 3 (2009): 500.

⁸⁵ Atçıl, *Scholars*, s. 41-45.

⁸⁶ Atçıl, *Scholars*, s. 41-43.

⁸⁷ Mehmet İpşirli, "Osmanlı'da Ulema ve Devlet", *Türklerde Devlet*, ed. Hayrunnisa Alan ve diğer., Ankara: Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2018, s. 449.

⁸⁸ Atçıl, *Scholars*, s. 59-60.

⁸⁹ Atçıl, *Scholars*, s. 62-64.

⁹⁰ Atçıl, *Scholars*, s. 64-66.

yetiştirilmesini sağlamıştır. XV. yüzyıl bu anlamda Osmanlı'nın kendi medreselerinde yetişen âlimler sayesinde adli, idari ve ilmî alanlarda eleman ihtiyacını karşılamaya başladığı bir dönemdir.⁹¹

Fatih, Sahn medreselerini açtıktan kısa bir süre sonra ilan ettiği kanunname ile medreselere ve ulemaya müteallik kanunları yürürlüğe sokmuştur. Siyasi olarak daha iyi bir duruma gelen ve ekonomik durumu iyileşen Osmanlılar medreselerin inşasına devam etmiş, gerek bu medreselerde ders vermesi gerekse genişleyen devletin idaresi için yeni âlimlerin yetişmesine ihtiyaç duyulmuştur.⁹² Fatih'in ders verecek olan âlimler ve medrese mezunu olarak çeşitli görevlere yerleşmek isteyenler (mülâzımlar) için kanunlar çıkardığı görülmektedir. Fatih Kanunnamesi genişleyen bürokrat âlimler sınıfının hangi tahsil seviyesiyle hangi rütbede hizmet edeceği ve ne kadar kazanacağı hakkında verdiği bilgilerle ulema hiyerarşisine dair ilk belgedir.⁹³ Hiyerarşinin tanımlanmasından önce serbest faaliyet yönü ağır basan ilim talebinin kanunnamenin verdiği haklar ve yüklediği sorumluluklar ile yeni bir bağlama yerleştiği düşünülebilir. Hem idare merkezinde hem de bu merkezin dışında eğitim, adliye, ifta gibi alanlarda medreselerde yetiştirilen elemanların kullanılması ile medreseler ve sonrasında görev alma belirli kurallara bağlanmıştır. Öngörülen medrese seviyelerini tamamlayarak düşük pozisyonlardan yüksek mansıplara doğru ilerleme yoluyla ömür boyu maaş garantisi içeren ve devlette çeşitli pozisyonlarda çalışma imkânı sunan bir sistem kurulmuştur. Bu yeni sistem geleneksel sistemin özerk işleyişini engellememiştir, fakat nitelik ve niceliğini etkilemesi muhtemeldir.⁹⁴ Devlet tarafından, devletin kurallarına bağlı olarak istihdam edilen bu grup Atçıl tarafından bürokrat âlimler olarak isimlendirilmektedir.⁹⁵ Osmanlı medreselerini kendisinden öncekilerden ayıran nitelikleri de bu bağlamda ortaya çıkmaktadır.

Yeni sistem, mülâzemeti temel alan bir sistem olmakla beraber mülâzemetin 1500'lü yılların ortalarına kadar vazgeçilmez bir şart olmadığı görülmektedir. Anadolu'nun doğusu, Mısır ve Suriye'nin Osmanlı topraklarına katılması ve buralarda

---

⁹¹ Atçıl, *Scholars*, s. 35-40.

⁹² Atçıl, *Scholars*, s. 56-57.

⁹³ R. C. Repp, *The Mufti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*, London: Ithaca Press, 1986, s. 32-33, 42; Atçıl, *Scholars*, s. 70-72; 74-76.

⁹⁴ Atçıl, *Scholars*, s. 76-82.

⁹⁵ Atçıl, *Scholars*, s. 57-58.

yer alan Osmanlı sistemi dışında yetişmiş ulemanın sisteme dahil edilmesi, Safevilerin benimsediği Şii politika sebebiyle bu coğrafyada âtil kalan ulemanın Osmanlı'ya katılması ve yeni kazanılan yerlerde istihdam edecek kadar mülâzemet sahibi âlim bürokrata sahip olunmaması görevlendirmelerde mülâzemetin dikkate alınmasını engellemiştir. Sisteme yeni katılanların bazen hiyerarşik olmayan pozisyonlarda göreve başlayıp yükseldiği, bazen vakıf imkânlarıyla görev yaptığı da görülmektedir.⁹⁶

II. Mehmed'in ardından yapılan düzenlemelerle ekonomik ve idari işlerde istihdam edilen görevlilerin niteliğinin değişmesi ulemayı eğitim ve yargı alanına kaydırmış, ilmiye sınıfının varlığı belirgin bir hal almıştır.⁹⁷ Bunu takiben bu yeni grubun düzenlenmesine dair farklı uygulamalar gözlenmektedir. Şeyhülislam, kazaskerler ve daha önemli görevlere gelen bürokrat âlimlerin etkili olduğu bu değişikliklerle kendini koruyan ve diğerlerinden ayıran bir ulema sınıfı doğmuştur. Genişleyen anlamıyla mülâzemet bu sınıfın kapalılığının koruyucusu olmuş, üst rütbede görev yapanlar haricindekiler için mülâzemet öğretilmek mümkün olmamıştır.⁹⁸

Mülâzemet, medreseden mezun olunması ve ilk görevin alınması arasında geçen bekleme ve deneyim kazanma süresi ve görevden azil ve tekrar görevlendirme arasında geçen süreyi ifade eden iki anlamda kullanılmaktadır.⁹⁹ XV. yüzyılın son çeyreğinde oluştuğu¹⁰⁰ düşünülen bu usulün halihazırda görev yapanlar için getirdiği en büyük yenilik daha önce vefat kaydıyla, sınırsız süreyle yapılan görevlendirmelerin bir süreyle sınırlandırılmasıdır.¹⁰¹ Mezun olunduktan sonraki mülâzemet, danışmendlik olarak da bilinmektedir. Bu mezuniyetin Sahn ve Süleymaniye'ye talebe yetiştiren tetimme medreselerinden mezuniyet olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰² Yeni mezunların mülâzemeti çeşitli fermanlara konu olmuş, fermanlar ve Ebussuud Efendi'nin düzenlemelerinin etkisiyle şefaet ve iltimasa dayalı haksızlıkları azaltan bir denge unsuru olarak var

⁹⁶ Atçıl, *Scholars*, s. 106-113.

⁹⁷ Atçıl, *Scholars*, s. 123-133, 212-215; Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi: amaç, yapı, işleyiş*, İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997, s. 450-459.

⁹⁸ Atçıl, *Scholars*, s. 133, 139-144.

⁹⁹ Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 28; Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", *Bellekten* LXI/232: 642.

¹⁰⁰ Beyazıt, *İstihdam*, s. 35; Ercan Alan, "Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2015), s. 64.

¹⁰¹ Akgündüz, *Medrese*, s. 461.

¹⁰² Ali Aslan, "18. Yüzyıl Osmanlı İlim Hayatından Bir Kesit: Sıdkî Mustafa Efendi'nin Günlüğü ve Mülâzemet Yılları" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2015), s. 29.

olmuştur.¹⁰³ Mülâzemet usulü, mezun talebelerin görev almasını düzene koymak ve eldeki makamlarla görev almaya uygun kişilerin sayısını ve yükselmesini dengede sağlamak için hem eğitim hem yargı alanında uygulanmıştır.¹⁰⁴

Uzun yüzyıllar boyunca icazetin ilim tahsilini tamamlamaya işaret eden yegâne belge olduğu görülmektedir. Osmanlının ilk döneminde ulemanın yeterlilikleri ve şöhreti icazetle bağlantılı olarak bilinirken gelişen ilmiye sistemi bürokratik bir unsur olan mülâzemeti merkeze yerleştirmiştir. Bu şekilde icazetin sadece icazet veren kişinin kimliğine bağlı etkisini hafifleten, idari görevlerde medrese tahsilinin seviyesini dikkate alan bürokratik bir yapı doğmuştur.¹⁰⁵ Hangi alanda hangi âlimden icazet aldığınız kadar medrese eğitiminiz ve hangi medreseler ile kâdınlıklarda çalıştığınız ile bu görevlere ulaşmanızı sağlayan merkezi yönetim tarafından tanınmış/onaylanmış olma durumu Osmanlının yarı bürokratik olarak tanımlanan sisteminin doğurduğu yapılaşmaya işaret etmektedir.¹⁰⁶ Bu sonucu destekleyen Arap ve Anadolu coğrafyasındaki ulemaya dair biyografik çalışmaların ulemayı hangi yönleriyle tanıttığına dair karşılaştırmalarıyla Guy Burak da XVI. yüzyıl sonrası Osmanlı ulemasının bürokratik hiyerarşi ilkelerine ışık tutmaktadır.¹⁰⁷ Üzerinde durulan husus icazetin ortadan kalkması değil, icazetin görev almadaki klasik ve diğer Müslüman coğrafyalardaki daimi rolünü kaybetmesidir.

Osmanlı medreseleri vakıf sistemiyle kuruluyordu. Medreselerin hiyerarşik sıralaması müderrisinin rütbesi, yevmiyesi ve kurucunun konumuna göre belirleniyordu.¹⁰⁸ Belli bir seviyede tanımlanmış olsa bile medreselerin ihtiyaca göre farklı seviyeye çıkması mümkündü. Sadece Süleymaniye dârulhadisi, Sahn ve Süleymaniye medreselerinin dereceleri değişmiyordu.¹⁰⁹ Müderrislerin ve mezunların siyasi yönetimin kontrolüne tâbi olması özel vakıf medreselerinde sultanın söz hakkının varlığına bağlı olarak gerçekleşiyordu. Vâkıfın sıkı şartları medresenin kendi başına kalması ve sisteme dahil olmaması anlamına gelirken vâkıfın işaret ettiği kişilerin ortada

---

¹⁰³ Beyazıt, *İstihdam*, s. 36, 92-93; İpşirli, “Kazaskerlik”, s. 654-659.

¹⁰⁴ Hem mezunlar hem de vazifeliler için mülâzemetin işleyişi bir sonraki başlıkta ele alınacaktır. Bkz. “Kâdılık Mesleği”.

¹⁰⁵ Harun Yılmaz, “Medrese Geleneğinde Yenilik ve Kurumsallaşma: XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Medreseleri”, *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, ed. Fuat Aydın ve diğer., İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2018, s. 399-400.

¹⁰⁶ Zilfi, *Dindarlık Siyaseti*, s. 74-75; Atçıl, *Scholars*, s. 103-104.

¹⁰⁷ Guy Burak, *The Second Formation of Islamic Law*, New York: Cambridge University Press, 2015, s. 141-144.

¹⁰⁸ Zilfi, *The Route*, s. 94-95.

¹⁰⁹ Zilfi, *The Route*, s. 103-104.

olmaması sebebiyle yönetimin sultana geçmesi hiyerarşiye bir medresenin daha eklenmesi anlamına gelebiliyordu.¹¹⁰ Medresenin her hâlükârda siyasi yönetimle bir şekilde bağı devam ederdi. Zira gerek kurulması gerekse ihtiyaç duyulan değişikliklerin yapılmasında ilgili kâdı ve şeyhülislam bir otorite durumundaydı, vakıfların denetlenmesini de kâdılar yapardı.¹¹¹

Talebe evde veya mektepte temel eğitimini aldıktan sonra rüüs sayılmayan medreselere girerek eğitime devam ederdi.¹¹² Bu eğitimden sonra rüüs sistemine dahil olmaya karar veren talebe kendisini hariç medreselerine kabul edecek bir müderris arardı. Hariç medreselerine kabul edilmeyi başaran yeni öğrenci her seviyede okunması öngörülen metinleri okuyarak icazetini ve temessük adı verilen belgeyi almakta, başarı durumuna göre bir sonraki seviyeye geçmektedir.¹¹³ Kuruluş dönemi boyunca her padişahın kendi kurduğu medreselerden birini en üst seviye olarak belirlediği görülmektedir. Fatih Sultan Mehmed döneminde Sahn medresesinin inşası ile Sahn'dan önce tamamlanması beklenen medrese dereceleri ve diğer medreseler şeklinde bir hiyerarşi oluşmaya başlamıştır. Medreseler vâkıfın konumu ve müderrisin yevmiyesine göre sınıflandırılmıştır. 20 akçeli medreselerin altında kalanlar buk'a medreseleri, 20li ve üstündekiler ise sâmiye olarak adlandırılmaktadır. Buk'a medreseleri sıbyan mektepleri ile 20li medreseler arasında kalan medreselerdir. Bu medreselerde görev yapanlar için mülâzemet şartı yoktur.¹¹⁴ Sâmiye medreseleri ise Yirmili, Otuzlu, Kırklı medreseler, Hâriç Ellili, Dâhil, Sahn şeklinde sıralanmıştır.¹¹⁵ Kırklı ve Hâriç medreseleri Osmanlı vezirleri, paşaları, üst düzey devlet adamları ile önceki Anadolu beyleri ve onların vezir, sancak beyi ve ümerası ve ailelerinin yaptırdığı medreselerdir.¹¹⁶ Dâhil medreseleri ise Osmanlı padişahları, şehzadeleri, kızları ve valideler tarafından yaptırılan medreselerdir. Bu medreseler Sahn medresesine talebe yetiştirdiği için Musılai Sahn olarak da isimlendirilmişlerdir.¹¹⁷ Ayasofya medresesi altmışlı olarak belirlenmiştir.¹¹⁸ Kanuni

---

¹¹⁰ Atçıl, *Scholars*, s. 156-161.

¹¹¹ Zilfi, *The Route*, s. 40-41; Tahsin Özcan, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı", *Türkler 10*, ed. Hasan Celâl Güzel ve diğer., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 873.

¹¹² Zilfi, *The Route*, s. 74-75.

¹¹³ Zilfi, *The Route*, s. 78-80; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965, s. 13-16.

¹¹⁴ Beyazıt, *İstihdam*, s. 188.

¹¹⁵ Beyazıt, *İstihdam*, s. 190.

¹¹⁶ Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 11; Atçıl, *Scholars*, s. 195-196.

¹¹⁷ Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 11-12.

¹¹⁸ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İrfan Matbaası, 1976, s. 47.

Sultan Süleyman döneminde açılan Süleymaniye medreseleri ile medreselerin hiyerarşisinde bazı değişiklikler görülmüştür. Süleymaniye medreseleri ve dâruhadisi Sahn'ın üstünde altmışlı medreseler olarak yer almıştır.¹¹⁹ Sahn ve Süleymaniye medreselerinin dereceleri sabit kalmak üzere medreselerin dereceleri ve bir derecedeki medrese sayıları yangın, deprem, inşa veya sultanın yönetimine geçme gibi sebeplerle değişebilmektedir.¹²⁰ Bütün medreseler vâkıflarının eğitimin içeriğine dair şartlarını sağlamaya çalışmaktadır. Sâmiye medreselerinde bazı alanlarda belli bazı eserlerin okunması şart koşulmaktadır. Yirmili, otuzlu ve kırklı medreselerde sırasıyla Haşiyeyi Tecrîd, Miftah ve Telvîh okutulması yaygındır, bu sebeple bu medreseler bu kitapların isimleriyle bilinmektedir.¹²¹ Bu genel medreseler yanında tıp, hadis ve kıraat alanlarında medreseler kurulmuştur, bunlar ihtisas medreseleri olarak bilinmektedir.¹²²

Müdrislerin maaşları vakıf tarafından karşılanmaktadır. Medresenin yönetimini gerçekleştirenler atanacak müdrisleri belirlemede, bazı medreselerde belli bir hocanın talebesi veya belli bir yöreden olmak şartıyla müdris alınmaktadır.¹²³ Medreseler genellikle öğrencinin barınma ve yemek ihtiyaçlarını karşılar, medresedeki hücrelerde kalan talebe bir miktar harçlık almaya hak kazanırdı.¹²⁴ Vâkıfın vakfının zenginliği bu imkânların niceliğini etkilerdi. Bazı müdrislerin talebe için yapılan hücrelerde kaldığı, Süleymaniye gibi büyük vakıflarda ise müdrislere özel odalar yapıldığı bilinmektedir.¹²⁵ Bazı medreselerde özel mescit alanı, hamam ve tuvaletler bulunmaktadır.¹²⁶

Medreselerin belirli bir amaçla eğitim öğretim yapılan yerlere dönüşmesi cami ve medreselerin ayrı mekânlar olarak tasarlanmasını getirmiştir. Hem tasarım hem de mekânın işlevi üzerinden gerçekleşen bu ayırım farklı ilim meclislerinin aynı anda varlığını sağlamıştır. Camilerde halka açık ders halkaları olduğu çeşitli vesilelerle

---

¹¹⁹ Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 36-38; Baltacı, *Osmanlı*, s. 48.

¹²⁰ Baltacı, *Osmanlı*, s. 48-50.

¹²¹ Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 11.

¹²² Baltacı, *Osmanlı*, s. 20-24.

¹²³ Beyazıt, *İstihdam*, s. 151-152.

¹²⁴ Özcan, "Eğitim", s. 875.

¹²⁵ Zilfi, *The Route*, s. 86-89.

¹²⁶ Zilfi, *The Route*, s. 88; Murat Çelik, *Osmanlı Medreseleri ve Avrupa Üniversiteleri (1450-1600)*, İstanbul: Küre Yayınları, 2019, s. 90-94.

bilinmektedir.¹²⁷ XVII. itibariyle dersiye vakıflarının ortaya çıktığı ve yaygınlaştığı görülmektedir. Dersiyeler camilere bitişik veya dahil olup sadece ders yapma mekânını ve müderrisin finansmanını karşılamayı amaçlayan, medreselere göre daha küçük ve yarı zamanlı vakıflardır. Yarı zamanlı olmaları burada ilimle meşgul olmak isteyip tüm vaktini ilme ayıramayacak kişilere hizmet edilmesindedir, bu vesile umûmun ilimle irtibatına destek olmuştur.¹²⁸ Bu kurumlarda görevlendirilen müderrisler medrese mezuniyetinden sonra bir imtihana girerek yerleşiyor ve dersiam oluyor. Dersiamlar hitabeti kuvvetli ve halk üzerinde etkili kişilerdi.¹²⁹ Ayrıca tekkeler, sahaflar, kütüphaneler, loncalar ve evler Osmanlı'da yaygın eğitimin mekânları olmuştur.¹³⁰

Saraya ve saray çevresine yakın olmanın medrese sistemi içerisinde ilerleme ve sonrasında alınan vazifelerde yükselme imkânını genişlettiği düşünülmektedir.¹³¹ Merkezde çalışan müderrislerin sahip olduğu mülâzım verme hakkı ve ilmiye sınıfı içine doğan ve burada yetişen ulemazadeler ve süreç içerisinde elde ettikleri haklar hiyerarşik yapının içindeki ilişkileri belirleyen dinamiklerdendir.¹³² Bu iki husus da rütbelilerin ulaşabildiği, yapısal bir duruma işaret etmektedir. Kanuni'nin (v. 974/1566) Baki'ye (v. 1008/1600) verdiği mansıp gibi daha seçilmiş ve belki mücerret örneklerde ise saraya yakınlığın tartışılan sonuçları müşahede edilmektedir.¹³³ Sahn ve Süleymaniye medreselerinin payitaht merkezinde ve sarayın/a yakın olması hasebiyle talebelerinin birtakım merkezi ve mansıplı vazifelerde görevlendirilmesi normal bir durumdur, bu yakınlığın siyasetle ilişkisi ve uzun vadede ulema üzerinde sebep olduğu değişim ise farklı araştırmaların konusudur. Osmanlı İmparatorluğu içinde medrese sisteminin sultanlar ve iktidara yakın kişilerin himayelerinde bulunması hem saltanatın ihtiyaç duyduğu legallığı temin etmekte hem de sisteme dahil olan ulema için maaş, korunma ve hukuku uygun gördükleri şekilde uygulama imkânı sunmaktadır. Bu bağlamda yönetimlerin yaşadığı doğal bürokratikleşme sürecinin ilim ve ulema arasında ilim

---

¹²⁷ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, haz. Mehmet İpşirli, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989, II, 747-748; Fahri Unan, "Bir Âlimin Hayat Hikâyesi ve Klâsik Osmanlı Eğitim Sistemi Üzerine", *OTAM* 8 (1997): 380.

¹²⁸ Zilfi, *The Route*, s. 99-102.

¹²⁹ Mehmet İpşirli, "Dersiâm", *TDVİA*, IX, 185.

¹³⁰ Ünal Taşkın, "Klâsik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi: The Journal of International Social Research*, I, 3: 359-360.

¹³¹ Atçıl, *Scholars*, s. 177-178.

¹³² Atçıl, *Scholars*, s. 181-184.

¹³³ Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 46.

meclislerinden medreselere ve buradan saltanat medreselerine dönüşme sürecine zemin hazırladığı söylenebilir.¹³⁴ Bu bağlamda fetva kurumunda gözlenen bürokratikleşme de şeriatın doğal gelişimi olarak değerlendirilmektedir.¹³⁵ Biz konumuz itibarıyla bu hususta daha fazla detaya girmeyeceğiz.¹³⁶

İlmiye sınıfı reaya ve askeriler olarak ikiye ayrılan Osmanlı sisteminde askerilere dahil sayılmıştır. Vergiden muaf olan, düzenli maaş alan ve ilimle irtibatları sebebiyle canı ve malı konusunda bir güvenceye sahip olan bu sınıfa dahil olmak umum için ilgi çekici olmuştur.¹³⁷ İlmiyeye giriş kazaskerlik ve şeyhülislamlık makamlarına kadar uzanan merkezî bir görev hiyerarşisine dahil olmak demektir.¹³⁸ Bu durum tedristen alınan paranın caizliğine dair ilk dönem tartışmaları ve medrese sisteminde meydana gelen başkaldırıları göz önünde bulundurarak bakıldığında farklı amaçlarla bu sisteme dahil olmanın mümkün ve sırf Allah rızası için ilim tahsil etmek kadar umulanlara ulaşmanın da sistemde devam etmede etkili olduğunu göstermektedir. Nitekim medrese sistemine dair şikayetleri "elde edilecek"ler temelli bir sınıf çatışması kabul edenler mevcuttur.¹³⁹ Yükselmeye dayalı medrese sisteminin ilim talebelerinin ve bürokrat âlimlerin beklentilerini etkileyeceği açıktır.¹⁴⁰

Medrese sisteminin yerleşmesi ilim seyahatlerini de etkilemiştir. Sistem içinde yetişen mezunların görev almasından sonra Anadolu dışına ilim seyahatlerinin azaldığı tespit edilmektedir.¹⁴¹ Bu durum sistematik olarak yerleşen medrese sistemindeki yetişmiş hoca ve medrese sayısının artışı ve Anadolu topraklarında kendi kendini yetiştiren bir ulema sisteminin kurulmasıyla yakından alakalıdır.¹⁴² Kurulan medrese sistemi geleneksel yolla eğitim alanları engellememiş, nerede, hangi aileye doğdukları ve

---

¹³⁴ Wael B. Hallaq, *Shari'a Between Past and Present*, New York: Cambridge University Press, 2009, s. 152-158.

¹³⁵ Haim Gerber, *State, Society and Law In Islam*, New York: State University of New York Press, 1994, s. 89-90.

¹³⁶ Geniş açıklama ve örnek için bkz: Unan, *Fâtih*, s. 222-234; Atçıl, *Scholars*, s. 155-169.

¹³⁷ Zilfi, *The Route*, s. 64; Yasemin Beyazıt, "Osmanlı İlmiyeye Bürokrasisinde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI. ve XVIII. Yüzyıllar)", *Belleten*, LXXIII, 267 (2009): 423.

¹³⁸ Mustafa Şentop, *Osmanlı Yargı Sistemi Ve Kazaskerlik*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2005, s. 66-67.

¹³⁹ Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*, New York: Syracuse University Press, 2005, s. 38-39, 59.

¹⁴⁰ Zilfi, *Dindarlık Siyaseti*, s. 47, 116; Atçıl, *Scholars*, s. 179-181.

¹⁴¹ İpşirli, "Ulema", s. 449.

¹⁴² Cici, "İlk Dönem", s. 249.

tahsilini ne niyetle ne şekilde devam ettireceklerine göre kişiler farklı yollar izleyebilmiştir.¹⁴³

Osmanlı İmparatorluğu bağımsız olarak var olagelmiş müftüleri atamak yoluyla da merkezileşme politikalarını desteklemiştir. Çoğunlukla Hanefi mezhebi mensuplarından atanmış müftülerin yerleşik bir hal almasından sonra kâdılar resmî müşavere için resmî müftülere müracaat etmişlerdir.¹⁴⁴ Atanmış müftülerin artması verilen fetvaların önemini de artırmıştır. Fetvayı temsil eden şeyhülislamın değişen konumuna paralel olarak gerek ihtilafların çözümünde fetvaya başvurulması gereği gerekse fetvanın dikkate alınmamasının sonuçları itibariyle kâdıların fetvayla ilişkisi değişmiştir.¹⁴⁵ Müftülerin mezhep görüşlerinden seçip yürürlüğe koyması suretiyle muteber görüş belirlenmiş ve uygulanması istenmiştir.¹⁴⁶ Mezhep bağıyla gerçekleşen bu değişiklikler yanında Anadolu'ya ait tabakat eserlerinin Hanefi mezhebine mensup müftüleri merkeze alarak yazılması ve bu mezhebe mensup resmi müftülerin atanması merkezileşme çerçevesinde Osmanlı'ya özel Hanefi bilgi hiyerarşisinin kuruluşuyla bağlantılandırılmaktadır.¹⁴⁷

1.2. Kâdılık Mesleği

Genel durumunu sunduğumuz ilmiye sınıfı kâdıları, müderrisleri ve yönetim tarafından atanmaya başlayan müftüleri içermektedir. Bürokrat âlim olarak nitelenen resmî görevli bu medrese mezunlarının yetişme biçimi benzerdir. Bu başlık altında kâdılar merkeze konularak ulemanın görev alma yolları incelenecek, Osmanlı imparatorluğu içinde kâdıların vazifelerine değinilecektir.

---

¹⁴³ Tahsin Özcan, "Maraşlı Bir Osmanlı Alimi: Saçaklızade Mehmed Efendi ve Eserleri", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, İstanbul: Maraşder- Kahramanmaraş Belediyesi, 2005, s. 53-54; Cornell H. Fleischer, *Bureaucrat And Intellectual In The Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli (1541-1600)*, Princeton: Princeton University Press, 1986, s. 29.

¹⁴⁴ Burak, *Second Formation*, s. 210; Ahmet Hamdi Furat ve Abdullah Tırabzon, "Şeyhülislâm Sa'di Çelebi'nin Fetvalarının Toplandığı Mecmualar", *Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul'un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar*, ed. Ömer Mahir Alper ve Mustakim Arıcı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2015, s. 188.

¹⁴⁵ Atçıl, *Scholars*, s. 174.

¹⁴⁶ Burak, *Second Formation*, s. 212.

¹⁴⁷ Burak, *Second Formation*, s. 93-94.

Osmanlı medreseleri mezunlarına hem kâdı hem müderris hem de belli bir döneme kadar kalemiye mensubu olma imkânı vermektedir. Medreselerin tıp, kıraat ve hadis alanında uzmanlık eğitimi sunduğu bilinmesine rağmen kâdılar için özel bir eğitimden bahsedilmemektedir.¹⁴⁸ Bu durum ve ilk Osmanlı medresesinin kâdı yetiştirmek için açılmış olması medreselerin fıkıh eğitimine has olduğu düşüncesini destekleyicidir. Medreselerde nakli ilimlerin farklı alanlarında dersler verilmektedir. Fıkıh ve fıkıh usulü ise her seviyede okutulan alanlardandır.¹⁴⁹ Medreselerin ders programlarına ilaveten çeşitli vakfiye ve belgelerin incelenmesi suretiyle özellikle XVI-XVII. yüzyıllarda yaygın olarak okutulduğu görülen usul ve furu eserleri tespit edilmektedir. *et-Tevdîh, et-Telvîh, Usûlü'l-Pezdevî* ve *Keşfü'l-Esrâr* genel kabul görmüş usul eserleridir. *el-Hidâye*, Sadruşşerîa'nın *Vikâye* şerhi, *Ferâizu's-Sirâciyye*, *el-Muhtâr*, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, *Eşbâh*, *Mültekâ'l-Ebhur*, *Nihâye*, *Înâye*, *Şerh-i Ekmel*, *Tebyînü'l-Hakâik*, *Fetâvâ Kâdihan*, *Hulâsâtü'l-fetâvâ* medreselerde okutulduğu anlaşılan kitaplardır.¹⁵⁰ XVI. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden 'Isâmüddîn Ahmed Taşköprizâde (v. 968/1561) medrese eğitimi almış ve müderris olarak çalışmıştır. *eş-Şekâiku'n-nû'mâniyye fi 'Ulemâi'd-devleti'l-'usmâniyye* adlı eserinin sonunda yazdığı otobiyografisinde okuduğu ve okuttuğu eserleri detaylarıyla zikretmesi dönemdeki eğitime dair bilgi edinmemizi sağlamaktadır.

Babasının yanında bulunduğu çocukluk döneminde Kur'an kıraati ve Arapça üzerine eğitim alan 'Isâmüddîn, Bursa'da buldukları sırada babasının İstanbul'a göreve gitmesi üzerine Alaüddîn el-Yetîm'e emanet edildi. Bu hocadan sarfta *Maksûd*, *Muhtasaru 'İzzeddîn*, *Muhtasaru Merâhu'l-ervâh*, nahivde Abdülkâhir Cürçânî'nin *Muhtasaru'l-mie*, İmam el-Metrîzî'nin *Kitâbü'l-misbâh*, İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* eserlerini okudu. *el-Vâfiye fi Şerhi'l-kâfiye*'yi okurken amcası Kıvâmüddîn Kâsım (v. ?) Bursa medreselerinden Molla Hüsrev medresesine atandı, bunun üzerine Taşköprizâde

¹⁴⁸ İsmail Yakıt, "Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1999): 19.

¹⁴⁹ Bkz. Baltacı, *Osmanlı*, s. 37-42.

¹⁵⁰ Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 41-42; Şahab Ahmed ve Nenad Filipović, "Sultanın Müfredatı: Kanuni Sultan Süleyman'ın 1565 (973) Tarihli Fermanı'nda Buyurduğu Osmanlı Medreseleri Programı", *Osmanlı Eğitim Mirası*, haz. Mustafa Gündüz, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013, s. 144-149; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997, I, 78, 83, 99-100, 102, 171. Şahab Ahmed ve Nenad Filipović ilgili makalede fermanın okunması gerekli kitapları belirttiğini iddia etmektedirler. Fermanın başlığından anlaşılan şudur ki bu kitaplar Medâris-i Hâkâniye'de okunmak üzere saraydan/hazineden talep edilmiştir.

amcasının yanına geçti. Önceki hocasında merfûât bahislerine kadar okuduğu *el-Vâfiye*'ye devam ederek mecrûrât bahislerine kadar geldiler. Bu sırada ders arkadaşı olan abisi rahatsızlandı ve bu eseri okumaya onu beklemek için ara verdi. Abisinin hastalığı sırasında amcasından sarftan *Kitâbü'l-Hârûniyye*, nahivden *Elfiyye*'yi okudu ve ezberledi. Abisinin vefatından sonra ise *Dav'ü'l-misbâh*, mantıktan *Muhtasaru Îsâgûcî* ve Hüsameddin şerhi, Râzî'nin *Şemsiyye* şerhinin bir kısmını okudu.¹⁵¹ Bu sırada babası Amasya Hüseyiniyye medresesine atandı, Taşkoprîzâde onunla birlikte Amasya'ya giderek eğitimine onun yanında devam etti. Babasından Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin (v. 816/1413) haşiyeleriyle *Şemsiyye* şerhinin tamamını, Hayâlî'nin (v. 875/1470[?]) haşiyeleriyle Teftâzânî'nin (v. 791/1390) *Şerhu'l-akâid*'ini, Hocazâde (v. 893/1488) haşiyeleriyle Mevlânâzâde'nin (v. 896/1490-1491) *Hidâyetü'l-hikme* şerhini, Mes'ud er-Rûmî'nin (v. 879/1474-1475) *Âdâbü'l-bahs* şerhini, Seyyid Şerif haşiyeleriyle Ebussenâ Şemsüddin Mahmud el-İsfahânî'nin (v. 749/1349) *Şerhu't-tavâli'i*'ni ve Seyyid Şerif'in *Şerhu'l-metâli'* haşiyesinden bazı bölümleri okudu. Bu aşamada babası kendi ilmini aktardığını söyleyerek onu kendi başına bıraktı.¹⁵² Bundan sonra Taşkoprîzâde, dayısından Seyyid Şerif'in *Şerhu't-tecrîd* haşiyesini vücûp ve imkân meselelerine kadar okudu. Muhyiddin el-Fenârî'den (v. 954/1548) Seyyid Şerif'in *Şerhu'l-miftâh*'ını müsned meselesinden fasl ve vasl meselelerine kadar okudu. Şeyhzâde Muhyiddin Seyyid Muhammed el-Kûcevî'den (v. 950/1543) ilahiyat bahislerinden nübüvvet bahislerine kadar Seyyid Şerif'in *Şerhu'l-mevâkif*'ini ve *el-Keşşâf*'tan Nebe suresini okudu. Mîrim Çelebi'den (v. 931/1525) Ali Kuşçu'nun (v. 879/1474) *Kitâbü'l-fethiyye*'sini okudu. Bu esere yazdığı şerhle Anadolu kazaskerliğine atanan Mîrim Çelebi'den sonra Muhammed et-Tûnûsî'den (v. ?) *Sahih-i Buhârî* ve Kâdî İyâz'ın (v. 544/1149) *Kitâbü'ş-şifâ*'sının bazı kısımlarını, cedel ve hilaf ilimlerini okudu. Onunla beraber akli ilimler ve Arapça konusunda ileri seviyede çalıştıktan sonra hocası ona tefsir, hadis ve diğer ilimlerde kendisinden rivayet edilmesi mümkün olan her şey konusunda genel bir icazet verdi. Taşkoprîzâde hadis ve tefsir ilimlerinde babası ve hocası Muhyiddin el-Kûcevî'den icazeti olduğunu da belirtmektedir.¹⁵³

¹⁵¹ Taşkoprîzâde, *eş-Şekâik*, s. 326-327.

¹⁵² Taşkoprîzâde, *eş-Şekâik*, s. 327.

¹⁵³ Taşkoprîzâde, *eş-Şekâik*, s. 327-328.

931/1524-1525 yılında Dimetoka'da bir medreseye müderris olarak atanan Taşköprüzâde bazıları tam bazıları kısmi olmak üzere şu kitapları okutmuştur: *Şerhu'l-mutavvel li't-telhîs*, *Havâşî Şerhu't-tecrîd*, Seyyid Şerif'in *Şerhu'l-ferâiz*. Bu görevden sonra İstanbul medreselerinden birine atanmıştır. Sadruşşerîa'nın (v. 747/1346) *Şerhu'l-vikâye*'si ve *Havâşî Şerhi't-tecrîd*'den bazı bölümleri okutmuş ve hadis alanındaki *Kitâbü'l-mesâbîh*'i ise iki kere nakletmiştir. Üsküp İshakiye medresesine atanan müderris burada da *Kitâbü'l-mesâbîh* ve *Kitâbü'l-meşârik*'i nakletmiş, *Kitâbü't-tevdîh*, Sadruşşerîa'nın *Şerhu'l-vikâye* ve Seyyid Şerif'in *Şerhu'l-ferâiz*'inden bazı bölümler, *Şerhu'l-miftâh*'ın beyan kısmından sonrasını okutmuştur. 942 yılında İstanbul Kalenderhâne medresesine atanan *Kitâbü'l-mesâbîh*, *Şerhu'l-mevâkîf* ve *Şerhu'l-vikâye*'den bazı bölümler ile Seyyid Şerif'in *Şerhu'l-miftâh*'ından biraz okutmuştur. Mustafa Paşa medresesi müderrisin *Kitâbü'l-hidâye* okutmaya başladığı medresedir. Aynı zamanda *Kitâbü'l-mesâbîh* ve *Şerhu'l-mevâkîf*'tan okutmuştur. Edirne medreselerinden birine atandığında *Sahih-i Buhârî*'ye başlamış, *el-Hidâye* ve *Kitâbü't-telvîh* okutmuştur. Seman medreselerinde *el-Hidâye* ve *et-Telvîh* okutmuş, *Sahih-i Buhârî*'yi iki kere rivayet etmiş ve Beydâvî tefsirinden Bakara suresini okumuştur. Edirne Sultan Bayezid Han medresesinde *Sahih-i Buhârî*'nin üçte birini rivayet etmiş, *el-Hidâye*, *et-Telvîh*, *Şerhu'l-mevâkîf* ve *Şerhu'l-ferâiz* okutmuştur. Bir süre kâdı olarak görev yaptıktan sonra Seman medreselerinden birine atanan Taşköprüzâde'nin burada *Sahih-i Buhârî*, *el-Hidâye*, *et-Telvîh*, Seyyid Şerif'in *el-Keşşâf* haşiyesinden okuttuğu görülmektedir. Bu görevden sonra İstanbul kâdısı olmuş, gözlerinde hasıl olan rahatsızlıktan dolayı bir süre sonra görevden çekilmiştir.¹⁵⁴

Taşköprüzâde'nin babası, amcası ve dayısından medrese çatısı altında ders aldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda bunların yanında medrese programındaki derslerden aldığı da farz edilmelidir. Zira görüldüğü üzere zikrettiği eserler arasında fıkıh kitapları yoktur. Medresedeki temel eğitim yanında kendini geliştirmek için çevresindeki kişilerden istifade ettiği ve çeşitli dersler takip ettiği söylenebilir. Medrese eğitiminin nasıl olduğu ise kendisinin tedris serüveninden anlaşılabilir. Kendi eğitimi sırasında hangi medreselerde okuduğunu açıkça belirtmeyen Taşköprüzâde çalıştığı medreseleri tek tek zikretmektedir. 25 akçeli medreselerden Seman medreselerine kadar geniş bir çerçevede

¹⁵⁴ Taşköprüzâde, *eş-Şekâik*, s. 328-330.

görev yaptığı¹⁵⁵ görülen müderrisin tek müderris olarak çalışıp çalışmadığı henüz tespit edilememektedir. Bu husus verdiği derslerin medrese seviyeleriyle ilişkisini tespit etmesi önemli olacaktır. Dikkat çeken diğer bir husus okuttuğu eserlerin tamamını okutmamış olmasıdır. Büyük ihtimalle kısa görev süreleri hacimli eserleri baştan sona okutmayı imkânsız kılmaktadır. Kendisinin belli bölümler arasını okuttuğu eserlerin kendisinden önceki müderris tarafından okutmaya başlanıp başlanmadığı veya kendisinden sonra gelen müderris tarafından aynı esere devam edilip edilmediği tespiti zor bir husustur. Bu konuda bilgi ortaya koyacak şekilde veriler henüz mevcut değildir. Belli eserleri okutuyor olması fakat bu eserlerin akıbetinin bilinmiyor olması medreselerde müderrisin merkezde olduğu ve eğitimin onun belirlemesine bağlı olduğu tezini yeniden düşünmeyi gerektirebilir. Medreselerde takip edilmesi gereken bazı programlar olduğu açıktır, fakat aynı medresede görev yapan müderrisler arasında görev ve eser paylaşımı olup olmadığı ve bunun Taşköprîzâde'nin aktardığı listeye etkisi belirsizdir.

Taşköprîzâde'nin listesindeki sıralama, onun bulunduğu medresede tek müderris olarak görev yaptığı varsayılırsa, eğitimin aşamalı yapısına dair genel bir fikir vermektedir. Buna göre temel eğitimini sıralamaya dahil olmayan medreselerde alan talebe sâmiye medreselerine girdiğinde yoğunlukla fıkıh, fıkıh usulü ve kalam alanlarında eserler okumaktadır. Bu eğitime paralel olarak hadis dersleri okuduğu anlaşılmaktadır. Hadis ve tefsir derslerinin rivayet ilmi olarak okunduğu söylenebilir. Zira Taşköprîzâde bu alanlarda “nakl” kökünü, fıkıh, kalam gibi alanlarda ise “ders” kökünü kullanmaktadır. Kendisinin mülâzemetine dair bir bilgi verilmemiştir.

Medrese eğitiminin teorik altyapı oluşturduğu fakat pratik bir beceri veremeyeceği açıktır. Sahn ve Süleymaniye medreseleri danışmendlerinin kendi tahsillerine devam ederken orta seviyedeki medreselerde ders verdiği kaydedilmektedir. Bu imkân onlara tedris tecrübesi kazandırmaktadır.¹⁵⁶ Müderrisin ve öğrencinin seviyelerini göz önünde tutarak kitaplar yoluyla ilerleme esasına dayalı temel eğitimden sonra mülâzemet yoluyla tecrübe kazanılmaktadır.¹⁵⁷ Danışmendlerin artması ve

---

¹⁵⁵ Ali b. Bâli, *el-İkdu'l-manzûm fi zikri efâdılı'r-Rûm*, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-‘arabî, 1975 (eş-Şekâik ile birlikte), s. 336; Ali b. Bâli, *el-İkdu'l-manzûm fi zikri afâzılı'r-Rûm: Ali b. Bâli'nin Şakâ'ik Zeyli*, haz. Suat Donuk, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018, s. 108.

¹⁵⁶ Mehmet İpşirli, “Osmanlı İstanbul’unda Geleneksel Eğitim ve Ulema”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi- Eğitim, Bilim ve Teknoloji*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2015, IX, 39.

¹⁵⁷ Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 87.

ulemazadelerin bazı seviyeleri atlayarak görev alma sırasına girmesinin sebep olduğu yığılmaları dengelemek için mülâzemet sıkı sıkıya uygulanmış ve çeşitli şekillerde düzenlenmiştir.¹⁵⁸ İlk atama öncesi bu mülâzemet döneminde Sahn mezunları hocalarından mülâzemetini gösteren bir tezkire alırlar ve bu belgeyle Rumeli kazaskerine giderlerdi. Kazaskerin bunu padişaha arzı ve arzın onaylanmasıyla mülâzemet kesinleşirdi ve danışmendler mülâzım olarak deftere kaydedilirlerdi.¹⁵⁹ Mülâzımların önceleri atama kayıtlarının bulunduğu ruznamçelere kaydedildikleri, ortaya çıkan karışıklıklar dolayısıyla Ebussuud Efendi'nin Rumeli Kazaskerliğinden sonra mülâzımlara özel ruznamçeler tutulduğu bilinmektedir.¹⁶⁰ Sistemin işleyebilmesi için hangi mevkideki ulemanın hangi sebeplerle kaç tane mülâzım vereceğine dair ayarlamalar yapılmış, defter kayıtları ve mülâzemet yolları dikkatle takip edilerek haksız görev almaların ve şikayetlerin önüne geçilmeye çalışılmıştır.¹⁶¹ Mülâzımlıkta nevbet uygulaması esas alınmıştır. Buna göre danışmendlerin mülâzım kaydedilmesi belli aralıklarla veya sebeplerle ilan edilen nevbetlerle mümkün olacaktır. Ulema bu nevbetlerde mevkiine göre belirli sayıda mülâzım verebilmektedir. Bu yolla ulemanın çok sayıda mülâzım vermesiyle oluşan problemin etkisi azaltılmak istenmiştir.¹⁶² XVI. yüzyılın ortalarından itibaren klasik karakterini kazandığı düşünülen mülâzemet sisteminde nevbet haricinde mülâzım olabilmenin yolları ise şunlardır:

- Fetva eminliği: Şeyhülislamın maiyetinde fetva hazırlanması işinde çalışan ve gerektiğinde şeyhülişlama vekalet eden fetva eminleri belli bir süre çalıştıktan sonra mülâzım olabilişlerdi.¹⁶³
- Tezkirecilik: Kazaskerlerin yazışma işlerinde şef olarak çalışan tezkireciler kazaskerin mansıpta hareketi veya belirli süre çalışmalarından sonra mülâzım olabilişlerdir.¹⁶⁴
- İadeden: Müderrislerin sunduğu derslerden sonra söz konusu dersin tekrarı ve talebenin gözetilmesinde yardımcı olan muidler müderris asistanı olarak hizmet etmekte ve sürelerini tamamladıkları veya

---

¹⁵⁸ İpşirli, "İstanbul'unda", s. 39.

¹⁵⁹ Beyazıt, *İstihdam*, s. 28-29.

¹⁶⁰ Beyazıt, *İstihdam*, s. 13.

¹⁶¹ Beyazıt, *İstihdam*, s. 35-37.

¹⁶² Beyazıt, *İstihdam*, s. 36, 72-75.

¹⁶³ Beyazıt, *İstihdam*, s. 49-51.

¹⁶⁴ Beyazıt, *İstihdam*, s. 51-52.

hocalarına mülâzım verme hakkı verildiğinde mülâzım olmaktadır. Müderrisler diğer bir medreseye hareket, emeklilik, azil gibi sebeplerle mülâzım verebilmektedir.¹⁶⁵

- Teşrîften: Kâdılık, müderrislik, müftülüklerin üst düzeyinde görev yapan ulemaya terakki aldıkları, sefere katıldıkları, cülus ve padişah çocuklarının doğumu zamanında mülâzım verme hakkı tanınmıştır.¹⁶⁶
- Müstakillen: Kimi danışmendler hizmetleri ve başarıları nedeniyle hocaları tarafından müstakil olarak arz edilerek mülâzım olmuşlardır. Genellikle ulema ailesinden olanlara uygulandığı görülmektedir.¹⁶⁷
- Mevtadan: Ders okuduğu hocasının vefatı, mülâzemet sırası bekleyen danışmendler için sıkıntı doğurmuştur. Bu durumda olanlar hocalarının verdiği veya hazır bulundurduğu tezkire ve mülâzemetlerinin aslî veya yedek olması dikkate alınarak mülâzemet alınmıştır. Danışmendlerin tespitinde tezkireler kullanılmış, gerek görülürse teftiş için mümeyyizler görevlendirilmiştir. Aslî danışmend olarak görülen talebe doğrudan, diğerleri ise genellikle nevbet yoluyla mülâzım alınmıştır.¹⁶⁸

Bu şekilde “tarîk”le mülâzım olmak için İstanbul’a gelmek şart koşulmaktadır.¹⁶⁹

Bu, mülâzımların tespiti, kaçakların engellenmesi ve gerektiğinde imtihan edilmesi için bir fırsattır. Bu yollardan bazılarının talebenin tedarik ve yargı tecrübesi kazanmasında yardımcı olacağı açıktır.

Sıdkî Mustafa Efendi mülâzemet yıllarının bir kısmına denk gelen bir günlük tutmuştur. Bu dönemin nasıl geçtiğine dair sınırlı da olsa bilgi veren günlüğe göre mülâzım şeyhülislam konağında vazife yapmış, çeşitli derslere katılmış, ders vekili olarak eser okutmuş ve İstanbul kâdısının çocuklarına hocalık yapmıştır.¹⁷⁰ Bu konuda henüz daha açıklayıcı bilgilere ulaşılamamakla birlikte mülâzımı olunan âlimin görevinin ilmiye mensuplarına sunulan hizmet alanlarını görmek ve vazife tercihlerini belirlemede önemli

---

¹⁶⁵ Beyazıt, *İstihdam*, s.52-54.

¹⁶⁶ Beyazıt, *İstihdam*, s. 63.

¹⁶⁷ Beyazıt, *İstihdam*, s. 69-71.

¹⁶⁸ Beyazıt, *İstihdam*, s. 75-81.

¹⁶⁹ Beyazıt, *İstihdam*, s. 29.

¹⁷⁰ Aslan, “Sıdkî Mustafa Efendi”, s. 32-33.

bir imkân olacağı öngörülebilir. Kâdı olmak isteyen mülâzımların Bağdat, Kahire, Bursa gibi yerlerin kâdıları yanında tecrübe kazanmaları da bu hususu doğrulamaktadır.¹⁷¹

Şefaath ve hile ile mülâzım olmak tarîk dışıdır. Yüksek rütbeli tanıdıkları sebebiyle görev almayı uman şahıslar sistemle ilgili şikâyet ve sorunların ana saiklerindedir, bu sebeple mülâzemet hususundaki düzenlemelerin çoğu diğer adayların önüne geçmeye sebep olan şefaath hakkındadır.¹⁷² Sahte mülâzemet belgesi düzenleyerek sisteme dahil olma veya vefat eden kâdı ve müderrislerin kimliğine bürünerek sisteme sızma çabaları hile ile giriş örnekleridir. Bu sebeple ruznamçe defterlerinin tutulması titizlikle takip edilmiş, kimden ne şekilde mülâzım çıkıldığı, baba adı ve şöhreti kaydedildiği gibi eşkâline dair notlar tutulması da istenmiştir.¹⁷³ İlk mülâzemetini tamamlayarak görev almaya hak kazananlar belli bir medrese veya kâdılığa başvurmaları durumunda başvuranların sayısına göre sözlü imtihana davet edilmiş, belli bir konuda risale yazarak kendilerini kanıtlamaları beklenmiştir.¹⁷⁴ Bu çeşit imtihanların XVII. yüzyıldan sonra artan adayların kontrolünü sağlamak için sistemin bir parçası haline geldiği görülmektedir.¹⁷⁵ Görev bekleyen mülâzımlar hiyerarşiye dahil olmayan medreselerde çalışarak hem tecrübe kazanmış hem de geçimlerini sağlamışlardır.¹⁷⁶

Görev almanın düzenlenmesi farklı şekillerde yapılmıştır. Medrese dereceleri hem ilim tahsilindeki talebeyi hem de görev alan ulemayı etkilemektedir. Talebe bu seviyeleri tamamlamaksızın imparatorluk içerisinde görev alamamaktadır. Mülâzemet almayı hak eden talebe çalışma hayatına atılmak istediğinde iki seçeneği vardır. Kâdı olarak görev alabilir veya müderrislikle başlayıp kâdılıkla devam eder ve şeyhülislamlığa ulaşabilir.¹⁷⁷ Doğrudan kâdılığa başvuranlar çevre tabir edilebilecek kenar kasabalara atanabilir. Bu görev herhangi bir rütbe içermez, fakat bu yolla görevlendirilen kişi yönetim adına bazı görevler yerine getiren bir devlet adamıdır.¹⁷⁸ Kasaba kâdısı olarak çalışırken müderrisliğe geçiş yapmak isteyenler kazaskerlerin görev alanındaki düşük seviyeli medreselere atanabilirler. Bu durumda rütbe kazanmaları mümkün değildir, çünkü bu

---

¹⁷¹ Mustafa Akdağ, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XIII, 1-2 (1995): 48; İlber Ortaylı, “Kadı-II”, *TDVİA*, XXIV, 70.

¹⁷² Beyazıt, *İstihdam*, s. 89-93.

¹⁷³ İpşirli, “Kazaskerlik”, s. 659-660; Beyazıt, *İstihdam*, s. 93-97.

¹⁷⁴ İpşirli, “İstanbul’unda”, IX, 39-40.

¹⁷⁵ Zilfi, *The Route*, s. 70-71.

¹⁷⁶ Zilfi, *The Route*, s. 84.

¹⁷⁷ Zilfi, *The Route*, s. 50.

¹⁷⁸ Atçıl, *Scholars*, s. 189-191; Beyazıt, *İstihdam*, s. 146.

medreseler hariç medreselerinin altında yer alan medreselerdir. Bu medreselerden hariç seviyesine geçmek mümkündür fakat zordur.¹⁷⁹ Hariç medreselerinde görev yapan müderrisler daha üst seviyelere çıkabilir fakat en üst noktaya çıkmaları mümkün olmayabilir. Bu seviyede kalan ulema rütbelilerin alt seviyesini oluşturur.¹⁸⁰ Dahil medreseleri de kendi içinde kademelere ayrılmaktadır. Bu kademelerde eğitim veren ve mevleviyet kâdılıkları olarak bilinen taht kâdılıklarında görev yapan ulema rütbelilerin üst seviyesini oluşturur. Bu aşamaya gelen ulemanın kazasker ve şeyhülislam olma ihtimali yüksektir fakat kişisel ilişkilerinin bulunması ve kendilerini gösterebilmeleri bu hususta etkilidir.¹⁸¹ Mevleviyet kâdılıklarının ve üstündeki görevlerin sınırlı olması da bu aşamaya gelen herkesin en üst seviyeye çıkamamasında etkilidir. Bu sınırlılıklar şeref payeleri vermek, mevleviyet kâdılıklarının sayısını artırmak, görev sürelerini kısaltmak, XVII. yüzyıl sonrasında aynı göreve belli aralıklarla tekrar atamak suretiyle aşılmaya çalışılmıştır.¹⁸²

Rütbeliler tarihi uzun bir dönem müderrislik, ardından bir süre kâdılık yapmak suretiyle kazasker ve şeyhülislam olmaya imkân veren yoldur. Bu seviyeye ulaşan müderrislerin mülâzım verme hakkı olmaktadır. Diğer yol ise medrese mezunu olarak doğrudan kâdılığa başlayan veya bazı alt seviye müderrisliklerden kâdılığa geçenlerin yoludur. Devamlı iş garantisi olan fakat yükselme garantisi içermeyen bu ikinci yol diğerindeki yükü hafifletmiş, gittikçe sayıları artan medrese mezunları için bir imkân olmuştur.¹⁸³ Rütbelilerin atamaları önce vezirler tarafından yapılırken sonra şeyhülislamlara geçmiş, mevleviyet olmayan kâdılıkların atamaları ise kazaskerler tarafından yapılmıştır.

Vazifeye başladıktan sonra uygulandığı tespit edilen mülâzemet, hükümetle yakından bağı sağlamak ve merkezileşmeyi korumak için önemli bir araçtır.¹⁸⁴

---

¹⁷⁹ Atçıl, *Scholars*, s. 192-194.

¹⁸⁰ Atçıl, *Scholars*, s. 194-196, 198-200.

¹⁸¹ Atçıl, *Scholars*, s. 200-201,

¹⁸² Atçıl, *Scholars*, s. 197-198; Zilfi, *The Route*, s. 138-139, 141-150, 204.

¹⁸³ Atçıl, *Scholars*, s. 134-135.

¹⁸⁴ Repp, *The Mufti*, s. 54; Beyazıt, *İstihdam*, s. 30-32; Cihan Kılıç, “Osmanlı İlimiye Teşkilatında Kariyer Sistemi”, *Turkish Academic Research Review*, 3/1 (2018): 166-167. Mehmet İpşirli mülâzemet usulünün aslında kâdıların körelmesini engellemek için mezhep içerisinde kabul edilmiş bir görüşe dayalı olarak kurulduğunu söylemektedir. Bununla birlikte medrese mezunlarının sayısı ve görev yerleriyle ilgili problemler ortaya çıkana kadar dikkatle uygulanmamıştır. [İpşirli, “Kazaskerlik”, s. 642, 666]. Bu sebeple mülâzemetin Repp ve Beyazıt’ın işaret ettiği şekliyle sistemin vazgeçilmez bir parçası haline geldiği açıktır.

Mülâzemet dönemi gelen müderrisler bu dönemde ders okumuş veya nâib olarak görev almışlardır.¹⁸⁵ İki görev arasında merkeze çağrılan kâdılar görev bölgelerinin bağlı olduğu kazaskerin yanına gitmekte, kazaskerin çeşitli meclislerine katılmaktadırlar.¹⁸⁶ Hem Anadolu hem Rumeli kazaskerinin İstanbul'da bulunması sebebiyle İstanbul mazul kâdılarının toplanma yeridir. Mülâzemetten gelen kâdılarının kazaskerlere bürokratik işlerde yardım ettikleri anlaşılmaktadır. Minkârîzâde Yahya Efendi'nin (v. 1088/1678) şeyhülislamlığı döneminde Rumeli kâdıllıkları düzenlenirken Rumeli kazaskerinin divanına devam eden kâdılar bizzat görev yapmıştır.¹⁸⁷ Bu tür mülâzemetin ulema kaynaşması için bir fırsat verdiği ve kâdılar için kanunname, ferman, şeyhülislam fetvaları gibi merkezî buyrukları yakından takip imkânı sağladığı için önemli olduğu söylenebilir.¹⁸⁸ *Nûru'l-'ayn* nüshalarından birinin sonunda rastladığımız not mülâzemetin bu etkisini açıklayıcıdır. Fezullah Efendi nüshasının müellifi olan Hâcibzâde olarak bilinen Mehmed b. Mustafa b. Mahmud el-İstanbulî, Rumeli kazaskeri Dıhkî Mustafa Efendi'nin (v. 1090/1680) yanında görev yaparken mülâzemette olan birkaç kâdının isteği üzerine eseri istinsah ettiğini belirtmektedir.¹⁸⁹ Bu tür mülâzemet ilmiye sınıfına özgü olmayıp sarayın genel bir politikasıdır.¹⁹⁰ Mesleğe başladıktan sonra yaşanan kesintiler, XVI. yüzyılda oluşturulan yeni hiyerarşik sistemin yerleşmesi ve sistem içindeki bürokrat âlimlerin artmasının bir sonucu olarak görülebilir.¹⁹¹ Mevleviyet kâdıllıklarının sayılarında yapılan oynamalar, görev sürelerinin kısaltılması ve şeref payelerinin verilmesi¹⁹² boşta kalan müderris ve kâdılarını bu sistem içinde tutmak için

---

¹⁸⁵ Beyazıt, *İstihdam*, s. 31.

¹⁸⁶ Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 45; Mehmet İpşirli, "Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kâdıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 10-11 (1981-1982): 222; İpşirli, "Kazaskerlik", s. 668-669; Şentop, *Kazaskerlik*, s. 65-66; Kılıç, "Kariyer Sistemi", s. 164; Beyazıt, *İstihdam*, s. 123-124.

¹⁸⁷ Beyazıt, *İstihdam*, s. 31.

¹⁸⁸ Süleyman Kaya, "Osmanlı Fetvası Üzerine", *TALİD*, II, 22 (2013): 102.

¹⁸⁹ *Nûru'l-'ayn*, Fezullah Efendi, nr. 1083, vr. 374a.

¹⁹⁰ Beyazıt, *İstihdam*, s. 30.

¹⁹¹ Şentop, *Kazaskerlik*, s. 65-66; Beyazıt, *İstihdam*, s. 31-32.

¹⁹² Payeli atamalar hem müderrislik hem kâdıllık makamlarına ismen atanmış olmayı sağlamaktadır. Bilfiil atamadan önce yapılan bu unvan ataması sisteme genişlik vermekte ve atamaların organizesinde zaman kazandırmaktadır. Bkz. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 98.

yapılmış gibidir.¹⁹³ Bu amaçla XVII. yüzyıldan itibaren şeyhülislam ve kazaskerliklere kısa süreli fakat tekrarlayan atamalar da yapılmaya başlanmıştır.¹⁹⁴

Kâdılık görevine başlayanlar için temel başvuru kaynakları şer’i hukuk, örfi hukuk, örf ve kazai hükümdür.¹⁹⁵ Meselelerin teorik yönü ile dönemin örfünü dikkate alacak bir değerlendirme derin bir fıkıh bilgisini gerektirmektedir. Kâdılarının bu yeterliliğe ulaşması arzu edilmekle birlikte her konuda içtihat mertebesine ulaşmaları veya incelikleri kavramaları beklenememiştir. Bu noktada kâdılarının en önemli yardımcısı müftüler olmuştur. Müftülerin daimi çabası fıkhi birikimin, içinde bulunulan zamanla ilişkisini kurmaktır.¹⁹⁶ Bu sebeple müçtehit hukukçu olmadıkları takdirde kâdılarının fetva ihtiyacını öncelikle müftüler karşılamıştır.¹⁹⁷ Müftülerin varlığı bazı husumetlerin mahkemeye intikal etmeden halledilmesi suretiyle hukuka yardımcıdır.¹⁹⁸ Bazı durumlarda ise müftüler kâdılarının hukuka uygunluğunu denetleyen merci olmuşlardır.¹⁹⁹ Dava taraflarının aldıkları fetvalarla iddialarını desteklemelerine imkân verilmesi dikkate değer bir durumdur.²⁰⁰ Bu cihetlerle fetva kurumu Osmanlı hukukunu etkilemiştir. Müftülerin resmî olarak atanması kâdılarının sınırlandırılmasına işaret ediyor gözükmemektedir fakat pratikte her kâdı atanan yere müftü atama imkânının bulunmadığının bilinmesi ve çoğu yerde kâdılık ve müftülüğün aynı kişiye verildiğine dair kayıtların olması bu hususa dayanarak yapılacak değerlendirmeleri zayıflatmaktadır. Osmanlı kâdılarının müftâ bih görüşle hüküm vermek üzere atandıklarını belirten atama kayıtlarının ve uygulamaya esas olan görüşün belirtildiği fetvaların varlığı belli bir görüşe göre ve özellikle resmî fetvaya uygun hüküm vermenin eskiden beri bağlayıcı olduğuna işaret ediyor olmalıdır.²⁰¹ Şu hâlde kâdılar gerek atamalarında fetva ile kayıtlanmaları gerekse içtihat edebilecek bir eğitimle yetişmeleri sebebiyle fetva sistemiyle iç içedirler.

---

¹⁹³ Repp, *The Mufti*, s. 49; Madeline C. Zilfi, *Dindarlık Siyaseti: Klasik Dönem Sonrası Osmanlı Uleması*, çev. Mehmet Faruk Özçınar, Ankara: Birleşik Yayınevi, 2008, s. 57-59; Mehmet İpşirli, “Müderres-II”, *TDVİA*, XXXI, 469; Atçıl, *Scholars*, s. 201-207.

¹⁹⁴ Zilfi, *The Route*, s. 204.

¹⁹⁵ Kaya, “Osmanlı Fetvası”, s. 96-100.

¹⁹⁶ Hallaq, *Sharî’a*, s. 181.

¹⁹⁷ Mehmet Âkif Aydın, *Osmanlı Devleti’nde Hukuk ve Adalet*, İstanbul: Klâsik Yayınları 2014, s. 51; Nâsi Aslan, “Osmanlı Hukuku’nun Oluşumunda Fetva ve Kazâ Münasebeti”, *Dini Araştırmalar*, II, 4 (1999): 92-93, 97-98.

¹⁹⁸ Aydın, *Adalet*, s. 51.

¹⁹⁹ Aydın, *Adalet*, s. 53.

²⁰⁰ Aslan, “Fetva ve Kazâ”, s. 90-92.

²⁰¹ Kaya, “Osmanlı Fetvası”, s. 102; Seda Örsten, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetvâ Mecmuaları”, *Türk Hukuku Tarihi Araştırmaları*, 4 (2007): 36; Aslan, “Fetva ve Kazâ”, s. 87.

Bu çerçevede kâdılarının faydalandığı temel eserler fetva mecmualarıdır. Hem kurucu metinlerde yer almayan çeşitli meseleleri bir arada sunan fetâvâ türü kitaplar hem de başta şeyhülislam olmak üzere fetva makamındaki kişilerin çeşitli meselelere verdikleri cevaplardan teşekkül eden fetva mecmuaları el kitabı konumundadır. Bu eserler teori sunan medrese kitaplarının yanında günlük hayatın gerçeklerini içeren, yaşayan hukuk kaynakları olarak önemli bir yere sahiptir.²⁰² Bu önem ayet, hadis ve içtihat anlayışındaki farklılıklara dayalı çeşitliliği ilgili kişilerin nazarına sunarak farklı zaman ve zeminlerde kullanılabilme imkânından ve o zaman için kararlaştırılmış görüş ve uygulamaları sunmasından ileri gelmektedir.²⁰³

Hükümetin kontrolünde atama ve görev alma süreci belli bir olgunluğa ulaştıktan sonra örfi hukuk yetkisinin tam olarak kullanılması suretiyle hukuk uygulamaları şekillenmiştir. Siyaset-i şeriyye yetkisiyle hukuk ve fetva alanında yapılan idari ve hiyerarşik düzenlemeler yanında özellikle XVI. yüzyılda ortaya çıkan ve doğrudan kâdılarının görev alanını etkileyen iki yenilikten bahsedilmelidir. Yeni şekillenen ulema hiyerarşisi Osmanlı topraklarının Hanefî hukuku ile özdeşleşmesi sonucunu doğurmuştur.²⁰⁴ Kanuni Sultan Süleyman ile zirveye ulaşan kanunlaşma hareketi ve şeyhülislamın kazandığı otorite medrese yapılarının belirlenmesi ve ortak metinlerin yayılması hususunda etkili olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı hiyerarşisi içine girenleri sistem içinde tutan kanonik metinler anlayışı gelişmeye başlamıştır.²⁰⁵ Hukuk alanında sınırları çizen, tercih kriterleri belirleyen bu anlayış, pratikte XVI. yüzyıla kadarki mahkeme sicillerinde durumun gereklerine göre başka mezhebe göre hüküm verme durumlarına rastlanırken bu zamandan sonra kanunnamelerin, kâdı beratlarının ve müftü menşurlarının sadece Hanefî mezhebine göre hüküm vermeyi tasrih etmesiyle aşikar oldu.²⁰⁶ Şeyhülislam fetvalarında da bu durum teyit edilmektedir.²⁰⁷ Bunun tek istisnası ise padişahın iznidir. Kâdılarını etkileyen ikinci yenilik fetvaların şeyhülislam tarafından padişaha sunulması ve fermanlara dahil edilmesiyle belli bir görüşün uygulanabilir tek

---

²⁰² Gerber, *State*, s. 95-96.

²⁰³ Ali Himmet Berki, “Osmanlı Türklerinde Yüksek İfta Makamı”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, IX, 102-103 (1970): 427; Örsten, “Fetvâ Mecmuaları”, s. 36-37.

²⁰⁴ Burak, *Second Formation*, s. 108.

²⁰⁵ Burak, *Second Formation*, s. 124-135.

²⁰⁶ Aydın, *Adalet*, s. 47-48, 139-140.

²⁰⁷ Furat ve Tırabzon, “Mecmualar”, s. 184, 188.

görüş haline getirilmesidir.²⁰⁸ Ebussuud Efendi'nin şeyhülislamlığından sonra bir müftü olan şeyhülislamın kâdıların atanmasında başlıca sorumlu olması ve sultanın dinî meselelerde başvuracağı en üst resmî merci konumuna gelmesi önemli bir değişikliktir.²⁰⁹ XVI. yüzyılda, Ebussuud Efendi'nin *Ma'ruzât*'ı bu gücün kullanıldığı ve kâdırlara resmî müdahalenin gerçekleştiği en bilinen örnektir. Gerek yargılama usulü gerekse furuyla ilgili birçok konuda tek bir görüşün belirlenmesi merkezde şeyhülislamın etkinliği ve hukuk alanındaki merkeziyetçilik çerçevesinde anlaşılmaktadır.²¹⁰

Kâdılar belli bir yerleşim yerine atanmakta, bu yer dışındaki davalara geçerli bir neden olmadıkça karışmamaktadır. Dava taraflarının da yerleşim yerlerindeki kâdıya başvurmaları öngörülüyordu.²¹¹ Bâb-ı Meşihat'ta bir yer verilene kadar İstanbul mahkemesi İstanbul kâdısının konağı idi. Diğer yerlerde de kâdıların konağı veya evi mahkeme olarak kullanılıyordu.²¹² Naipler, dava tarafları ve şahitlerle ilgilenen muhızrlar, davayla ilgili ifade, sicil, senet vb. hususları kayıt altına alan kâtipler, davanın izleyicisi konumundaki şuhûdu'l-hâl ve müftüler kâdıların adli yardımcıları idi.²¹³

Kâdıların asıl görevi mahkeme işleridir. Kâdıların sunduğu hizmetlerden bazıları şunlardır:²¹⁴

- Naip, müteveli, imam, hatip vs. tayini
- Noterlik görevleri, vakfiye tanzim ve tescili, vasi tayini, nafaka tayini, senet düzenleme
- Miras ve evlilik akitleri düzenleme
- Tapu sicil kayıtlarının düzenleme
- İnfaz hakimliği
- Narh tespiti ve malî teftişler

²⁰⁸ Aslan, "Fetva ve Kazâ", s. 87-90; Aydın, *Adalet*, s. 52-53, 140.

²⁰⁹ Gerber, *State*, s. 81-82. Ebussuud Efendi döneminde şeyhülislamlık makamının kazaskerliğin önüne geçirilmesine bağlı olarak bu iki ilmiye mensubunun görev sınırlarında bazı değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Ebussuud Efendi döneminde mevleviyet kâdılarının atamasının şeyhülislama verilmesi, kasazkerin yaptığı atama ve diğer işlerin şeyhülislamın onayı ve saraya arzıyla tamamlanması, şeyhülislamın ilmiye yapısı içinde en çok mülazım verebilen mensup olması ve saray nezdinde itibarı şeyhülislamın yeni konumuna dair fikir verici birkaç husustur. Bkz. Beyazıt, "Değişen Rolü", s. 430-435.

²¹⁰ Aydın, *Adalet*, s. 52-53; Gerber, *State*, s. 92-93.

²¹¹ Feda Şamil Arık, "Osmanlılar'da Kadılık Müessesesi 1", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 8 (1990): 14.

²¹² Arık, "Kadılık", s. 14-15.

²¹³ Arık, "Kadılık", s. 22-24.

²¹⁴ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1994, s. 28 vd.; Arık, "Kadılık", s. 25-53.

- Mukataa işlerinin kontrol ve kaydı
- Ordunun iaşe ve ibatesine yardım

Bu hizmetler kâdıların uhdesindedir. Bazı görevlerde ise özel bir görevlinin bulunmaması veya bulunan görevlinin teftişine ihtiyaç duyulması sonucu kâdılar görevlendirilmiştir.²¹⁵ İlk kâdı görevlendirmelerinin erken tarihlere dayanması ve kâdılarının eğitiminin medreselerin açılmasında temel saik olması kâdılarının bu merkezî rolü ışığında daha iyi anlaşılabilir. Bu hizmetlerde gösterilen başarının kâdılarının yeniden atamalarında etkili olduğu çeşitli belgelerden anlaşılmaktadır.²¹⁶ Beyazıt kâdılarının istihdamını etkileyen bazı faktörleri şu şekilde tespit etmiştir:

Kâdılar mukataa işlerinde arz ve onay makamıdır, toplanan gelirlerin hazineye gönderilmesi de onların sorumluluğundadır. Devlet gelirlerinin tahsilinde ve mukataa işlerindeki başarısından dolayı yeniden aynı yere atanan ve başarısızlığı sebebiyle görevden alınarak yerine bu işlerde başarılı olanın atandığı örnekler bulunmaktadır. Bu hususlarda başarılı kâdılarının kâdı iken veya munfasıl iken müfettiş olarak görevlendirilmesi de yaygın bir durumdur.²¹⁷ Mukataa nâzırlarının ve mültezimlerin devlete taahhüt ettikleri iltizam karşılığında bu işe müfettiş olarak tayin edilecek kâdıyı belirleme çabaları olduğu görülmektedir. Bu durum ilmiye mensuplarını rahatsız ettiği için kazaskerlerin yetkisine karışan defterdar ve vezirlerin uyarıldığı ferman dahi çıkarılmıştır.²¹⁸ Mukataalar yanında vakıfların idamesindeki hizmetleri de kâdılarının atanmasını etkilemektedir.²¹⁹

Padişahın kazai yetkisini kullanan kâdıların idari ve yerel hizmetlerle ilgili sorumluluklar yüklendiği görülmektedir.²²⁰ Özellikle büyük yerleşim yerlerine atanan kâdılarının çok çeşitli alanlardaki vazifelerinde kendilerine yardım edecek kişilerle çalıştığı bilinmektedir. Bunların başında kâdının fonksiyonlarının daha küçük idari bölümlerde temsilini üstlenen naipler gelmektedir. Kâdı tarafından belirlenen ve denetlenen naipler hem adli hem mülki alanda kâdıların yardım etmişlerdir.²²¹ Ayrıca güvenlik işlerinde

---

²¹⁵ Atçıl, *Scholars*, s. 175. Kâdılar gibi müderrislerin de tedris dışında işlerde görevlendirildiği anlaşılmaktadır. İpşirli, müderrislere yeni kâdı atanana kadar kâdı naipliği veya belli olayların araştırılmasında müfettişlik görevi verildiğini zikretmektedir. Bkz. İpşirli, "Müderris-II", s. 469.

²¹⁶ Atçıl, *Scholars*, s. 176; Beyazıt, *İstihdam*, s. 146-151.

²¹⁷ Beyazıt, *İstihdam*, s. 146-148.

²¹⁸ Beyazıt, *İstihdam*, s. 148-150.

²¹⁹ Beyazıt, *İstihdam*, s. 150-151.

²²⁰ Akdağ, "Notlar", s. 48-51; Atçıl, *Scholars*, s. 175.

²²¹ Arık, "Kadılık", s. 27.

subaşı ve asesler, içtimai meselelerde imamlar, çarşı ve çalışma hayatına dair işlerde muhtesipler ve lonca üyeleri ile farklı iş alanlarında seçilmiş kişiler kâdıların düzenleme ve denetleme işlerinde hizmet etmişlerdir.²²² Kâdılar görevli oldukları sancak veya nahiyedeki beylerbeyi, sancakbeyi ve diğer yöneticilerle iş birliği içinde çalışmaktadır. Zira sosyal hayatın düzenlenmesi ve bugünkü idare ve belediye hizmetleri benzeri hizmetlerde iki tarafın da sorumlulukları söz konusudur. Kâdıllara has görevlerde ise kâdının sorumlu olduğu merciin payitaht ve bunu kontrol edenin atamasını yapan kazasker veya şeyhülislam olması ağır basan görüştür.²²³

2. Nişancızâde Mehmed b. Ahmed

2.1. Müellifin Kimliği ve Ailesi

Birçok yerde Nişancızâde olarak nakledilmekle birlikte müellif mukaddimede kendisini “babası Nişancızâde olarak meşhur olmuş Mehmed/Muhammed” şeklinde tanıtmaktadır. Çalışmada bu nispetin bir lakap haline gelmesine dayanarak müellifin adı yerine Nişancızâde ibaresi kullanılmıştır.²²⁴ Kaynaklarda adı Mehmed Nişancızâde, Nişancızâde, Ramazanzâde, Muhyiddin Mehmed Efendi, Tevki‘î, Seyyid Mehmed Efendi şekillerinde yer alan Nişancızâde, Mehmed Tahir tarafından Nişancızâde Mehmed Kudsi olarak kaydedilmiştir.²²⁵ Uzunçarşılı da *Osmanlı Tarihi* adlı eserinde Nişancızâde'nin *Mir'âtü'l-Kâinat*'ını Mehmed Kudsi adına nispet etmektedir.²²⁶ Bu iki durum kardeşi Mehmed Kudsi Efendi ile karıştırıldığına işaret etmekte, ölümü ve doğumuyla ilgili bilgilerin Nişancızâde'ye ait olmasından dolayı yanlışlık tespit edilebilmektedir.²²⁷

²²² Arık, “Kadılık”, s. 27-44.

²²³ Ortaylı, “Kadı-II”, s. 72-73.

²²⁴ Kütüphane veritabanlarında baba ve dede isimleriyle künyelerinin çok değişik şekillerde kaydedildiğini gördüğümüz müellif hakkında araştırma yapmak girdi yanlışları sebebiyle oldukça zordur. Eserlerini ve sözkonusu eserin nüshalarını tespit ederken yaşadığımız zorluk diğer kültür eserlerimiz adına da üzüntü duymaya sebep olmuştur.

²²⁵ Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Meral Yayınevi, 1971, III, 141.

²²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1954, III-2. kısım, 499.

²²⁷ Bu yanlışlığın bir yansıması olduğunu düşündüğümüz diğer bir durum dedesi Nişancı Mehmed Paşa hakkında yazılan *TDV İslâm Ansiklopedisi* maddesindedir. Maddede Ramazanzâde'nin torunu Mehmed Kudsi Çelebi'nin tarihle meşgul olduğu ve *Mir'âtü'l-kâinat* adında bir eser yazdığı belirtilmektedir. Bkz. Abdülkadir Özcan, “Mehmed Çelebi, Ramazanzâde”, *TDVİA*, XXVIII, 450.

Biyografik kaynaklar arasında Nişancızâde Mehmed'in doğum tarihine dair ihtilaf vardır. Atâyî, Bağdatlı İsmail ve Mehmed Cemaleddin Efendi 962/1554-1555 senesinde doğduğunu belirtmektedir.²²⁸ Kâtip Çelebi *Fezleke* adlı eserinde müellifin 968/1560-1561 yılında doğduğunu kaydetmektedir.²²⁹ Nişancızâde *Mir'âtü'l-Kâ'inât* adlı eserinin Osmanlı dönemiyle ilgili bölümünde son olarak dedesi Abdüllatif Efendi'den bahsetmektedir. Annesinin babası olan Abdüllatif Efendi'nin vefat tarihini 971/1563-1564 yılı Şevval ayı olarak belirten Nişancızâde, bu tarihte üç yaşında olduğunu ve anne babasıyla İstanbul'da olduğunu zikretmektedir.²³⁰ Bu durum doğum tarihine dair ihtilafi ortadan kaldırmaktadır. Buna göre Nişancızâde 968/1560-1561 yılında doğmuştur.

Mehmed Cemaleddin Efendi, Mehmed Efendi'nin Merzifon'da doğduğunu, 971 senesinde ebeveyni ile İstanbul'a geçtiğini belirtmektedir.²³¹ Dedesinin görevleri sebebiyle babası Ahmed Efendi'nin asitanede yetişip görev yaptığı bilindiğinden Merzifon'da doğması uzak bir ihtimaldir, görünen o ki dedesinin bilgileriyle karıştırılmıştır.²³² Dedesi Abdüllatif Efendi'nin vefatında İstanbul'da olduklarını belirtmesi ve babasının 969/1561-1562 yılında Sahn müderrisi olduğu dikkate alınırca 971'de İstanbul'a geçmesi de yanlış bir bilgi olmalıdır.

Nişancızâde ilim ve ahlakla bilinen bir ailede yetişmiştir. Dedelerinden biri idare alanında diğeri tasavvuf alanında saygı gören şahsiyetlerdir. Babası İstanbul medreselerinde müderrislik ve büyük eyaletlerde kâdılık yapan bir ilim ehlidir. Her ne kadar dedelerinin vefatı sırasında yaşının küçük olduğu görülse de soylu ve eğitilmiş bir aileye mensubiyetin faydalarını görmüş olmalıdır. Nitekim kardeşi Kudsi Efendi yoluyla bu silsilenin devam ettiği görülmektedir.

---

²²⁸ Atâullah Nev'îzâde, *Hadâyiku'l-hakâyik fi tekmileti's-Şakâyik*, İstanbul: Daru't-tıbaati'l-Âmire, 1268, II, 649; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin: esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, haz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal ve Avni Aktuç, İstanbul: Maarif Vekâleti, 1955, II, 272; Mehmed Cemâleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri (Âyine-i Zurefâ)*, haz. Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi, 2003, 42.

²²⁹ Kâtip Çelebi, *Fezleke-i Târih*, İstanbul: Ceride-i Havâdis Matbaası, h. 1286, II, 29.

²³⁰ Mehmed b. Ahmed b. Mehmed b. Ramazan Nişancızâde, *Mir'âtü'l-kâ'inât*, Digitale Bibliothek der SSB, nr. 822169088/ 1381, ist. tr. hicrî 1049 veya öncesi, https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN822169088&PHYSID=PHYS_0442&DMDID=DMDLOG_0001&view=piture-single, vr. 220v (erişim tarihi: 14.03.2019, 15.48.); Nişancızâde Mehmed, *Mir'âtü'l-kâ'inât*, İstanbul: Tatyos Divitçiyân Matbaası, h. 1290, II, 522.

²³¹ Cemâleddin, *Âyine*, s. 42.

²³² Tahsin Özcan, "Nişancızâde Muhyiddin Mehmed", *TDVİA*, XXXIII, 161.

Dedesi Nişancı Ramazanzâde olarak bilinen Ramazan oğlu Mehmed Çelebi'dir. Merzifon'da dünyaya gelen Mehmed Çelebi ilk tahsilini tamamladıktan sonra Molla Mimarzâde Mehmed/Muhammed'in Kalenderhâne medresesinde danışmendi olmuştur.²³³ İlim ve kitabette kendini göstermiş ve çeşitli kademelerdeki görevlerinden sonra Halep defterdarlığına getirilmiştir.²³⁴ 965/1557-1558 yılında Kanuni Sultan Süleyman divanına tuğrakeş olarak katılmıştır.²³⁵ Çağdaşı Nişancı Mehmed Paşa'dan ayırt edilmek için kendisine Küçük Nişancı unvanı verilmiştir. Rakiplerinin etkisiyle görevinden uzaklaştırılan Paşa 969 yılında Kanuni'nin emriyle göreve iade edilmiştir.²³⁶ 970/1562-1563 yılında elli bin akçe zemet ile emekli olan Nişancı Mehmed Paşa, 979/1571 yılında vefat etmiştir.²³⁷ *Tevârih-i Âl-i 'Osmân, Nişancı Mehmed Paşa Tarihi* isimleriyle bilinen alemin başlangıcından Sultan Süleyman zamanına kadar tarihî olayları derleyen bir eseri vardır. Bu şekliyle eser Osmanlı tarihini İslam tarihinin devamı olarak ele alan eserlerdendir.²³⁸ Eserin Kanunî dönemine kadarki kısmı eski kaynaklardan nakildir.²³⁹ Kanunî dönemine ayrılan kısım yoğunluklu bir şekilde Sultan Süleyman'ın meziyetlerinin şiirlerle ifade edilmesinden oluşmaktadır. Eserin yazıldıktan sonra gördüğü teveccüh²⁴⁰ yazma nüshalarının çokluğu ve farklı baskılarının mevcudiyetinin arkasında yatan temel sebeptir.²⁴¹

Anne tarafından dedesi Abdüllatif Efendi Nakşibendî şeyhlerinden olup Seyyid Ahmed el-Buhârî'nin (v. 922/1516-1517) damadı Şeyh Mahmud Çelebi'nin (v. 938/1531-1532) damadıdır.²⁴² Koyun Musa lakaplı bir paşa sülalesine mensup olan Abdüllatif Efendi ilim ve ahlak sahibi bir talebe iken Emîr Buhârî halifesi Şeyh Mahmud

²³³ Nişancızâde, *Mir'ât*, II, 511.

²³⁴ Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'îku'l-Hakâ'ik Fi Tekmileti's-Şakâ'ik Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*, haz. Suat Donuk, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017, I, 578.

²³⁵ Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, I, 476.

²³⁶ Özcan, "Ramazanzâde", 449-450.

²³⁷ Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, I, 578.

²³⁸ Abdülkadir Özcan, "Kanuni Sultan Süleyma Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü", *Prof. Dr. Mübahat Küçükkoğlu'na Armağan*, ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 117-119.

²³⁹ Özcan, "Ramazanzâde", 450.

²⁴⁰ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, I, 35.

²⁴¹ Yazma nüshaları için bkz. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 116. İstanbul: Tabhane-i Âmire, 1279; İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1290; *Kronolojik Türk-İslâm Tarihi*, sd. Enver Yaşarbaş, İstanbul: Kamer Neşriyat ve Dağıtım, 1983 matbu nüshaları için bkz. Şerafeddin Turan, "Ramazanzâde", *İslam Ansiklopedisi*, IX, 620-621 nakleden Özcan, "Literatür", s. 119.

²⁴² Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, I, 376.

zamanında tekkeye girmiş, danişmendliği bırakmıştır.²⁴³ Bir süre sonra kızıyla evlenerek şeyhin damadı olmuştur. Şeyh Mahmud Çelebi'nin vefatından sonra 938'de postnişin olmuştur. Yumuşak huyu ve ahlakıyla meşhurdur. Nişancızâde dedesinin merhum padişah zamanında çok saygı gördüğünü fakat saraya gitmeyi kabul etmediğini, padişahın ziyaretlerini de bir şekilde önlediğini nakletmektedir.²⁴⁴ Sinn-i Resul'de vefat dileğiyle altmışlı yaşlarının başında Mekke'ye yerleşen Seyyid Abdüllatif Efendi 971 yılı Şevval ayında (m. 1564) orada vefat etmiştir.²⁴⁵

Babası Nişancızâde Ahmed, annesi tarafından Bayezid devri Anadolu kazaskeri olan İmam Ali'nin torunudur. Ahmed Efendi, Kanuni Sultan Süleyman'ın nişancılarından olan Mehmed Çelebi'nin oğludur. Muhaşşî Şeyhzâde Efendi, Abdülkerîmzâde Efendi ve Perviz Efendi'den ders alan Nişancızâde Sinan Efendi'den mülâzım olmuştur. 968 yılında çocuklarından bazılarının vefat etmesi üzerine inzivaya çekildiği belirtilen Ahmed Efendi 969 yılında Sahn müderrisi olmuştur. 971 tarihinde kayınpederi Abdüllatif Efendi vasıtasıyla Mekke kâdılığına atanmıştır.²⁴⁶ Kahire ve Medine'de de kâdı olarak bulunan Ahmed Efendi'nin hakkında bazı şikayetler sunularak görevden alındığı aktarılmaktadır. 986/1578-1579 senesinde hac için tekrar kutsal topraklara gelen baba Nişancızâde dönüş yolunda Şam civarında vefat etmiş ve Şam'a getirilip defnedilmiştir.²⁴⁷ *Beydâvî Tefsiri*'ne dair talikatı ve Araf suresine kadar gelmiş tefsir çalışması yanında *Hidâye*, *Mevâkif* ve *Miftâh* şerhleri hakkında yazıları olduğu belirtilmektedir. Şiir konusunda da yetenekli olduğu aktarılan Nişancızâde'nin Hz. Ali'ye nispet edilen hırz-ı şerîfe (korunma duası) bir şerh yazdığı bilinmektedir. Atâyî Ahmed Efendi'den hem Arapça ve Farsça hem de ilim konusunda övgüyle bahsetmektedir.

İmam Ali, Amasya vilayetine bağlı Çorum kazasındandır. Şehzadeliği döneminde II. Bayezid'e Amasya'da imamlık yapmıştır. Şehzadenin yardımıyla Gümüş medresede görev almıştır. II. Bayezid'in padişahlığı döneminde kendisine Ankara kâdılığı ve Ak Medrese müderrisliği verilmiştir. Bu görevden Bursa kâdılığına geçirilmiş, daha sonra Sultan Kayıtbay'a elçi olarak gönderilmiş ve İstanbul'a döndüğünde Anadolu kazaskeri olarak görevlendirilmiştir. 907/1501-1502 yılında 100 akçe ile emekli olmuştur.

²⁴³ Nişancızâde, *Mir'ât*, vr. 220v; Nişancızâde, *Mir'ât*, II, 521; Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, I, 424.

²⁴⁴ Nişancızâde, *Mir'ât*, vr. 220v; Nişancızâde, *Mir'ât*, II, 521.

²⁴⁵ Nişancızâde, *Mir'ât*, vr. 220v; Nişancızâde, *Mir'ât*, II, 521-522; Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, I, 424.

²⁴⁶ Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, I, 780, 426.

²⁴⁷ Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, I, 781.

Manisa'ya Şehzade Korkut'a elçi olarak giden İmam Ali bu sefer sonunda görme yetisini kaybetmiş ve 927/1520-1521 yılında ölmüştür.²⁴⁸ Nişancızâde, İmam Ali'nin hal tercemesini verdikten sonra babaannesinin bu zatın çok sayıdaki evladından biri olduğunu kaydetmektedir.²⁴⁹

Nişancızâde'nin küçük kardeşi Kudsi Efendi Anadolu kazaskeri olarak bilinmektedir. Kudsi Efendi'nin adı Mehmed'dir, Kudüs'te doğduğu için Kudsi lakabı ile tanınmıştır. 982/1574-1575 tarihinde doğan Kudsi Efendi Süleymaniye Dâru'l-hadisi müderrisliğine kadar yükselmiş, 1024/1615-1616 tarihinde Selanik kâdısı olarak görevlendirilmiştir.²⁵⁰ Mekke, Bursa ve İstanbul kâdılıklarından sonra Anadolu kazaskeri olarak atanan Kudsi Efendi'nin kâdılık basamaklarını hızla çıktığı görülmektedir. Atâyî, Sultan Osman zamanı Anadolu kazaskerleri arasında ismini sayarken bilfiil görev yapmaya ömrünün yetmediğini belirtmektedir. Bundan önce İstanbul kâdılığı yaptığı ve bu görevden Ramazan 1029/1619-1620'de ayrıldığı nakledilmektedir.²⁵¹ Şevval 1030/1620-1621'de Kudsi Efendi'nin kazasker olarak atanması haberini taşıyan elçiler ölüm haberiyle karşılaşmıştır.²⁵² Büyük dedeleri olan Emir Buhârî tekkesi haziresine defnedilmiştir. Kudsi Efendi'nin oğlu ise iki kere Rumeli Kazaskeri olarak görevlendirilen Kudsizâde Şeyh Mehmed Efendi'dir (v. 1085/1674-1675). 1009/1599-1600 yılında doğan ve Hâce Ömer Efendi'den mülâzım olan Kudsizâde, Şeyhî mahlasını kullanan bir şairdir.²⁵³

Nişancızâde, anne tarafından Emir Buhârî Hazretlerinin torununun torunu olduğunu kaydederek Seyyid Ahmed el-Buhârî'nin hayatını anlatırken hem tasavvufi hem de nesebe bağlı soyunu zikretmektedir.²⁵⁴ Seyyid Ahmed el-Buhârî'nin hayatı yanında tasavvufî yoluna dair incelikleri de aktardığı görülmektedir.²⁵⁵ Bu akrabalık

---

²⁴⁸ Hoca Sa'deddin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, sd. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1974, V, 236; Nişancızâde, *Mir'ât*, II, 451.

²⁴⁹ Nişancızâde, *Mir'ât*, II, 451.

²⁵⁰ Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1610.

²⁵¹ Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1644.

²⁵² Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1611.

²⁵³ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ: Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli*, haz. Ramazan Ekinci, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018, II, 1072-1077.

²⁵⁴ Nişancızâde, *Mir'ât*, II, 455.

²⁵⁵ Nişancızâde, *Mir'ât*, II, 455-457.

ilişkileri sebebiyle Nişancızâde'nin Nakşibendî yoluna mensup olabileceği düşünülmektedir.²⁵⁶

Nişancızâde'nin evliliği hem tasavvufi hem de ilmî çevresini yansıtmaktadır. Nişancızâde *Mir'ât*'ta Kâdızâdelilerden Kutbeddinzâde Mehmed Çelebi'nin oğlu Kazasker Salih Molla Çelebi'nin (v. 993/1585) damadı olduğunu belirtmektedir.²⁵⁷ Kutbeddinzâde'nin Şeyh Mahmud Çelebi'nin müridi olup kazaskerlik yaparken bile Mahmud Çelebi Zaviyesi'nin yapımına taş taşıyarak hizmet ettiğini rivayet etmektedir.²⁵⁸ Salih Molla olarak meşhur olmuş kayınpederi ise Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri dahil çok çeşitli vazifelerde bulunmuş, ilmiyle bilinen bir zattır.²⁵⁹ Bu bilgi dışında hanımına ve evladının varlığına dair başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2.2. Eğitim Hayatı

Nişancızâde'nin hangi medreselerde okuduğu ve hangi hocalardan ders aldığına dair ayrıntılı bilgi yoktur. Atâyî ve Kâtip Çelebi'nin naklettiğine göre temel eğitiminden sonra saray hocası Sa'deddin Efendi'nin (v. 1008/1599) mülâzımlarından olmuştur. Bu durum ve ailesinin İstanbul'la bağlantıları göz önüne alınırsa Nişancızâde'nin İstanbul medreselerinde okuduğu tahmin edilebilir. Hoca Sa'deddin Efendi'nin padişah hocası olduğu dönemde mülâzımı olması sebebiyle saraya yakın olduğu söylenebilir.

Sa'deddin Efendi saray çevresinde yetişmiş bir âlimdir. Babası Hasan Can Çelebi (v. 974/1567) saraya küçük yaşlarında yerleşmiş, Yavuz Sultan Selim'in yakın arkadaşlarından olmuştur.²⁶⁰ Devrinin ileri gelen âlimlerinden ders alan ve sarayda yetişen Sa'deddin Efendi Sahn müderrisi iken Birgili İbrahim Efendi'nin vefatı üzerine Şehzâde Murad'a hoca olarak tayin edilmiştir (981/1573).²⁶¹ III. Murad'ın padişah olmasıyla Hâce-i Sultânî rütbesini kazanmıştır (982-1003/1574-1595). III. Mehmed'in padişah olduğu sırada hocasının vefat etmesi sebebiyle saray hocası unvanı Hoca Sa'deddin Efendi'de kalmıştır. 1006/1598 yılında Bostanzâde Efendi'nin ölümü üzerine

²⁵⁶ Şükrü Özen, "Mehmed Efendi", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, ed. Ekrem Çakıroğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 127.

²⁵⁷ Nişancızâde, *Mir'ât*, II, 508.

²⁵⁸ Nişancızâde, *Mir'ât*, II, 509.

²⁵⁹ Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, I, 892-895.

²⁶⁰ Nuri Özcan, "Hasan Can Çelebi", *TDVİA*, XVI, 312.

²⁶¹ Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, I, 631; Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", *TDVİA*, XVIII, 196.

III. Mehmed tarafından şeyhülislam olarak atanmış, 1008/1599 yılında şeyhülislam olduğu sırada vefat etmiştir.²⁶² Hoca Sa‘deddin Efendi’nin şiirleri ve bazı tercüme eserlerinin yanında *Tâcü’t-tevârih* ve *Fetâvâ* adlı eserleri bulunmaktadır.²⁶³ *Tâcü’t-tevârih* Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan Kanuni dönemine kadar bir tarih eseridir.²⁶⁴ *Fetâvâ* şeyhülislamlığı döneminde verdiği fetvaların derlendiği bir eserdir.²⁶⁵

Padişah hocalarının şeyhülislam mesabesinde görüldüğü, saygın ve padişahlar üzerinde etkin olduğu göz önüne alınırsa Hoca Sa‘deddin Efendi’nin konumu daha iyi anlaşılabilir.²⁶⁶ Yüksek rütbeli ulemanın evladı olarak padişah hocalarına mülâzım olma hakkı elde eden benzerleri gibi Nişancızâde’nin kadrinin yüksek olduğu söylenebilir.²⁶⁷ Bununla birlikte Nişancızâde’nin çok çeşitli yerlerde kâdılık yaptığı ve uzun müddet merkezden uzakta çalıştığı göz önüne alınarak bu imkânın suistimal edilmediği sonucuna varılabilir.

2.3. Hizmet Hayatı

Nişancızâde’nin hizmet hayatına dair bilgiler için ana kaynak Atâyî’nin *Şakâik* zeylidir. Kâtip Çelebi *Fezleke* adlı eserinde görev yaptığı yerlere dair farklı bir sıralama vermektedir.²⁶⁸ *Târih-i Silsile-i Ulemâ* adıyla meşhur olmuş müderris ve kâdılarının görevlendirmesine dair bir defter nüshası teyit edici bir kaynak olarak kullanılmıştır.²⁶⁹

Nişancızâde, 990/1582-1583 tarihinde 30 akçe ile Başçı İbrahim Medresesi’nde müderris olmuş,²⁷⁰ ardından 993/1585 tarihinde 40 akçe ile Eyüp Cezerî Kâsım Paşa Medresesi’ne geçmiştir.²⁷¹ Bu görevden sonra yükselerek Hâriç rütbesini almıştır.

²⁶² Peçevi, *Tarih*, II, 272; Turan, “Hoca”, s. 197.

²⁶³ Parmaksızoğlu, *Tâc girişi*, I, IX-XII; Şükrü Özen, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, *TALİD*, III/5 (2005): 289-290; Turan, “Hoca”, s. 198.

²⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. Parmaksızoğlu, *Tâc girişi*, I, XII; Mehmet İpşirli, “Tâcü’t-Tevârih”, *TDVİA*, XXXIX, 358-359.

²⁶⁵ Özen, “Fetva”, s. 289-290.

²⁶⁶ Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 147-148.

²⁶⁷ Beyazıt, *İstihdam*, s. 139.

²⁶⁸ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, 29.

²⁶⁹ *Kadı ve Müderrislerle Devlet Ricalinin Atama ve Azillerine Ait*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2142. Bundan sonra atıflar *Târih-i Silsile-i Ulemâ* şeklindeki kullanımına nispetle *TSU* kısaltması ile yapılacaktır.

²⁷⁰ Nev’îzâde, *Şakâik*, II, 649; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, 29.

²⁷¹ Hevancı ‘Ali el-Manavî’nin hayatına dair kısımda Nişancızâde’nin yerine bu göreve Hevancı’nın geldiği belirtilmekte, tarih olarak ise Recep 990 verilmektedir. Bkz. Atâyî, *Atâyî’nin Şakâ’ik*, “Hevancı ‘Ali el-Manavî” II, 1354; “Nişancızâde Seyyid Mehemed”, II, 1622.

999/1591 yılı Recep ayında Siyavuş Paşa'nın eşi Fatma Sultan tarafından yaptırılan yeni medresenin ilk müderrisi olmuş ve Sahn payesini almıştır.²⁷² Siyavuş Paşa sultânî payesini 1002/1593-1594 yılında Sarı Hâce'ye devretmiştir.²⁷³ 1002 yılı Şevval ayında (m. 1594) Hamza Efendi yerine Sahn-ı Seman Medresesi'ne müderris olarak geçen Nişancızâde 1004/1595-1596 yılına kadar burada hizmet etmiştir.²⁷⁴ Sahn payesinden Sahn müderrisliğine geçiş dönemin diğer önemli görevlerinde de görüldüğü gibi pâyeye verilerek görev bekleyenlerin idare edilmesine yönelik metodun bir parçasıdır.²⁷⁵ Muharrem 1004'te (m. 1595) Kefevî Hüseyin Çelebi yerine Sultan Selim-i Kadîm Medresesi'yle ikram olunmuştur.²⁷⁶

1004/1596 yılı Cemaziyevvel ayında²⁷⁷ Bağdat Daru's-selam kâdılığını kabul etmeyen Kazancıkulu Sinan Efendi yerine kâdı olarak gitmiştir.²⁷⁸ 1006/1598 yılı Şevval ayında bu görevden azl olunmuştur.²⁷⁹ 1008/1599 yılı Rebiülevvel ayında Zeynelabidin Efendi yerine Yenişehir kâdısı olmuştur.²⁸⁰ Muharrem 1009 (m. 1600) tarihinde Veziriazam İbrahim Paşa tarafından azledilmiştir.²⁸¹ Safer 1012 (m. 1603) tarihinde Hasan Kethudazade yerine Üsküdar kâdılığına atanmıştır.²⁸² 1013 yılı Recep ayında (m. 1604) bu görevden alınan Nişancızâde Zilhicce 1014 (m. 1606) tarihinde aynı göreve iade edilmiştir.²⁸³ Zilkade 1016'da (m. 1608) görevini Yokyok Muslihiddin Efendi'ye devreden²⁸⁴ müellif 1020/1611 yılı Şaban ayında Sun'î Efendi yerine Halep kazası kâdısı

²⁷² Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1622-1623; *TSU*, vr. 45a.

²⁷³ Nev'îzâde, *Şakâ'yık*, II, 649; Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1623, "Sarı Hâce", II, 1563.

²⁷⁴ Nev'îzâde, *Şakâ'yık*, II, 649; Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1623, "Kara Çelebizâde Mehmed", II, 1839; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, 29; *TSU*, vr. 60a.

²⁷⁵ Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 102-103.

²⁷⁶ Nev'îzâde, *Şakâ'yık*, II, 649; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, 29; *TSU*, vr. 70a.

²⁷⁷ Nev'îzâde, *Şakâ'yık*, II, 649; Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1623, "Abdü'l-cebbârzâde", II, 1460; İbrahim Abdulğani ed-Derûbî, *Mevsûatü Terâcimi Kuzâtî Bağdâd*, Dimeşk: Dâru'l-vesâik, 2009, s. 209. Ed-Derûbî Cemaziyelahir ayında göreve başladığını aktarmaktadır.

²⁷⁸ Nev'îzâde, *Şakâ'yık*, II, 649; Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1623, "İmamzâde" II, 1098, "Kazancıkulu", 1160; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, 29; *TSU*, vr. 71b.

²⁷⁹ Nev'îzâde, *Şakâ'yık*, II, 649; Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1623, "Kâmîzâde", II, 1207.

²⁸⁰ Nev'îzâde, *Şakâ'yık*, II, 649; Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1623, "Zeyne'l-âbidîn", II, 1485.

²⁸¹ Nev'îzâde, *Şakâ'yık*, II, 649; Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1623, "Dökmecizâde Dâmadî", II, 1201.

²⁸² Nev'îzâde, *Şakâ'yık*, II, 649; Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1623, "Hasan Kethudâzâde", II, 1404; *TSU*, vr. 118a. *TSU*'da bu kısmın müellifi Nişancızâde'nin Yenişehir'den altı yıllık mazuliyetinin ardından 1012 Ramazan tarihinde Üsküdar'a atandığını nakletmektedir. Altı yıllık mazuliyet Yenişehir kâdılığını kapsayacak şekilde uzun bir süredir ve bir hata olduğunu düşündürmektedir. Eserin başka bir kısmında ise tarih kaydı olmaksızın Yenişehir kâdılarının adları sayılırken Nişancızâde'nin adı da zikredilmektedir. *TSU*, vr. 208a.

²⁸³ Nev'îzâde, *Şakâ'yık*, II, 649; Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1623, "Sa'dîzâde", II, 1381; *TSU*, vr. 123a.

²⁸⁴ Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1623; "Yokyok Muslihi'd-dîn", II, 1665.

olmuştur.²⁸⁵ Cemaziyelahir 1021 (m. 1612) tarihinde Tefvîkîzade yerine Bağdat kazasına naklolunmuştur.²⁸⁶ Muharrem 1022 (m. 1613) tarihine kadar bu görevi sürdürmüştür.²⁸⁷ 1025/1616 yılı Rebiülevvel ayında Sadreddinzâde yerine tekrar Halep kâdısı olmuştur.²⁸⁸ Cemaziyelahir 1026 (m. 1617) tarihinde kardeşi Kudsi Efendi yerine Mekke-i Mükerrreme kâdısı olan Nişancızâde, Recep 1027 (m. 1618) tarihine kadar bu görevini sürdürmüştür.²⁸⁹ 1031 yılı Safer ayında (m. 1621-1622) Hasan Efendi yerine Edirne kâdılığına atanmıştır.²⁹⁰ Kâtip Çelebi Mekke kâdılığını ve mükerrer bazı görevlerini zikretmemekte, Teke kâdılığı yaptığını nakletmektedir.²⁹¹

Nişancızâde'nin görev yaptığı kâdılıkların hepsinin mevleviyet kâdılıkları olduğu görülmektedir. Nişancızâde Sahn medresesi müderrisi olarak kaza kâdılığı yapmadan mevleviyet kâdılıklarına geçiş yapmıştır.²⁹² Bağdat, Yenişehir ve Üsküdar kâdılıkları ikinci dereceden mahreç mevleviyetleridir. Halep kâdılığı ile büyük mevleviyetler ve payeli kâdılık rütbeleri başlamaktadır.²⁹³ Nişancızâde'nin 1021 yılında Bağdat kâdılığına dönmesi bir tenzil gibi durmaktadır. Zira büyük mevleviyetlerde önce paye sonra fiilî görev almak suretiyle Halep, Kudüs Şam, Medine şeklinde İstanbul kâdılığı ve kazaskerliklere kadar uzanan bir sıralama vardır.²⁹⁴ Bilad-ı hamse ve Haremeyn kâdılıklarının zamanla değişmesinden kaynaklanabilecek bu durum hakkında nihai bir bilgiye ulaşamamakla birlikte Nişancızâde'nin Halep'ten sonra Mekke ve Edirne kâdılıklarına atanması bu sıranın her zaman gözetilmediği ve sık sık değiştiğine bir işaret olmalıdır.²⁹⁵ Yükselme basamaklarının değişiklikler gösterebildiği, önce Mekke sonra

²⁸⁵ Nev'îzâde, *Şakâ'îk*, II, 649; Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1623, "Kara Sun'î", II, 1465; *TSU*, vr. 138a, 149a.

²⁸⁶ Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1623; "Uşşâkîzâde", II, 1751; *TSU*, vr. 150b; ed-Derûbî, *Mevsûatü*, s. 209. Ed-Derûbî ikinci Bağdat kâdılığını 1020 yılı Cemaziyelahir ayı olarak tarihlendirmektedir. Ed-Derûbî'nin eserinde *Mir'atü'l-Kâinât* müellifi olarak nitelenen Nişancızâde'nin adının Muhammed Kudsi Ramazanîzâde olarak verilmesi eserin verdiği bilgilere şüpheyle yaklaşmamıza yol açmaktadır.

²⁸⁷ Nev'îzâde, *Şakâ'îk*, II, 649; Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1623, "İbn Seyrekzâde", II, 1447.

²⁸⁸ Nev'îzâde, *Şakâ'îk*, II, 649; Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1623, "Sadre'd-dînzâde", II, 1749.

²⁸⁹ Nev'îzâde, *Şakâ'îk*, II, 649; Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1623; "Dâvudzâde", II, 1605; "Kerîm Çelebi", II, 1768; *TSU*, vr. 163a, 164b. *TSU*'da Cemaziyelahir 1026 yerine Rebiülahir 1026 ve Recep 1027 yerine Cemaziyelahir 1027 tarihleri verilmektedir.

²⁹⁰ Nev'îzâde, *Şakâ'îk*, II, 648-649; Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1623; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, 29; *TSU*, vr. 176a.

²⁹¹ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, 29.

²⁹² Sahn medresesi ve mevleviyet kâdılıkları ilişkisi için bkz. Akgündüz, *Medrese*, s. 86; Fahri Unan, "Mevleviyet", *TDVİA*, XXIX, 467-468.

²⁹³ Uzunçarşılı, *İlmîye*, s. 96.

²⁹⁴ Uzunçarşılı, *İlmîye*, s. 276.

²⁹⁵ Uzunçarşılı, *İlmîye*, s. 96-98; Unan, *Fâtih*, s. 395; Beyazıt, *İstihdam*, s. 200.

Edirne kâdılığına tayin edilmesinden de anlaşılmaktadır. Görev alma şeklinin ayrıntılarına dair bir bilgiye rastlanmamakla beraber tayinlerinin saray çevresinden olmasıyla alakalı belirgin bir ayrımcılık içermediği çıkarsanabilir. Nişancızâde'nin görev süreleri de literatürdeki tartışmaları örnekleyici mahiyettedir.²⁹⁶

Hariç ve dahil medreselerinde müderrislik yapan ve mevleviyet kâdılıklarında bulunanların çeşitli vesilelerle mülâzım verdiği bilinmektedir.²⁹⁷ Bu vazifeleri yerine getirmiş Nişancızâde'nin mülâzım verdiğiğine dair bir bilgi mevcut değildir.

Nişancızâde 1031/1622 yılında Edirne yolunda vefat etmiştir. Ölümüne “et-tarîku'l-müstakîm”, “şehir-i vuslât” ve “tekmîl-i sâat” ibareleriyle tarih düşürülmüştür.²⁹⁸ Cenazesi İstanbul'a getirilerek Rebiülevvel ayı ortalarında Emir Buhârî Zaviyesi'nde defnedilmiştir.²⁹⁹ Bu zaviyenin Edirnekapı'da sur dışında bulunan zaviye olduğu kaydedilmektedir.³⁰⁰ Edirnekapı'daki bu tekkenin Emir Buhârî postnişini Şeyh Mahmud Çelebi tarafından inşa edildiği bilinmektedir, bu sebeple Mahmud Çelebi Zâviyesi olarak da geçmektedir.³⁰¹ Bu tekke günümüze ulaşmamıştır.³⁰²

Atâyî tarafından yüce ahlaklı, sessiz, kendi dünyasında birisi olarak tarif edilen Nişancızâde'nin yoğun bir şekilde ilimle uğraştığı ve mevki ve makamlarını hak ettiği belirtilmektedir.³⁰³

2.4. Eserleri

1. *Mir'âtü'l-kâinât*: Müellif, âlemin başlangıcından Sultan Süleyman döneminin sonuna kadarki zamanı tarih ve siyer kitaplarından yararlanarak hazırlamıştır. Ayrıntılı bir tarih özeti veren eserin belâğatlı bir dili vardır.³⁰⁴ İki ciltlik Türkçe

²⁹⁶ Görev sürelerine dair bir inceleme için bkz. Kılıç, “Kariyer Sistemi”, s. 159-163.

²⁹⁷ İpşirli, “Mülâzemet”, s. 223-224.

²⁹⁸ Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin ve Vâhid Çabuk, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985, s. 254, 315; Tahir, *Müellifler*, III, 141.

²⁹⁹ Nev'îzâde, *Şakâ'yık*, II, 648-649; Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1623.

³⁰⁰ Ayvansarâyî, *Tevârih*, s. 254, 315.

³⁰¹ Nişancızâde, *Mir'ât*, II, 518; M. Baha Tanman, “Emîr Buhârî Tekkesi”, *TDVİA*, XI, 127-128.

³⁰² Tanman, “Emîr Buhârî Tekkesi”, s. 128.

³⁰³ Nev'îzâde, *Şakâ'yık*, II, 649; Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1623-1624. Kâtip Çelebi'nin *Fezleke*'de verdiği bilgiler de *Şakâ'yık*'tan alındığını düşündürecek kadar benzer ve özettir. Bkz. Kâtip Çelebi, II, 29.

³⁰⁴ Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ik*, II, 1624.

eser sekiz kısımdan oluşmaktadır.³⁰⁵ Çeşitli kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası bulunan eserin baskıları da mevcuttur.³⁰⁶ A. Faruk Meyan tarafından sadeleştirilip basılmıştır.³⁰⁷ Kâtip Çelebi eserin inanılması güç olaylar içerdiği ve güvenilir olmayan rivayetlere dayandığını dile getirmektedir.³⁰⁸ Babinger de eserin özel bir değeri olmadığını kaydetmektedir.³⁰⁹ Eser bazı kaynaklarda kardeşi Mehmed Kudsî Efendi'ye nispet edilmektedir. Bu durumun iki kardeşin ismen karıştırılmasından doğduğuna daha önce değinilmişti.

2. *Nûru'l- 'ayn fî Islâhi Câmî 'i'l-fusûleyn*: Şeyh Bedreddin'in *Câmî 'u'l-fusûleyn* adlı eseri üzerine yapılmış bir çalışmadır. Bir sonraki başlıkta ayrıntılı olarak ele alınacaktır.
3. *Tenvîru'l-cenân fî beyâni hufzî'l-îmân*: Nişancızâde'nin *Nûru'l- 'ayn fî Islâhi Câmî 'i'l-fusûleyn* adlı eserinin kırkinci bölümü elfâz-ı küfre dairdir. Bu konuda Şeyh Bedreddin'in derlediği ilgili bölüm yerine daha önce kaleme aldığı söz konusu risaleye yer vermektedir. Risalenin kendine ait bir mukaddimesi bulunmaktadır ve esere bu şekilde dahil edilmiştir.³¹⁰ Risale bu isimle Konya ve Beyazıt Veliyyüddin Efendi kütüphanelerinde yazma halinde mevcuttur.³¹¹ Veliyyüddin Efendi nüshasının sonundaki nota göre risale Cemaziyelahir 1020 (Ağustos-Eylül 1611) tarihinde kaleme alınmıştır. Veliyyüddin Efendi nüshasının müstensihî risalenin çok kabul gördüğünü ve yayıldığını belirtmektedir.³¹² Konya nüshasının ise *Nûru'l- 'ayn fî Islâhi Câmî 'i'l-fusûleyn* adlı eserdeki kırkinci faslın istinsahı suretiyle oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu küçük kitapçık temlik kaydı dışında herhangi bir tarih veya istinsah kaydı taşımamaktadır.

---

³⁰⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, haz. Şerafettin Yaltkaya ve Rıfat Bilge, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1943, II, 1649.

³⁰⁶ Özen, "Mehmed Efendi", s. 127; Babinger, *Yazarlar*, s. 166, 449. Bkz. Süleymaniye 760, 566, 4478, 4479, 458, 4771, 989, 367, 763, 372, 423, 732, 3450; Atıf Efendi 1932, 1933; Nuruosmaniye 3417, 3418, 3040, 3419; Köprülü 1158, 251, 252; Raşid Efendi 904; Tekeli Halk 760...; Bulak, 1258; Tatıos Divitciyan, 1290(1873).

³⁰⁷ Berekat Yayınları, 1987.

³⁰⁸ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, 29.

³⁰⁹ Babinger, *Yazarlar*, s. 166.

³¹⁰ *Nûru'l- 'ayn fî Islâhi Câmî 'i'l-fusûleyn*, Topkapı, vr. 298b-299a.

³¹¹ Beyazıt Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, nr. 2138, müs. Hasan ibnü'ş-şeyh Mehmed/Muhammed Simkeşzâde, tr. 1160, vr. 1b-36a; Konya İl Halk Kütüphanesi, nr. 2796, 40 vr.

³¹² *Tenvîru'l-cenân*, Veliyyüddin, vr. 36a.

4. *Ma'denü'l-cevâhir ve Râhatü'l-Havâtır Tercümesi*: Şeyh Zeynükdât Ahmed b. Muhammed tarafından yazılmış Hz. Peygamber (salatullahi aleyh) ve din büyüklerinden rivayet olunan hadis ve sözlerle ahirete hazırlığı teşvik edici ve bu konuda yol gösterici bir risaledir. Ulaştığımız nüsha satır arası yöntemle tercüme edilmiştir. Tercümanın Nişancızâde Mehmed olduğu kitabın adı ve müellifini belirten başlık kısmının devamındaki “tercümetü'l-fakîr Şeyh Mehmed el-ma'ruf bi Nişancızâde ce'ale't-takvâ zâdeh” ibaresinden anlaşılmaktadır. Risalede herhangi bir tarih kaydı yoktur.³¹³

Atâyî Nişancızâde'nin *Mirât* ve *Nûru'l-'ayn* dışında da çalışmaları olduğunu belirtmekte, müellifin şiirle ilişkisini ortaya koyan beyitlerine yer vermektedir.³¹⁴ Mehmed Cemâleddin sayılamayacak kadar çok eseri olduğunu kaydetmekte, asıl ilgisi tarih alanında olduğu için sadece *Mir'âtü'l-kâinât*'a işaret etmektedir.³¹⁵ Kehhâle Hanefî fakih olarak nitelediği Nişancızâde'nin eseri olarak sadece *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn*'i zikretmektedir.³¹⁶ *Husûlü'l-merâm min Usûli'l-İmam, Siyeru'l-enbiyâi'l-'ızâm ve'l-hulefâi'l-kirâm es-selâtînü'l-kıdâm, el-Fetâvâ'r-rûmiyye, Mir'atü'l-eyyâm fî mirkâti'l-'alam, Maksadu'l-ümme min müsnedi'l-eimme* eserleri ona nispet edilmektedir.³¹⁷ Bununla birlikte *Siyeru'l-enbiyâi'l-'ızâm ve'l-hulefâi'l-kirâm es-selâtînü'l-kıdâm* adlı eser dedesi Nişancı Mehmed Efendi'nin tarih eseridir.³¹⁸ Diğer eserlerin mevcudiyetine dair bir bilgiye ulaşılamadığı gibi Nişancızâde'nin bu eserlere atıfta bulunduğu da görülmemiştir.

3. *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn*

Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn ve kaynağı konumundaki eserler içerik ve şekil bakımından ayrı bir tür teşkil etmektedir. Bu eserler Hanefî mezhebi içerisinde imamlar ve mütekaddimîn fakihlerden nakledilen görüşlerle beraber sonraki dönem fakihlerinin 52âkîât, fetâvâ olarak isimlendirilen içtihatlarını içermektedir. Onları ayırıcı kılan ise

³¹³ Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, nr. 4493/2, 51 vr.

³¹⁴ Nev'îzâde, *Şakâ'ık*, II, 649-650; Atâyî, *Atâyî'nin Şakâ'ık*, II, 1624-1625.

³¹⁵ Cemâleddin, *Âyine*, s. 29, 43.

³¹⁶ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: Terâcimü Muusannifi'l-kütübi'l-'arabiyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993, III, 749.

³¹⁷ Bağdatlı İsmail, *Hediyetü'l-'ârifin*, II, 272.

³¹⁸ Özcan, "Nişancızâde", s. 161.

içeriklerin bir kâdının ihtiyacı olacak hususlar düşünülerek düzenlenmesidir. Fetâvâ türü eserler bir konunun kurucu eserlerde yer almayan taraflarını ortaya koyduğu için sonraki fakihler ve içtihat seviyesine ulaşmamış ilgililer için önemli bir kaynak olmuştur. Zamanla soru-cevap şeklinden daha soyut ve daha özlü ifadelerle dönüşen dil yapıları fıkıh ders kitaplarına yakınlaşmalarını sağlamış, bu özel tür literatürde menkul fetva mecmuaları olarak değerlendirilmiştir.³¹⁹ Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin (v. 373/983) *en-Nevâzil*'i bu türün ilk örneği kabul edilmektedir. Semerkandî'nin *'Uyûni'l-mesâil*'i, farklı fakihler tarafından oluşturulmuş *Vâkıât* eserleri, *Fetâvâ'l-velvâliciyye*, *Fetâvâ Kâdihan*, *Hulâsatü'l-fetâvâ*, *el-Muhîtu'l-burhânî*, *el-Muhtâr*, *el-Mültekat*, *el-Kunye* bu türün yaygın olarak kullanılan örnekleridir.³²⁰

Fetva kitapları ve elimizdeki eserleri benzer kılan başlıca özellikler şunlardır: Fetva kitaplarındaki hükümlerin mezhep dairesi içinde kaldığını belirtmek için nüküllere yer verilmektedir.³²¹ Araştırmaya konu olan eserler de var olan birikimi kullanarak yol göstermeye çalışmaktadır. Fetvaların yargıda kullanılması kâdıllara yöntem sunan bir araç olmalarını sağlamaktadır. Bu bağlamda yargılamaya dair eserler gibi mütedavil olmuşlardır. Nispî de olsa bir tercih içermesi sebebiyle gerek fetva kitapları gerekse elimizdeki eserler müelliflerin tercihlerini etkilemesi muhtemel sebeplerle bağlantılıdır. Geniş bir bakışla bakıldığında mezhebin kuruluş dönemi de dahil olmak üzere hem bir hareketlilik hem bir sabitlikten söz etmek mümkündür. Merkezden zaman olarak uzaklaşmanın ve teknik olarak gelişmenin etkileri ile coğrafya ve idare tarzlarına dair özel meseleler fetva kitaplarına özel konumunu kazandıran hususiyetlerdir.³²²

Nûru'l-ayn ve kaynak eserleri klasik fetva kitaplarından ayırıcı yönleri de haizdir. Esere dahil edilen fasılların belirlenmesi ve fasılların isimlendirilmesi bu farklılığın başlangıç noktasıdır. Furu kitaplarının ve fetva mecmualarının taharet ve ibadetle ilgili meseleleri ele aldıktan sonra muamelat ile ilgili bölümlere yer verdiği görülmektedir. Bu başlıkların içeriklerinde ise şart, farz, vacip, caiz gibi terimlerle meseleler bina edilmektedir. Elimizdeki eserler kâdılların hüküm vermesine yardımcı olmak amacıyla koruyarak müftülerin alanına giren taharet ve ibadet meselelerine yer vermemiş, konuları

³¹⁹ Özen, "Fetva", s. 336-337.

³²⁰ Ahmet Özel, "Hanefi Mezhebi/Literatür", *TDVİA*, XVI, 23-24.

³²¹ Emine Arslan, "Osmanlı Dönemi Nuküllü Fetvâ Mecmuaları", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 5 (2008): 132-133.

³²² Arslan, "Nuküllü", s. 132.

davanın kabulü, reddi, davanın kabulüne dair bilinmesi gerekenler gibi usul yönlerinden sunmaya çalışmıştır.

Kâdılarının görevlendirilmesi ve dikkat edecekleri hususlar konusunda yazılan eserler Edebü'l-kâdı literatürünü oluşturmuştur. Bu literatürün ilk örnekleri kabul edilen eserler kâdılığın anlamı ve ehemmiyeti, kâdılık yapma ehliyeti, kâdılarının ücret alması ve kişisel özellikleri gibi meseleleri ele almaktadır. Zamanla duyulan ihtiyaç ile şehadet, nikah, talak, yemin gibi başlıklara dair davalarda maddi hukuk içerikli konuların eklendiği eserler meydana getirilmiştir.³²³ Hanefî mezhebindeki ilk örneğin kâdı olarak görev yapmış Ebu Yusuf'a ait olduğu düşünülmektedir. el-Hassâf (v. 261/ 875) tarafından yazılan ve Sadrüşşehîd (v. 536/ 1141) tarafından şerh edilen *Edebü'l-kâdî* Hanefî literatüründeki bu tarz eserlerin en meşhurdur.³²⁴

Kâdılarının atanması ve kâdılık usulüne dair meselelerin ele alındığı ilk fasıl fıkıh kitaplarının Edebü'l-kâdı bölümleriyle karşılaştırıldığında dikkat çeken farklılıklar olduğu görülmektedir. *Nûru'l-'ayn*'ın ilk faslında bir merkezi idarenin kurallarına bağlı olduğunu gösterir şekilde imam/devlet yöneticisinin sahip olacağı haklar ve bu yöneticinin kararlarına bağlı olan durumlar öne çıkarılmıştır. Kâdının nerede oturacağı, kimleri ne zaman kabul edeceği, kimin selamını alıp kimin selamını almaması gerektiği gibi klasik kitaplarda yer verilen hususlar ve kâdılığın ve kâdılık için alınan ücretin meşruluğuna dair meselelere yer verilmemiştir.³²⁵ Yargıyla ilgili hususların ise dava, beyyine ve şehadet gibi bölümlerde ve gerekli olduğu takdirde ait olduğu konunun içinde ele alındığı görülmektedir. Sadrüşşehîd'in şerhi aracılığıyla Hassâf'ın *Edebü'l-kâdî* adlı eseri incelendiğinde kâdılıkla ilgili adap meseleleri yanında çok karşılaşılan meselelerle ilgili başlıklar da olduğu görülmektedir.³²⁶ *Nûru'l-'ayn* ve *Câmi'u'l-fusûleyn*'e kaynaklık eden iki füsul eserinde de adapla ilgili meselelere yer ayrılmaması yargılamanın usulünü verme amacındaki bu eserlere kadar geçirilen değişime ve değişen ihtiyaçlara işaret ediyor olmalıdır.

³²³ Salim Ögüt, "Edebü'l-Kâdî", *TDVİA*, X, 409.

³²⁴ Ögüt, "Edeb", s. 409.

³²⁵ Şemsüddin es-Serahsi, *Kitâbü'l-mesûd*, 2. baskı, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, t.y., VIII/2 (16), 59-83; Ebu Bekir b. Mes'ud el-Kâsânî, *Kitâbü Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, 2. baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-arabî, 1974, VII, 2-3, 9-14.

³²⁶ Sadrüşşehîd Ömer b. Abdilazîz b. Mâze, *Kitâbü Şerhi Edebi'l-Kâdî li'l-Hassâf*, haz. Muhyî Hilal es-Serhân, Bağdad: Matbaatü'l-İrşâd, 1977, I, 514-517; II, 537-547; III, 593-598; IV, 618-630.

Bu başlık altında *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn*'de takip edilen eserler tanıtıldıktan sonra *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn* incelenecektir.

3.1. Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn'de Esas Alınan Eserler

Nişancızâde eserini Şeyh Bedreddin'in *Câmi'u'l-fusûleyn* adlı eserini esas alarak hazırlamıştır. *Câmi'u'l-fusûleyn* yargılama konularında faydalı olduğu görülen *Fusûlu'l-Üstrûşenî* ve *Fusûlu'l-'Imâdî*'nin birleştirilmesiyle meydana gelmiş bir eserdir. Bedir *Fusûlu'l-'Imâdî*'nin *Fusûlu'l-Üstrûşenî*'nin düzenlenmesi ve ona bazı eklemeler yapılması suretiyle yazıldığını belirtmektedir.³²⁷ Bu kısımda kâdılar hedef alarak hazırlanan, birbirlerine tesirleri açık olan bu eserler hakkında giriş niteliğinde bilgi vereceğiz.

3.1.1. *Fusûlu'l-Üstrûşenî*

Muhammed b. Mahmud b. Hüseyin el-Üstrûşenî³²⁸ (v. 637/1239-1240'tan sonra), kendisini fıkhnın inceliklerine vâkıf hissettiğinde nevazil ve hükümlere dair önemli eserleri kullanarak helal ve harama dair bir çalışma hazırlamaya niyet etmiştir. Kaza ve davalarla ilgili meseleler ve bunlara dair fetvalarla çokça karşılaşılan nikah, talak ve muamelat konularını içeren *Kitâbu'l-fusûl* adını verdiği bu eseri oluşturmuştur.³²⁹ Müellif eserini sırf bir merak duygusuyla yazmadığını, kendisine yardımcı olması için hazırladığını belirtmektedir. Otuz fasıldan oluşan eserin 625/1227-1228 yılında tamamlandığı belirtilmektedir. *el-Fusûl fî'l-mu'âmelât* adıyla da bilinen eserin birçok yazma nüshası mevcuttur.³³⁰ Eser üzerine herhangi bir çalışma tespit edilememiştir.

Çalışma sırasında kullandığımız nüsha Nuruosmaniye Kütüphanesi 1381/1772 numarada kayıtlıdır. 354 varaklık nüsha "faydalanmayı umuyorum" notuyla bitmekte, nüshada herhangi bir tarih yer almamaktadır.³³¹ Eserin içindekiler sayfası mukaddimeden

³²⁷ Murteza Bedir, "Üsrûşenî", *TDVİA*, XLII, 393.

³²⁸ Murteza Bedir, müellifin İslam coğrafyacılarının isimlendirmesine uygun şekilde Üsrûşenî olarak isimlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bkz. Bedir, "Üsrûşenî", s. 392.

³²⁹ *Fusûlu'l-Üstrûşenî*, Nuruosmaniye, nr. 1381/1772, vr. 2b.

³³⁰ Bedir, "Üsrûşenî", s. 393.

³³¹ *Fusûlu'l-Üstrûşenî*, Nuruosmaniye, vr. 352b.

önce yer almakta, mukaddimenin devamında metin başlamaktadır. Eserde bol miktarda Farsça ibareler yer almakta, paragraflar üstü kırmızı ile çizilen ilk kelimeler vasıtasıyla ayırt edilebilmektedir. Faydalanılan kaynaklara düzenli olarak atıf yapılmadığı görülmektedir. Bununla birlikte bazı görüş sahiplerine işaret edilmektedir.

3.1.2. *Fusûlu'l-İmâdî*

Babası tarafından yazımına başlanan eser Ebu'l-feth Zeynüddin 'Abdürrahim b. Ebi Bekr 'Imâdüddin b. Abdilcelil b. Halil el-Merğînânî neseben es-Semerkindî mendaben (yaşam olarak) (v. 670/ 1271) tarafından 651/1253-1254 yılında Semerkant'ta tamamlanmıştır.³³² Kendi zamanındaki ilmî durumdan rahatsız olan ve esas alınacak söz ve eserlerin yokluğundan yakının müellif nevazil ve fetâvâ ile fukahanın yazdıklarını gözden geçirerek akıl sahipleri ve hatipler için bu eseri oluşturduğunu belirtmektedir. Deliller ve asılları ortaya koymak niyetiyle kaleme aldığı ve *Fusûlu'l-ahkâm fî usûli'l-ihkâm* olarak isimlendirdiğini belirttiği eser kırk fasıldan oluşmaktadır.³³³ Bedir eserin *Fusûlu'l-Üstrüşeni*'nin düzenlenmesi ve ona bazı eklemeler yapılması suretiyle yazıldığını belirtmektedir.³³⁴

Kullandığımız nüsha İstanbul Müftülük Kütüphanesi 370 numarada kayıtlı eserdir. Sa'dullah b. Fazlullah tarafından 867/1462 yılı Rebiülevvel ayında tamamlanmıştır.³³⁵ Mukaddimenin devamında eserin muhtevası ayrıntılı bir biçimde sunulmaktadır. Telif sırasında faydalanılan eserlerin belirtildiği görülmektedir. Farklı pasajlar ilk kelimenin üzeri kırmızıyla çizilerek belirtilmiştir.

İki fusul eserinin yargılamayı merkeze koyarak bu amaca hizmet edecek mesele, görüş ve fetvaları bir araya getirmeleri kayda değer bir hizmettir. Genel fıkıh bakışını kâdı gözüyle sınırlayarak meselelere bakmak suretiyle yargılamanın aritmetiği sunulmuş,

---

³³² *Fusûlu'l-İmâdî*, Müftülük, nr. 370, vr. 1a, 342b; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplement*, Leiden: Brill, 1937, I, 656; Murteza Bedir, "Osmanlı Öncesi Türk Hukuk Tarihi Yazıcılığı", *TALİD*, 3/5 (2005): 70.

³³³ *Fusûlu'l-İmâdî*, Müftülük, vr. 1b-2a. Bazı kaynaklarda eserin adı *Fusûlu'l-ihkâm fî Usûli'l-ahkâm* olarak verilmektedir. Bkz. Ahmet Özel, "Literatür", s. 24, Bedir, "Osmanlı Öncesi", s. 70; Ali Bardakoğlu, "Câmiu'l-Fusûleyn", *TDVİA*, VII, 108.

³³⁴ Bedir, "Üsrüşeni", s. 393.

³³⁵ *Fusûlu'l-Üstrüşeni*, Nuruosmaniye, vr. 342a.

genişleyen İslam topraklarındaki yeni kâdıllara yardımcı olunmuştur.³³⁶ Kâdıllar ve müftüler için el altında bulundurulacak bir başvuru kaynağı olan eserlerin Şeyh Bedreddin tarafından öneminin takdir edilmesi ve kazaskerliği sırasında cem edilerek hizmete sunulması oldukça önemlidir. İki füsul eseri şu anda elde bulunmayan fıkıh eserlerinden yaptığı nakiller sebebiyle de dikkati hak etmektedir.

3.1.3. *Câmi‘u’l-fusûleyn*

“İbnü Kâdı Simavne” olarak meşhur olduğunu belirten Mahmud b. İsrail 760/1359 yılında Edirne civarında doğduğu düşünülen çok yönlü bir Osmanlı âlimidir.³³⁷ Bedreddin adının bir lakap olduğu ve kendisi tarafından kullanılmadığı belirtilmektedir.³³⁸ İlk eğitimini babasından almış, farklı coğrafyalarda çeşitli ilim meclislerine devam etmiştir. İlim seyahatleri ve eğitiminin içeriği itibarıyla kendinden önceki ilmî geleneğe eklenildiği görülmektedir.³³⁹ İlmî yönüyle dikkat çeken müellif Sultan Berkuk’un oğluna hocalık yapmıştır. Mısır’da bulunduğu bu süre zarfında tasavvufa intisap eden Mahmud b. İsrail hocasının vefatıyla şeyh olmuştur. Çeşitli problemler sebebiyle memleketine dönen ve Musa Çelebi (v. 816/1413) zamanında kazaskerlik görevini yerine getiren Şeyh Bedreddin Musa Çelebi’nin 1413’te mağlup edilmesinden sonra çeşitli sebeplerle azledilmiş ve sürgün yemiştir.³⁴⁰ Sonraki süreçte içinde bulunduğu bazı hareketlerin devlete isyan olarak değerlendirilmesi sonucu idam edilmiştir. İdamın kesin tarihi bilinmemekle birlikte 820/1416-1417 tarihinden sonra olması uygun görülmektedir.³⁴¹ Tasavvufa dair görüşleriyle dikkat çeken müellif fıkıh alanında da etkili ve önemlidir.³⁴² Usul ve fûru konularındaki ihtilaf ve hilafırlara dair *Letâifü’l-işârât*, aşağıda ele alacağımız *Câmi‘u’l-fusûleyn* ve *Letâif*’e şerh olarak yazdığı *et-Teshîl* adlı fıkıh eserleri yanında bazılarının nüshası bulunmayan *Tefsîru Âyet el-Kürsî*,

³³⁶ Şükrü Özen, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Hukukunun Kaynakları”, *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVI. Yüzyıl*, ed. Ekrem Demirli ve diğer., İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2017, s. 22-23.

³³⁷ Ayhan Hira, *Şeyh Bedreddin*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012, s. 38; H. Yunus Apaydın, “Sunuş”, *Yargılama Usulüne Dair*, ed. H. Yunus Apaydın, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012, s. 7.

³³⁸ Apaydın, “Sunuş”, s. 5-6.

³³⁹ Hira, *Şeyh*, s. 39-42, 156; Bilal Dindar, “Bedreddin Simâvî”, *TDVİA*, V, 332.

³⁴⁰ Hira, *Şeyh*, s. 56-58; Dindar, “Bedreddin”, s. 332; Apaydın, “Sunuş”, s. 13.

³⁴¹ Hira, *Şeyh*, s. 90-91, 94; Apaydın, “Sunuş”, s. 14-17.

³⁴² Apaydın, “Sunuş”, s. 21; Hoca, *Tâc*, II, 114.

Vâridât, Meserretü'l-kulûb, Unkûdu'l-cevâhir, Çerâgu'l-futûh ve Nûru'l-kulûb adlı tasavvuf, dil ve tefsir eserlerini kaleme aldığı belirtilmektedir.³⁴³

Şeyh Bedreddin *Câmi'u'l-fusûleyn*'i Musa Çelebi'ye kazaskerlik yaptığı sırada yazmıştır.³⁴⁴ Davalar ve fetvalar konusunda kullanışlı bulduğu iki füsul eserini 'Imâdî'nin füsulündeki mirasla ilgili kısım dışında tek bir kitap haline getirmiştir. Mirasla ilgili kısımda Sirâcüddin es-Secâvendî'nin (v. 596/1200'den sonra) *el-Ferâiz*'ine yer vermiştir. Müellif, iki füsul eserinin aynı olan konularını ayıklamış, ibarelerini şerhe ihtiyaç duyurmayacak şekilde yeniden düzenlemiş, uygun bulduğu yerlerde *el-Hulâsâ, el-Kâfî, Letâifü'l-işârât* gibi eserlerden eklemeler yapmıştır. Gerekli gördüğü yerlerde açıklama ve değerlendirmelerde bulunduğunu belirten müellif eserinin hacim olarak füsullerin çeyreği kadar olsa da faydasının onlardan çok olduğunu belirtmektedir. Kırk fasıldan oluşan eseri 813/1410 yılı Cemaziyelevvel ayında başlayıp 28 Safer 814 (m. 1411) tarihinde cumartesi günü tamamlamıştır.³⁴⁵ Eserin Kahire (1300) ve Bulak (1301) baskıları bulunmakta olup tıpkıbasım ve çeviriden oluşan iki ciltlik bir çalışma T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2012 yılında yayınlanmıştır.³⁴⁶

Câmi'u'l-fusûleyn ilk on altı faslı doğrudan yargılama hukuku meselelerini ele alan, sonraki fasılları fûruyla ilgili başlıkların yargılamayla ilişkisi gözetilerek oluşturulmuş bir el kitabıdır.³⁴⁷ Kitabın başında verilen rumuz listesi çerçevesinde kullanılan rumuzlarla bilgiler eser ve görüş sahiplerine atfedilmiş, konular birbirlerine bu nakiller aracılığıyla bağlanmıştır.³⁴⁸ Bu nakiller bazen birbirini teyit edici olmakta, genellikle meselenin farklı yönlerini ortaya koymakta, yer yer olaylar, konular ve hükümler arasındaki farklara işaret etmektedir.³⁴⁹ Hanefi mezhebini esas alan müellifin konuyla ilgili farklı görüşlere yer vermesi, kazasker olarak görev yapmış olmasından dolayı pratiğe vakıf olması ve kendi değerlendirmelerine yer vermesi eseri önemli kılmaktadır.³⁵⁰

---

³⁴³ Dindar, "Bedreddin", s. 334. Şeyh Bedreddin'e nispet edilen bazı kitaplarla ilgili değerlendirmeler için bkz. Mustafa Bülent Dadaş, "Şeyh Bedreddin'in Teshîl Adlı Kitabının Tahkik ve Tahlili", (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), s. 22-25; Apaydın, "Sunuş", s. 27.

³⁴⁴ Apaydın, "Sunuş", s. 14.

³⁴⁵ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, nr. 119, vr. 1b.

³⁴⁶ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1990, s. 91.

³⁴⁷ Dadaş, "Teshîl", s. 21.

³⁴⁸ Hira, *Şeyh*, s. 130-132.

³⁴⁹ Apaydın, "Sunuş", s. 24.

³⁵⁰ Hira, *Şeyh*, s. 136-137, 163-164, 166.

Eserin Osmanlı döneminde kâdılar tarafından yaygın bir biçimde kullanıldığı belirtilmektedir.³⁵¹ Osmanlı kâdılarının kullandığı eserler olarak meşhur olmuş *Dürerü'l-hükkâm fî Gureri'l-ahkâm* ve *Mülteka*'dan neredeyse bir asır önce yazılmış bu eser büyük bir boşluğu doldurmuş olmalıdır. Diğer yandan ulaşılması mümkün olmayan kaynaklardan yapılan derlemenin kaynaklarının çokluğu ve mezhep içindeki klasik eser ve görüşleri ulaştırılabilmesi bu yaygınlığı açıklayan önemli bir özelliktir.³⁵² Çeşitli fetva kitaplarında fetva kaynağı/nükülü olarak veya *Fetavâ Bezzaziye*, *Muhît* vb. kitaplarla birlikte fetvada kullanılmasının hükmü açısından fetva konusu olarak eserin zikredildiği görülmektedir.³⁵³ Kâdıların başvurabileceği eser sayısının ve fetva mecmualarının yeterli bir sayıya ulaşmasından sonra kaynak olarak kullanımında bir düşüş gözlenmektedir.³⁵⁴ Bununla birlikte tedavülünün devam ettiği matbaada basılmasından anlaşılmaktadır. *Câmi'u'l-fusûleyn*'in bazı eleştirilere rağmen yaygınlığı Şeyh Bedreddin'in asıl eleştirisi ve görüşlerine *et-Teshîl*'de yer verdiği düşüncesini de desteklemektedir.³⁵⁵

Eserin fıkıh literatüründeki etkileri ortaya çıkarılmaktadır.³⁵⁶ Kendi itiraz ve görüşlerini Hanefî mezhebi imamlarının görüşlerine rağmen ortaya koyması sebebiyle dönemindeki nadir insanlardan sayılabilecek Şeyh Bedreddin'in bu eseri üzerine eleştirisi ve ıslah gayesiyle yazılmış eserler bulunmaktadır.³⁵⁷ Süleyman b. Ali el-Karamânî'nin (v. 924/1518) *el-Es'ile ve'l-ecvibetü'l-müteallika bi Câmi'i'l-fusûleyn*, Zeynüddin İbn Nüceym'in (v. 970/1563) *Hâşiye alâ Câmi'i'l-fusûleyn*, Abdülhalîm b. Muhammed Ahîzâde'nin (v. 1013/1604) *Hâşiye-i Câmi'i'l-Fusûleyn*³⁵⁸, Fahreddin er-Rûmî (v. 890 civarı/1485) ve Hayreddin er-Remlî'nin (v. 1081/1671) *el-Leâli'd-dürriye fî'l-fevâidi'l-*

³⁵¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 567; Özen, "Fetva", s. 346.

³⁵² Dadaş, "Teshîl", s. 21.

³⁵³ Ertuğrul Düzdâğ, *Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, İstanbul: Şule Yayınları, 1998, s. 29; Recep Cici, "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları", *TALİD*, III, 5 (2005): 233-234; Arslan, "Nuküllü", 149; Pehlül Düzenli, "Osmanlı Fetvâsında "Muteber Kaynak" ve "Müftâ Bih Mesele" Problemi", *TALİD*, XI, 22 (2013): 64.

³⁵⁴ Düzenli, "Müftâ Bih Mesele", s. 32-54.

³⁵⁵ Dadaş, "Teshîl", s. 42.

³⁵⁶ Hira, *Şeyh*, s. 164; Ayhan Hira, "Şeyh Bedreddin'in Câmiu'l-fusûleyn Adlı Eserinin Hanefî Fıkıh Literatürüne Katkısı: İbn Âbidin Örneği", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/1 (2012): 221-243; Ayhan Hira, "Şeyh Bedreddin'in Câmiu'l-fusûleyn Adlı Eserinin Hanefî Fıkıh Literatürüne Katkısı: İbn Nüceym Örneği", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 20 (2012): 197-209.

³⁵⁷ Cici, "İlk Dönem", s. 256.

³⁵⁸ *Câmi'u'l-fusûleyn*'in usulü ve eleştirilerine dair bir eser olduğu belirtilmektedir. Bkz. Kâtip Chalabi, *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqat al-Fuhûl*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Mahmoud el-Arnaout ve Saleh Sadawi Saleh, İstanbul: Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 2010, II, 243-244.

*hayriyye*³⁵⁹ eserleri daha çok eleştiri niteliğiyle öne çıkmaktadır.³⁶⁰ Gedizli Mehmed Efendi'nin (v. 1253/1837) *Müretteb Câmi'i'l-Fusûleyn* adıyla *Câmi'u'l-fusûleyn*'i esas alarak bazı yerlerini özetlemek bazı yerlerini açıklamak ve bazı yerlerine ilaveler yapmak suretiyle yeni bir eser oluşturduğu kaydedilmektedir.³⁶¹ Benzer başka eserlerin de var olması muhtemeldir. Nişancızâde Mehmed b. Ahmed'in tezimize esas olan eseri müellifi tarafından bir ıslah çalışması olarak nitelenmekte, ıslahın niteliği bu tez çalışmaları kapsamında ortaya konmaktadır.

3.2. Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn'in Özellikleri

Nişancızâde Seyyid Mehmed tarafından Şeyh Bedreddin'in *Câmi'u'l-fusûleyn* adlı eserini düzenlemek üzere kaleme alınmıştır. İki eser de kabul görmüş eserler arasında zikredilmektedir.³⁶²

3.2.1. Yazılış Tarihi ve Nedeni

Eserin nüshalarında ve eser hakkında bilgi veren kaynaklarda yazılış tarihine dair bilgi bulunmamaktadır. Nişancızâde'nin esere yazdığı mukaddimede kâdılık yaparken *Câmi'u'l-fusûleyn*'den faydalandığını fakat bu eseri daha tertipli bir hale getirmek istediğini belirtmesi eseri kâdılık görevine başladıktan sonra yazdığını düşündürmektedir. Bunu destekleyen bir bulgu ise kitabın kırkinci bölümünü oluşturan *Tenvîru'l-cenân fi beyân-i hüfzi'l-îmân* adlı risalenin 1020/1611-1612 yılında yazıldığının bilinmesidir.³⁶³ Risalenin kaleme alındığı zaman dilimi Nişancızâde'nin mülâzemet dönemlerinden birine denk gelmektedir. Risaleyi kitaptan önce kaleme aldığını belirten müellifin 1020 yılından sonra muhtemelen bir mülâzemet döneminde eseri kaleme aldığı söylenebilir.

³⁵⁹ Eser Hayreddin er-Remlî'nin değerlendirmelerinin oğlu Necmeddin er-Remlî tarafından düzenlenmesiyle oluşmuştur. Bkz. Bardakoğlu, "Câmiu'l-Fusûleyn", s. 109.

³⁶⁰ Bardakoğlu, "Câmiu'l-Fusûleyn", s. 109; Özen, "Fetva", 345; Hira, *Şeyh*, s. 137.

³⁶¹ Abdullah Ceylan, "Osmanlı Devri Müderris, Kadı ve Fetva Eminlerinden Gedizli Hafız Mehmed Efendi", *Osmanlı Hukukunda Fetva*, haz. Süleyman Kaya, Yunus Uğur ve Mustafa Demiray, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s. 338.

³⁶² Nev'îzâde, *Şakâyyık*, II, 649; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 567; Bardakoğlu, "Câmiu'l-Fusûleyn", s. 109.

³⁶³ Bkz. "Eserleri".

Nişancızâde *Câmi 'u'l-fusûleyn*'in fetva kitapları arasında kâdılar için en faydalı ve yargı meseleleri bakımından en kapsamlı kitap olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte konuların oldukça geniş ele alınması ve önemli olmayan ayrıntılarla uzatılması, konu tekrarlarının olması, bazı meselelerin anlatımında doğruyu anlamayı zorlaştıracak düzensizlik ve karışıklıklar olması kitabın kullanımını ve konuların akılda tutulacak şekilde öğrenilmesini zorlaştırmaktadır. Bu sebeple eserin düzenlenmesine gerek duyulmuştur.³⁶⁴

3.2.2. Muhtevası

Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi 'i'l-fusûleyn esas aldığı *Câmi 'u'l-fusûleyn* gibi kırk fasıldan oluşmaktadır. Eserlerin mukaddimelerinin devamında eserde değinilen her konuyu içeren detaylı fihristleri mevcuttur. Bu fihristler eserin fasıl başlıkları ve alt başlıklarına göre daha ayrıntılıdır. Müellif bu şekilde eseri muhtasar bir şekilde vermiş, okuyucunun ilgilendiği meseleyi kolay bir şekilde bulmasını sağlamıştır. Her fasıl, bir davanın kabulü ve reddine dair bilinmesi gereken hususları içerecek şekilde, fıkıh kaynaklarından nakillerin derlenmesiyle oluşturulmuştur. Bu başlık altında eserdeki fasıl başlıkları sunulurken kırk fasıl genel olarak tanıtılacaktır. Farklılık olması durumunda *Câmi 'u'l-fusûleyn*'in başlıklarına işaret edilecektir.

- I. Kâdılarının görevlendirilmesi ve yargılama sürecine dair azil, mevt, takyit, tevkil gibi meseleler
- II. İçtihada açık meselelerle yargının ilişkisi ve fiil davalarında failin bilinmesi
- III. Hasım olma ve davanın dinlenmesine ilişkin şartlar
- IV. Davada başkası tarafından temsil edilmenin incelikleri
- V. Gaip kişi hakkında yargılamanın esasları
- VI. Dava çeşitleri ve davaların dinlenmesine engel olan ve olmayan durumların beyanı
- VII. Akarlarla ilgili davalarda tahdid, şahitlik gibi hususlar
- VIII. Mülkiyet ve zilyetlik
- IX. Dava ve şahitliklerde işaret, tarif ve nispet meseleleri

³⁶⁴ *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi 'i'l-fusûleyn*, Topkapı, vr. 2b.

- X. Davalarda tenakuz meselesi ve tenakuzun halli
- XI. Dava ile şahadet ve şahitler arası ihtilaf
- XII. Dava olmaksızın dinlenen şahadet ve şahadet çeşitleri
- XIII. Vakıflar ve vakfa dair şahitlikler
- XIV. Şahadette tenakuz ve yanlışlar
- XV. Yemin ve çeşitleri ile yeminlerin davaya etkisi
- XVI. İstihkak ve gararla ilgili meseleler
- XVII. Paranın belirtilmesi gerekli olan ve olmayan akitler
- XVIII. Bey bi'l-vefânın çeşitleri, şartları ve bununla ilgili hükümler
- XIX. Kârın helal olması için Semerkant'ta yapılan kiralama ve buna benzer durumlarla ilgili davalar
- XX. Nikah, mehir, nafaka, çeyiz davaları ve bunlarla ilgili meseleler
- XXI. Muhâlea ve buna dair meseleler³⁶⁵
- XXII. El-emru bi'l-yed (talakını eline vermek) ve bununla ilgili meseleler
- XXIII. Fuzulînin tasarrufları
- XXIV. Hıyar hakkının çeşitleri ve ilgili hükümler
- XXV. Şarta talik edilebilen ve edilemeyen akitler, helali haram kılmak ve yeminde tevkît gibi talik ve izafet kabul eden ve etmeyen akitler
- XXVI. Baba, vasî, kâdı, mütevellî ve mudarib ve vekil gibi görevli kişilerin tasarrufları ve aldanma durumunda sorumlu tutulan ve tutulamayanların beyanı
- XXVII. Tereke, vasiyet, borç ve bunlarla ilgili meseleler
- XXVIII. Varislerden birinin başka bir borç, vasiyet veya varis olduğuna dair ikrarı meselesi
- XXIX. Fasit tasarruflar ve bunların hükümleri
- XXX. Şüyu' ve ahkamı
- XXXI. Gasp edilmiş, rehin alınmış, kiralanmış malın ve ekili veya dikili olarak ele geçirilmiş arazinin satışı, başkasının mülkü olan araziye dair tasarruflar ve ağaçtaki meyveyi satmak gibi meselelerin hükümleri
- XXXII. Yerine getirilmesi zorunlu tazminler, bunun keyfiyeti ve bununla ilgili meseleler

---

³⁶⁵ Şeyh Bedreddin bu fasılda çocuğa geçen haklar ve cezalar meselesini ele almaktadır. Muhâlea ise XXII. faslın konusudur. Bu fasıldaki konu farklılığı sebebiyle *Câmi 'u'l-fusûleyn'*'de bundan sonraki fasıllar aynı sıralamayla fakat bir numara ileride yer almaktadır.

- XXXIII. Hükümler (Satış, kira, ehliyet gibi genel başlıklar altında ele alınan hükümlerin farklı meselelere göre tasnifi suretiyle ortaya koyulan hükümler araştıracının ilgilendiği kişi veya durumla ilgili şeyleri tek başlık altında bulmasını sağlamaktadır.)
- XXXIV. Hastalıkla ilgili hükümler (Fıkıh babları esas alınarak her bab için hastayı ilgilendiren hususlar ve ruhsatlar belirtilmiştir.)³⁶⁶
- XXXV. İnsanın yapmasına engel olunabilecek ve olunamayacak şeyler, insanın yapmaya zorlanmasının mümkün olduğu ve olmadığı şeyler ile yapılması helal olan ve olmayan şeyler (Bu fasılda ele alınan meseleler insanın mülkiyeti ve çevresine karşı sorumluluğu arasında tercihi ve hangi yöne icbar edilebileceğine dairdir.)
- XXXVI. Duvarla alakalı meseleler
- XXXVII. İsimlerin müsemmasının bilinmesi (Bu fasılda özellikle yemin ve vasiyetlerde kullanılan kelimelerin neye delalet ettikleri açıklanmaktadır.)
- XXXVIII. Çeşitli meseleler (Bu fasılda hürriyetü'l-asl, bir şeye zımnen dahil olan şeyler, sahih satışın ifsadı ve fasit satışın sahih hale gelmesi ile hâlin delaletiyle hüküm verilebilen yerler ele alınmaktadır.)³⁶⁷
- XXXIX. Mehâdır ve sicillerde hatalar ve bunlarla ilgili meseleler
- XL. Bilerek, bilmeyerek veya hatayla söylenen ve insanın kendi kendine söyleyip nefsinin razı olduğu küfür lafızları ve bunlara dair meseleler ile mürted ve Müslüman olmaya dair hükümler ve Müslüman kişinin inanması gerekli olan temeller (itikat)³⁶⁸

Birçok yerde işaret edildiği gibi *Nûru'l-'ayn*, *Câmi'u'l-fusûleyn* ve esas aldığı eserlerin amacı kâdıların hüküm vermesine yardımcı olmaktır. Eserlerin bu amaca hizmet edecek şekilde çok karşılaşılan konular başta olmak üzere ihtilafli meselelerde hükme medar olacak görüşleri ortaya koyduğu görülmektedir. Bu tür eserlerin -özellikle fetvaların- zaman ve mekânla iç içeliği, yazıldığı devrin özelliklerine dair bir kaynak mesabesinde görülmesine de dayanak teşkil etmektedir. Dönemlere göre ortaya çıkan

---

³⁶⁶ Şeyh Bedreddin hastayla ilgili hükümleri "Hükümler" faslının sonunda ele almakta, ayrı bir fasıl olarak yer vermemektedir. Bu sebeple bundan sonraki fasıl numaraları birbirine uymaktadır.

³⁶⁷ Şeyh Bedreddin elfâz-ı küfrü XXXVIII. fasılda incelemektedir.

³⁶⁸ Şeyh Bedreddin elfâz-ı küfrü daha önce ele almıştır. Son fasılda mehâdır ve sicillere dair meselelere yer vermiştir.

meselelerin takibi hem öncesini hem de zamanını içeren bu eserler aracılığıyla yapılmaktadır.³⁶⁹

3.2.3. Konuların İşleniş Tarzı

Eserlerin içerik bakımından fıkıh metinleri ve fetva mecmualarından farklı olduğu görülmektedir. Birbiri üzerine bina edildiği görülen eserler müelliflerinin belirttiği gibi kâdılık döneminde duyulan ihtiyaç üzerine yazılmıştır. Bu amaca hizmet edecek şekilde eserlerde kâdılarının görev sınırları ve hüküm verme şekillerini belirtecek konulara yer verilmiştir. Kitapların -füru kitaplarıyla karşılaştırıldığında- şehadet, alışveriş, icâre, nikah, talak, yemin, kefarete gibi ortak meselelere yer vermelerine rağmen meselenin hangi şartlarda dava olacağı, hangi durumda kâdı tarafından dinleneceği ve farklı durumlarda hangi unsurların gözetileceği gibi hüküm vermeye dair pratik hususları sunmayı öncelikledikleri anlaşılmaktadır. Bazı fasıllarda meseleye giriş sadedinde verilen bilgiler kitapların genel amacıyla çelişmemektedir. Bununla birlikte birbirini tamamlamak niyetiyle yazıldığı ifade edilen bu eserlerden *Nûru'l-'ayn fi Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn*'in müellifi önceki eserleri sözün uzaması, konu dışına çıkma ve amaçtan uzaklaşma hallerine dikkat ederek düzenlemeye çalışmıştır.

Sadedinde olduğumuz *Nûru'l-'ayn*'in telifinde takip edilen yöntem müellif tarafından şu şekilde açıklanmaktadır:

Her faslın garip ve mükerrer meselelerini çıkardım. Çoğu meselenin tertibini konuların cins ve fasıl ayrımını gözetmek amacıyla daha önceye veya sonraya taşımak suretiyle değiştirdim. Çoğu yerde aslında zikredilmemiş fakat lazım ve mühim olan yeni meseleler hatta bölümler ekledim. Bu ziyadelerimin diğerlerinden temyiz edilebilmesi için kitap isimlerini tam yazdım, rumuz kullanmadım. Bazı meseleleri de açıklamak, doğrulamak ve karışıklıkları gidermek için aslında kullanılan kaynaklar dışındaki kaynaklardan naklettim. Problemleri görülen (ما لاح بالقريحة الجريحة) çoğu yerde müellifin şeref ve fazilet sahibi selefin görüşlerine itirazlarını defetmek için ve gerektiği yerde konunun önemini göstermek için yazdım (حررت). [*Câmi'u'l-fusûleyn*'deki] elfâz-ı küfre dair bahsi, konularının az olması ve tertibinin doğru olmamasından dolayı bu konuda daha önce yazdığım faydalı bir risaleyle değiştirdim.³⁷⁰

³⁶⁹ Özen, "Fetva", s. 254.

³⁷⁰ *Nûru'l-'ayn fi Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn*, Topkapı, vr. 2b.

Eserin dili Arapça'dır. Yer yer Farsça nakiller bulunmakla birlikte Nişancızâde'nin mümkün oldukça bu ibareleri tercüme ederek aktardığı görülmektedir. Fusuller ve *Câmi'u'l-fusûleyn*'den yapılan nakillerde eser veya müellif rumuzla belirtilmekte, Nişancızâde'nin eklemeleri eserin tam adı veya eseri simgeleyecek kelime ile verilmektedir. Nişancızâde'nin eklemelerinde yer alan eserler "Kaynakları" adlı başlık altında, eklemeleri ve diğer düzenlemelerinin *Câmi'u'l-fusûleyn*'e etkisi inceleme kısmında ele alınacaktır. Nişancızâde bir değerlendirme, eleştiri veya açıklamaya yer vermek istediğinde "yekûlu'l-hakîr" şeklinde bir giriş yapmaktadır. Şeyh Bedreddin'in açıklamaları ise "yekûlu sahibü Câmi'i'l-fusûleyn" ibaresiyle aktarılmaktadır. İki müellifin değerlendirmelerini özel olarak belirten bir sistem kullanmaları faydalandıkları eserlerle ilgili net bilgiye erişilemeyen noktalarda dahi kendi görüşlerini tespit etmeye imkân verdiği için önemlidir.

Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn Şeyh Bedreddin'in eserini baştan sona ele alıp değerlendirmesi sebebiyle *Câmi'u'l-fusûleyn* üzerine yapılan diğer çalışmalardan farklıdır. Bu farklılık Nişancızâde'nin eserin kullanımını kolaylaştırmaya yönelmesi ve bir reddiyeden ziyade ıslah çabasında olmasından kaynaklanmaktadır.³⁷¹

3.2.4. *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn*'in Etkisi

Câmi'u'l-fusûleyn telifinden kısa bir süre sonra muteber kitaplar arasına girmiş, fûru kitapları ve fetva mecmualarında referans olarak kullanılmıştır.³⁷² Yeni dönem çalışmaları bu eserin sonraki dönem kâdıların büyük ilgisine mazhar olduğu her fırsatta belirtilen *Dürerü'l-Hükkâm* ve *Mülteka* eserleri kadar mütedavil olduğuna işaret etmektedir.³⁷³ Gerek *Câmi'u'l-fusûleyn*'in kazandığı merkezî rol gerekse *Dürer* gibi eserlerin yaygınlığının *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn*'in bir referans olarak kullanılma sıklığını etkilediği anlaşılmaktadır. Şeyh Bedreddin gibi fıkhîta muhakkik

³⁷¹ *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn*, Topkapı, vr. 2b; Özen, "Mehmed Efendi", s. 127; Hira, *Şeyh*, s. 21, 137-138. Bu eserlerden birinin incelemesi için bkz. Ghawsodin Tahiry, "Zeynüddin (v. 970/1653) İbn Nuceym'in Hâşiyetü 'Ala Câmi'i'l-fusûleyn Adlı Eserinin Tahkîk ve Değerlendirilmesi", (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016).

³⁷² Hira, *Şeyh*, s. 162-167; Burak, *Second Formation*, s. 151.

³⁷³ Düzenli, "Müftâ Bih Mesele", s. 64.

olarak bilinen bir âlimin muteber bir telifi *Câmi 'u'l-fusûleyn*'in, *Nûru'l-'ayn*'a yapılan atıfları negatif yönde etkilemiş olması normaldir. Buna rağmen *Nûru'l-'ayn* gerek *Câmi 'u'l-fusûleyn*'den aktarılan görüşlerin değerlendirilmesinde gerekse yer verdiği bazı kaynaklar sadedinde kaynak olarak kullanılmıştır. Bu başlıkta *Nûru'l-'ayn*'in kullanıldığını tespit ettiğimiz bazı kaynaklar ve kullanım vecihleri değerlendirilecektir.

Fetâvâ-yı Ali Efendi içindeki fetvaların nükkulleri incelendiğinde *Nûru'l-'ayn*'in bazen tek başına bazen *Câmi 'u'l-fusûleyn*'le birlikte fetvanın kaynağı olduğu görülmektedir.³⁷⁴ Ali Murtezâ b. Zübeyr *Îlâveli Mecmûa-i Cedîde* (basım: 1326-1329) adıyla yayınlanan Fetvâhâne'nin fetvalarına nükkül derlediği mecmuada *Nûru'l-'ayn fi Islâhi Câmi 'i'l-fusûleyn*'e dört yerde atıf yapmaktadır.³⁷⁵

İbn Abidin (v. 1251/1836) farklı eserlerinde *Nûru'l-'ayn*'dan faydalanmak suretiyle esere verdiği önemi göstermektedir. *Minhatü'l-hâlik 'ale'l-bahri'r-râik* adlı haşiyesinde³⁷⁶ ve *el-'Ukûdü'd-dürriyye fi Tenkîhi'l-Fetâvâ'l-Hamîdiyye* adıyla Hamid Efendi'nin fetvalarını düzenlediği eserinde³⁷⁷ *Nûru'l-'ayn*'a müracaat etmektedir. İbn Abidin *er-Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*'da da *Nûru'l-'ayn*'ı tespit edebildiğimiz en az seksen yerde çeşitli şekillerde kullanmaktadır.³⁷⁸ *Nûru'l-'ayn*'dan, eserde yer alan alıntıları kullanmak ve Nişancızâde'nin açıklama ve değerlendirmelerini aktarmak suretiyle faydalanmıştır. İbn Abidin *Nûru'l-'ayn*'a başvurmak suretiyle görüşler arasındaki çelişkilerin tespit edilebildiğini ifade etmektedir.³⁷⁹ İbn Abidin gibi meşhur bir fakihin gerek anlaşılmayan yerlerin beyan edilmesi gerekse kaynaklar arasındaki ihtilafa dair Nişancızâde'nin izahlarını dikkate alması Nişancızâde'nin ilmî itibarına işaret ediyor olmalıdır. Şu hususlar *er-Reddü'l-muhtâr* ve diğer eserlerinde *Nûru'l-'ayn*'ın sadece bir nakil kaynağı olarak görülmediğine işaret eden vecihlerdir:

³⁷⁴ *Fetâvâ-i Ali Efendi*, haz. Salih b. Ahmed el-Kefevî, İstanbul: Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire, 1830, I, 306, II, 520, 856.

³⁷⁵ Düzenli, "Müftâ Bih Mesele", s. 51-53.

³⁷⁶ Muhammed Emin İbn Abidin, *Minhatü'l-hâlik 'ale'l-bahru'r-râik*, Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-islâmî, t.y. (*el-Bahru'r-râik Şerhu Kenzi'd-dekâik* ile birlikte), VI, 186, 197, 250, 264, VII, 106-107, 141, 143, 146, 148, 163-164, 179, 197, 219, 242, 277...

³⁷⁷ Muhammed b. Sa'd b. Muhammed el-Fâyiz, *Nûru'l-'ayn fi Islâhi Câmi 'i'l-fusûleyn (dirase ve tahkik)*, (Doktora tezi, İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi Yargı Enstitüsü, h. 1432-1433), s. 25; Muhammed Emin İbn Abidin, *el-'Ukûdü'd-dürriyye fi tenkîhi'l-Fetâvâ'l-Hamîdiyye*, haz. Muhammed Osman, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2008, I, 103, 205, 250, 481, 514, II, 21, 53, 92, 93, 103.

³⁷⁸ Muhammed Emin İbn Abidin, *er-Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992, III, 75, 247, 384, 582, 719, IV, 223, 230, 247, 259, 277, 379, 406, 594, 595, V, 34, 35, 144, 197, 199, 225, 228, 314, 335, 337, 457, 531, 568, 569, 615, 616, 663, 665, VI, 47, 89...

³⁷⁹ İbn Abidin, *er-Redd*, V, 110.

Câmi 'u'l-fusûleyn ve diğer eserleri tasdik edici olarak Nişancızâde'nin eserinin zikri,³⁸⁰ *Câmi 'u'l-fusûleyn*'in eleştirilmesi,³⁸¹ Nişancızâde'nin eleştirilerine yer verilmesi,³⁸² Nişancızâde'nin değerlendirmelerinin yerinde görülmemesi sebebiyle eleştirilmesi.³⁸³

İbn Abidinzâde (v. 1306/1889) *Gurratü 'Uyûni'l-'ahyar li tekmileti Reddi'l-muhtâr* adlı talikinde babasının usulü üzere *Nûru'l-'ayn*'dan aktardığı bazı pasajlarla meseleyi anlatmakta, bazı yerlerde Nişancızâde'nin değerlendirmelerini tercih etmekte ve farklı görüşler olan meselelerde *Nûru'l-'ayn* metnini sunarak meseleyi özetlemektedir.³⁸⁴

Ali Haydar Efendi *Düreru'l-hükkâm fi şerhi Mecelleti'l-ahkâm*'ı yazarken nakilde bulunduğu eserleri kullanmak suretiyle ve bazı meselelerin açıklanmasında *Nûru'l-'ayn*'dan faydalanmıştır.³⁸⁵ Bir yerde *Nûru'l-'ayn* ve *Bezzâziye* beraber bir görüşün kaynağı, açıklayıcısı durumundadır.³⁸⁶ Bu iki eserin bir arada kullanılmasının Osmanlı coğrafyası dışından ama Hanefî mezhebine ait bir görüşün Osmanlı coğrafyasından bir eser tarafından teyidi ve uygulamaya uygunluğunu göstermesi amacını taşıması muhtemeldir.

Gerek içerdiği nakiller gerekse müellifinin değerlendirmeleri sebebiyle bir kaynak olarak kabul edildiği zahir olan eserin farklı coğrafyalara yayılmış çok sayıda yazma nüshasının olması ve bazı nüshalardaki notlardan kâdılar arasında dolaşımda olduğunun anlaşılması eserin önemi ve müellifinin ilim çevrelerinde kabul gördüğüne dair tezi pekiştirmektedir.³⁸⁷

3.2.5. Kaynakları

³⁸⁰ İbn Abidin, *er-Redd*, III, 719, IV, 230, V, 197, 225, 414, VI, 712; İbn Abidin, *Minhatü'l-hâlik*, VII, 18, 287.

³⁸¹ İbn Abidin, *er-Redd*, III, 247, 451, V, 544, VI, 154; İbn Abidin, *Minhatü'l-hâlik*, VII, 22, 108,

³⁸² İbn Abidin, *er-Redd*, IV, 247, 259, 594, V, 277, 332, 527; İbn Abidin, *Minhatü'l-hâlik*, VII, 41, 49, 113, 162, 196, 199, 209, 216, 230, 233, 244, 275, 287.

³⁸³ İbn Abidin, *er-Redd*, V, 244, 296.

³⁸⁴ İbn Abidinzâde, *Gurratü 'Uyûni'l-'ahyar li tekmileti Reddi'l-muhtâr*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992 (*er-Reddü'l-muhtâr* ile birlikte), VII, 287, 297, 427, 444, 445, VIII, 17, 29, 49, 55, 58, 70, 72, 101-103, 111, 150, 153, 181-183, 243, 245, 466.

³⁸⁵ Ali Haydar Hoca Emin Efendi, *Düreru'l-hükkâm fi şerhi Mecelleti'l-ahkâm*, Beyrut: Dâru'l-cül, 1991, I, 280, III, 235, IV, 218, 282.

³⁸⁶ Ali Haydar, *Şerhi Mecelle*, III, 580.

³⁸⁷ Bkz. Tez içinde "Eserin Nüshaları ve Metin Oluşturma Yöntemimiz"; *Nûru'l-'ayn fi Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn*, Feyzullah Efendi, nr. 1083, vr. 374a; Nuruosmaniye, nr. 2078, vr. 322a-330b.

Menkul fetva mecmuaları yer verilen görüşler ve görüşlerin sıralanması itibariyle derleyicilerin tercihlerini içermekte ve zaman zaman müelliflerinin değerlendirmelerini sunmaktadır.³⁸⁸ Osmanlı dönemi eserlerinde menkul fetva mecmualarının önemli bir kaynak konumunda olduğu görülmektedir. Bu çalışmada esas alınan eser de bu durumu teyit etmektedir. Bu mecmuaların yaygınlığı Osmanlı kâdılarının muteber görüşle hükmetme zorunluluğuna ve kâdı ve müftülerin başvuru kaynağı ihtiyacına dayandırılmakta, bu eserlerin özellikle kenar müftülerinden istenen verdikleri fetvaların nüsküllerini yazma işini kolaylaştırdığı da düşünülmektedir.³⁸⁹ Pratikte her kazaya müftü atanması yerine kâdılarının müftülükle de vazifelendirilmesi olgusu kâdılarının el kitabı ve fetva ihtiyacını anlaşılır kılmaktadır.³⁹⁰ Osmanlı dönemi eserlerinde faydalanan fetva mecmualarının diğer bir türü aslî fetva mecmuaları olarak isimlendirilen, özellikle Osmanlı şeyhülislamlarının fetvalarını soru-cevap tipinde bir araya toplayan koleksiyonlardır.³⁹¹ Nişancızâde'nin, esas aldığı eserleri takip ederek bu koleksiyonları kullanmadığı söylenebilir. Müellif müstakil olarak telif ettiği ve kırkinci fasılda yer verdiği risalesinde ise bazı şeyhülislamlara atıf yapmaktadır.

Câmi 'u'l-fusûleyn kaynakları itibariyle bugün itibariyle ulaşılamamış, henüz yayınlanmamış veya defalarca basılıp elden ele dolaşan Hanefî mezhebine ait farklı kategorideki literatürü ihtiva eden değerli bir eserdir. Bu eserin rumuz listesi ve kaynaklarının tespitine dair yapılan çalışmaları da dikkate almak suretiyle *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi 'i'l-fusûleyn*'in rumuz listesini oluşturup üçüncü bölümde sunduk. Nişancızâde'nin *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de yer almayan, kendi tasarrufuyla eklediği pasajları rumuzla belirtmeyip açık olarak yazması yaptığı katkıların ve kendine has kaynaklarının tespitinde kolaylaştırıcı ve önemli bir husustur. Bu kaynaklar Feyzullah Efendi nüshasında ayrıca zikredilmiştir.³⁹² Bu başlıkta *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi 'i'l-fusûleyn* müellifinin eklemeler yaparken kullandığı kaynaklar *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de yer alan ve almayanlar şeklinde gruplandırılarak sunulacaktır.

³⁸⁸ Özen, "Fetva", 342, 344-345.

³⁸⁹ Özen, "Fetva", 340-341; Şükrü Özen, "Fetva Literatürünün Dönem, Coğrafya ve Mezhep Farklılıkları Açısından Mukayesesi", *Osmanlı Hukukunda Fetva*, haz. Süleyman Kaya, Yunus Uğur ve Mustafa Demiray, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s. 356.

³⁹⁰ Ekrem Buğra Ekinci'nin açıklaması için bkz. Fethi Gedikli, "Osmanlı Mahkemesinde Fetva Kullanımı ve Fetva-Kaza İlişkisi" Katkılar Bölümü, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, haz. Süleyman Kaya, Yunus Uğur ve Mustafa Demiray, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s. 220.

³⁹¹ Özen, "Fetva", s. 254.

³⁹² *Nûru'l-'ayn*, Feyzullah Efendi, nr. 1083, vr. 1a'nın karşısı.

Nişancızâde'nin kullandığı şu kaynaklar *Câmi 'u'l-fusûleyn'* de de kullanılmış olup en çok başvurulan eserlerdir:³⁹³ İftihârüddin Tahir b. Ahmed b. Abdîrreşid el-Buhârî'nin (v. 542/1147) *Hızânetü'l-fetâvâ* (Hızâne) ve *Hulasâtü'l-fetâvâ* (Hulâsâ), Ebu'l-mehâsin Fahrüddin Hasan b. Mansur b. Mahmud el-Özkendî'nin (v. 592/1196) *Fetâvâ Kâdihan* (Kâdihan), Burhânüddin (Burhânü'ş-Şerîa) Mahmud b. Ahmed el-Merğînânî'nin (v. 616/1219) *el-Muhîtu'l-Burhânî* (Muhît), Ebu Hafs Hüsameddin es-Sadrüşşehîd Ömer b. Abdilaziz'in (v. 536/1141) *el-Fetâvâ's-suğrâ*, Ebü'l-Hasen Burhânüddin Ali b. Ebî Bekr Abdilcelil el-Ferğânî el-Merğînânî'nin (v. 593/1197) *el-Hidâye* (Hidâye), Ebu'l-feth b. Ebi Bekr b. Abdilcelil b. Halil el-Merğînânî'nin *Fusûlü'l- 'Imâdî* ('Imâdiyye), Ebu Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî'nin (v. 483/1090) *el-Mebsût* (Mebsût), Ebü'r-Recâ Necmüddin Muhtâr b. Mahmud ez-Zâhidî'nin (v. 658/1260) *Kunyetü'l-münye* (Kunye), Ebu'l-Fazl Rüknuddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Emirveyh el-Kirmânî'nin (v. 543/1149) *el-Îzâh* (Îzâh), Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr'in (v. 522/1128) *Mecma 'u'l-fetâvâ* (Mecma').

Bunların yanında Osman b. Ali ez-Zeylaî'nin (v. 743/1343) *Tebyînü'l-hakâyik* (Zeylaî), Radiyyüddin Muhammed b. Muhammed es-Serahsî'nin (v. 571/1176) *el-Vecîzü'l-muhtasar* (Vecîz), Ebu Muhammed Celaledin Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzî'nin (v. 691/1292) *el-Kifâye fî Şerhi'l-Hidâye* (Kifâye), Ebubekr Zahirüddin Muhammed b. Ahmed el-Buhârî'nin (v. 619/1222) *el-Akdıye*, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed'in (v. 428/1037) *Muhtasaru'l-Kudûrî*, Ebu'l-Kasım Nasıruddin eş-Şehîd Muhammed'in (v. 556/1161) *Câmi 'u'l-fetâvâ*, Hâkim eş-Şehîd Ebu'l-Fadl Muhammed b. Muhammed el-Mervezî'nin (v. 344/945) *el-Müntekâ*, Burhaneddin el-Merğînânî'nin *el-Fevâid* (Fevâidi Mahmud), Ebu'l-berekât en-Nesefî'nin (v. 710/1310) *el-Kâfî fî Şerhi'l-Vâfî* (Kâfî), Burhaneddin Mahmud b. Ahmed b. Mâze'nin (v. 616/1219) *Tetimmetü'l-fetâvâ* (Tetimme), Nizamüddin Ömer b. Ali b. Ebi Bekr el-Merğînânî'nin (v. 600/1203) *Cevâhiru'l-fikh* (Cevâhir), Ebu'l-Usr el-Pezdevî'nin (v. 482/1089) *Kenzü'l-vüsûl* (Usûlü'l-Pezdevî) adlı eserleri ile *et-Tecrîd*³⁹⁴ de iki eserin ortak olarak kullandığı kaynaklardandır.

³⁹³ Nişancızâde, eserleri asıl metne ekleme amacıyla kullandığında parantez içinde yer verilen ibarelerle sunmuştur.

³⁹⁴ *Câmi 'u'l-fusûleyn'*deki rumuz listesinde Ebu'l-Fazl Rüknuddîn Abdurrahman b. Emirveyh el-Kirmânî'nin (v. 543) *et-Tecrîdü'r-Rükni* ve Burhaneddin el-Buhârî'nin *et-Tecrîdü'l-Burhânî*'sine yer verilmekte, Apaydın *et-Tecrîdü'r-Rükni*'nin kullanıldığına işaret etmektedir. (Apaydın, "Şahıs ve Kitaplar

İbnü'l-Hümâm'ın (v. 861/1457) *Fethu'l-Kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr*'i (İbn Hümam), Zeynüddin İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'i (Eşbâh), Hâfızuddin Muhammed el-Bezzâzî'nin (v. 827/1424) *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*'si (Bezzâziye), Molla Hüsrev'in (v. 885/1480) *Gureru'l-ahkâm* adlı eserine yazdığı *Dürerü'l-hükkâm* (Dürer Gurer) isimli şerhi, Yusuf b. Ahmed es-Sicistânî'nin (v. 638/1240'tan sonra) *Münyetü'l-müftî*'si (Münye), Âlim b. 'Alâ'nın (v. 786/1384) *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye*'si (Tatarhâniyye) Nişancızâde'nin sık sık başvurduğu özel kaynaklarıdır. Usulle ilgili konularda Sa'düddîn Mes'ud et-Teftâzânî'nin (v. 792/1390) *et-Telvîh ilâ Keşfi Hakâik't-Tenkîh* (Telvîh) ve Sadru's-şerîa'nın (v. 747/1346) *Tenkihu'l-usul* (Tenkîh) adlı eserlerini kullanmış, bazı fasıllarda Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin *Menâru'l-envâr*'ından da faydalanmıştır.

Yukarıda zikredilenler kadar sık olmamakla birlikte Nişancızâde'nin şu eserlerden de faydalandığı görülmektedir: Ebu'l-Berekât'ın *Kenzü'd-dekâik*'i (Kenz), Abdullah b. Mahmud el-Mevsîlî'nin (v. 683/1284) *el-Muhtâr li'l-fetâvâ*'sı (Muhtâr) ve *Şerhu'l-Muhtâr*³⁹⁵, Celâleddin es-Suyûtî'nin (v. 911/1505) *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân* ve *el-Câmi'us-sağîr fi Ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr* adlı eserleri, Ebubekir el-Kâsânî'nin (v. 587/1191) *Bedâ'i'u's-sanâ'i fi Tertîbi's-Şerâ'i'* (Bedâ'i') adlı eseri, *Tercümâni's-Sihâh* sözlüğü, Gazâlî'nin (v. 505/1111) *İhya'ü 'Ulûmi'd-dîn'i*, *el-Hidâye*'nin şerhleri olan *el-'Inâye*, *el-Vikâye* ve *en-Nihâye*,³⁹⁶ İbn Melek'in (v. 821/1418) *Şerhu Menâri'l-envâr*'ı, Burhâneddin el-Merğînânî'nin *Muhtârâtü'n-Nevâzil* (Muhtârât) ve *et-Tecnîs ve'l-mezîd fi'l-fetâvâ* (Tecnîs) adlı eserleri, Şeyh Bedreddin'in *et-Teshîl*'i, *el-Yenâbi' fi ma'rifeti'l-usûl ve't-tefâri'* (Yenâbi'),³⁹⁷ Burhaneddin et-Trablusî'nin (v. 922/1516) *el-İs'âf fi ahkâmi'l-evkâf*¹ (İs'âf), Takiyyüddin eş-Şümünî'nin (v. 872/1467) *en-Nukâye* şerhi, İbrahim b. Muhammed el-Halebî'nin (v. 956/1549) *el-Müntehab mine'l-fetâvâ't-Tatarhâniyye* (Müntehab), Ebu Hafıs Siraceddin Ömer b. Ali b. Adil el-Hanbelî'nin (v. h. 880) *el-Lübâb fi Ulûmi'l-Kitâb*¹ (el-Lübâb), Fahreddin Yahya b. Abdullah el-Rûmî'nin

Sözlüğü", *Yargulama Usulüne Dair*, ed. H. Yunus Apaydın, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012, s. 1196.)

³⁹⁵ Şerhin kime ait olduğu belirtilmemiştir. Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali ed-Dimaşkî, Ebu İshak Cemaleddin İbrahim b. Ahmed el-Mevsîlî, Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi, Osman b. Ali ez-Zeylâî, Ömer b. İshak el-Gaznevî, İbn Kutluboğa, gibi alimlerin eseri şerh ettikleri bilinmektedir. (Davut Yaylalı, "el-Mevsîlî, Abdullah b. Mahmud", *TDVİA*, XXIX, 487)

³⁹⁶ Bu üç şerh *Câmi'ü'l-Fusûleyn*'de ismen zikredilmemektedir fakat Şerhu'l-Hidâye ibaresini kısaltan bir rumuz eserin rumuz listesinde mevcuttur. (Apaydın, "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", s. 1195.)

³⁹⁷ Eser, Kudûri'nin *el-Muhtasar*'ının şerhidir. Bedreddin eş-Şiblî (ö. 769/1367) ve Raşîdüddin Ebu Abdullah Mahmud b. Ramazan er-Rûmî'ye nispet edilmektedir. (İlyas Çelebi, "Şiblî, Bedreddin", *TDVİA*, XXXIX, 124-125; Ferhat Koca, "el-Muhtasar", *TDVİA*, XXXI, 65.)

(v. IX/XV. yüzyıl) *Müştemilü'l-ahkâm* (Müştemil), Ebu'l-Feth Abdürreşid b. Ebi Hanife el-Velvâlicî'nin (v. 540/1146'dan sonra) *Fetâvâ'l-velvâliciyye*'si (Velvâliciyye), Abdülaziz el-Buhârî'nin (v. 730/ 1330) *Keşfü'l-esrâr fi Şerhi Usuli'l-Pezdevî*'si (Keşfü'l-Pezdevî), Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed el-Cezerî'nin (v. 833/1429) *el-Hisnü'l-hasîn min kelâmi Seyyidi'l-mürselîn*'i, İmamzâde Muhammed b. Ebî Bekr'in (v. 573/1177) *Şir'atü'l-İslâm*'ı, İbn Kemal Paşazâde'nin (v. 940/1534) *İzâhu'l-Islâh*'ı (Sâhibü'l-Islâh ve'l-Îzâh), Ebu Abdullah Radyüddin es-Serahsî'nin (v. 571/1176) *el-Vesît*'i ve Muhammed b. Ahmed el-Habbâzî'nin (v. ?) *Muhtasaru'l-Muhît*'i. Nişancızâde'nin oldukça çeşitli olduğu görülen bu külliyat dışında çeşitli fetva ve sicil kayıtlarını kullandığı da anlaşılmaktadır.

Kırkıncı fasıl eserden önce ve ayrı bir risale olarak yazılıp esere aynen dahil edildiği için kaynakları açık olarak belirtilmiştir. Risalede *el-Hızâne*, *el-Hulâsâ*, *el-Muhît*, *el-Eşbâh*, *el-Hâniyye*, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*, *el-Kunye*, *Dürerü'l-Hükkâm* gibi yukarıda zikredilen fıkıh eserleri yanında ekseriyeti akaid ve kelam alanlarında telif edilmiş bazı eserler kullanılmıştır. Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (v. 792/1390) *Şerhu'l-Akâid* ve *Şerhu'l-Makâsid*, İbnü'l-Hümâm'ın *el-Müsâyera fi akâidi'l-münciye fi'l-âhira* (Müsâyera), Ekmeleddin el-Bâbertî'nin (v. 786/1384) *Şerhu Vasiyyeti'l-İmâmi'l-'Azâm*, Şemsüleimme Muhammed el-Kerderî'nin (v. 642/1244) *Menâkıbu'l-İmâmi'l-'Azâm*, Ebu Hanife'nin (v. 150/767) *el-'Âlim ve'l-müte'allim* ve *el-Fıkhu'l-ekber* adlı eserleri, Kâdı İyâz'ın (v. 544/1149) *eş-Şifâ bi tâ'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, *Mecmû'atü'l-Fâdil İbnü'l-Müeyyed*, Adudüddin el-İcî'nin (v. 756/1355) *el-Akâidü'l-Adudiyye*, Hüsâm Çelebi'nin (v. 926/1520) *Risâle fi Sebbi'n-Nebî*, Abdüllatif Karamânî'nin (v. X/XVI. yüzyıl) *Âdâbü'l-menâzil* adlı eserleri kırkıncı fasılın öne çıkan kaynaklarıdır.

3.2.6. Eserin Nüshaları ve Metin Oluşturma Yöntemimiz

Nûru'l-'ayn'ın karşılaştırmalı bir şekilde dijital ortama aktarılması ve içerik olarak incelenmesi daha önce zikredildiği üzere bir proje çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Eserle ilgili önceki çalışmaların işaret ettiği ve danışman hocamız Prof. Dr. Asım Cüneyd Köksal liderliğinde yazma eser kütüphanelerine dair veri tabanlarından tespit edip ulaşabildiğimiz nüshalar oldukça fazladır. Eserin mütedavil oluşuna işaret ettiğini düşündüğümüz bu özellik tüm nüshaları içeren bir metin oluşturmanın önünde bir

zorluktur. Bununla birlikte müellif nüshalarına ulaşılmış olması bizim için bir kolaylık sağlamıştır. Nüshalardan Aşir Efendi ve Topkapı nüshaları müellif nüshası olduğuna dair kayıt içermektedir. Bu iki nüsha arasında ortak olan bazı ibareler ve Aşir Efendi nüshasındaki bazı kenar notlarının sadece Topkapı’da olmak üzere metne dahil edilmiş olması iki nüshanın da müellife ait olduğu kaydını güçlendirmektedir. Nüshalarda herhangi bir tarih bulunmamakla beraber yapılan incelemelerde Aşir Efendi nüshasının kenar notlarının diğer nüshalarda metin içinde yer aldığı ve üstü karalanmış pasajların diğer nüshalarda bulunmadığı görülmüştür. Bu durum danışman hocamız tarafından bu nüshanın ilk edisyon olduğu, müellifin bu nüshadan sonra eserin ikinci bir edisyon hazırladığı şeklinde değerlendirilmiştir. Çalışmada güvenilir bir metin oluşturmak için geç tarihli müellif nüshası ve ikinci edisyon olduğunu düşündüğümüz Topkapı nüshası esas alınmış, en eski tarihli nüsha olduğunu düşündüğümüz diğer müellif nüshası Aşir Efendi nüshası ile karşılaştırmak suretiyle tahkik metni hazırlanmıştır, gerek görülmedikçe diğer nüshalara yer verilmemiştir. Bu başlıkta nüshalar tanıtılmış, nüsha fotoları hacimli olmalarından dolayı ek olarak sunulmuştur.

1. Aşir Efendi (ع): Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi Koleksiyonu numara 127’de kayıtlı olan nüshanın tamamı 437 varaktır. Eserin kapağının karşısındaki sayfada musannifin hattıyla olduğu belirtilmektedir. PDF dosyasına göre 2b-3b sayfalarında eserde yer alan rumuzların açıklamaları verilmektedir. Bu rumuzların *Câmi ‘u’l-fusûleyn* ile karşılaştırmalı bir tablosu ek olarak verilecektir.³⁹⁸ Temellük kayıtlarının yer aldığı bir sayfadan sonra 4b sayfasında mukaddime başlamaktadır. 5a-22a aralığında kitabın fasılları ve fasıllarda ele alınan konular sıralanmaktadır. Fasılların ibaresinin üzerinde ilgili fasılın başladığı sayfa numarasına yer verilmektedir. Bu sayfa numarası varaklarda görülen numaralandırma ile uyumaktadır, metinle ilgili incelemelerimizde kırmızı mürekkeple PDF dosyasına göre 23’ten itibaren başlatılmış bu numaralandırma esas alınmıştır.

Sayfalar cetvelsiz, 23 satırdır. Fasılların altındaki farklı konular başlıklara ayrılmıştır. Fasıllar ve başlık isimleri ile eser ve müellif rumuzları kırmızı mürekkeple belirtilmiştir. Yazma, sağlam ve okunaklıdır. Sağ taraftaki sayfanın sol alt köşesinde sonraki sayfaya dair müş’irler bulunmaktadır. Bu nüshanın en dikkat çeken özelliği üstü

---

³⁹⁸ Bkz. “Karşılaştırmalı Rumuz Listesi”.

karalanmış veya kenar notu şeklinde pasajların fazlalığıdır. Bu durum müellifin ilk nüshası olduğu kanaatini kuvvetle desteklemektedir. Yan notların bazılarını sıkışık ve küçük yazı sebebiyle okuyamama durumu nadiren olmuştur, fakat diğer nüshalar bu zorluğu ortadan kaldırmıştır. Telifine dair herhangi bir tarih içermemektedir.

2. Atıf Efendi (ط): Atıf Efendi Kütüphanesi 1182 numarada kayıtlı nüsha 450 varaktır. Altın şemseli, miklepli deri cildi vardır. PDF dosyanın 2-4. sayfalarında fasılların ana başlıklarının yer aldığı bir döküm, devamında fasılların içinde yer alan başlıklar sayfa numaralarıyla verilmiştir. İki boş varaktan sonra yarım kalmış bir rumuz sayfası yer almaktadır. Rumuz sayfasının olduğu varakta numaralandırmanın başladığı görülmektedir. 1b-17a sayfalarında mukaddime ve içindekiler yer almaktadır. Rumuz ve başlıklar için kırmızı mürekkep kullanılan bu nüshada yer yer mürekkep lekeleri bulunmakta, metne ait bazı kenar notları görülmektedir. Yazı tipi okunaklıdır. Sayfalar cetvelsizdir, 25 satırdır, müş'irler mevcuttur. Ferağ kaydına göre 1114 yılı Zilkade ayında istinsahı tamamlanmıştır. Müstensihin adı yer almamaktadır.
3. Beyazıt Veliyyüddin Efendi (و): Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu 1580 numara kayıtlı olan eser 429 varaktır. Başında karelere bölünmüş bir içindekiler tablosu ve rumuz listesi yer almaktadır. Mukaddimenin 1b'de yer aldığı eser, fasılların içeriğini veren kısımla devam etmektedir. Yer yer rutubet etkileri görülmektedir. Sayfalar 29 satır, cetvelsiz, müş'irlidir. Ferağ kaydı yoktur.
4. Feyzullah Efendi (ف): Millet Genel Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu 1083 numarada yer alan eser 380 varaktır. Eserin başında müellifin Atâyî zeylinde yer alan hayat hikayesi yer almaktadır. Bunun devamında kitaptaki rumuzların listesi verilmiş, bu listenin sonuna sonradan ilhak olunduğu için isimleri açık biçimde yazılan eserler eklenmiştir. 1b'de mukaddime ve fasılların içeriğine dair kısım başlamaktadır. Sayfalar 29 satır, müş'irli ve cetvellidir. Fasil içeriklerinin kenarlara not şeklinde kaydedildiği görülmektedir. Hâcibzâde olarak bilinen Muhammed/Mehmed b. Mustafa b. Mahmud el-İstânbûlî (v. 1100) tarafından istinsah edilmiştir. Bu şahıs Rumeli kazaskeri Dıhkî Mustafa Efendi yanında görev yaparken mülâzemette olan birkaç kâdının isteği üzerine eseri istinsah ettiğini belirtmektedir. Dıhkî Mustafa Efendi'nin 1080 Zilhicce-1081 Recep tarih

aralığında Rumeli kazaskerliği yaptığı bilindiğinden nüsha en erken bu döneme tarihlenebilir.³⁹⁹ Müstensih kırkinci faslın musannif nüshasıyla karşılaştırmasını yaptığını ve doğru çıktığını da belirtmektedir.⁴⁰⁰

5. Hüsni Paşa (ح): Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsni Paşa Koleksiyonu 323 numarada yer alan nüsha 379 varaktır. 5 varaklık karelerle bölünmüş içindekiler tablosu bulunmaktadır. Bir varak süren rumuz listesinden sonra serlevha tezhipli mukaddime sayfası gelmektedir. Mukaddimededen sonra fasılların içerdiği konular sıralanmaktadır. Yazı okunaklıdır, kenar notları çok nadirdir. Sayfalar cetveli, 29 satırdır. Ferağ kaydı yoktur.
6. İstanbul Müftülük (م): İstanbul Müftülük Kütüphanesi 159 numarada kayıtlı nüsha boş sayfalarıyla beraber 408 varaktır. Sayfalar 29 satır cetvellidir, dış cildi soyulmuştur. Bazı başlıkların siyah kalın mürekkeple belirtildiği görülmektedir. Başında kitabın adı ve vakıf kaydının yer aldığı bir sayfa vardır. Bundan sonra tam bir rumuz listesi mevcuttur. 1 olarak numaralandırılmış varağın sağ tarafında serlevha tezhipli mukaddime vardır, devamında fasıllar ve içerikleri yer almaktadır. Nadiren kenar notu bulunmaktadır. 5 Zilhicce 1119 pazartesi günü istinsahı tamamlanmıştır.
7. Nuruosmaniye (ن): Nuruosmaniye Kütüphanesi 2078 (yeni no: 1671/2) numarada kayıtlı nüsha 338 varaktır. Bazı rutubet ve mürekkep lekeleri olan nüshanın son varaklarının üst taraflarında bazı yırtıklar mevcuttur fakat okunurluğuna engel bir durum yoktur. Eser cetveli ve müş'irlidir, 27 satırdır. Eserin metin cetvelleri dışında kenar notlarına ayrıldığı anlaşılan çerçevesi vardır. Bu çerçevelerde *Lisânü'l-hukkâm*, *Câmiu'l-fusûleyn*, *Kenz* gibi eserlerden ve fetvalardan parçalar görülmektedir. Eserdeki numaralandırma serlevha tezhipli mukaddime ve fasılların içeriğinin verildiği bölümle başlamaktadır. Bundan önce karelere bölünmüş çerçevesi bir fihrist, vakıf kaydı ve bazı fetvalar ile rumuz listesi yer almaktadır. Son 10 varakta araziye dair 1018 tarihinde çıkarılmış bir ferman, şeyhülislamın bu konudaki fetvaları ve Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin çeşitli konulardaki fetvaları yer almaktadır. Nüshada eserin istinsahına dair isim veya tarih kaydı bulunmamaktadır.

³⁹⁹ Şeyhî, *Vekâyi'*, II, 1459.

⁴⁰⁰ *Nûru'l-'ayn*, Feyzullah Efendi, nr. 1083, vr. 374a.

8. Ragıp Paşa (ر): Ragıp Paşa Kütüphanesi 599 numarada yer alan nüsha 415 varaktır. Sayfalar çerçevesiz, müş'irli, 29 satırdır. Başında rumuz listesi vardır. Mukaddime sayfası yıldızlı çerçevesizdir. Mukaddimenin devamında fasılların içerik ve sayfa numaraları verilmektedir. Numaralandırma mukaddime ile başlamaktadır. Bu fihrist sayfalarının kenarlarında içeriğe dair bilgiler not alınmıştır. Metnin kenarlarında da bazıları metne ait bazıları ekleme notlar bulunmaktadır. Nüshanın sonunda *Câmi' u'l-fusûleyn*'in rumuz listesi yer almaktadır. İçinde bazı fetva ve notların yer aldığı küçük kağıtlar bulunmaktadır. Ferağ kaydına göre 1097 yılı Cemaziyelevvel ayında bir pazartesi günü Abdulfettah el-Molla/ el-Mevî (المولى) tarafından istinsahı tamamlanmıştır.
9. Raşid Efendi (ش): Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi numara 281'de kayıtlı olan eser 384 varaktır. Başında karışık ve eksik bir rumuz listesi vardır. Serlevha tezhipli mukaddime sayfası ve fasılların içeriği verilmiştir. Sayfaların numaralandırılması izlenememektedir. Sayfalar altın cetveli, müş'irli, 27 satırdır. Nüshanın sonuna Atâyî zeylinden özetlenerek müellifin hayat hikayesi eklenmiştir. Müstensahi Antep'te Hakîmzâde olarak bilindiğini belirten Hüseyin b. Mustafa'dır. İstinsah işlemi 1160 yılı Şevval ayı sonlarında tamamlanmıştır.
10. Topkapı Revan Köşkü (ت): Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Köşkü Koleksiyonu 602 numarada kayıtlı olan nüsha 330 varaktır. Nüsha kütüphane veritabanında Bedreddin Mahmud b. İsmail (Şeyh Bedreddin) adına kayıtlıdır. Yıldızlı, şemseli deri cilt mikleplidir. 2a'da yer alan not müellifin hattıyla yazıldığını belirtmektedir. 3b-4b varaklarında rumuzların açıklaması yer almaktadır. 5b sayfasında altın varaklı serlevha tezhibi ile mukaddime ve eserin fasıllarının tanıtımı başlamaktadır. Bu varağın cetvelleri yıldızlıdır. Bundan sonraki cetveller kırmızı mürekkep, bazen tek bazen çift cetvel şeklindedir. Fasılların tanıtımı sırasında sayfa numaralarına işaret edilmektedir. Sayfa numaralandırılmasının 5a'dan itibaren yapıldığı görülmektedir. Çalışmamızda bu nüsha esas alınmış, varakların sol üst köşesinde yer alan bu numaralandırma kullanılmıştır.

Sayfalar müş'irli, 25 satırdır. Fasılların altındaki farklı konular başlıklara ayrılmıştır. Fasil ve başlık isimleri ile eser ve müellif rumuzları kırmızı mürekkeple belirtilmiştir. Yazma, sağlam ve okunaklıdır. Sağ taraftaki sayfanın sol alt köşesinde

sonraki sayfaya dair müş'irler bulunmaktadır. Hemen hemen her varakta kenar notu şeklinde istinsah sırasında düştüğü anlaşılan ve metne eklenmesi amaçlanan kısa veya uzun notlar bulunmaktadır. Ferağ veya istinsah kaydı içermemektedir.

11. Süleymaniye (س): Süleymaniye Kütüphanesi 627 numarada yer alan eser 323 varaktır. Altın şemseli deri bir cildi vardır. Nüshanın ilk yarısının üst tarafları zarar görmüştür, bu bazen metne ulaşacak boyuttadır. Yer yer mürekkeplerin aktığı görülmektedir. Eser serlevha tezhipli mukaddime sayfasıyla başlamaktadır. Devamında fasılların içeriğine yer verilmiştir. 31 satır, cetveli, müş'irlidir. İçindekilerin verildiği kısımlarda sayfa numaraları yazdığı anlaşılmaktadır fakat varakların numaralandırılmasının kütüphanede yapıldığı anlaşılmaktadır. Eserin ilk fasıllarında rumuzların açılımı kenarlara yazılmak suretiyle bilgilendirme sağlanmıştır. Nüshanın sonunda Atâyî'den alındığı anlaşılan muhtasar bir hayat hikayesi yer almaktadır. Kemankeşzâde olarak bilindiğini belirten Ahmed b. Muhammed tarafından 1082 yılı Cemaziyelevvel ayında istinsahı tamamlanmıştır.
12. Halil Hamit (ح): Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Isparta Halil Hamit Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 1703 (Konya, nr. 4090) numarada kayıtlı nüsha 503 varaktır. Nüsha veritabanında *Fetavai Nurü'l-ayn* adıyla kayıtlıdır. Mukaddime ve fasılların içeriği verildikten sonra metin gelmektedir. Sayfalar yaldız çerçevesi, müş'irli, 27 satırdır. Talik hat ile yazılmış nüsha 1124 yılında Sûzî Mustafa el-Aksar tarafından tamamlanmıştır.
13. Princeton I (1ب): Princeton Üniversitesi Kütüphanesi Garrett Koleksiyonu 2739 numarada kayıtlı nüsha 412 varaktır. Başında içindekilerin dökümü ve rumuz listesi vardır. Mukaddime ve fasılların içerikleri sayfa numaralarıyla verilmiştir. Sayfalar cetvelsiz, müş'irli, 27 satırdır. Nüshanın kendi numaralandırması mukaddime varağıyla başlamaktadır. 1126 yılında istinsah edilmiştir.⁴⁰¹
14. Princeton II (2ب): Princeton Üniversitesi Kütüphanesi Garrett Koleksiyonu 5696 numarada kayıtlı nüsha başı ve sonundaki boş sayfalarla 396 varaktır. Başında rumuz listesi vardır. Mukaddimededen sonra fasılların içeriği verilmiştir. Sayfalar

---

⁴⁰¹ <https://dpul.princeton.edu/catalog/cf95jf092> (erişim 23 Ocak 2019)

cetvelsiz, 27 satır, müş'irlidir. 1284 yılı Muharrem ayında tamamlanan nüshanın müstensihî Muhammed b. Hasan el-Baytar'dır.⁴⁰²

15. İskenderiye'de bulunduğu belirtilen nüshanın ise yer yer okunmasında problem olacak seviyede bozulmaları olduğuna işaret edilmiştir. Eserin online erişimi yoktur ve tahkike elverişli olmayacağı belirtildiği için talep edilmemiştir.⁴⁰³
16. Riyad I (ض1): Riyad Üniversitesi Kütüphanesi'nde 2965 numarada kayıtlı eser iki cilt halindedir (287 vr+283 vr). Başında rumuz listesi vardır. Mukaddime ve fasılların içeriğinden sonra metne geçilmiştir. Sayfalar 25 satır, müş'irlidir. İkinci cildin sonunda zikredilen istinsah tarihi 1287'dir.⁴⁰⁴
17. Riyad II (ض2): Riyad Üniversitesi Kütüphanesi 3777 numarada kayıtlı nüsha 298 varaktır. Serlevha tezhibli rumuz listesi vardır. Mukaddimenin başında da serlevha tezhibi uygulanmıştır. Sayfalar müş'irli, cetvelli, 30 satırdır.⁴⁰⁵
18. Kral Suud (ك): Kral Suud Üniversitesi Kütüphanesi 7184 numarada kayıtlı nüsha 377 varaktır. Rumuz listesinden sonra tablo halinde bir fihristi vardır. Mukaddime ve fasılların içeriğinden sonra metin gelmektedir. Sayfalar cetvelli, müş'irli, 33 satırdır.⁴⁰⁶

---

⁴⁰² <https://dpul.princeton.edu/catalog/ft848t23f> (erişim 23 Ocak 2019)

⁴⁰³ el-Fâyiz, "Nûru'l-'ayn", s. 43.

⁴⁰⁴ <http://makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/3221/5#.WcGE8bJJb3g>,

<http://makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/3222/5#.WcGFLbJJb3g> (erişim 23 Ocak 2019).

⁴⁰⁵ <http://makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/4061/5#.WcGFxbJJb3g> (erişim 22 Ocak 2019).

⁴⁰⁶ <http://makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/7616/14#.XEfNyUDeQ0M> (erişim 22 Ocak 2019). Kral Suud Üniversitesi veritabanında 428 varaklık bir nüsha daha gözükmemekte, fakat ilgili link açılmamaktadır.

II. NÛRU'L-'AYN FÎ ISLÂHÎ CÂMÎ'Î'L-FUSÛLEYN'İN I-VI. FASILLARININ İNCELENMESİ

Şeyh Bedreddin'in iki füsul eserini derleyip düzenleyerek ortaya koyduğu metin Nişancızâde tarafından özenle okunmuş ve değerlendirilmiştir. Nişancızâde konu bütünlüğünü sağlamaya yardımcı olacak ihtisar ve düzenlemeleri yaparak ve konuların anlaşılması ile esas aldığı görüşün ifade edilmesini sağlayan pasajları ekleyerek *Nûru'l-'ayn* metnini oluşturmuştur. Bu bağlamda iki eserin birbirine göre konumunu tespit için yapılan incelememiz Nişancızâde'nin eser üzerindeki farklı tasarruflarını tespit etmeye yöneliktir.

Nişancızâde incelediğimiz ilk altı fasılda genel olarak *Câmi'u'l-fusûleyn*'in fasıl başlıkları ve fasılların sıralamasını korumuştur. Bunun istisnası olarak Nişancızâde'nin içeriği aynen almak suretiyle alt başlık eklediği ve bazı alt başlıklarda değişiklikler yaptığı görülmektedir.⁴⁰⁷ Kâdının görüşüne bırakılan konularla ilgili alt başlık ise hem kendisi hem de *el-Eşbâh*'tan alınan içeriği itibariyle *Câmi'u'l-fusûleyn* metnine ziyadedir.⁴⁰⁸

Fasıl başlıkları fasıl boyunca ele alınan konuları bildirecek şekilde uzundur. Nişancızâde'nin genel tavrı bu başlıklardan sonra konunun ana hatlarını ortaya koymak, konuyla alakalı diğer hususları alt başlıklar açarak sunmaktır. Bu alt başlıklara ana başlıklarda işaret edildiği görülmektedir.⁴⁰⁹ Birinci fasıl müteferrik konuları ele aldığı için başlığı teferruatlı değildir, dârülharp-dârülislam olmaya ilişkin kısa girişten sonra konular başlıklar halinde ele alınmaktadır.⁴¹⁰ Dördüncü fasılda ise varlığı davanın ve delillerin kabulü için yeterli olacak dava tarafları herhangi bir giriş bölümü olmaksızın dava çeşitlerine dair başlıklar açılarak ele alınmaktadır.⁴¹¹

Bu bölümde fasılların muhtevalarına kısaca değinilmiştir. Bundan sonra iki eser arasında tespit edilen farklılıkların kategorilere ayrılmasıyla elde edilen başlıklar her fasıldan çeşitli örnekler vermeye gayret edilerek sunulmuştur. Bütün fasılların aynı özellikleri göstermesi mümkün olmadığından bazı fasıllardan her başlık türüne uygun

⁴⁰⁷ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 20a-21a; 34b-36b.

⁴⁰⁸ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 17b.

⁴⁰⁹ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 18b, 20a; 21a, 24a; 25b, 28a, 28b; 30a, 34a, 34b, 35b.

⁴¹⁰ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 15a, 16b, 17a, 17b, 18b.

⁴¹¹ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 24b-25b.

örnek bulunamamıştır. Çalışma sırasında Nişancızâde'nin tasarruflarının muhtemel sebepleri belirtilmeye çalışılmıştır. *Nûru'l-'ayn* metnini oluştururken yaptığı eklemeler ve takdim tehir yapmak suretiyle yaptığı düzenlemeler gibi müellifi ve tercihlerini anlamak için daha önemli olduğu düşünülen hususlarda bu kapsama giren durumların hepsine yer verilmiştir. Bu bölümdeki son ana başlık müellifin gerek Şeyh Bedreddin'e gerekse diğer metinlere dair eleştirilerine dairdir. Bu hususlarda gerek kendisinin açıklamaları gerekse muhalif gözükten metinlerden naklettiği açıklamalar genellikle bir cevap niteliğindedir.

1. *Câmi'u'l-fusûleyn ve Nûru'l-'ayn* Arasındaki Ortak Konular

1.1. 1. Fasıllık: Yargı ve Onunla İlgili Meseleler Hakkında

Birinci fasıl, kâdılarının görev alabileceği sistem ve fikhın uygulanacağı yer hakkında bir giriş ve kâdının görevlendirilmesi, hüküm olarak kabul edilen ve edilmeyen şeyler, azil ve ölüm meseleleri, kâdının kendi bilgisiyle yargılaması ve hasmın meclise getirilmesi başlıklarından oluşan genel bir fasıldır. Fasılın sonuna kâdının huzurunda tartışma, kâdı hakkında şikâyet, borçlunun kaçmasının engellenmesi gibi çeşitli hususların yer aldığı bir alt başlık eklenmiştir. Kâdılar İslam yurdu olarak bilinen yerlerde görev yapabilmektedir, bunun istisnası Müslüman bir valinin yönetici olduğu yabancı topraklarda kâdı olarak bir kişinin görevlendirilebilmesidir. Görev alan kâdının dikkat etmesi gereken hususlar ve hangi cezaları uygulayabileceğine bu girişte kısaca değinilmiştir.⁴¹²

Kâdının görevlendirilmesi başlığında kâdıılığı talep etmenin caiz görülmemesi, kâdının hüküm verirken dikkate alması gereken mezhep hiyerarşisi, kâdının adaleti, mukallit olması ve ehliyeti, kâdıyı görevlendiren sultanın isyanla göreve gelmiş olması, rüşvet ve hediyenin hükme etkisi, kâdılık ve valiliğin şarta bağlanması, sabinin emir ve kâdı olarak atanması, kâdının görev yeri meselelerine değinilmiştir.⁴¹³ Bu fasılda ekleme ve çıkarma şeklindeki muhteva değişikliklerinin öne çıktığı, takdim tehir yapmak suretiyle düzenlemeler yapıldığı görülmektedir.

⁴¹² *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 10a-10b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 15a.

⁴¹³ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 10b-14a, 16b-17a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr.15a-16b .

Kâdının hangi ibarelerinin hüküm olarak kabul edileceği ve fiilin hüküm olarak kabul edilip edilemeyeceğine dair örnekler “Kâdının Hükümü Olan ve Olmayan Şeyler” alt başlığında incelenmiştir.⁴¹⁴

Azil meseleleri kâdının azlinin şarta bağlanması, kâdılık görevini düşüren durumlar, kâdının azli veyahut in‘izalinin halife ve naiplerine etkisi ile bu hususun vekaletle ilişkisini içermektedir.⁴¹⁵

Ölüm meseleleri başlığında satış ve kiralamada vekilliğin müvekkilin ölmesiyle düşüp düşmeyeceği, vekilin ölmesi durumunda müvekkilin hangi haklara sahip olacağı, ölen kişi için vasi atanması konularına davada kimin muhatap alınacağı sorunu çerçevesinde değinilmektedir.⁴¹⁶

Kâdının kendi bilgisiyle yargılaması başlığı kâdının gördüğü ve duyduğunu başka şahit olmadan yargıda kullanması ve bu hususta başka bir kâdıya yazdığı yazının hükmüne dairdir.⁴¹⁷ Nişancızâde bu hususta yaptığı alıntılarla konuyu daha geniş ele almıştır.

Hasmın meclise getirilmesi hangi durumlarda davalının gelmesinin bekleneceği ve hangi durumda ne şekilde evinden alınacağını incelemektedir.⁴¹⁸ Konunun Nişancızâde tarafından farklı yönlerine dikkat çekilerek uzun bir şekilde ele alındığı görülmektedir.

Çeşitli meseleler bahsinde kâdının huzurunda tartışma, borçlunun hapsi, kâdının rüşvetle suçlanması, kâdının hükmünde hata yapması ve kâdının bir hükmü verdiği dair şahitliğin hükmü verdiği iddia edilen kâdı tarafından hükmün reddedilmesi durumunda kabul edilip edilmeyeceği hususları iki metinde ortak ele alınan hususlardır.⁴¹⁹

1.2. 2. Fasıl: İctihat Konusu Olan Şeylerde Hüküm Vermeye Dair Meseleler ile Kâdının Adı Zikredilmeyen Yargı Davaları ve Failin Adı Zikredilmeyen Fiil Davaları

⁴¹⁴ *Câmi ‘u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 14a-15a; *Nûru’l-‘ayn*, Topkapı, vr. 16b.

⁴¹⁵ *Câmi ‘u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 15a-16b; *Nûru’l-‘ayn*, Topkapı, vr. 16b-17a.

⁴¹⁶ *Câmi ‘u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 16b; *Nûru’l-‘ayn*, Topkapı, vr. 17a-17b.

⁴¹⁷ *Câmi ‘u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 17a-17b; *Nûru’l-‘ayn*, Topkapı, vr. 17b.

⁴¹⁸ *Câmi ‘u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 17a; *Nûru’l-‘ayn*, Topkapı, vr. 17b-18b.

⁴¹⁹ *Câmi ‘u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 17a-17b; *Nûru’l-‘ayn*, Topkapı, vr. 18b.

İkinci fasılda alt başlık olmaksızın konular işlenmeye başlanmıştır. Kâdının hangi hususlarda verdiği hükmün nafiz olacağı, hangi durumlarda hükmün başka bir kâdı tarafından iptal edilebileceği ve bunun kâdının müçtehit veya mukallit olmasıyla alakası, hangi durumlarda hükmün mevkuf olacağı meseleleri nikah, firak ve talak gibi yaygın örneklerle açıklanmaktadır.⁴²⁰ Bu konulardan sonra failin zikredilmemesi başlığı açılarak faili zikredilmemiş fiiller ile hükmü veren kâdının zikredilmediği hükümlerin durumu incelenmiştir.⁴²¹

1.3. 3. Fasıl: Bir Başkasına Hasım Olabilen ve Olamayan Kişiler, Davanın Dinlenmesi İçin Mecliste Bulunması Gereken ve Gerekmeyenler ile Dava ve Hüküm Arasında Gerçekleşenler

Üçüncü fasılda kiracı, yed-i emanet, müsteîr, iade için atanan vekil, müşteri, satıcı, gâsıp, râhin gibi farklı konumlardaki kişilerin davalı olarak kabul edilmesinin mümkün olduğu ve olmadığı durumlar ve hangi tür davalarda davanın dinlenmesi için dava konusu mal ve hayvan ile davanın taraflarının dava meclisinde bulunması gerektiği ele alınmaktadır.⁴²² Fasılın sonunda bir alt başlık açılarak bir hile çeşidi olarak dava sonuçlanmadan önce dava konusu malın bir şekilde davalının elinden çıkarılması açıklanmaktadır.⁴²³

1.4. 4. Fasıl: Davanın Taraflarından Bir Grubun Dava ve Şikayetlerde Birbirini Temsil Edebilmesi

Davalarda temsil yetkisi ayn davaları, deyn davaları, miras davaları ve diğerleri başlıkları altında gruplanarak sunulmuştur. Fasıldaki son başlık ise mirasçılara dava açılması hakkındadır.

Ayn davaları zilyet, gaip, şâyi mal veya ortaklığın söz konusu olduğu durumlarda ispat edilen iddianın gereklerinin nasıl yerine getirileceğine dairdir.⁴²⁴

⁴²⁰ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 17b-21b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 18b-20a.

⁴²¹ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 22a-23b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 20a-21a.

⁴²² *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 23b-29a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 21a-24a.

⁴²³ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 29a-30a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 24a-24b.

⁴²⁴ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 30a-31b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 24b.

Deyn davaları başlığında ortak borç veya alacak durumunda gaiplerin beklenip beklenmeyeceği, gaibe kefil olanın durumu, hangi şartlarda iddianın genel hangi şartlarda sadece davacı adına ispat olunduğu hususlarına fakihlerin ihtilafları dikkate alınarak değinilmiştir.⁴²⁵

“Miras Davaları ve Diğerleri” başlığında mirasçılardan bir kısmının gaip olması durumunda mirasın kısmet edilip edilemeyeceği meselesi örneklerle açıklanmaktadır.⁴²⁶

Pay edilmemiş bir mirasın zilyedi olan mirasçı ve zilyedi olmayan mirasçının mûrise açılan deyn davalarındaki konumu mirasçılara açılan davalar bahsinin içeriğini oluşturmaktadır.⁴²⁷

1.5. 5. Fasıl: Gaibin Yargılanması, Davalı Dışındakilere Etkisi Olan Yargılama ve Gaibin Malında Tasarruf ve Kayıp Hakkındaki Meseleler

Beşinci fasılda ayrı bir başlık kullanılmadan gaiple ilgili meselelere yer verilmiştir. Fasılın devamında gaibe karşı hileler ve gaibin malında tasarruf alt başlıkları yer almaktadır.

Hanefî mezhebi içerisinde birisi hakkında kendisi mevcut olmaksızın hüküm vermek hususunda temkinli davranılmıştır. Gaip hakkındaki davanın dinlenmesinde belli şartlar ve durumlara uygun açıklamalar nakledilmektedir.⁴²⁸ Buna göre gaip kişi hakkında kendisini temsil eden biri olmaksızın dava açılmaz, beyyine onun hakkında bir delil olarak kullanılmaz. *Câmi‘u‘l-fusûleyn* ve *Nûru‘l-‘ayn*’da gaiple ilgili bir davanın dinlenmesinden verilen hükmün uygulanmasına kadar davanın farklı aşamalarında gaibe karşı nasıl davranılacağı çeşitli örneklerle ele alınmaktadır. Genel olarak kabul görmeyen bu hususta kâdının hangi şartlarda nelere karar verebileceği nikah, talak, itk, nafaka gibi farklı konular özelinde tartışılmaktadır. Bazı davalarda davacının mecliste bulunduğu bir

⁴²⁵ *Câmi‘u‘l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 31b-32a; *Nûru‘l-‘ayn*, Topkapı, vr. 24b-25a.

⁴²⁶ *Câmi‘u‘l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 32a-32b; *Nûru‘l-‘ayn*, Topkapı, vr. 25a-25b.

⁴²⁷ *Câmi‘u‘l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 32b-33b; *Nûru‘l-‘ayn*, Topkapı, vr. 25b.

⁴²⁸ *Câmi‘u‘l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 37b; *Nûru‘l-‘ayn*, Topkapı, vr. 27a; Ahmed b. Ali Ebu Bekir er-Râzî el-Cessas, *Şerhu Muhtasari‘t-Tahâvî*, thk. İsmetullah İnyetullah Muhammed ve diğer., Beyrut: Dâru‘l-beşâiri‘l-islâmiyye ve Dâru‘l-sirâc, 2010, VIII, 431-434; Muhammed es-Serahsi, *el-Mebsût*, Beyrut: Dâru‘l-ma‘rife, 1993, XI, 39-43, XVI, 171, XVII, 39, XVIII, 101, 163; Ebu Bekir b. Mesûd el-Kâsânî, *Bedâ‘i‘u‘l-sanâ‘i‘ fî Tertîbi‘ş-şerâ‘i‘*, Beyrut: Dâru‘l-kütübi‘l-ilmîyye, 1986, III, 210, IV, 26-28, V, 7-8, VI, 196-197, 222-223; Ali b. Ebî Bekr el-Merğînânî, *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti‘l-mübtedî*, thk. Talal Yusuf, Beyrut: Dâru İhyâi‘t-türâsi‘l-arabî, t.y., II, 289-290, 423, III, 105, 107.

davada davaya medar olan hükmün verilmesi gaibe etki etmektedir. Bu tür davalarda hükmün neye göre verileceği de örnek durumlarla açıklanmaktadır.⁴²⁹

Gaip hakkında gaibin azat oluşu, gaibe borç isnadı, gaip hakkında hürmetin ispatı karısının boşamayı ispatı) ve gaip hakkında rehinin ispatı meselelerinde uygulanan hileler ayrı bir başlık altında incelenmiştir.⁴³⁰

Gaibin malında tasarruf başlığında gaibin malından nafaka çıkarılması, kâdının gaibin malından borcunu ödemesi veya telef korkusuyla menkul malını satması, mecnun, mefkud veya gaip olmanın köle ve cariyeenin evlenmesi, satılması ve mükatepliğine etkisi, müflisin malının paylaşılması, mefkudun malının korunması gibi meseleler üzerinde durulmaktadır.⁴³¹

1.6. 6. Fasıl: Dava Çeşitleri, Davaların Sıhhat Şartları, Davanın Dinlenmesi ve Dinlenmemesini Gerektiren Hâller

6. fasılda dava tasnifine dayalı olarak dava meclisine getirilmesi gereken ve gerekmeyen dava mevzuları ve davalarda beyan edilmesi gereken ve gerekmeyen özellikler belirlendikten sonra ikrara dayalı davalar, mülkiyet ve zilyetlik davaları ile miras ve nesep davaları incelenmektedir.

Davalar ayn veya deyn davaları olabilir, ayn davaları dava konusu malın meclise getirilmesini gerektirirken deyn davalarında dava zimmet üzerinden kabul edilir. Ayn'ın menkul veya akar olması ile helak veya kaim olması ise tespit metodunu etkilemektedir.⁴³²

Beyan edilmesi gereken ve gerekmeyen özellikler başlığında malın çeşidine göre büyüklüğü, ağırlığı, değeri, rengi, sıfatları gibi özelliklerinin zikredilmesi gerekir gerekmediği, hangi tür mallarda hangi özelliklerin zikredileceği, hangi özelliklerde beyan, şahadet ve gerçek arasında uyum olması gerektiği, şahadette eksikliğin davaya etkisi, akarlarla ilgili davalarda zilyedin durumu ve zilyetliğin davaya etkisi gibi mallarla ilgili davalarda dikkate alınacak hususlar uzun bir şekilde ele alınmaktadır.⁴³³

⁴²⁹ *Câmi 'u' l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 33b-40b; *Nûru' l- 'ayn*, Topkapı, vr. 25b-28a.

⁴³⁰ *Câmi 'u' l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 35a, 40b-41b; *Nûru' l- 'ayn*, Topkapı, vr. 28a-28b.

⁴³¹ *Câmi 'u' l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 41b-43a; *Nûru' l- 'ayn*, Topkapı, vr. 28b-30a.

⁴³² *Câmi 'u' l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 43a-44a; *Nûru' l- 'ayn*, Topkapı, vr. 30a.

⁴³³ *Câmi 'u' l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 44a-52b; *Nûru' l- 'ayn*, Topkapı, vr. 30a-34a.

İkrara dayalı davalar bahsi davacının davalının ikrarını kullanarak iddiada bulunması, davalının davacının ikrarını kullanarak iddiayı def etmesi, inkâr eden kişinin ikrarı üzerine yemin edebilmesi gibi ikrarın hangi durumlarda hangi hakları doğuracağını netleştirmek üzere hazırlanmıştır.⁴³⁴

Mülkiyet ve zilyetlik davaları başlığı zilyet hakkında açılan davalarda hangi durumlarda davanın kabul edilebileceği, mülkiyetin ne şekilde ispat edilebileceği hakkındadır. Kiralama ve satın alma iddialarında nelere dikkat edileceği de bu başlık altında ele alınmaktadır.⁴³⁵

Miras ve nesep davaları kapsamında mirasta hak iddia eden kişilerin müstahak olup olmadığının tespiti ve nesebin ispatında hangi hususlara dikkat edileceği anlatılmaktadır.⁴³⁶

2. *Câmi‘u’l-fusûleyn ve Nûru’l-‘ayn* Arasındaki Farklılıklar

Nişancızâde’nin *Câmi‘u’l-fusûleyn* üzerindeki tasarrufu iki eser arasındaki içerik farklılıkları ve üslup ve telif tarzından kaynaklanan farklılıklar olmak üzere iki başlık altında incelenecektir.

2.1. *Câmi‘u’l-fusûleyn ve Nûru’l-‘ayn* Arasında İçerik Bakımından Farklılıklar

İki eserin muhteva açısından incelenmesi sonucu içerik farklılıklarının ihtisar ve ziyadelere dayandığı tespit edilmiştir. *Câmi‘u’l-fusûleyn* üzerindeki ihtisar tasarrufu bazı pasajların veya konuların metinden çıkarılması şeklindedir. Nişancızâde’nin esere yaptığı eklemeler ise iki çeşittir. Bunların ilki başka eserlerden yaptığı nakillerdir. Bu nakiller konuyu açıklama, bir hususa dikkat çekme, başka bir konu ekleme gibi farklı amaçlara hizmet etmektedir. İkinci tür eklemeler Nişancızâde’nin Şeyh Bedreddin ve diğer fukahanın görüşlerini değerlendirdiği kısımlardır. Bu ikinci tür eklemeler bu bölümde üçüncü bir başlık olarak ele alınacaktır.

⁴³⁴ *Câmi‘u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 52b-53a; *Nûru’l-‘ayn*, Topkapı, vr. 34a-34b.

⁴³⁵ *Câmi‘u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 53a-54a; *Nûru’l-‘ayn*, Topkapı, vr. 34b-35b.

⁴³⁶ *Câmi‘u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 54a-55a, 72b, 98a-98b; *Nûru’l-‘ayn*, Topkapı, vr. 35b-36b.

2.1.1. Nişancızâde'nin Fasıllardan Çıkardığı Kısımlar

2.1.1.1.Hükmün Sebebini Zikretmemesine Örnekler

-1. Fasil: Ahkamın uygulanması bir yerin dârülislam veya dârülharp olmasıyla bağlantılıdır. Bir yerin dârülislamdan dârülharbe dönüşmesi ahkamın uygulanmasına engel olduğu için bir mesele olarak ele alınmış, bu konuda Ebu Hanife ve sahibeyn arasındaki ihtilafa iki eserde de yer verilmiştir. Sahibeynin Ebu Hanife'nin bu dönüşümü dârülharp olacak yerle dârülislam olan yerler arasında toprak sınırı kalmamış olması şartına bağlamasını kabul etmedikleri görülmektedir. Sahibeynin bu tavrını dârülislam olmanın ahkamın icrasından kaynaklanmasıyla açıklayan, bir illet olarak kabul edilen ahkamın icrası ortadan kalkınca dârülislam niteliğinin de kalkacağını kabul eden açıklamaya Nişancızâde yer vermemektedir.⁴³⁷

- 5. Fasil: Gaip hakkında hürmetin ispatı konusu şahitler huzurunda hanımını boşayan adamın ortadan kaybolması ve kadının başka birisiyle evlenmek istemesi halinde kadının boşanmayı kâdının huzurunda ispat etmesine dair bir örnekler *ez-Zehîra*'dan nakille anlatılmaktadır. Bu konudaki hilelerden biri daha önce ele alınan orada bulunan birisine mehir kefaleti davası açılmasıdır. İkincisi ise ayrılık halinde iddet nafakasının tazminini yükleneyecek kişiye nafaka davası açmaktır. Bu hilelerin kullanılmasına eski kitaplarda pek rastlanılmadığını belirterek kâdılarının bu konuda dikkatli olmasını isteyen ve zahirde hüküm verildiyse geri dönüşün mümkün olmayacağını belirten Halvânî'nin görüşüne yer veren Şeyh Bedreddin burada ilk hiledeki gibi bir problem olduğuna işaret etmektedir.⁴³⁸ Nişancızâde Halvânî'nin adına yer vermemiş, probleme daha önce yer verdiği için olsa gerek işaret etmemiştir.⁴³⁹ Bu konuda *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de *ez-Zehîra*'dan nakledilen ve gaibe hürmetin ispatı konusundaki ihtilafı açıklayan cümleler de *Nûru'l-'ayn*'da bulunmamaktadır.⁴⁴⁰

- 6. Fasil: Helak olan şey bir hayvansa dişi veya erkek oluşunun belirtilmesinde ihtilaf vardır. Ebu Hanife'ye göre hayvanın cinsiyeti gibi yaşı ve türü de belirtilmeli, sıfatlarıyla yetinilmemelidir. Bunun sebebi sahibinin hakkının kâdı karar verene veya

⁴³⁷ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 10b.

⁴³⁸ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 41a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 28b.

⁴³⁹ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 27a.

⁴⁴⁰ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 41a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 28b.

kıymeti ödenene kadar helak olan hayvanda devam etmesidir. Bu konuda Şeyh Bedreddin'in metninde yer alan bazı açıklamalar *Nûru'l-'ayn* metnine dahil edilmemiştir.⁴⁴¹

2.1.1.2. Konuyu İhtisar Etmesine Örnekler

-1. Fasıl: İstihlaf izni verilmediği halde vekiline görev veren kâdı ve bu halde verilen hükümlerin durumu *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de detaylı olarak incelenmektedir.⁴⁴² Nişancızâde ise *el-Muhît*'te devamının olduğunu belirterek alıntıyı bitirmektedir.⁴⁴³

- Kâdının başka bir yerden gelen kişi için hüküm vermesi kâdılık görevlendirmelerindeki yer şartına rağmen caiz görülmektedir. *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de bu konuda Ebu Yusuf'tan aktarılan bir rivayet bir sultanın yanında sefere çıkan kâdılarının yer şartına bağlı olmayıp sultanın hüküm sürdüğü topraklar içinde yargılama yapabileceklerine dairdir. Eserde kâdının bazı fiillerinin hakemlik kapsamında değerlendirilip yargı işinden bağımsız görülmesi ve bu şekilde yer şartına takılmadan hüküm verebilmesine dair açıklamalara da yer verilmiştir.⁴⁴⁴ Nişancızâde konuyu bu genişlikte ele almayı gerekli görmemiştir. Onun yer verdiği nakil kâdının başka bir yerde ev iddia eden kişi için verdiği hükmün geçerli olduğu hakkındadır.⁴⁴⁵

-“Karar verdim, yargıda bulundum” şeklindeki kesin yargı ifadeleri yanında hükme delâleti ihtilafı olan ifadeler de vardır. Şeyh Bedreddin bu ifadelerden biri olan “bana kesin göründü (ثبت عندي)” ibaresi hakkındaki ihtilafı aktarırken Nişancızâde buna gerek görmemiştir.⁴⁴⁶

- Kâdının kabul etmediği bir hükmü ona isnat edenlerin şahitlikleri dikkate alınır ve dava kabul edilir fakat kâdının yazısıyla ilgili hüküm ihtiyaç sebebiyle bundan hariç tutulmuştur. Bu görüşü teyit eden bir bilgiyi *'Uyûnu'l-mezâhib*'den aktaran Şeyh Bedreddin'in nakline yer vermeyen Nişancızâde “bunu İmam Muhammed'in görüşüyle

⁴⁴¹ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 44a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 30a.

⁴⁴² *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 13a-13b.

⁴⁴³ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 13a-13b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 16a.

⁴⁴⁴ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 14a.

⁴⁴⁵ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 16b.

⁴⁴⁶ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 14a-14b.

fetva verileceğine dair ‘*Uyûnu’l-mezâhib*’deki kısım teyit etmektedir.” şeklinde işaret etmekle yetinmiştir.⁴⁴⁷

-2. Fası: İhtilafta dikkate alınanın kail değil, delil olduğunu açıklamak üzere *Câmi’u’l-fusûleyn*’de hadler ve kısasta bir erkek ile iki kadının şahitliğinin muteber olması meselesi sunulmaktadır.⁴⁴⁸ Nişancızâde bu konuda örneğe yer vermemekte, farklı görüşleri naklederek dikkate alınacak ihtilafın beyan edilmesine yoğunlaşmaktadır.

- *Câmi’u’l-fusûleyn*’de nafaka acziyeti konusu daha geniş bir şekilde ele alınmakta, akarları bulunan bir gaibin eşinin açtığı nafaka davası Hanefî mezhebinde gaiplik, acz ve kâdının yetkileri hususlarını içerecek şekilde incelenerek Hanefî düşüncesi ortaya koyulmaktadır. Şeyh Bedreddin’in hangi davalarda Hanefî kâdının Şafii kâdıya, Şafii kâdının Hanefî kâdıya davayı göndererek meseleyi halletme yoluna gittiğine dair de eklemeleri bulunmaktadır.⁴⁴⁹ Kâdılıkla ilgili bu hususlar kâdılık görevinin sorumluluk ve etki dairesinin anlaşılmasında önemlidir. Kâdılar için yol gösterici olduğu düşünülebilecek bu ayrıntılı tartışmanın Nişancızâde tarafından kısaltılmasını ise meselenin özünü sunma çabasına bağlamaktayız.⁴⁵⁰

- Şeyh Bedreddin’in ج٢ rumuzuyla verdiği ve *Kunyetü’l-fetâvâ*’ya nispetler içeren bir pasaj Nişancızâde tarafından *et-Tuhfe*’den konunun özünü sunan benzer bir alıntı ile değiştirilmiştir.⁴⁵¹

- 3. Fası: - *Câmi’u’l-fusûleyn*’de vasiyet edilen kişinin hangi durumlarda davada taraf olabileceği *Fetâvâ Raşîdü’l-d-dîn* ve *ez-Zehîra*’dan aktarılmaktadır. Nişancızâde bu konuda sadece *ez-Zehîra*’dan olan alıntıyı vermektedir.⁴⁵²

- 4. Fası: *Câmi’u’l-fusûleyn*’de ayn davaları daha uzun ve daha ayrıntılı ele alınmaktadır. Şeyh Bedreddin’in yer verdiği ziyadelerden ilki kölenin yarısının satılması ve diğer yarısının satın alana emanet edilmesi halinde açılacak davalarla ilgilidir.⁴⁵³ İkinci mesele sadaka, hibe ve rehin konularında biri gaip iki kişiye açılan davalarla ilgilidir. Rehin davasında gaibe karşı hüküm verilemeyeceği belirtilmişken diğerlerinde ihtilaf

⁴⁴⁷ *Câmi’u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 17b; *Nûru’l-‘ayn*, Topkapı, vr. 18b.

⁴⁴⁸ *Câmi’u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 18a; *Nûru’l-‘ayn*, Topkapı, vr. 19a.

⁴⁴⁹ *Câmi’u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 19b.

⁴⁵⁰ *Nûru’l-‘ayn*, Topkapı, vr. 19b. Benzer bir örnek için bkz. “Hükme esas teşkil edebilecek sahih ihtilaf meselesi” *Câmi’u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 20b; *Nûru’l-‘ayn*, Topkapı, vr. 19b.

⁴⁵¹ *Câmi’u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 19a-19b; *Nûru’l-‘ayn*, Topkapı, vr. 19b.

⁴⁵² *Câmi’u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 25a.

⁴⁵³ *Câmi’u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 30a.

olduğu belirtilmektedir.⁴⁵⁴ Bazıları gaip olan bir gruba karşı açılan davada orada bulunanlar gaiplerin hakkını kabul edip satışı kabul etmiyorsa ancak orada bulunanların hisseleri hakkında karar verilebilir.⁴⁵⁵ Satıcıların ve alıcıların sayı ve gaiplik durumuna göre meselenin farklı ele alınması Ebu Yusuf'un bölümün başında zikredilen görüşüne dayanmaktadır. Bir şeyi müşterek satın almak satıcının ikrar ve rızasının tek olması sebebiyle birbirinin yerine geçmeyi mümkün kılarken müşterek satmak mümkün gözükmemektedir. Müşterek satmak zahirde olup aslında her satıcının kendi hissesine dair onayı gerekmektedir.⁴⁵⁶ Müellifin ortakların birbirinin hissesini kabul etmediği durumlar hakkında da görüşler aktardığı görülmektedir. Şeyh Bedreddin yaptığı alıntılarla biri gaip olan davacıların biri gaip olan davalılara karşı durumu, gaiplerin aynı veya farklı kişiler olmaları, zilyetliklerin mirasla ilişkili olup olmaması gibi meselenin farklı veçheleri üzerinden örnekler sunmaktadır.⁴⁵⁷ *Nûru'l-'ayn*'a göre bir hayli geniş ve detaylı olan bölüm üzerinde Nişancızâde'nin ihtisar tasarrufunun benzer meselelerin diğer başlıklar altında ele alınacak olmasıyla ilişkili olduğunu düşünüyoruz.

- 5. Fasil: İnsanların ispatını istedikleri şey için bir vekil ve ona uygun şart iddia etmek suretiyle işlerini halletmek yoluna gitmeleri uygun değildir.⁴⁵⁸ Şeyh Bedreddin bu meseleyi çeşitli şekillerde detaylandıran farklı alıntılara ve ihtilaflara yer vermektedir.⁴⁵⁹

- Borç sahibinin kefilen borcu talep etmesi ve kefilin borcun borçlu tarafından ödendiğine delil getirmesi durumunda kefilin hasım olarak kabul edileceğine dair bir pasajın ardından Şeyh Bedreddin'in gaibin dahil olduğu olayla mevcut davanın ilişkisine göre farklı görüşleri nakleden diğer pasajlarına yer verilmemiştir.⁴⁶⁰ Şeyh Bedreddin'in bu pasajların ardından gaip hakkında yargılamanın ihtilaflı olduğunu açıklaması söz konusu kısımların pratik faydasının azlığına işaret ediyorsa Nişancızâde'nin tasarrufunu anlamlandırmak mümkündür.

---

⁴⁵⁴ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 30a.

⁴⁵⁵ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 30a.

⁴⁵⁶ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 30b.

⁴⁵⁷ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 30b-31a.

⁴⁵⁸ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 36b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 26b.

⁴⁵⁹ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 36a-36b.

⁴⁶⁰ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 37a-37b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 27a.

- 6. Fasıll: -Satılan malın teslim edilmiş olması durumunda dava borç davasıdır ve malın meclise getirilmesi gerekmez. *Fusûlu'l- 'Imâdi'* den yapılan bu alıntıya Nişancızâde kısaltarak yer vermiştir.⁴⁶¹

-Bir evde belli bir hisseyi iddia eden kişinin hepsini eline bulundurduğunu beyan etmesi davanın kabulü için şart değildir. Bununla ilgili olarak Şeyh Bedreddin zilyetliği mülkiyet ve fiil davaları açısından değerlendiren nakillere yer vermiştir.⁴⁶² Bu değerlendirme *Nûru'l- 'ayn'* da yer almamaktadır.

-İkrara dayalı davaları ele alırken *Câmi'u'l-fusûleyn'* de yer alan açıklama mahiyetindeki ifadelerin *Nûru'l- 'ayn* metninden düştüğü görülmektedir.⁴⁶³

- İpek ve cevherlerde ağırlığın belirtilmesi gereklidir. Davanın belirli bir cevher hakkında olması bu şartı kaldırır, maddenin mahkemeye getirilmesi istenir. Kınanın taş, karışık veya toz halinde, çinkonun (göze sürmek için kullanılan bir maden türü olarak) dövülmüş olup olmadığı belirtilmelidir. Bu hususlarda cehalet olduğu sürece davalar kabul edilemez.⁴⁶⁴ Şeyh Bedreddin'in bu durumu açıklayıcı farklı örnekler ve malın aynı veya deynî olmasını dikkate alan fetvalar naklettiği görülmektedir.⁴⁶⁵

- Şeyh Bedreddin'in başkasının evini satıp müşteriye teslim eden satıcıya karşı açılan gasp sebebiyle tazmin davasının cevazına dair *el-Muhît'*teki açıklamaya da yer vermektedir.⁴⁶⁶ Bu açıklamaya ev sahibinin fuzulinin satışını onaylamasının onay vaktinin tazmin davasına etkisi sebebiyle yer verildiği anlaşılmaktadır.

2.1.1.3. Fasıldan Mesele Çıkarmasına Örnekler

- 1. Fasıll: Şeyh Bedreddin müftünün mukallit olması durumundaki tercihini ele aldıktan sonra herhangi bir görüş bulamaması durumunda ne yapacağına da değinmektedir.⁴⁶⁷ Nişancızâde bu hususa yer vermemiştir. Kendisine kâdıllık teklif edilen kişinin ne zamana

⁴⁶¹ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 49b; *Nûru'l- 'ayn*, Topkapı, vr. 33a.

⁴⁶² *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 51a.

⁴⁶³ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 52b-53a; *Nûru'l- 'ayn*, Topkapı, vr. 34b. Benzer bir örnek için bkz. "Taşınabilir mallarda masraf ve zorluk" *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 43b-44a; *Nûru'l- 'ayn*, Topkapı, vr. 30a.

⁴⁶⁴ *Nûru'l- 'ayn*, Topkapı, vr. 33a.

⁴⁶⁵ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 49a-49b.

⁴⁶⁶ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 50b.

⁴⁶⁷ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 12a.

kadar kabul hakkı olduğu,⁴⁶⁸ kâdının azlinin mutlak veya şarta muallak olması⁴⁶⁹, başkaldırının söz konusu olduğu durumlarla bağlantılı olarak Cuma namazının kimin arkasında kılınabileceği,⁴⁷⁰ hilafetin efdal olana verilmesi⁴⁷¹, iddet bekleyen bir kadına evlilik niyetiyle yapılan harcamaların evlilik gerçekleşmediğindeki durumu⁴⁷² benzer şekilde *Nûru'l-'ayn*'da yer verilmeyen meselelerdendir. Bu gibi ana konuların arasına sıkıştırılmış kısa alıntılarla verilen hususlarda Nişancızâde'nin metni daha toplu hale getiren eksiltmeler yaptığı söylenebilir.

- Şeyh, vekalet ilişkisinin irtidatla bozulmasını ele aldıktan sonra cünun ve cünun süresinin vekaletle ilgisini aktarmaktadır.⁴⁷³ Nişancızâde bu konulara yer vermediği gibi önce reddedilen sonra kabul edilen vasiyet ve vekalet akitlerinden, kâdının vakıf şartlarına müdahale edebilmesinden de bahsetmemektedir. Bu meselelerin çeşitli şekillerde ve farklı kaynaklardan aktarılarak ileriki fasıllarda incelendiği görülmektedir.⁴⁷⁴

- 2. Fasıl: İmam Muhammed'den aktarıldığına göre haramın helal olanı haram kılmayacağı ilkesi çerçevesinde babası veya oğluyla zina eden kadınla evlenen adamın veya annesi veya kızıyla zina eden adamla evlenen kadının nikahı geçerlidir. Şeyh Bedreddin'in süre ve mut'a zikredilerek yapılan nikahın cevazını da bu bağlamda değerlendirdiği, Nişancızâde'nin süre ve mut'a konularına yer vermediği görülmektedir.⁴⁷⁵

- Şeyh Bedreddin'in kâdının kendisine şahitlik yapamayan veya müvekkile husumeti olan kişileri vekil atamasıyla ilgili aktardığı bir varaklık bir kısım Nişancızâde tarafından metne dahil edilmemiştir.⁴⁷⁶

-3. Fasıl: Müşterinin bir mal hakkında satıştan önceye dayanan bir davada taraf olması ele alınırken *Câmi'u'l-fusûleyn*'de yol davalarından bir örneğe yer verilmiştir.⁴⁷⁷

⁴⁶⁸ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 15b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 17a.

⁴⁶⁹ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 15a.

⁴⁷⁰ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 12b.

⁴⁷¹ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 12b.

⁴⁷² *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 16b-17a.

⁴⁷³ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 15b-16a.

⁴⁷⁴ Örneğin bkz. *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 240a, 362b.

⁴⁷⁵ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 20a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 19b.

⁴⁷⁶ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 21b-22a.

⁴⁷⁷ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 23b. Benzer bir örnek için bkz. "varislerin ödünç almış kişiye dava açabilmesi" *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 24b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 21b.

Nişancızâde'nin bu meseleye meselenin aslen vekalet iddiasına dair bir mesele olması ve yol davalarının ayrıca incelenmesi sebebiyle yer vermediğini düşünüyoruz.

-Emanet ve gasp konularında kölenin durumuna dair farklı durumlar incelenmektedir. Şeyh Bedreddin'in bu farklı alıntı ve değerlendirmeleri metne dahil edilmemiştir.⁴⁷⁸ Bu fasılda *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de diyet ve köleyle ilgili farklı içeriklere yer verildiği ve Nişancızâde'nin bunları da metinden çıkardığı görülmektedir.⁴⁷⁹

- Şeyh Bedreddin'in gaiple ilgili hükümler bahsinde yer verdiği bir alıntıyı bu fasla taşıyan Nişancızâde'nin *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de bu fasılda yer verilen gaiple ilgili tartışmaları metinden çıkardığı görülmektedir.⁴⁸⁰

-Şeyh Bedreddin'in davadan sonra gerçekleşenler başlığından önce davadan önce gerçekleşen ve hasmın gaip olduğu bazı durumlarla ilgili açıklamaları *Nûru'l- 'ayn*'a dahil edilmemiştir.⁴⁸¹

-4. Fasıl: Deyn davalarıyla ilgili başlıkta Nişancızâde Ebu Bekir er-Râzî'nin metninden aktarılan bir eleştiriye yer vermemiştir. Bunun dışında konunun iki eserde aynı ele alındığı görülmektedir.⁴⁸²

-Varisle ilgili davalar arasında Şeyh Bedreddin, ölenin gaspla elde ettiği mal hakkında nasıl hüküm verileceğine dair *el-Muhîtu 'l-burhânî*'den bir pasaja yer vermiştir.⁴⁸³

-*Câmi 'u'l-fusûleyn*'de yer verilen bir pasaj mirasçıların kabul ettiği bir borçtan sonra bazı mirasçıların gitmesi veya malın bir kısmının gasp edilmesi durumunda borcun orada bulunanlar veya gasptan kalan maldan ödeneceğine dairdir.⁴⁸⁴

-Nişancızâde "Varislere Karşı Dava" başlığından sonra dördüncü faslı bitirmekte, beşinci fasla geçmektedir. Şeyh Bedreddin ise deynin ispatına dair ölü ve gaip arasındaki farklılığa dikkat çeken alıntılara yer vermektedir.⁴⁸⁵ Gaip ve mevta ile ilgili meseleler daha ileride ele alındığı için bölümün Nişancızâde tarafından çıkarıldığını düşünmekteyiz.

---

⁴⁷⁸ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 26a.

⁴⁷⁹ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 27b-28b.

⁴⁸⁰ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 40a, 28b-29a.

⁴⁸¹ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 28b-29a.

⁴⁸² *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 32a.

⁴⁸³ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 33a.

⁴⁸⁴ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 33a.

⁴⁸⁵ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 33a-33b.

-5. Fasıl: Rehinin ispatı için rehin alan kişi malın rakabesini iddia eden bir kişi getiriyor ve malın kendisine rehin edildiğine delil getirerek bu kişiye teslim etmiyor. Bu delilin kâdı tarafından kabulü ise rehini ispat oluyor. *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de rehin malın satışına dair *el-Müntekâ*'dan yapılan ve konuyu geniş bir şekilde ele alan alıntıya *Nûru'l-'ayn*'da yer verilmemiştir.⁴⁸⁶ Bu durum delilin kabulüne dair ihtilafın söz konusu hilenin işlerliğini azaltmasıyla alakalı olmalıdır.

- “Gaibin Malında Tasarruf” başlığında Şeyh Bedreddin'in gaibin kölesi ve cariyesi hakkındaki tasarruflara dair yorum ve alıntıları *Nûru'l-'ayn*'a dahil edilmemiştir.⁴⁸⁷

- 6. Fasıl: Şeyh Bedreddin'in yer verdiği akit ve teslim mahalline dair farklı alıntılar, *ayn*'ın mekânda bulunup bulunmamasına dair ayrımlar *Nûru'l-'ayn* metninde yer almamaktadır.⁴⁸⁸

- Şeyh Bedreddin amir olan kişinin sultan olması durumunda zorlamasının ikrah kapsamında değerlendirileceği, diğer durumlarda emredilenin fiilinden sorumlu olarak davada muhatap olacağını nakletmekte, Nişancızâde buna yer vermemektedir.⁴⁸⁹

- Şeyh Bedreddin ev ve arazinin sınırlarının tarifine dair nakiller yaptıktan sonra meselenin akarların tahdidini konusu içinde ele alındığını söylemektedir.⁴⁹⁰ Bu konunun *Nûru'l-'ayn* metninin akışında yer almaması bundan kaynaklanıyor olmalıdır. Eserlerin yedinci faslı akarların tahdidine ayrılmıştır.

- Kilo ve vezinle ilgili Şeyh Bedreddin'in ayrı bir başlık açtığı görülmektedir.⁴⁹¹ *Nûru'l-'ayn*'da *ez-Zehîra*'dan yapılan alıntının başında bu konuda giriş sadedinde bilgi bulunmakta, detaylı pasajlara yer verilmemektedir.⁴⁹²

- Şeyh Bedreddin'in yer verdiği ek nakiller başkasının evinden geçen su kanalı ve yolun da duvarla ilgili meselelere benzer şekilde ele alınacağını, bazı özelliklerinin bilinmesiyle rayiç fiyatın ve tazminin belirlenebileceğini belirtmektedir.⁴⁹³

⁴⁸⁶ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 41a-41b.

⁴⁸⁷ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 41b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 29a. Benzer örnekler için bkz.

Câmi 'u'l-fusûleyn, Hâlet Efendi, vr. 42a, 42b, 43a.

⁴⁸⁸ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 46a-46b. Benzer bir örnek için bkz. “Emanet davalarında lafızlar ve malın halik olup olmaması” *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 51b-52a.

⁴⁸⁹ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 49b-50a.

⁴⁹⁰ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 45b.

⁴⁹¹ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 46b-47a.

⁴⁹² *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 32a. Benzer bir örnek için bkz. “deyn ve alışverişte paranın kullanımı ve para cinsleri” *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 47a-48b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 32b.

⁴⁹³ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 51b.

- Tahkim uygulamasının katl suçu ve âkile için uygulanabilirliği meselesine yer veren Şeyh Bedreddin bu alıntıyla altıncı faslı bitirmiştir.⁴⁹⁴ Nişancızâde tahkim meselesine değinmemektedir.

2.1.1.4. Şeyh Bedreddin'in Açıklamalarına Yer Verilmemesine Örnekler

Şeyh Bedreddin'in naklettiği görüş ve meselelere dair eleştiri, açıklama ve değerlendirmelerinin Nişancızâde tarafından seçilerek *Nûru'l-'ayn* metnine dahil edildiği görülmektedir. Aşağıda iki müellifin ve eserlerinin anlaşılmasında önemli olduğunu düşündüğümüz Şeyh Bedreddin'in kendi değerlendirme ve açıklamalarına yer verilmeyen durumların hepsini sıraladık.

- 1. Fasil: Ceza uygulamalarında hangi şeriatın idarede etkin olduğu dikkate alınmaktadır. Bu sebeple dârülharpte bir Müslümanın içki içmesi, zina etmesi veya iftirada bulunması had gerektirmediği gibi burada yeni Müslüman olan birinin bir zimmiyi öldürmesi de diyet veya kısas gerektirmez. Bu konuyla ilgili örnekleri inceleyen Şeyh Bedreddin, yeni Müslüman olmuş birinin hata ile bir zimmiyi öldürmesi halinde kefarete gerekmesinden hareketle kişinin ismet hakkının haricî bir sebeple (hangi tür toprakta yaşadığı) düşemeyeceğini ve yeni Müslüman olan birinin öldürme durumunda sorumlu olacağını belirtmektedir. Nişancızâde dârülharp-dârülislam ayrımıyla ilgili çok geniş örneklere yer vermemekte, müellifin değerlendirmesini de metne dahil etmemektedir.⁴⁹⁵

- Nişancızâde *Hızânetü'l-müftî*'den aktarımla fetva yöntemini açıklamaktadır. Buna göre fetva sorulan konuda *Zâhiru'r-rivâye*'de üzerinde cem edilmiş bir görüş varsa bu görüşle fetva verilmesi gerekmektedir. Üç imamın doğru üzere birleşeceği açıktır. İhtilaf mevcutsa öncelikle Ebu Hanife'nin, sonra sırasıyla Ebu Yusuf, İmam Muhammed, Ebu Hanife'nin talebeleri ve diğer ulemanın görüşüne bakılır.⁴⁹⁶ Onların delilleri bilmek ve sahihini yanlışından ayırmak suretiyle imam olarak belirlendiğini ve görüşlerine muhalefet edenlerin dikkate alınmayacağını belirten kısmın Şeyh Bedreddin'in tarafından eleştirildiği görülmektedir. Bu değerlendirmelere *Nûru'l-'ayn*'da yer verilmemiştir:

⁴⁹⁴ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 55a. Benzer örnekler için bkz. "bir şeyin parçalarının zikri, kölenin gaspı, açılan bir kanalın derinliğinin bilinmesi" *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 50a, 51a, 51a-51b.

⁴⁹⁵ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 15a.

⁴⁹⁶ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 15a-15b.

Bu, hüsnü itikattan kaynaklanmaktadır. Öyle olmasa Malik onlardan daha öncedir. Onların Şafii'den daha sıkı, eser ve haberlerin takibinde daha dikkatli olduğuna da delil yoktur. Hadisler Ebu Hanife ve sahibeyni zamanında sonrakiler zamanındaki gibi tedvin edilmiş değildir, kütübü sitte ve benzerleri onlardan sonra tedvin edilmiştir. Bir müçtehidin içtihadı Kitaba, sünnete, sahabe ve tabii kavline aykırı olmadıkça imamların görüşüne aykırı olsa da fetvası kabul edilir... onun başkasının değil kendisinin görüşüyle amel etmesi gerekir...⁴⁹⁷

Şeyh Bedreddin bu durumda taklidin kabul edilemeyeceğini İmam Serahsi'nin *Vecîz*'inden bir alıntıyla desteklemektedir.⁴⁹⁸

- Ebu Hanife ve sahibeynin ihtilafta iki ayrı taraf olması durumunda tercihi müftüye bırakanlar olduğu gibi içtihat ehliyeti yoksa müftü Ebu Hanife'nin görüşünü uygulamalıdır diyenler de vardır. Ancak müzara'at, müsâkat veya zamanla değişen bir duruma dair davalarda Ebu Hanife'nin görüşünden çıkılabilir.⁴⁹⁹ Fetvaya dair bu hususların *Kâdıhan* kaynak gösterilerek daha özet ve karmaşık bir şekilde *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de de sunulduğu görülmektedir. Şeyh Bedreddin bu görüşlerin taklidin gerekliliği hususunda imamları sahabe konumuna koyduğunu, bunun ise imamların mezhep anlayış ve usulüne aykırı olduğunu belirterek bu metodu eleştirmektedir.⁵⁰⁰ Nişancızâde Şeyh Bedreddin'in bu itirazına yer vermemiştir. Nişancızâde'nin cevaplamak niyetiyle müellifin başka bazı değerlendirmelerini *Nûru 'l-'ayn* metnine dahil ettiği eserin ilerleyen kısımlarında görülmektedir. Bununla birlikte mezhep içi hiyerarşiyle ilgili eleştirilerin hiçbir şekilde söz konusu edilmemesi dikkati çekmektedir.

- Şeyh Bedreddin kâdılığı talep etmenin bu işe ehliyeti olması ve görevin cahillere tevdiine sebep olunacak olması durumunda caiz olacağını belirttikten sonra kâdılık ehliyetini açıklamak üzere içtihat meselesine yer vermektedir.⁵⁰¹ *Nûru 'l-'ayn*'da bu pasaj yoktur, müftünün kendi başına içtihat edebilmesine işaret eden herhangi bir alıntıya da yer verilmemiştir.

- Vekalet ilişkisinin bozulması ele alınırken *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de Ebu Hanife ve sahibeynin görüşleri çerçevesinde irtidat edip dârülharbe giden kişiyle ilgili mürtedin

⁴⁹⁷ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 11b.

⁴⁹⁸ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 11b.

⁴⁹⁹ *Nûru 'l-'ayn*, Topkapı, vr. 15b.

⁵⁰⁰ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 11b.

⁵⁰¹ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 11a.

tasarruflarının durdurulması meselesi incelenmektedir. Ebu Hanife ölüp küfür üzere olduğu sabit oluncaya kadar mürtedin tasarruflarının mevkuf olacağını dolayısıyla vekaletinin de mevkuf olacağını söyler. Şeyh Bedreddin ölümün küfrü sabit kılmasının ancak tasarrufları devam eden birisi söz konusu olduğunda geçerli olduğunu söylemektedir. Bundan dolayı vekaleti Ebu Hanife'ye göre de devam etmelidir.⁵⁰² Nişancızâde vekalet ilişkisinin bozulması ve vekilin azline genel olarak değinmekte, bu incelemelere yer vermemektedir.⁵⁰³

-3. Fasıl: Zilyet olan kişinin malın meyyite davaya dahil olmayan başka biri tarafından ulaştığına delil getirmesi *ez-Zehîra*'da belli bir kişinin zikri şartına dayandırılmıştır. Nişancızâde'nin nakletmediği değerlendirmesinde *Câmi 'u'l-fusûleyn* sahibi başka bir kişi olduğunun bilinmesini delil için yeterli görmektedir.⁵⁰⁴

-Şeyh Bedreddin bir mal hakkında dava açıldıktan sonra delil getirilip getirilmediğine bakılmaksızın satışa izin verilmemesi gerektiğini düşünmektedir. Nişancızâde Şeyh Bedreddin'in bu değerlendirmesine yer vermemektedir.⁵⁰⁵

-5. Fasıl: Kocasının başka bir kadınla evlenmesini talak şartı olarak aldığını iddia eden kadının kocasının başka biriyle nikahlandığına delil getirmesi meselesi *Fetâvâ Raşîdü'd-dîn* ve *ez-Zehîra*'dan nakille tartışılmaktadır. Raşîdü'd-dîn iki görüş bulunduğunu belirttikten sonra gaibe zararı dokunmayan bir mesele ise şartla da hüküm verilebileceğini söylemektedir.⁵⁰⁶ Bu pasajdan sonra Şeyh Bedreddin'in Raşîdü'd-dîn'in bazı ibarelerini açıkladığı görülmektedir, Nişancızâde bu açıklamalara yer vermemiştir.

-Kölenin mülkiyetine dair davalar hakkında Şeyh Bedreddin'in yaptığı yorum metne alınmamıştır.⁵⁰⁷

-Bir borcun kabzı için iki vekilin atanması durumunda gaip olan vekile de iddiayı ispatın gerektiğine dair bir pasajın ardından vekilin hasımlığının borcu teslim alma vekaletiyle aynı görüldüğünün belirtilmesi Şeyh Bedreddin tarafından eleştirilmekte, bu eleştirinin mezhep imamlarının görüşleriyle desteklendiği görülmektedir. Nişancızâde bu illete ve ilgili tartışmaya yer vermemiştir.⁵⁰⁸

⁵⁰² *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 15b-16a.

⁵⁰³ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 17a.

⁵⁰⁴ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 27a.

⁵⁰⁵ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 29b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 24a.

⁵⁰⁶ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 38a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 27a.

⁵⁰⁷ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 39a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 27b.

⁵⁰⁸ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 39b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 28a.

2.1.2. Nişancızâde'nin Fasıllara Eklediği Kısımlar

Bu başlık altında Nişancızâde'nin ihtiyaç duyarak eklediği nakillerin hepsine yer verilmiştir. Çeşitli şekillerde naklettiği ve yaptığı eleştiriler daha sonra ele alınacaktır.

2.1.2.1. Konuyu Daha Geniş Bir Şekilde Ele Alma Amacıyla Yaptığı Eklemeler

- 1. Fasıllar: Şeyh Bedreddin tarafından *el-Hidâye*'den “قیل یعزل” şeklinde aktarılan kâdının adaleti ve azli arasındaki bağlantıya dair kısmı Nişancızâde geniş haliyle nakletmektedir.⁵⁰⁹

- Rüşvet ve hediyein kâdılarla ilgili önemli bir mesele olduğu konunun işleme biçimi ve uzunluğundan anlaşılmaktadır. *Câmi 'u'l-fusûleyn* ve *Nûru'l-'ayn*'da ortak olan pasajlardan sonra Nişancızâde Kâdıhan'dan yaptığı alıntılarla konuyu genişletmiştir.⁵¹⁰ Nişancızâde'nin ilk eklemesi rüşvetin çeşitleri ile ilgilidir. Buna göre kâdının görev almak için verdiği ve kâdıya lehte hüküm vermesi için getirilen rüşvetler her iki taraf için de haramdır. Hakkını veya malını koruma endişesiyle rüşvet verilmesi durumunda ise rüşvet alana haramdır. Son durum sultanın önünde eşit bir konumda olmak için verilen rüşvettir. Veren için caiz görülmüştür, alana haramdır. Bu alıntıyla rüşvetin genel manası ve buna bağlı genel hükmü sebebiyle başka ihtimallerin göz ardı edilmesi durumuna ve masum kişilerin haklarının korunmasına dikkat çekildiği anlaşılmaktadır. İkinci alıntı ise durumunu sultanın divanında eşit kılmak için verilen rüşvet ve hediye arasındaki ilişkiye dairdir. Öncesinde belirli bir rüşvetten bahsedilmediği takdirde durumunu eşit kıldığı için sonradan verilen bir şey hakkında ihtilaf vardır, fakat bu, verileni iyiliğe karşı bir hediye olarak görenler tarafından caiz görülmüştür, Kâdıhan da bu görüşü desteklemektedir. Alıntının devamında hediyein kimler tarafından olursa kabul edilebileceği anlatılmaktadır. Davası olmadan önce hediye getirmeyi adet edinmiş kişinin âdetini aşmayan ölçüde hediyesi kabul edilebilir. Herhangi biriyle davası olmayan akrabanın hediyesini kabul etmekte de mahzur yoktur.⁵¹¹

⁵⁰⁹ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 15b; *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 12a.

⁵¹⁰ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 15b-16a; *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 12b-13a.

⁵¹¹ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 16a.

- 2. Fasıll: *el-Îzâh*'a göre kâdının verdiği hükümler üçe ayrılmaktadır. İlk kısım hükümler nas ve icmaya aykırı verilmiş olup herhangi bir kâdının bozması mümkün olan, hiç kimsenin geçerli kabul edemeyeceği hükümlerdir. İkinci kısım hakkında ihtilaf olan bir konuda verilen hükümlerdir, bunları bozmaya kimsenin yetkisi yoktur. Üçüncü kısım ise hüküm verildikten sonra ortaya çıkan ihtilafın hükmü mevkuf kılması ve hükmün nefazı için ikinci bir kâdıya götürülmesinin gerektiği şeklinde kendisi hakkında ihtilaf doğan hükümlerdir. Bu tür hükümler ancak ikinci kâdı kararını verdikten sonra kesin olur.⁵¹² Nişancızâde konunun devamında *Zeylaî*'den bir alıntı yapmakta, bu alıntının yargı çeşitlerine dair *el-Îzâh*'tan yapılan naklin açıklaması mesabesinde olduğu görülmektedir. Ona göre üçüncü tür hükümlerin ilk anda geçerli olduğu görüşüne rağmen doğru olan bunların ilk andan geçerli olmayıp, hükmü veya muhalif görüşü destekleyici ikinci bir görüşün beklenmesidir.⁵¹³

- 3. Fasıll: Müşterinin elindeki malın ayıplı olduğunu düşünerek iade etmek üzere birisine teslim etmesi ve satıcının bu vekile müşterinin bu ayıba razı olarak malı aldığını belirtmesi durumunda müşteri olmadıkça vekilden dava dinlenmeyeceği *Kâdıhan*'dan aktarılmaktadır.⁵¹⁴

- 5. Fasıll: Nişancızâde'nin sebep ve şartın gaip hakkındaki davayla ilişkisi konusunda *Fetâvâ Kâdıhan* ve İbnü'l-hümâm'ın *el-Hidâye* şerhinden yaptığı eklemeler şart konusunda gaibin zarar gördüğü bir şeye talikin caiz olmayacağına dairdir. Bir kişinin talakı başka birisinin talakına bağlandığında ve talakı talik edilen kadın şart olan talakın gerçekleştiğini iddia edip delil getirdiğinde kendi talakı için başka birisinin talakını da ispat etmiş olmaktadır. Bu ise mezhepte genel olarak kabul görmemiştir. Talakın ancak bir eve girmek, bir şey yapmak gibi başkasına zararı olmayan bir şarta bağlanması ve bunun ispatına çalışılması uygundur.⁵¹⁵ Bu konuya daha önce yer verildiği,⁵¹⁶ burada talak özelinde tekrar ele alındığı görülmektedir.

- 6. Fasıll: Nişancızâde *el-Hulâsa*'dan cinsiyet ve sayının belirtilmesi yönünde fetvaları ve kıymetin bilinmesinin helak meselelerinde önemli olduğunu söyleyen görüşü aktarmaktadır. Renk bu davalarda önemli bir sıfat olmadığı gibi gerekli olmayan bu

⁵¹² *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 21a-21b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 20a.

⁵¹³ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 20a.

⁵¹⁴ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 21b.

⁵¹⁵ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 27b.

⁵¹⁶ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 27a.

sıfatlarda yapılan yanlış veya farklı şahitliklerin de davaya etkisi olmamaktadır.⁵¹⁷ Şeyh Bedreddin meseleyi bir sonuca bağlamadan ihtilafları zikrederek bitirmişken Nişancızâde'nin Ebu Hanife'nin görüşüne meyleden nakillerde bulunduğu görülmektedir.

- Nişancızâde altıncı faslın sonunda meseleyi anlaşılır kılan nakillerde bulunmakta ve meselenin bazı yönlerinin tenakuzla ilgili bölümde yer aldığına işaret etmektedir: *el-Kâfi*'den aktarılan pasajda esir edilmiş bir kadının yanındaki çocuğun kendisinin olduğunu söylemesiyle nesebini ispat edemeyeceği fakat diyânî meselelerde ihtiyat gereği tek kişinin sözünün kabul edileceği ilkesince çocuğun elinden alınmayacağı belirtilmektedir. *Teshîl*'den aktarılan fetva ise bu topraklardan olup diyar-ı küfürde esir edilen ve buraya geri dönen kişinin nesebinin sabit olacağı fakat kendi nesebinden olduğunu iddia eden kişinin farklı ırktan olması durumunda iddiasının kabul edilmeyeceğine dairdir.⁵¹⁸

2.1.2.2. Bir Hususa Dikkat Çekme veya Netlik Kazandırma Amacıyla Yaptığı Eklèmeler

-1. Fasl: Fetvada kimin görüşünün ne zaman tercih edileceğine dair mezhep hiyerarşisini verdikten sonra hem *el-Hulâsa* hem de *Kunyetü'l-fetâvâ*'dan yaptığı alıntılar ile Nişancızâde yargı ile ilgili konularda Ebu Yusuf'un görüşünün dikkate alınacağına kâdı adaylarının dikkatini çekmektedir.⁵¹⁹

- Nişancızâde'nin kâdının ilim sahibi ve ehliyetli olmasının görevde önceliğe sahip olmakla ilgili olduğunu ve görev almanın sıhhatini etkilemeyeceğine dair *el-Hulâsa* ve *el-Hidâye*'den yaptığı ziyade alıntılar kâdının görevine devam etmesini engellemeyecek durumlardan birine işaret etmeyi amaçlamaktadır.⁵²⁰

- Nişancızâde kâdılarının ehliyetine dair pasajlardan sonra kâdılarını adil olmaya teşvik edecek bir eke yer vermiştir. Kâdıhan'ın aktardığı bir hadisi şerife göre kâdılar üç çeşittir. İki grup cehennemde iken bir grubu cennettedir.⁵²¹ Hadis, bu iki grubun cahiller

⁵¹⁷ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 43b-44a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 30b.

⁵¹⁸ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 36b.

⁵¹⁹ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 15a.

⁵²⁰ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 15b.

⁵²¹ Ebû Dâvûd, "Akziye", 1; Tirmizî, "Ahkâm", 1.

ve adil olmayanlar olduğu fakat takva sahibi cahil bir kâdının fâsık bir âlimden iyi olacağı şeklinde şerh edilmektedir.⁵²²

- Kâdının kendi bilgisine dayanarak yargılama yapamayacağı, bilgisi olan durumlarla ilgili şahit konumunda olup ona eşlik edecek ikinci bir şahide ihtiyacı olduğuna dikkat çekildikten sonra Nişancızâde *Câmi 'u'l-fusûleyn*'in “Tenakuz” faslından Şeyh Bedreddin'in şu değerlendirmesini aktarmaktadır: “Bu zamanın kâdılarının çoğunda zahir olan durum sebebiyle kâdının yazısı hariç tutulmak üzere kâdının bilgisiyle yargılama yapmamasına fetva verilmesi gereklidir. Allah onların işlerini ıslah eylesin.”⁵²³

- Hasmin meclise getirilmesi konusundaki nakilleri yetersiz bulan ve ziyadelerde bulunan Nişancızâde ilk ziyadesinde hasmin getirilmesinin şartlarını açıklamaktadır.⁵²⁴ Müellif bu alıntının ardından gaip hakkında yargılamaya dair fasılda bu meselenin “izâr” olarak adlandırıldığını belirtmektedir.

-2. Fasil: Nişancızâde'nin *el-Fetâvâ'l-Bezzâziye* aracılığıyla *el-Akdıye*'den yaptığı alıntı kat'i bir delilin aksine olmadıkça deliller arasındaki ihtilafa itibar edilmesi hakkındadır. Bu, meselede ihtilaf olmasa bile kat'i nassla çatışmadığı ve deliller arası ihtilaf olduğu sürece kâdının verdiği hükmün nafiz olması demektir. Bu alıntı Nişancızâde'nin ihtilaf meselesini netleştiren ziyadelerinden biridir.⁵²⁵

-*es-Siyeru'l-kebîr*'den başka mezheplerin değil cumhurun ihtilafının muteber olduğu nakledilmektedir.⁵²⁶ Nişancızâde cumhurun ihtilafının ne demek olduğunu *el-Hidâye*'den bir alıntıyla belirginleştirmektedir. *el-Hidâye* sahibine göre “Cumhurun üzerinde birleştiği şeyde bazılarının muhalefeti itibara alınmaz, buna ihtilaf değil hilaf denir. İtibar edilecek ilk asırdakilerin ihtilafıdır.”⁵²⁷ Bu konudaki benzer alıntılarının çokluğu meselenin iyi anlaşılması konusundaki hamaseti ortaya koyuyor olmalıdır.

- *el-Hulâsa*'dan Şafiilerde olduğu gibi kâdı mutlak olarak zikredilmiş bir iznin bir cins fiilde me'zun olmaya işaret edeceğine hükmederse hükmünün geçerli olacağı, kasıtlı olarak isimlendirmemek konusundaki hükmün ise tarafeyne göre caiz, Ebu Yusuf'a göre caiz olmadığı nakledilmektedir.⁵²⁸

⁵²² *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 15b.

⁵²³ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 83a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 17b.

⁵²⁴ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 18a.

⁵²⁵ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 19a.

⁵²⁶ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 18a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 19a.

⁵²⁷ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 19a.

⁵²⁸ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 19a.

- Kâdının hükmünün kuvveti şahitsiz nikahın varlığına hükmedebilmesi, sadece kadınların şahit olduğu yerde bu şehadeti dikkate alıp verdiği hükmün nefazı gibi meselelere işaret edilerek pekiştirilmektedir. Nişancızâde'nin bu hususta *el-Mecmâ*'dan benzer bir alıntı yaparak bu hususu vurguladığı görülmektedir.⁵²⁹

-3. Fasil: Nişancızâde'nin *el-Vecîz*'den eklediği bir kısım vasiyet davalarında delilin kabulü için varisler ve alacaklıların mecliste bulunması ve Ebu Hanife'ye göre davacının her hak sahibine delilini yinelemesi gerektiğini açıklamaktadır.⁵³⁰

-6. Fasil: Nişancızâde şahidin zikretmesi gereken hususlarla ilgili *el-Mebsût*, *Mecma'u'l-fetâvâ*, *el-Muhît* ve *el-Hulâsa*'dan eklemeler yapmıştır. Buna göre satışla ilgili şahitlikler sadece satıcının sattığına dair olmamalıdır. Satıcının sattığı, bedeli teslim aldığı ve bazı durumlarda bedelin ne kadar olduğuna dair en azından satıcının ikrarına şahit olmaları gerekmektedir.⁵³¹

Nişancızâde'nin Kâdıhan'dan naklettiği bir fetva kıymet belirtilmese de gaspta şehadetin kabul edileceği hakkındadır, Tatarhan ise hırsızlık davalarında nisap miktarı olup olmadığını anlamak için kıymetin belirtilmesi gerektiğini diğer davalarda gerek olmadığını belirtmektedir.⁵³²

- Nişancızâde *Bezzâziye*'den hasımların aralarındaki bir hesabın bir malı iddia etmek için yeterli sebep olmadığını, Kâdıhan'dan hırsızlık hakkındaki ikrara şahitliğin hırsız inkar ettiği müddetçe geçerli olmayacağını nakletmektedir.⁵³³ Bu eklemelerden önce *Fusûlu'l-Üstrûşeni*'den nakledilen hakkında borç iddia edilen kişinin ikrarının delillendirilmesindeki ihtilafa dair bir cümleyi Nişancızâde rumuzla vermektedir, bu cümleciğin yerini *Câmi'u'l-fusûleyn*'de tespit edemediğimiz için eklemeler kısmında yer vermeyi uygun gördük.

2.1.2.4. Fasil İçinde Olmayan Bir Mesele veya Hükmü Ekleme

Nişancızâde'nin konular arasında benzerlik kurmak suretiyle farklı hususlara yer verebildiği görülmektedir.

⁵²⁹ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 19b.

⁵³⁰ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 22b.

⁵³¹ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 31a.

⁵³² *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 31b.

⁵³³ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 34b.

- 1. Fasıll: Çeşitli meseleler başlığı altında yer verilen konulardan bir kısmı iki eser arasında ortak, bir kısmı *Nûru'l-'ayn*'a özeldir. Meclise gelmek istemeyen hasmın taziri *Şerhu'l-muhtâr*'dan, kâdının emin olması ve zalim olmamasının asliyeti sebebiyle zulüm veya benzeri bir durumla suçlandığında bunu reddetmesinin kabul edilmesi gerektiği *el-Hidâye*'den eklenmiştir. *el-Eşbâh*'tan yapılan bir nakil ise azlinden sonra veya görevlendirilmesinden önce kâdının suçlanması durumunda kâdıya hak verilmesi konusunda ihtilaf olduğu fakat tercih edilenin kâdının sözünün kabul edilmesi olduğunu açıklamaktadır.⁵³⁴

- İki müellifin kâdının görevi zekâ ve ilmiyle alakalı olduğundan amellerine bakılmasının zorunlu olmayacağı görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır. Nişancızâde *el-Hulâsa*'dan "İmamın imameti de fâsık olsa bile ihtilafsız geçerlidir" alıntısını yaparak imamete yaklaşımını da ortaya koymaktadır.⁵³⁵

- *Fetâvâ Raşîdü'd-dîn*'den rumuz kullanarak yapılan fakat *Câmi'u'l-fusûleyn*'deki yerini tespit edemediğimiz için ziyade olarak değerlendireceğimiz parça, failin zikredilmesine dair ihtilaf gibi fiilden etkilenenin zikredilmesinde de ihtilaf olduğuna işaret etmektedir.⁵³⁶

- 5. Fasıll: Kâdı Zahîrû'd-dîn'den nakledilen bir bölüm gaip hakkında yargılamanın nasıl mümkün olacağına dairdir. Buna göre hakiki veya hükmi bir hasım var olmadıkça gaip hakkında hüküm verilemez. Hakiki hasımlık gaibin vekaletiyle oluşur. Hüküm hasımlık içinse gaibe karşı açılan davanın dava sırasında mevcut olan kişiyle sebebiyet veya şart ilişkisi içinde olması gerekir. Nişancızâde bu pasajın devamına *et-Tenkîh*'i kaynak göstererek şart ve sebep hakkında bir açıklama eklemiştir.⁵³⁷

- Gaibin malında tasarrufa dair başlıkta Nişancızâde'nin *el-Münye*'den yaptığı alıntı haricinde *Câmi'u'l-fusûleyn* metninin dışına çıkmadığı görülmektedir. Bu alıntı emanet olarak bulunan malın fesadından korkulması durumunda satılmasına dairdir ve Ebu Hanife ve sahibeyn arasında bulunan başkasının malının satılmasında kâdının yetkisine dair ihtilafın beyanı hususundadır.⁵³⁸

⁵³⁴ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 18b.

⁵³⁵ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 15b.

⁵³⁶ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 21a.

⁵³⁷ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 26b.

⁵³⁸ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 29b.

Câmi 'u'l-fusûleyn'de aktarılan bir bölümü, meseleyi veya hükmü başından, sonundan veya ortasından bazı kısımlarını çıkarmak veya özetlemek suretiyle gerçekleşen ihtisar tasarrufunun başlıklar ve eserin ana amaçlarıyla metnin sıkı ilişkisini muhafaza etme niyetine dayandığı anlaşılmaktadır. Bazı ihtisarlar ise konunun ileride daha geniş bir şekilde ele alınacak olmasından kaynaklanmaktadır. Nişancızâde'nin metne eklediği pasajların çoğunlukla başka eserlerden nakiller olduğu ve bunlarla bazı hususların daha geniş ele alınması veya bazı hükümlerin pekiştirilmesinin amaçlandığı görülmüştür.

2.2. *Câmi 'u'l-fusûleyn* ve *Nûru'l-'ayn* Arasında Üslup Telif Tarzına Dayalı Farklılıklar

Nişancızâde gerek konuları işlerken izlediği yöntem gerekse dile dayalı tercihleriyle Şeyh Bedreddin'den farklıdır. Bu başlıkta Nişancızâde'nin *Câmi 'u'l-fusûleyn* üzerindeki tasarrufları metnin inşasına etkileri açısından incelenecektir.

2.2.1. Konuyu Anlatma Biçiminde Farklılıklar

Nişancızâde metnin içinde yaptığı yer değişiklikleri, seçme örneklere yer vermesi, başka fasıllara yaptığı atıf ve yönlendirmeler ve duyduğu ihtiyaç üzere farklı başlıklar açmak veya konuyu kendi inisiyatifini kullanarak yeniden yazmak suretiyle *Câmi 'u'l-fusûleyn* metnini yeniden oluşturmuştur.

2.2.1.1. Fasil İçinde veya Fasıllar Arasında Takdim Tehir Yapması

-1. Fasil: Nişancızâde huzur ve gıyap durumlarına göre azille ilgili tasniflerin arasındaki bir cümleyi tasniflerin sonuna çekmiştir.⁵³⁹ Bu tasnifle cümlenin *Nûru'l-'ayn*'da farklı kaynaklardan naklediliyor olması bu farklılığın sebebi olabilir.

- *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de kâdının ehliyetiyle ilgili meseleler ele alındıktan sonra adaletiyle ilgili meselelere geçilmektedir.⁵⁴⁰ Nişancızâde ise mezhep içi fetva hiyerarşisini

⁵³⁹ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 16a-16b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 17a.

⁵⁴⁰ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 11b-12a.

verdikten sonra kâdının adaleti meselesini ele almakta, bundan sonra kâdının ilmî ehliyetini incelemektedir.⁵⁴¹ Nişancızâde ehliyet meselesine geniş yer ayırmadığı için dikkat çekmemekle birlikte Şeyh Bedreddin'in buradaki tertibi daha kolay ve anlaşılır gözükmemektedir.

- *Nûru'l-'ayn*'da rüşvet ve hediyenin şarta bağlanması meselesinin peşine yargının şart ve zamanla sınırlandırılması konusuna yer verilmektedir. Yargılamanın şarta bağlanması *Câmi'u'l-fusûleyn*'de daha ileride yer almaktadır.⁵⁴²

- *Nûru'l-'ayn*'da birinci faslın üçüncü başlığı kâdının azli hakkındadır. *Câmi'u'l-fusûleyn*'de azil meselelerinden önce kayyım, vasi ve müteveli atanmasına dair bahse yer verilmiştir. Nişancızâde'nin gaip hakkında vasi atamayı ileride ele aldığı görülmektedir.⁵⁴³ Kâdının yaptığı atamalardan diğer meseleleri içeren pasajların ise *Nûru'l-'ayn*'ın yirmi altıncı faslında ele alındığı tespit edilmiştir.⁵⁴⁴ Şeyh Bedreddin'in kâdının bu kişileri atama yetkisini onun özelliklerinden biri olarak ele alması söz konusudur. Nişancızâde'nin bahsi ileri taşımak suretiyle atanmış kişilerin yetkilerini onlara ait diğer meselelerle bir araya toplamayı amaçladığı anlaşılmaktadır.

- *Câmi'u'l-fusûleyn*'de ölümle ilgili meselelerin ardından iddet bekleyen bir kadına evlenme niyetiyle harcama yapan yabancı bir erkeğin yaptığı harcamanın durumu ele alınmaktadır. Evlilikten önceki bu harcamayı rüşvet olarak görenler vardır. Şeyh Bedreddin kâdılıkta hediye alma meselesini ise bunun ardından işlemektedir.⁵⁴⁵ Şeyh Bedreddin'in rüşvet ibaresi sebebiyle bahsettiğimiz nakli hediyeyle ilgili bu kısma yerleştirdiği anlaşılmaktadır. Hediye meselesini Nişancızâde daha önceye taşıyarak kâdılıkla ilgili temel meseleler içinde ele almış, söz konusu meseleye ise yer vermemiştir.⁵⁴⁶ Bu tasarrufuyla Nişancızâde'nin detaylar arasında tercihte bulunup elemeler yaptığı, konuya bütünlük kazandırarak kavranmasını kolaylaştırdığı söylenebilir.

- Şeyh Bedreddin hediye meselesinden sonra hasmın meclise getirilmesini kısaca ele almış, ardından kâdının kendi bilgisine dayanarak yargılmasına değinmiştir.⁵⁴⁷

⁵⁴¹ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 15a-15b.

⁵⁴² *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 16a; *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 13a, 17a.

⁵⁴³ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 14b-15a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 25b.

⁵⁴⁴ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 150a vd.

⁵⁴⁵ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 16b-17a.

⁵⁴⁶ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 16a.

⁵⁴⁷ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 17a.

Nûru'l-'ayn'da azil meselelerini takiben kâdının kendi bilgisine dayanarak yargılaması ve kâdının görüşü konuları yer almakta, hasmın meclise getirilmesine bundan sonra yer verilmektedir.⁵⁴⁸

- Rüşvet çeşitlerinin incelendiği yerde Nişancızâde'nin *Şerhu'l-Hidâye*'den aktardığı bir cümlelik amme menfaati için yapılan işlerde hediye kabul edilemeyeceğine dair alıntının Şeyh Bedreddin tarafından çeşitli meseleler arasında ele alındığı tespit edilmiştir.⁵⁴⁹

- *Câmi'u'l-fusûleyn*'de kâdının bildiğine göre hüküm vermesi değerlendirilirken “böyle bir hüküm vermedim” dediği yerde şahitlerin sözüne itibar edilmesi İmam Muhammed'in görüşü esas alınarak ve zamanın kâdılarının durumunu göz önünde bulundurularak uygun görülmektedir. Devamında kâdının hangi hükümlerine itirazın dikkate alınacağı farklı görüşler zikredilerek ele alınmaktadır.⁵⁵⁰ Burada esas mesele recm ve kat' gibi cezaların geri dönülemez oluşu ve kâdının yanlılılığı arasında bir denge kurma meselesidir. Nişancızâde'nin bu konuya kâdılıkla ilgili çeşitli meseleleri ele aldığı son bölümde aynı içerikle yer verdiği görülmektedir.⁵⁵¹

- Kâdının bir hükmü verdiğine dair şahitlerin bulunması ve kâdının bunu kabul etmemesi durumunda kimin sözüne itibar edileceği meselesi *Câmi'u'l-fusûleyn*'de rumuzsuz olarak hasmın getirilmesi ve kâdının bildiğine göre hüküm vermesi meseleleri arasında yer almaktadır.⁵⁵² Konunun kâdının konumunu ve ilmiyle yargıda bulunmasını ilgilendiren yönü sebebiyle *Câmi'u'l-fusûleyn*'de daha yukarıda ele aldığı söylenebilir. Nişancızâde'nin kâdının görevi ve şahadeti arasındaki ilişkiyi temel mesele olarak görmediği için konuyu “Çeşitli Meseleler” başlıklı son bölüme taşıdığı fakat daha geniş yer vererek incelediği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Nişancızâde *Uyûnu'l-mezâhib*'de de benzer bir hüküm olduğunu belirterek sonraki fasıllara işaret etmektedir.⁵⁵³

- 2. Fasil: *Câmi'u'l-fusûleyn*'de fasılın başında *Nevâdiru İbn Hişam*'dan nakledilen davaların zaman aşımına uğramasına dair bir alıntı Nişancızâde tarafından yargıda dikkate alınacak sahih ihtilaf hakkındaki tartışmalardan sonraya taşınmıştır.⁵⁵⁴

⁵⁴⁸ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 17b-18a.

⁵⁴⁹ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 17b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 16a.

⁵⁵⁰ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 17a-17b.

⁵⁵¹ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 18b.

⁵⁵² *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 17a.

⁵⁵³ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 18b.

⁵⁵⁴ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 18a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 19b.

- 3. Fasıl: Nişancızâde aynı konu içinde ileriye taşıdığı *ez-Zehîra*'dan bir nakille kiracı-kiralayan davalarında akdin taraflarının mecliste bulunması gereğine ve iki mesele arasındaki farka işaret etmektedir.⁵⁵⁵

- Kişi vasisinin kendisine dair alacağını tahsil edemez, vasinin kendi varisleri veya vasisi gereklidir. Bazı âlimlere göre vekilin ölmesi durumunda müvekkilin böyle bir hakkı vardır.⁵⁵⁶ Nişancızâde *Fusûlu'l- 'Imâdî*'den eklediği bu pasajla niyabet durumlarının farkına dikkat çekmektedir. Bu kısmın rumuzla belirtilmiş olması *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de yer aldığına delalet etmektedir, fakat metin içinde yeri tespit edilememiştir. Bu alıntının başka fasıllardan yapılmış olması muhtemeldir. Benzer şekilde rumuzla verilmiş ve yerleri tespit edilememiş şu alıntılar da bulunmaktadır: *Muhtasaru Ziyâdâti'l-Hâkim* ve *el-Câmi 'u'l-kebîr*'den yapılan bu alıntılarda rehin tarafları ve malın rehin bırakıldığı adl'in gaipliği durumu ele alınmıştır.⁵⁵⁷ Nişancızâde *Fetâvâ Raşîdü'd-dîn*'den tazminde herkesin eşit olduğu fakat sultanın tazmininin ikrahla karıştığına dair cümleyle Tazminler faslında daha geniş ele alacağını belirterek yer vermiştir.⁵⁵⁸

- 5. Fasıl: İmam Hâherzâde'den yapılan bir alıntı mevcut birinin vekil tayin edilmesi, davanın hazır veya gaip hakkında tek ve gaip hakkındaki iddianın hâzır hakkındaki iddianın sebebi olması ve dava konusunun aralarında sebebiyet ilişkisi olan iki şey olması durumlarında gaip hakkında hüküm verilebileceğini belirtmektedir. Dava konusunun tek olması halinde sebebiyet ilişkisi şarttır. Dava konusunun iki şey olması halinde sebebiyet dışı bir ilişki ihtimali de doğmuş olur. Bu durumda gaip hakkındaki dava mevcut kişi hakkındaki davanın sebebi durumunda ise mevcut için hüküm verilir, bu sebebiyet dava vaktine kadar var olmakla ilgiliyse ikisi hakkında da hüküm verilmez.⁵⁵⁹ Bu açıklamalardan sonra Şeyh Bedreddin bu üç durumu örneklerle detaylandırmaktadır. Nişancızâde ise tafsilata girmeyip Şeyh Bedreddin'in yer verdiği bazı örneklere faslın devamında gaip hakkında hüküm vermeye dair hile çeşitleri olarak yer vermektedir.⁵⁶⁰

⁵⁵⁵ *Nûru'l- 'ayn*, Topkapı, vr. 22a.

⁵⁵⁶ *Nûru'l- 'ayn*, Topkapı, vr. 21b.

⁵⁵⁷ *Nûru'l- 'ayn*, Topkapı, vr. 21b-22a.

⁵⁵⁸ *Nûru'l- 'ayn*, Topkapı, vr. 24a.

⁵⁵⁹ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 34b-35b; *Nûru'l- 'ayn*, Topkapı, vr. 26b.

⁵⁶⁰ *Nûru'l- 'ayn*, Topkapı, vr. 28a-28b.

- Şeyh Bedreddin faslın girişinde delilin kabulü için hasmın olması gerekliliği ve kira akdinin kiralayanın ölmesi sebebiyle bozulmasına dair rivayetlere yer verirken Nişancızâde'nin bu rivayetlerin birini üçüncü fasılda dava için hasmın gerekli olduğu yerler arasında naklettiği, diğerini ise gaibin malında tasarruf konusu içine dahil ettiği görülmektedir.⁵⁶¹

- Şeyh Bedreddin'in gaip hakkındaki hilelerden önce ele aldığı iki mesele Nişancızâde tarafından "Gaibin Malında Tasarruf" başlığı altına taşınmıştır.⁵⁶²

- 6. Fasil: On senedir bir kişinin elinde olan mala el koyan kişiden malın iadesi istenir fakat davalı mahkûm aleyhi olmaz ve kendi malı olduğuna delil getirirse kabul edilir.⁵⁶³ Bunun peşine Şeyh Bedreddin'in süre ve ikrar çeşitleriyle ilgili farklı örneklere yer verdiği görülmektedir.⁵⁶⁴ *Nûru'l-'ayn* metninde ise bunlara yer verilmemekte, Şeyh Bedreddin'in sekizinci fasıl içinde naklettiği bazı pasajlar aktarılmaktadır.⁵⁶⁵

- Nişancızâde altıncı fasılda tahkim meselesine değinmemekte, nesebin ikrarıyla ilgili bir pasaja yer verdikten sonra nesebi bilinmeyen bir sürgünün nesebine dair tartışmayı nakletmektedir. Buna göre ancak doğduğunda nesebi bilinmiyorsa nesebi ispat edilebilir diyenler ve ancak aynı ırk iseler ispat edilebilir diyenler bulunmaktadır. Şeyh Bedreddin nesebinin bilinmesi konusunda tartışma varsa hükmün ne olacağına dair rivayet bulamadığını, belki ikrar edene nispet edileceğini veya mevlaya ait olmadığını söyleyenin dikkate alınacağını belirtmektedir.⁵⁶⁶ *el-Kifâye*'de ıtk bölümünde kölenin nesebinin doğduğunda sabit olacağına yer verildiğine işaret etmektedir. Bu açıklamaların *Câmi'u'l-fusûleyn*'in onuncu faslından altıncı fasla taşındığı görülmektedir.

2.2.1.2. *Câmi'u'l-fusûleyn*'in Örneklerini Seçerek Vermesi

- 3. Fasil: Mecliste bulunmayan üçüncü kişilerin satış vekaleti benzeri vesilelerle olayla ilgisinin kurulmasını açıklayan bölümlere yer verilirken Şeyh Bedreddin şuf'a hakkının müşteriyle hasım olmaya imkân vermesi, lukatada mal sahibi olmamaktan kaynaklanan

⁵⁶¹ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 40a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 24a, 29a.

⁵⁶² *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 40a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 29a.

⁵⁶³ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 34b-35a.

⁵⁶⁴ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 53b.

⁵⁶⁵ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 72b.

⁵⁶⁶ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 98a-98b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 36a-36b.

tazmin yükümlülüğü ve lukatanın el değiştirmesi halinde iki tarafın birbirine hasım olamaması ile ilgili pasajlara da yer vermektedir.⁵⁶⁷ Ariyetle ilgili davalarda tarafların mecliste bulunması konusunda ihtilaf olduğu *el-Muhîtu'l-burhânî*'den aktarılırken Şeyh Bedreddin'in ziyan durumunda tohum, arazi ve emek sahiplerinin huzurda bulunmasına dair ihtilafı aktardığı görülmektedir.⁵⁶⁸ Nişancızâde'nin bunlar gibi bazı konulara yer vermemesi birçok örnek bulunması mümkün bu konularda her örneğe yer vermek gayesiyle hareket etmediğinin işareti olarak anlaşılmalıdır.

- 5. Fasil: Şeyh Bedreddin *Nûru'l-'ayn*'da yer verilmeyen Ebu Hâzim ve el-'Irâkî arasında bir kadına gaip zevç iddiasında bulunulması hakkında gerçekleşen tartışmayı özetledikten sonra gaip hakkında *Nûru'l-'ayn*'da yer almayan diğer iddia örnekleriyle konuya devam etmektedir.⁵⁶⁹ Şeyh Bedreddin'in gaibe hakkındaki nakilleri, gaip ve kefil ilişkisine dair *Câmi'u'l-fusûleyn*'de yer alan farklı örnekler ve devamındaki pasajda incelenen gaipten gelen boşama haberi de *Nûru'l-'ayn*'da mevcut değildir.⁵⁷⁰

- 6. Fasil: Raşîdü'd-dîn'den aktarılan bir pasaj selemde olduğu gibi akitlerin şartları varsa bunların tek tek zikredilmesi gerektiğini, ancak şartı az olması durumunda sebebin zikriyle yetinilebileceğini açıklamaktadır. Devamında karz akitleriyle ilgili davaların şartları, karz davalarında akdin yapıldığı yerin belirtilmesi gereği, hangi tür borçlarda ihtilaf olacağına değinilmektedir.⁵⁷¹ Raşîdü'd-dîn'in metninin başında yer alan örnek ise Nişancızâde tarafından metne dahil edilmemiştir. Bu, benzer örneklerin farklı vesilelerle verilmesi sebebiyle örneklerin çıkarılması ve burada teorik bir açıklama elde etmenin amaçlanmasından kaynaklanıyor olmalıdır.

- On senedir bir kişinin elinde olan mala el koyan kişiden malın iadesi istenir fakat davalı mahkûm aleyhi olmaz ve kendi malı olduğuna delil getirirse kabul edilir.⁵⁷² Bunun devamında Şeyh Bedreddin'in süre ve ikrar çeşitleriyle ilgili farklı örneklere yer verdiği görülmektedir.⁵⁷³

⁵⁶⁷ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 25b.

⁵⁶⁸ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 25b-26a.

⁵⁶⁹ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 37a.

⁵⁷⁰ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 37b-38a, 38b-39a.

⁵⁷¹ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 45b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 31b-32a.

⁵⁷² *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 34b-35a; *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 72b.

⁵⁷³ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 53b.

- Şeyh Bedreddin veraset iddiası içeren davalarda ölüm sırasında malın babaya ait olduğuna şahitlik edeceklerin hangi ifadeleri kullanabilecekleri hususunda daha çok örnek zikretmiştir.⁵⁷⁴

2.2.1.3. Başka Fasıllara Atıf Yapması ve Yönlendirmesi

- 1. Fasil: Kâdının aleyhindeki şahitler dikkate alınır fakat kâdının yazısıyla ilgili hüküm ihtiyaç sebebiyle bundan hariç tutulmuştur. Bunu teyit eden bir bilgi olarak Şeyh Bedreddin'in naklini özetlemek suretiyle "Muhammed'in görüşüne göre fetva verilir" şeklindeki ibareyi '*Uyûnu'l-mezâhib*'den aktaran Nişancızâde yargıyla ilgili meselelerin "kâdının hakları ve velayeti kâdı üzerine olanlar" faslında ele alınacağını belirtmiştir.⁵⁷⁵

- Kâdının görüşüne bırakılan hususlar *el-Eşbâh*'tan iktibasla sunulmaktadır. Nişancızâde müddetü't-televvüm⁵⁷⁶ ve vekaletin kabulünün de kâdının tercihine bırakıldığına işaret etmekte ve geniş bilgi için ilgili bölümlere yönlendirmektedir.⁵⁷⁷

- 2. Fasil: Kâdının gaip hakkında verdiği hükme dair ihtilaf doğması durumunda hükmün mevkuf olup olmayacağı ihtilafıdır. Nişancızâde'nin mevkuf olacağına işaret eden görüşlere yer verdikten sonra fetvanın başkasının onayı gerekmeden nefazı şeklinde olduğunu belirttiği ve konunun gaip hakkında hüküm vermeye dair fasılda işleneceğini zikrettiği görülmektedir.⁵⁷⁸

2.2.1.4. Konuyu Baştan Kaleme Alması

Nişancızâde'nin bazı konuları kendi seçtiği kaynaklar ile işlediği görülmektedir. Bu konuların bazılarında Şeyh Bedreddin'in kısa alıntılarına yer verilmekte, bazılarının tamamen farklı olduğu anlaşılmaktadır.

-1. Fasil: Nişancızâde Şeyh Bedreddin'in *Fusûlu'l-Üstrüşenî*'den yaptığı tek pasajlık alıntıdan sonra hem başka fasıldan hem de *el-Hulâsa*'dan yaptığı eklemeye kâdının hangi

⁵⁷⁴ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 54b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 35b.

⁵⁷⁵ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 17b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 18b.

⁵⁷⁶ Müddetü't-televvüm, mirasçı olarak tek kişinin mahkemeye geldiği durumda başka mirasçı olup olmadığının anlaşılması için beklenen süredir.

⁵⁷⁷ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 17b.

⁵⁷⁸ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 20a.

durumlarda gördüğü ve bildiğiyle hükümde bulunabileceğini ele almaktadır. Buna göre kâdı huzura sarhoş getirilme gibi hükme açıkça delil teşkil edecek bir durum olmadığı müddetçe Allah'ın hakkı olan konularda ilmiyle yargılayamaz. Kul hakkı olan meselelerde ise davadan önce edindiği bilgisini kullanamaz diyen Ebu Hanife'nin görüşüne rağmen sahibeynin görüşü öne çıkmaktadır. İmam Muhammed'in sonradan bu görüşünden döndüğü rivayeti ve kâdının görev yeri ve olaya şahitlik ettiği yer arasındaki fark gibi hususlar bu bağlamda incelenmektedir.⁵⁷⁹ Pasajın devamında kâdının yazılı bilgisi incelenmektedir.⁵⁸⁰ Ne zaman ve nasıl yazdığını hatırlamak şartıyla kâdı defterindeki bilgileri kullanabilir. Önceki kâdının defterindeki bilgiler mühür taşıya bile kullanılamaz. Kendi yazısını gören ama konuyu hatırlamayan kâdı bu yazı kendi divanında ise Ebu Yusuf'a göre kullanabilir, Ebu Hanife'ye göre kullanması caiz değildir. Nişancızâde'nin *Mecma'u'l-fetâvâ*'dan kâdının naibinden duyduğu ve naibin kâdıdan duyduğuyla hüküm vermesi meselesini aktardığı görülmektedir. Bu durumlardan ilki hükme manidir, ikincisi caizdir. *el-Hulâsa*'dan aktardığı naibin şahit olduğu beyyine ve ikrarı kâdıya yazması durumu ise davayı yeniden dinlemeyi gerektirir.

- Hasmin meclise getirilmesi konusu *Câmi'u'l-fusûleyn*'de iki kısa alıntıyla ele alınmaktadır.⁵⁸¹ Nişancızâde ilk ziyadesinde hasmin getirilmesinin şartlarını açıklamaktadır. İkinci ziyade eve hücumun tedricen nasıl olacağını açıklamaktadır.⁵⁸² Buna göre öncelikle davacının hasminin evde saklandığına dair delil getirmesi gereklidir. Delili kabul edilirse üç gün kapısına adam gönderilerek kâdının onu çağırdığı, gelmezse adına vekil tayin edileceği ilan edilir. Bu durumla ilgili Ebu Yusuf'un uygulaması ve Hz. Ömer devrinden bir örnek aktarıldıktan sonra hücum yönteminin daha önce uygulanması sebebiyle mümkün olduğu fakat genel olarak uygun görülmediği belirtilmektedir. *Nûru'l-ayn*'da konuyla ilgili benzer pasajların çokluğu göze çarpmaktadır. Nişancızâde aşağıda aktarılan içerikleri de ekleyerek konuyu genişletmektedir. Kâdıhan'dan yapılan alıntı kapıya adam göndermeyle ilgilidir ve yukarıda aktarılan içerikle örtüşmektedir.⁵⁸³ Bu pasajda hücum konusunda var olan örneklerin istihсандan kaynaklandığı, bu konuda kıyasın terkedildiği bilgisi Pezdevî'ye nispet edilmektedir. *el-Hulâsa*'dan yapılan bir

⁵⁷⁹ *Nûru'l-ayn*, Topkapı, vr. 17b.

⁵⁸⁰ *Nûru'l-ayn*, Topkapı, vr. 17b.

⁵⁸¹ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 17a.

⁵⁸² *Nûru'l-ayn*, Topkapı, vr. 18a.

⁵⁸³ *Nûru'l-ayn*, Topkapı, vr. 18a.

ziyade kâdının mührünün mahkemeye çağırma da kullanılması da dairdir. Bu adamların ücretinin kim tarafından karşılanacağı da Kâdıhan'dan aktarılmıştır.⁵⁸⁴ *Nûru'l-'ayn'* da bu bölümde ele alınan son mesele kâdı yerine sultana giderek çözüm aramanın hükmüdür. *el-Hulâsa'* dan nakledilen ziyade şer'an bir beis olmamakla beraber bunun uygun görülmediğini belirtmektedir. Dönemin bazı uleması meseleyi kâdıya gidip bir sonuç alınmaması halinde sultana başvurmak şeklinde gerçekleşirse şer'an beis olmayacağı şeklinde sınırlamaktadır.⁵⁸⁵ Bu başlığın detaylı ele alınması kâdılarının adaletli davranmasını sağlamaya yönelik olmalıdır.

- İhtilafı bir meselede neye göre fetva verileceğinin usulü Nişancızâde tarafından *el-Hızâne'* den nakledilmektedir. Buna göre Ebu Hanife ve sahibeynin ihtilafta iki ayrı taraf olması durumunda tercihi müftüye bırakanlar olduğu gibi müftünün içtihat ehliyeti yoksa Ebu Hanife'nin görüşünü uygulamalıdır diyenler de vardır. Ancak müzara'at, müsâkat veya zamanla değişen bir durum var ise Ebu Hanife'nin görüşünden çıkılabilir.⁵⁸⁶ Bu sıralamanın farklılıklar içeren bir benzeri Kâdıhan kaynak gösterilerek *Câmi'u'l-fusûleyn'* de sunulmaktadır.⁵⁸⁷

- 2. Fasil: Şu örnekte Nişancızâde'nin Şeyh Bedreddin'in kaynakları yerine kendi kaynaklarını kullanarak konuyu anlattığı görülmektedir.

İçtihat konusu bir meselede kâdının unutarak uygun bulmadığı bir görüşle hüküm vermesi durumunda Ebu Hanife'ye göre hükmü nafizdir, kasıt söz konusuysa iki rivayet vardır. İkisine göre ise iki şekilde de hüküm geçerli değildir. *el-Hidâye'* de buna fetva verilmiştir. *el-Fetâvâ's-suğrâ'* da da içtihat mahalli olan bir yerde uygun görmediği bir görüşle hüküm verirse Ebu Hanife'ye göre hükmü nafizdir ve fetva buna göredir. *el-Kâfi'* de de bu şekildedir.⁵⁸⁸

Bu ihtilafın fetvanın neye göre verileceği konusunda ulemanın ihtilafına yol açtığı anlaşılmaktadır. Nişancızâde *Dürer Gurer'* den aktardığı bu ihtilaftan sonra şu nakle yer vermektedir:

el-Hulâsa' da şöyledir: “Ebu Yusuf'un görüşü de Ebu Hanife gibidir.” İbnü'l-hümâm ise “bu zamandaki durum ikisinin görüşüyle fetva vermeyi gerektirir.

⁵⁸⁴ *Nûru'l-'ayn'*, Topkapı, vr. 18a.

⁵⁸⁵ *Nûru'l-'ayn'*, Topkapı, vr. 18b.

⁵⁸⁶ *Nûru'l-'ayn'*, Topkapı, vr. 15a.

⁵⁸⁷ *Câmi'u'l-fusûleyn'*, Hâlet Efendi, vr. 11b; *Nûru'l-'ayn'*, Topkapı, vr. 15a.

⁵⁸⁸ *Nûru'l-'ayn'*, Topkapı, vr. 19a.

Çünkü mezhebini terk eden bunu güzel bir kasıtle değil ancak batıl bir hevesle yapar. Bun ihtilaf müçtehit hakkında söz konusudur. Mukallit ise ona görev veren tarafından Ebu Hanife'nin mezhebi gibi bir mezhep üzere hüküm vermek üzere görevlendirilmiştir. Buna muhalefet edemez, böyle bir durumda mazul olmuş olur.” demiştir.⁵⁸⁹

Şeyh Bedreddin bu konuda *Fetâvâ Zahîrû'd-dîn İshak*'tan naklettiği kısa bir pasajla sadece ihtilafa işaret etmiştir.⁵⁹⁰

- Dava sahiplerinin kabul etmesi durumunda kendi mezheplerine aykırı olarak verilen hükmün nafiz olacağı, kâdının ise ancak kendi mezhebine göre hüküm verebileceği *Nûru'l-'ayn*'da *Bezzâziye*'den aktarılmaktadır.⁵⁹¹ Şeyh Bedreddin ise bu konudaki ihtilafa kitap ismi zikretmeden işaret etmektedir.⁵⁹²

- 3. Fasıl: Şeyh Bedreddin'e göre *Fetâvâ Raşîdü'd-dîn*'de yer alan “vasi atanması sırasında çocuğun orada olması gerekmez fakat kâdının çocuğun var olduğunu bilmesi gerekir” görüşü çocukla ilgili davalardaki ihtilafı çözümlenmektedir.⁵⁹³ Nişancızâde bu meseleye yer verirken Şeyh Bedreddin'in görüşüne ve bu konuda *el-Muhît* ve *ez-Zehîra*'dan yaptığı alıntılara yer vermemektedir. Nişancızâde'nin *Kâdıhan*'ın *Hâherzâde*'den yaptığı bir alıntıyla çocukların gelmesinin şart koşulmadığı ve varisleri çocuklar olan kişinin vasisi yoksa çocuklardan en az birinin gelmesi gerekeceğini aktardığı görülmektedir.⁵⁹⁴ Nişancızâde'nin çocukların gelmesinin gerekmeceğine dair alıntıyı *Kâdıhan*'dan yapması Şeyh Bedreddin'in yerine daha kuvvetli bir mercie atıfla bu görüşü tercih etmesi olarak anlaşılabilir.

- 6. Fasıl: Nişancızâde *Kâdıhan* ve *Tatarhan*'dan naklettiği ek bölümlerle gasp ve hırsızlıkta kıymetin belirtilmesi meselesini ele almaktadır.⁵⁹⁵ Şeyh Bedreddin'in hırsızlıkta nisabı anlamak için kıymetin belirtilmesi gerektiğine daha önce işaret ettiği görülmektedir.⁵⁹⁶ Bu durum Nişancızâde'nin meseleyi kendi seçtiği alıntılarla uygun gördüğü kısımda ele almasının bariz örneklerindedir.

⁵⁸⁹ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 19a.

⁵⁹⁰ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 18b.

⁵⁹¹ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 19a.

⁵⁹² *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 18b-19a.

⁵⁹³ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 27b.

⁵⁹⁴ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 23a-23b.

⁵⁹⁵ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 31b.

⁵⁹⁶ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 44b.

2.2.1.5. Farklı Başlıklar Açması

- 1. Fasil: Kâdının kendi bilgisiyle yargılaması ele alındıktan sonra kâdının görüşüne bırakılan hususlar *el-Eşbâh*'tan iktibasla sunulmaktadır. *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de yer verilmemiş olan bu başlık kâdının beyan isteme, cebr ve hapis kullanma durumlarında hangi hakları olduğuna işaret eden bir içeriğe sahiptir.⁵⁹⁷

- 2. Fasil: Şeyh Bedreddin “Kâdının Belirtilmediği Hüküm Hakkında Dava” şeklinde başlık açarak kâdının isminin zikredilmesi ve zikredilmemesiyle ilgili konuları ele almıştır.⁵⁹⁸ Bu meseleyi inceledikten sonra fâilin belirtilmediği fiillere yer vermiştir. Nişancızâde'nin ise “Failin Belirtilmemesi” şeklinde tek başlık kullanarak hem yargıda kâdi hem fiillerde failin zikredilmemesine dair meseleleri zikrettiği görülmektedir.⁵⁹⁹

-6. Fasil: *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de “Mülkiyet ve Zilyetlik Davaları” başlığı ile “Miras ve Nesep Davaları” başlığı yoktur. Bu başlıkları Nişancızâde koymuştur, içeriğin ise *Câmi 'u'l-fusûleyn*'den alındığı görülmektedir.⁶⁰⁰ Nişancızâde'nin başlık kullanmak suretiyle ilgilenilen meseleye ulaşmayı kolaylaştırmak istediği düşünülebilir.

Nişancızâde belli bir konunun içinde cümlelerin yerini değiştirmiş, bazı meseleleri aynı fasıl veya farklı fasıllardaki farklı başlıklar altına taşımıştır. Gerek gördüğü yerlerde kendi nakilleriyle konuyu anlatmış, *Câmi 'u'l-fusûleyn*'den alıntılacağı bölümlerde yeni başlıklar oluşturmak ve seçtiği örnekleri kullanmak suretiyle metni düzenlemiştir. Bu şekilde konunun ana hatlarını korumaya çalıştığı söylenebilir.

2.2.2. Nişancızâde'nin Tercihleri

2.2.2.1. Dil Tercihleri

Nakil yapılan eserler ait oldukları coğrafya sebebiyle Farsça ibareler içermektedir. Bu ibarelere *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de bolca rastlanmakta olup Nişancızâde'nin bu ibareleri bazen tercüme ederek bazen olduğu gibi verdiği, çoğu zaman ise metne dahil etmediği

⁵⁹⁷ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 17b.

⁵⁹⁸ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 22a-23b.

⁵⁹⁹ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 20a-21a.

⁶⁰⁰ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 52b-55a, 72b, 98a-98b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 34b-36b.

görülmektedir. Başka birçok örnekte de meselenin özüne yoğunlaşmayı seçen ve konunun örneklerle dağılmasını engellemeye çalıştığı anlaşılan Nişancızâde'nin gerekli görmedikçe Farsça ibarelere yer vermemesi hitap ettiği kitleyle ve eserin dilinin Arapça olarak belirlenmesiyle de alakalı olmalıdır. Bunun yanında takipte kolaylık sağlamayı ve *Câmi 'u'l-fusûleyn* metninin daha süzölmüş bir örneği olmayı amaçlayan bu eserde Farsça ibarelerin olmaması anlaşılır bir durumdur.

-1. Fasıl: Hüküm bildiren ifadelere dair Nişancızâde'nin yer vermediği bir nakil Farsçadır.⁶⁰¹

-3. Fasıl: *Câmi 'u'l-fusûleyn*'e bakıldığında üçüncü faslın Farsça ibareler içerdiği ve Nişancızâde'nin bunların sadece tercümesine yer verdiği görülmektedir.⁶⁰²

-5. Fasıl: Şeyh Bedreddin'in gıyap durumunda gaip için vekil atamak yoluyla hüküm vermek konusunda naklettiği Farsça bir vakıa ve Hanefi mezhebini taklit eden bir kâdının Şafii birisinin davasında Şafii mezhebine göre hüküm vermesi hakkındaki Farsça bir pasajın metnin dışında bırakıldığı görülmektedir.⁶⁰³

-6. Fasıl: İspat meselelerinde ikrarı geçerli olacak kişiler ve mirasın nasıl bölüneceğine dair örnekler nakledilmektedir. Neseb davalarında ancak zevciyet, ebeveynlik ve velayet gibi itirafla sabit olan ilişkilerde davanın kabul edildiği belirtilmektedir. Bu pasajın başında verilen örnekler iki metinde de aynıdır fakat Nişancızâde'nin *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de yer verilen Farsça ibareleri tercüme ederek verdiği, anlamı etkilemeyen bazı kelimelerin de *Nûru'l-'ayn*'da düştüğü görülmektedir.⁶⁰⁴

2.2.2.2. Lafız Tercihleri

2.2.2.2.1. Hükme Etki Eden Lafız Tercihleri

- 1. Fasıl: Ölümle ilgili meseleler başlığının son pasajında *Nûru'l-'ayn*'da *el-Asl* kaynak gösterilerek aktarılan bir yerin *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de *el-Fetâvâ's-suğrâ* ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu alıntı mudaribin ölmesi durumunda eşya olarak

⁶⁰¹ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 14a.

⁶⁰² *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 26b, 27b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 23a, 23b.

⁶⁰³ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 42b, 43a.

⁶⁰⁴ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 54b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 35b-36a.

bulunan mallarının velayetiyle ilgilidir.⁶⁰⁵ Şeyh Bedreddin, bu konuda velayetin vasiye ait olması ve vasi ve mal sahibi arasında paylaşılması şeklinde iki görüş olduğu ve paylaşımına dair görüşün daha doğru olduğunu belirten bir ziyadeye yer vermektedir.⁶⁰⁶ *Nûru'l-'ayn*'da iki görüşün ne olduğu ve dayanakları zikredilmemektedir fakat *Nûru'l-'ayn*'da yer alan pasaj incelendiğinde bir eksiklik olduğu anlaşılmaktadır. İki metin karşılaştırıldığında ikinci görüşün *Nûru'l-'ayn* metnine alınmadığı fakat dayanak olarak metinde yer verilen ibarenin ikinci görüşün dayanağı olduğu görülmektedir. Bu durum *Nûru'l-'ayn*'ın nüshalarında ortaktır ve mana itibariyle metin anlaşılabilir duruma düştüğü için Nişancızâde'nin metni eksik aldığını düşündürmektedir.

- 3. Fası: *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de *el-Asl*'dan nakledilen “zilyet olmayan hakkındaki gasp davası kabul edilir fakat milkle ilgili davalarda kabul edilmez” şeklindeki ifadenin *Nûru'l-'ayn* nüshalarında Ebu Bekir Hâherzâde'den naklen “zilyet olmayan hakkındaki gasp davası kabul edilir, çünkü milk davasıdır” şeklinde yer aldığı görülmektedir. Nişancızâde'nin devamında *Mecma 'u'l-fetâvâ*'dan naklettiği talil açıklaması ise şu şekildedir: “Milk konusunda hasım olmak zilyetlikle mümkündür, gasp davalarında ise fiile bakılır.” Nişancızâde'nin açıklamasının doğru olması çünkü (لانه) ibaresinin değiştirilmesiyle mümkündür. Burada müellifin لانه ibaresini sehven لانه yazdığı anlaşılmaktadır.⁶⁰⁷

- 5. Fası: “Müsehhar üzerine hüküm vermek caiz değildir.” şeklindeki bir alıntının *Nûru'l-'ayn*'da “caizdir” olarak aktarıldığı görülmektedir.⁶⁰⁸ Müsehhar tayininin genel olarak caiz görülmediği farklı metinlere bakarak anlaşılmaktadır.⁶⁰⁹ Bu durum Nişancızâde'nin metni aktarırken eksik aktardığına işaret ediyor olmalıdır.

- Gaibe borç ispatı için kullanılan hile açıklanırken *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de “بیرهن” şeklinde geçen kelimenin *Nûru'l-'ayn*'da “بیراء” şeklinde geçtiği görülmüştür.⁶¹⁰ Bu pasaja göre bütün varlığına kefil olunan bir gaibin kefil olan kişi, bu gaip kişiye ispat edilen borcu kabul etmez fakat kefalet ilişkisini kabul ederse davacı da kefil temize

⁶⁰⁵ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 16b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 17a-17b.

⁶⁰⁶ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 16b.

⁶⁰⁷ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 24a.

⁶⁰⁸ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 34a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 26a.

⁶⁰⁹ Zeynüddin İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik Şerhu Kenzi'd-dekâik*, haz. Zekeriyya Umeyrât ve Teslimüddin el-Hindî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2013, VII, 33; “Ğaybet”, *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, 1. baskı, Kuveyt: Vizâratü'l-evkâf ve'ş-şuûni'l-İslâmiyye, 1994, XXXI, 329.

⁶¹⁰ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 40b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 28b.

çıkarsa davacı mutlak kefalet ilişkisinden dolayı gaip ile hasım olmuş olur. Kefilin temize çıkarılması ibarenin Nişancızâde'nin kullandığı şekliyle kullanılması halinde mümkündür. Şeyh Bedreddin'in kullandığı ibare ise kefile delil getirilmesi demek olacaktır, bu ise doğru gözükmemektedir. Nitekim meseleye yer veren eserlerde de ibranın tercih edildiği görülmektedir.⁶¹¹

- 6. Fasıl: Şeyh Bedreddin'in Kâdı Zahîrû'd-dîn'e, Nişancızâde'nin Raşîdü'd-dîn'e nispet ettiği bir pasaj renk ve özelliklerde ihtilafa dairdir. Bu pasajın konusu davada zikri gerekli olmayan şeylerde ihtilaf ve yanlışın davayı etkilemeyeceğidir.

Denildi ki hayvanda renk ve özelliklerin zikri şarttır. Öyle ki birisi bir eşek iddia edip dava sürecinde özelliklerini belirtse ve davalının getirdiği eşeğin dava konusu eşek olduğuna davacı ve şahitleri şahitlik etse fakat baktıklarında bazı özelliklerinin zikredilenlerden farklı olduğu görülse, şahitlerin kulağı yarık şeklinde zikretmelerine rağmen kulağının yarık olmaması gibi, davacının lehine karar verilmesini engellemez ve şahitlerin şهادetlerini bozmaz denmiştir.

Nişancızâde ve *Nûru'l-'ayn* müstensihlerinin bu pasajın giriş cümlesindeki olumsuzluk ekini unuttukları metnin gidişatı ve *Câmi'u'l-fusûleyn*'e bakıldığında anlaşılmaktadır.⁶¹²

- Vefat etmiş birine borç isnat edilmesi ve mirasçılara bıraktığı maldan istenmesi ancak davacının mirasın içeriğini beyan etmesiyle kabul edilir. Bununla birlikte borç ve mirasın zilyetliği sabit olursa dava olmaksızın kâdı mirasçılara borcu ödemeyi emreder. Şeyh Bedreddin miras beyan edilmese bile borcu karşılayan bir mal söz konusu ise davanın dinleneceğini aktarmaktadır. İbarenin devamına bakıldığında Şeyh Bedreddin'in de davanın dinlenmeyeceğini naklettiği fakat olumsuzluk ekinin metinden düştüğü anlaşılmaktadır.⁶¹³

- Nişancızâde'nin aktardığına göre İmam Muhammed'in maraz-ı mevte hastanın varisine yaptığı satışın vasiyet hükmünde ve geçersiz olduğu, böyle bir satışın ancak diğer mirasçılardan icazetiyle geçerli olacağı ve taşıdığı şüphe sebebiyle bunun mümkün olmadığı görüşüne dayanılarak maraz-ı mevte satış ihtimalinden dolayı dava kabul

⁶¹¹ Alâeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Khalil Tarabulusî, *Kitâbü Muînü'l-Hükkâm fî mâ yeteraddadü beyne'l-hasmeyn mine'l-ahkâm*, Kahire: el-Matbaatü'l-Maimanyah, 1892, s. 70; Yenişehirli Abdullah, *Behcetü'l-fetâvâ mea'n-nukûl*, İstanbul: Dâru't-tibâati'l-Âmire, 1849, 315.

⁶¹² *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 30b; *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 44b.

⁶¹³ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 50a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 33a.

edilmemektedir.⁶¹⁴ *Câmi‘u‘l-fusûleyn*’de bu görüş Ebu Hanife’ye nispet edilmektedir, varise satışın vasiyetteki gibi geçerli olmayacağını söyleyen Ebu Hanife’ye göre bu satış ancak diğer varislerin icazetiyle geçerli olabilecektir. Farklı kaynakların Şeyh Bedreddin’in metnini doğrulaması sebebiyle *Nûru‘l-‘ayn* metninin düzeltilmesi için düştüğü anlaşılan “لم” olumsuzluk ekinin getirilmesi ve Muhammed yerine Ebu Hanife yazılması gerekmektedir.⁶¹⁵ Bu değişiklik cümlenin devamının anlaşılır olmasını da sağlamaktadır. Şeyh Bedreddin’in ise sahih olur ve olmaz şeklindeki iki görüşü yazarken ikisini de olumlu olarak yazdığı anlaşılmaktadır, onun metnine de bir ekleme yapılması gerekmektedir.⁶¹⁶

2.2.2.2.2. Hükme Etki Etmeyen Lafız Tercihleri

-1. Fasıl: Kâdının hüküm vermesine etkisi sebebiyle dârülislam ve dârülharp kavramları açıklanırken *Câmi‘u‘l-fusûleyn*’de "bize göre" şeklinde başlayan cümleler "Şafiilerin aksine" notuyla bitmektedir. Nişancızâde’nin *Câmi‘u‘l-fusûleyn* metni üzerindeki tasarruflarından biri Şafiilere yapılan bu atıfları metinden çıkarmasıdır. “bizim ahkamımız”, “bize göre” gibi ifadeleri metinde koruması ise mezhebe bağlılığın bir vurgusu olarak anlaşılmaya müsaittir. Bu durum Şafii bakış açısını içermeyen salt Hanefi bir metin oluşturma gayesiyle ortaya çıkabileceği gibi korunan ifadeleri yeterli görüp Şafiilerin tam karşısına konumlanmama niyetinden de kaynaklanabilir.⁶¹⁷

- *Câmi‘u‘l-fusûleyn*’de ayıplı malın reddi konusunda yer alan “*ez-Zehîra*’da şöyledir: Ret varislerinin veya vasisinin hakkıdır. Bunlar yoksa bir rivayete göre müvekkili iade eder.” ifadesindeki son cümle *Nûru‘l-‘ayn*’da “Bunlar yoksa müvekkili varisine verir.” şeklindedir.⁶¹⁸

- Nişancızâde’nin metninde “Bir mahfilde kadının “bu benim kocam” demesi ve adamın “bu benim karım” demesi sonucunda bu nikahın nefazı hususunda ihtilaf edilmiştir. Olduğuna hükmedilirse vifâkî olur” şeklinde yer alan cümlenin *Câmi‘u‘l-*

⁶¹⁴ *Nûru‘l-‘ayn*, Topkapı, vr. 33a-33b.

⁶¹⁵ es-Serahsi, *el-Mebsût*, XIV, 150; Kâsânî, *Bedâi‘u‘s-sanâî*, V, 13.

⁶¹⁶ *Câmi‘u‘l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 50b.

⁶¹⁷ *Câmi‘u‘l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 10b; *Nûru‘l-‘ayn*, Topkapı, vr. 15a.

⁶¹⁸ *Nûru‘l-‘ayn*, Topkapı, vr. 17a; *Câmi‘u‘l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 16b.

fusûleyn'de in'ıkad kelimesi ile yer aldığı görülmektedir.⁶¹⁹ İn'ıkad akdin kuruluşunu, nefaz ise yürürlük kazanmasını ifade etmektedir. Cümlelerin devamında akdin hükümlerle bağlantılandırılması in'ıkadında şüphe olduğuna işaret ediyor olmalıdır, ancak hükümlerle nikahın varlığı kabul edilmiştir. Bu durumda in'ıkad kelimesinin daha uygun olduğu düşünülebilir. Aşir Efendi nüshasının da *Câmi'u'l-fusûleyn* ile uyumlu olduğu tespit edilmiştir.⁶²⁰

- 3. Fasil: Nişancızâde *Fetâvâ Raşîdü'd-dîn*'den *Câmi'u'l-fusûleyn*'de aşağıdaki şekilde yer alan kısmı parantez içindeki ibareleri eklemeyen vermiştir. Bunun bilinçli bir tercih veya satır atlanmasına dayalı bir yanlışlık olması muhtemeldir.⁶²¹

Teslim alınmamış bir malın ücreti hakkındaki davada satılan malın huzura getirilmesi (satışın kâdı indinde sabit olması için) gereklidir, (çünkü mal teslim edilmedikçe satış bitmiş olmaz. Teslim alınmış malın ücretine dair davada ise malın huzura getirilmesi gerekmez,) çünkü bu aslında bir borç davasıdır.

- Nişancızâde'nin "...caiz olduğu düşünülür ve davalıya cebr söz konusu olmaz." (اذ يتصور جواز ولا يجري الجبر على الدافع) şeklinde yer verdiği ifade *Câmi'u'l-fusûleyn*'de "almanın caiz olacağı düşünülür ve emanet için davalıya cebr söz konusu olamaz." (اذ (يتصور جواز الأخذ ولا يجري الجبر للمودع على الدافع) şeklinde yer almaktadır.⁶²²

- *Câmi'u'l-fusûleyn*'de "Davadan Sonra Olanlar" (فيما يحدث بعد الدعوى) şeklinde verilen başlığı Nişancızâde "Davadan Önce Hükümden Sonra Olanlar" şeklinde değiştirmiş ve şu açıklamayı eklemiştir: "Kısaca davanın düşmesi için davalının dava konusu malı elinden çıkarmasıdır."⁶²³

- Delilden önce hasımlığın gerçekleşmemiş olduğu, davalının ikrar ettiği bir satış varsa hasımlığın düşmeyeceği açıklanırken kullanılan örnekte *Nûru'l-'ayn*'de ne olduğu belirtilmeyen malın *Câmi'u'l-fusûleyn*'de eşek olarak zikredildiği görülmektedir.⁶²⁴

- 4. Fasil: *ez-Zehîra*'dan yapılan alıntıda *Câmi'u'l-fusûleyn*'de "حظه" şeklindeki ibare *Nûru'l-'ayn*'de "نصيبه" şeklinde verilmiştir.⁶²⁵

⁶¹⁹ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 19b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 19b.

⁶²⁰ *Nûru'l-'ayn*, Aşirefendi, vr. 7a.

⁶²¹ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 28a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 23b.

⁶²² *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 26b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 22b.

⁶²³ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 28b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 24a.

⁶²⁴ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 29b-30a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 24a-24b.

⁶²⁵ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 31b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 24b.

- Mirasla üç kardeşe kalan bir malın kardeşlerden birinin elinde bulunması durumunda bu mal hakkında iddiada bulunan kişi delilini sunarak babalarından kendi mülkiyetine geçtiğine dair iddiasını ispat ederse bu, gaip kardeşler için de bağlayıcı olur fakat gaip kardeşler miras olduğunu kabul etmez ve satış gibi bir sebep sunarlarsa üçte ikisi onlara kalır, hüküm kalan parçaya uygulanır şeklinde özetlenebilecek mesele *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de “üçte ikisi” ibaresi olmadan verilmektedir.⁶²⁶

- 5. Fasıl: Bu bölümdeki lafız farklılıklarının nispeten çok olması bölümün diğer bölümlere göre hacimli olmasından kaynaklanan istatikselsel bir sonuç olabilir. Bunlardan bir kısmı aşağıda tablo şeklinde sunulacaktır. Şeyh Bedreddin gaip hakkında yargılamanın mümkün olması için bu davanın mahkemede mevcut olan kişilerin hakkına sebep veya şart olması gerektiğini söyleyen meşayih bulunduğunu söyledikten sonra Pezdevî ve Kâdihan'a işaret etmektedir. Nişancızâde örnek isimlere yer vermemiştir.⁶²⁷

-Nişancızâde sahibü'z-Zehîra ve Raşîdü'd-dîn'in bir kadının mehrine kefil olmuş birisinin kadının kocası gaip durumda iken kadının talak iddia etmesi ve mehrini istemesi durumunda talakı reddine dair açıklamalarını aktarırken “في مسألة فاش” şeklinde bir ekleme yapmıştır.⁶²⁸ Bu ek, birçok görüşe atıf yapılan pasaj içerisinde anlamayı kolaylaştırıcıdır.

Câmi'u'l-Fusûleyn	Nûru'l-'ayn
Ebu Yusuf'un sözünü esas alacak olursa (ولو خص)	Ebu Yusuf'un sözü esas alınır (وان خص) ⁶²⁹
Sonra dedi ki “...kabzedilmez”	Sonra ...kabzedilmez ⁶³⁰
Gaip ve Mefkudun Mallarında Tasarruf	Gaibin Malında Tasarruf ⁶³¹
Vasiyet nüshası	Sakk ⁶³²

⁶²⁶ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 33a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 25b.

⁶²⁷ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 34b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 26b.

⁶²⁸ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 38a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 27a.

⁶²⁹ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 34b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 26b.

⁶³⁰ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 39b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 28a.

⁶³¹ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 41b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 29a.

⁶³² *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 43a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 29b.

Def'an	Vakfen ⁶³³
Mutlakan	Muallakan ⁶³⁴

-6. fasıl: Nişancızâde aşağıda bazı örneklerine yer verdiğimiz şekilde *Câmi' u' l-fusûleyn*'de yer alan bazı nakilleri parantez içine alınan kısımlar olmaksızın aktarmaktadır:

“Eğer zikrettiği elenmiş Buhara dinarı [yani serv kerde (يعني سروكرده)] ise kalitesini zikretmeye gerek yoktur.”⁶³⁵

“*el-Muhtasar*'da şöyle denmiştir: Başkasının evini satın müşteriye teslim eden kişiye malik dava açar ve evin (satıcıdan) alınmasını isterse davası kabul edilmez, çünkü ev satıcının elinde değildir.”⁶³⁶

“Kâdihan'da şöyle geçmektedir: buğday satsa ve onun (bir mekânda) bir çeşit buğdayı olsa fakat satışı bu buğdaya izafe etmese bilakis -sana şu kadar buğday sattım-dese satış caiz olur...”⁶³⁷

- Kâdihan'dan nakledilen uzun pasaj ağaçların kısa sürede yok olması veya sonradan ihdas edilmesi mümkün ise şehadetle gerçeğin uyuşmasının aranmayacağını belirtmektedir. İhdasla ilgili son ibare “ولو امكن حدوثها بعد الدعوى صح الدعوى” *Câmi' u' l-fusûleyn*'de mevcut değildir.⁶³⁸ Aynı alıntının devamında *Câmi' u' l-fusûleyn*'de “وكذا لو قال يبذر فيه” şeklinde geçen ibaredeki “قال” lafzı düşmüştür.

- Altıncı fasıldaki bazı kelime farklılıkları ise aşağıdaki gibidir:

Câmi' u' l-Fusûleyn	Nûru' l- 'ayn
----------------------------	----------------------

⁶³³ *Câmi' u' l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 43a; *Nûru' l- 'ayn*, Topkapı, vr. 29b. İade edilmek istenen bir malın kâdi tarafından alınarak bir adl'in eline teslim edilmesi gaip adına bekletilmesi (vakfen) veya gaibe iadesinin amaçlanması (def'an) sebebiyledir.

⁶³⁴ *Câmi' u' l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 41a; *Nûru' l- 'ayn*, Topkapı, vr. 28b. İki ibare de “ayrılığın vuku bulması” şartı ile kayıtlanmıştır. Şart sebebiyle Nişancızâde'nin bu ibareyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. *el-Mühimmâtü' l-müfti fi' l-furû' i' l-Hanefiyye* adlı eserde yer alan dipnotun bu konuda *Câmi' u' l-fusûleyn* nüshaları arasında fark olduğunu belirtmesi Nişancızâde'nin nüshasının farklı bir nüsha olduğunu da gösteriyor olmalıdır. Şemsüddin Ahmed b. Süleyman b. Kemalpaşazâde, *el-Mühimmâtü' l-Müfti fi' l-furû' i' l-Hanefiyye*, haz. Abdulaziz b. Abdullah b. Abdulaziz el-Ammâr, Riyad: el-'Ubeykân li'n-neşr, 2019, I, 300.

⁶³⁵ *Câmi' u' l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 47a; *Nûru' l- 'ayn*, Topkapı, vr. 32a.

⁶³⁶ *Câmi' u' l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 50b; *Nûru' l- 'ayn*, Topkapı, vr. 33b.

⁶³⁷ *Câmi' u' l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 46a; *Nûru' l- 'ayn*, Topkapı, vr. 32a.

⁶³⁸ *Nûru' l- 'ayn*, Topkapı, vr. 31a; *Câmi' u' l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 45a.

Çünkü o... (لأنه)	...sebebiyle...(إذ) ⁶³⁹
Vezin olarak belirtilmesi caizdir. (يجوز بيانه وزنا)	Tarifi ve fazlalığının zikri caizdir. (يجوز بيانه وزيادته) ⁶⁴⁰
Alışveriş yoluyla alınan buğday için dava... (برا بشاء)	Selemlerle değil alışveriş yoluyla alınan buğday için dava... (برا بشاء لا) (بسلم) ⁶⁴¹
Dolu (وبخته)	Yanmış (بيخته) ⁶⁴²
İcazetle (بالاجازة)	Bir icazetle (باجازة) ⁶⁴³
Genişliği (عرضه)	Derinliği (عمقه) ⁶⁴⁴
İkrara Dayalı Mal ve Ayn Davaları	İkrara Dayalı Davalar ⁶⁴⁵
Bir ev iddia etti.	Bir miras iddia etti. ⁶⁴⁶
O (هو)	Bu (هذا) ⁶⁴⁷

İlk altı fasılda tespit edilen lafız farklılıkları genellikle işaret edilen hükmü etkilememektedir. Nişancızâde'nin metninden düşen bazı lafızların varlığı halinde konunun anlaşılmasını kolaylaştıracak lafızlar olduğu ve bu durumun anlamayı zorlaştırdığı görülmektedir. Bazı düşmeler ise istinsah hatası olarak değerlendirilmelidir.

⁶³⁹ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 43a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 30a.

⁶⁴⁰ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 45b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 31b.

⁶⁴¹ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 46a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 31b-32a.

⁶⁴² *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 47a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 32a.

⁶⁴³ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 50b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 33b.

⁶⁴⁴ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 51b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 34a.

⁶⁴⁵ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 52b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 34a.

⁶⁴⁶ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 54a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 35b.

⁶⁴⁷ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 54a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 35b.

Gerek metinden çıkarılan Farsça pasajlar gerekse kısa cümleler şeklindeki Farsça ibarelerin tercümesi ise müellifin dil tercihini ortaya koymaktadır.

2.2.2.3. Nakil Tercihleri

2.2.2.3.1. Şeyh Bedreddin'in veya Nişancızâde'nin Kaynak Belirtmeden Yaptığı Nakiller

- 1. Fasıl: *Nûru'l-'ayn*'da "Yargı görevinin isyan ederek başa gelmiş birisi tarafından tevdi edilmesi adil birisinden alınması gibi caizdir. Nitekim sahabe de Ali haklı olmasına rağmen Muaviye'den görev almıştır." şeklinde *Fusûlu'l-'Imâdi*'den aktarılan kısmın *Câmi'u'l-fusûleyn*'de sahabenin Yezit döneminde görev alması, tabîinin Haccac tarafından görevlendirilmesi de zikredilerek rumuzsuz bir şekilde verildiği görülmektedir.⁶⁴⁸ *Fusûlu'l-'Imâdi*'den yapılan nakillerde rumuz belirtmemek Şeyh Bedreddin'in genel tavrıdır. Bu durum *Câmi'u'l-fusûleyn*'in aslen bu iki esere dayanmasından kaynaklanıyor olmalıdır.

- Şeyh Bedreddin'in kaynak belirtmeden yer verdiği diğer ulemaya danışma hususu *Nûru'l-'ayn*'da *Vecîzü'l-muhtasar*'a atfedilmiştir.⁶⁴⁹

- Kâdının adilliği ve fışktan uzak olması meselesi iki eserde de yer almakta, *Câmi'u'l-fusûleyn*'de ilgili paragraflar kaynak belirtmeden aktarılmaktadır. Şeyh Bedreddin'in bu kısmı fusullerden aktardığını düşünerek yapılan kontrolde *Fusûlu'l-Üstrüşeni*'den naklettiği anlaşılmıştır.⁶⁵⁰ Nişancızâde'nin bu kısmı *Nevâdiru İbn Hişâm* olarak kaynak belirtmesi de el-Üstrüşeni'nin *Fusûl*'ündeki *Nevâdir* atfından kaynaklanıyor olmalıdır.⁶⁵¹

- Çeşitli meseleler başlığı altında kâdının hatasından sorumlu olmayacağı, kasıtlı hareketinden sorumlu olacağı meselesi *Câmi'u'l-fusûleyn*'de rumuzsuz verilirken Nişancızâde *el-İzâh*'a atıfla vermektedir.⁶⁵²

⁶⁴⁸ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 12a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 15b.

⁶⁴⁹ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 12a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 15b.

⁶⁵⁰ *Fusûlu'l-Üstrüşeni*, Nuruosmaniye, vr. 2a-2b; *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 12a.

⁶⁵¹ *Fusûlu'l-Üstrüşeni*, Nuruosmaniye, vr. 2b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 15a.

⁶⁵² *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 17b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 18b.

- 4. Fasıl: *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de zikredilen görüşün Ebû Bekir er-Râzî'ye ait olduğunu belirten bir ibare *Nûru'l-'ayn*'da mevcut değildir.⁶⁵³

2.2.2.3.2. *Câmi 'u'l-fusûleyn* ve *Nûru'l-'ayn*'da İçeriği ve İfadesi Aynı Kaynağı Farklı Pasajlar

-1. Fasıl: Kendisine hükmü sorulan bir meselede müftünün nasıl davranması gerektiği *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de Kâdıhan'dan, *Nûru'l-'ayn*'da *Hızâne*'den aktarılmaktadır.⁶⁵⁴

- Kâdının mukallit olması durumu Şeyh Bedreddin tarafından Kâdıhan'dan, Nişancızâde tarafından *el-Îzâh*'tan aktarılmaktadır.⁶⁵⁵

- Kâdının azlini gerektiren durumlar ve azlinin kâdıya yardımcı olanlara etkisini anlatan pasaj *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de *el-Hisâl*'den alınmış görünmekte, Nişancızâde ise *Hulâsatü'l-fetâvâ*'dan başka bir kaynağa işaret etmemektedir.⁶⁵⁶

- Şeyh Bedreddin tarafından *Edebü'l-Kâdı* rumuzu ile verilen son cümle de dahil Nişancızâde'nin *el-Hulâsa*'dan aktardığını belirttiği vekilin azliyle ilgili pasajlar konu bütünlüğü olan fakat *Câmi 'u'l-fusûleyn*'deki eser rumuzlarıyla uyuşmayan bir görünüm arz etmektedir.⁶⁵⁷ Şeyh Bedreddin'in genellikle fusullerden alıntı yaparken kaynak belirtmediği tespit edildiğinden fusullere dönülmüş ve alıntının buradan olduğu görülmüştür.⁶⁵⁸ Fakat fusullerde de bu bilgiler bir eser veya şahsa nispet edilmemektedir.

- Hangi durumlarda müvekkilin azil anında mevcut olması gerektiği anlatılırken *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de *Fetâvâ Kâdı Zahîr*, *Nûru'l-'ayn*'da *Letâifü'l-işârât*'a işaret edilmektedir.⁶⁵⁹

- 2. Fasıl: Kabul edilebilir ihtilafın o konuda fetva verme içtihadına sahip fukaha arasında veya harama taalluk etmeyen hususlarda olması gerektiği vurgulanmakta, İbn Abbas'ın para faizi hususunda görüşünün kabul edilmemesi bunun en açık örneklerinden biri olarak sunulmaktadır.⁶⁶⁰ İhtilafı ilgili bu pasaj *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de *en-Nevâzil* ve

⁶⁵³ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 31b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 24b.

⁶⁵⁴ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 15a; *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 11a-11b.

⁶⁵⁵ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 11b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 15b.

⁶⁵⁶ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 16b-17a; *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 15a-15b.

⁶⁵⁷ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 15b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 17a.

⁶⁵⁸ *Fusûlu'l-Üstrûşenî*, Nuruosmaniye, vr. 5b-6b; *Fusûlu'l-İmâdî*, Müftülük, vr. 8b.

⁶⁵⁹ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 16a-16b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 17a.

⁶⁶⁰ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 18b.

el-Muhîtu'l-Burhânî'den aktarılırken *Nûru'l-'ayn*'da *en-Nevâzil* ve ظ rumuzuyla verilmektedir. Rumuz listesinde Kâdı Zahîrî'd-dîn'i simgeleyen ظه rumuzundan başka alaka kurulabilecek bir rumuz yoktur. Şu hâlde ya iki eser arasında kaynak farklılığı vardır veya *el-Muhîtu* rumuzuna yanlışlıkla nokta konulması söz konusudur. Metin *el-Muhîtu*'te yer almaktadır fakat Kâdı Zahîrî'nin eseriyle ilgili bir sonuca ulaşamadık.⁶⁶¹ Nişancızâde'nin *el-Muhîtu* ve Kâdı Zahîrî arasındaki rumuz ihtilafını devam ettirici bir başka alıntısı ihtilafta dikkate alınanın kail değil, delil olduğuna dairdir.⁶⁶²

- İmam Muhammed'in içtihatı dikkate alınacak ihtilafa dair açıklaması *Nûru'l-'ayn*'da *Nevâdiru İbn Hişâm*'dan aktarılmaktadır. Buna göre, ihtilaf, ihtilafın var olmasıyla açığa çıkar. İmam Muhammed'in bazı yerlerde ihtilafı delillerin benzeşmesine bağladığı da belirtilmektedir.⁶⁶³ Bu açıklamanın *Câmi'u'l-fusûleyn*'de *el-Muhîtu*'ten nakledildiği görülmektedir.⁶⁶⁴

- Mezhebine aykırı hüküm veren kâdının hükmünün nafiz olacağı Ebu Hanife'den rivayet edilmektedir. Bu ihtilaf *Câmi'u'l-fusûleyn*'de *Vecîzü'l-muhtasar* ve sahibü'l-Muhîtu'e nispet edilirken *Nûru'l-'ayn*'da Ebu Cafer ve خط rumuzu kaynak gösterilmektedir.⁶⁶⁵ Bu rumuz Nişancızâde'nin rumuz listesinde olmadığı ve pasajı *el-Muhîtu*'te Ebu Ali en-Nesefî'ye nispetle bulduğumuz için bir yanlışlık olduğu akla gelmektedir.⁶⁶⁶

- *Nûru'l-'ayn*'da *et-Tuhfe*'den yapılan alıntı *Câmi'u'l-fusûleyn*'de تج olarak rumuzlanmıştır, fakat rumuz listesinde böyle bir rumuz bulunmadığı için yanlışlıkla nokta koyularak cim harfine dönüştüğünü düşünüyoruz.⁶⁶⁷

- Eser rumuzlarıyla ilgili farklılıklara bakıldığında *Câmi'u'l-fusûleyn*'in فح rumuzu yerine فتح, فح yerine طبد, فح yerine ص, ص yerine ص, ص yerine جف, جف yerine ص, ص yerine شج, ح yerine شط, ح yerine شط, ح yerine فتح, فتح ve طبد rumuz listelerinde yer almadığı için detaylarına bakmak mümkün değildir. س kullanılan yer daha önce *el-Hulâsa*'dan yapılan bir alıntıyla içerik olarak aynıdır, burada Nişancızâde'nin farklı rumuz kullanması

⁶⁶¹ Ebu'l-Meâlî Burhanüddin Mahmud b. Ahmed, *el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerim Sami el-Cündî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2004, VIII, 71.

⁶⁶² *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 18a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 19a.

⁶⁶³ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 19b-19a.

⁶⁶⁴ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 18a; Ebu'l-Meâlî, *el-Muhîtu'l-burhânî*, VIII, 71.

⁶⁶⁵ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 18b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 19a.

⁶⁶⁶ Ebu'l-Meâlî, *el-Muhîtu'l-burhânî*, VIII, 79.

⁶⁶⁷ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 19b; *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 19a-19b.

⁶⁶⁸ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 19b-20a; *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 21a-21b.

yanlışlıkla olmalıdır. شج rumuzunun ise *Şerhu'l-câmi'* olarak verildiği ve müellif belirtilmeden mutlak olarak kullanıldığı görülmektedir. *el-Îzâh*'ın müellifi el-Kirmânî'ye ait *el-Câmi'* şerhi olduğu bilinmektedir.⁶⁶⁹ Sözü geçen ibarenin el-Kâfiyeci tarafından bazı *Cami'* şerhlerine atıfla kullanılması ve Nişancızâde'nin kullandığı rumuz eserlerimiz bağlamında kastedilenin el-Kirmânî'nin şerhi olduğunu söylememizi mümkün kılmaktadır.⁶⁷⁰

- 3. Fasil: Bir şeyi ödünç alan kişi mülkiyet iddiasında bulunmadıkça satın alanla hasım durumuna gelmez. Bununla ilgili pasajın iki eserde ortak olduğu fakat *Câmi'u'l-fusûleyn*'de aynı anlamda başka alıntılarının da bulunduğu ve iki eserin kullandıkları rumuzların farklılaştığı görülmektedir. Şeyh Bedreddin'in bir kısmını *el-Câmi'u'l-kebîr* ve şerhlerine atıfla aktardığı metin *Nûru'l-'ayn*'de *Muhallefâtü Ebi'l-Leys*'ten aktarılmıştır.⁶⁷¹ *Fusûlu'l-'Imâdî*'de de benzer bir ibarenin *el-Câmi'u'l-kebîr*'e atıfla verildiği görülmektedir.⁶⁷² Bu örnek bu fasılda yer alan tek kaynak farklılığıdır.

- 4. Fasil: Şeyh Bedreddin'in *Fetâvâ Raşîdü'd-dîn*'e atıfla yer verdiği iki ortaklı bir eve ait davada iddia ve delil arasındaki farklılıkların hisseleri ve davayı nasıl etkilediğine dair bir nakil Nişancızâde tarafından *Fusûlu'l-'Imâdî*'ye nispet edilmektedir. Meselenin *Fusûlu'l-'Imâdî*'de *Fetâvâ Raşîdü'd-dîn*'den nakledilmesi Şeyh Bedreddin ve Nişancızâde'nin kaynak kullanımı farkının sebebini düşündürmektedir. Bu durum, Şeyh Bedreddin'in *Fusûlu'l-'Imâdî*'de gördüğünü naklediyor olması ve *Fusûlu'l-'Imâdî*'den naklettiğini açık olarak belirtmemesinden kaynaklı olabilir. İbareleri aynen nakletmemesi bunu kesin olarak tespit etmeyi zor kılmaktadır. Diğer bir ihtimal ise Şeyh Bedreddin'in *Fetâvâ Raşîdü'd-dîn*'e dönmüş olmasıdır, bunu teyit edecek bir bilgi de mevcut değildir.⁶⁷³

- 5. Fasil: Şeyh Bedreddin'in *el-Muhîr*'ten, Nişancızâde'nin ise Kâdı Zahîrû'd-dîn'den naklettiği bir pasaj gaibin lehinde de aleyhinde de hüküm vermek için mecliste onu temsil eden birisi olması gerektiğine dairdir. Bu gaibin tevkiline dayanan kasti bir

⁶⁶⁹ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Rükneddin el-Kirmânî" *TDVİA*, XXVI, 65.

⁶⁷⁰ Muhyiddin Muhammed b. Süleyman, *Seyfü'l-kuzât ala'l-buğât*, thk. İlyas Kaplan, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2005, s. 57-58. Benzer bir örnek için bkz. *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 40b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 28b.

⁶⁷¹ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 24b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 21b.

⁶⁷² *Fusûlu'l-'Imâdî*, Müftülük, vr. 15a.

⁶⁷³ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 30a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 24b; *Fusûlu'l-'Imâdî*, Müftülük, vr. 20b.

temsil olabileceği gibi şart veya sebebiyet ilişkisinden dolayı hükmi bir temsil de olabilir. Bu pasajın *el-Muhî'te* mevcut⁶⁷⁴ olduğunun görülmesi rumuz olarak ta (ط) ve za(ظ) harflerinin kullanıldığı bu eserler için rumuzların yazılması sırasında nokta eksikliğinin sebep olduğu bir yanlışlık ihtimalini düşündürmektedir.⁶⁷⁵

- *Cami 'u'l-fusûleyn*'de “ve fi mefkûdi Hâherzâde”ye şeklinde nispet edilen görüş *Nûru'l- 'ayn*'da *Hulâsatü'l-fetâvâ*'dan aktarılmaktadır.⁶⁷⁶

- *Cami 'u'l-fusûleyn*'de Kâdhan'a nispet edilmiş bir alıntı *Nûru'l- 'ayn*'da *el-Câmi*'ye nispet edilmektedir.⁶⁷⁷

- Nişancızâde'nin *el-'Udde fi'l-fetâvâ*'ya nispet ettiği bir pasaj *Cami 'u'l-fusûleyn*'de صد rumuzuyla verilmektedir.⁶⁷⁸ Bu rumuzun *Cami 'u'l-fusûleyn*'de açılımı mevcut değildir. Sahibü'z-Zehîra'ya ait rumuz kastedilip noktası unutulmuş olabilir, bununla birlikte ibarenin devamında kullanılan “ve ğayruhu” eki ile farklı eser ve kişilere atıf yapılmasından dolayı önemli bir farklılık değildir.

- *Nûru'l- 'ayn*'da bütün bir pasaj *ez-Zehîra*'dan aktarılırken *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de bu pasajın yarısının el-Halvânî'ye nispet edildiği görülmektedir.⁶⁷⁹ el-Halvânî'ye ait rumuzdan önce yer alan “kâle” lafzı da *Nûru'l- 'ayn*'da mevcut değildir. Bu durum Nişancızâde'nin metni *ez-Zehîra* aracılığıyla elde etmesine işaret edebilir.

- *Câmi 'u'l-fusûleyn*'in bir yerinde bazı kitaplar rumuzunun kullanıldığı, Nişancızâde'nin bu yeri el-Kirmânî'ye nispet ettiği görülmektedir.⁶⁸⁰

- Nişancızâde'nin *el-Vâkıât* ve *el-Kunye*'ye nispet ettiği pasaj *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de *el-Kunye*'ye nispet edilmektedir. *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de bir önceki pasajın *el-Vâkıât*'a nispet edilmesi *Nûru'l- 'ayn* hazırlanırken yanlışlıkla atlanan satırlar olabileceğini düşündürmektedir.⁶⁸¹

⁶⁷⁴ Ebu'l-Meâlî, *el-Muhîtu'l-burhânî*, III, 149. İbareyi *el-Muhî'te* atıfla veren eserler için bkz. Alâeddin Ebu'l-Hasan, *Kitâbü Muînü'l-hukkâm*, s.69; *Fetawi* (Sammung von den Fetwa's), Muhammed b. Ahmed el-Kedûsî, 1822, s. 410,

<https://books.google.com/books?id=MbdUAAAACAAJ&printsec=frontcover&dq=fetawi&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwiiyZHVqMjIAhUPeawKHdnaD7sQ6AEIKDAA#v=onepage&q=fetawi&f=false>.

⁶⁷⁵ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 36b, *Nûru'l- 'ayn*, Topkapı, vr. 26b. Benzer bir örnek için bkz. *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 50a; *Nûru'l- 'ayn*, Topkapı, vr. 33a.

⁶⁷⁶ *Nûru'l- 'ayn*, Topkapı, vr. 26a; *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 33b.

⁶⁷⁷ *Nûru'l- 'ayn*, Topkapı, vr. 26a; *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 33b.

⁶⁷⁸ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 36a, *Nûru'l- 'ayn*, Topkapı, vr. 26b.

⁶⁷⁹ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 41a; *Nûru'l- 'ayn*, Topkapı, vr. 28b.

⁶⁸⁰ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 42a; *Nûru'l- 'ayn*, Topkapı, vr. 29a.

⁶⁸¹ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 42a; *Nûru'l- 'ayn*, Topkapı, vr. 29b.

- *Nûru'l-'ayn*'da şin ha (شخ), *Câmi'u'l-fusûleyn*'de şin cim rumuzu kullanılan yer bir müellifi belirtiyor olmalıdır. Sonrasında "...Şerhu Siyeri'l-Kebîr'de..." ifadesi aktarılmaktadır. *Câmi'u'l-fusûleyn*'in rumuz listesinde de noktanın eksik olduğu dikkate alındığında burada farklılığın nokta eksikliğinden kaynaklandığı ve kastedilenin İmam Serahsi olduğu söylenebilir.⁶⁸²

- Nişancızâde'nin nispetiyle el-Üstrûşenî'ye ait olduğunu anladığımız bir alıntı *Câmi'u'l-fusûleyn*'de Raşîdü'd-dîn'e nispet edilmiş gibi durmaktadır.⁶⁸³ el-Üstrûşenî'nin *el-Fusûl*'ünde bu pasajdan önce Raşîdü'd-dîn'den bir alıntı olması böyle bir karışıklık doğmasına sebep olmuş olabilir. *el-Fusûl*'deki "Derim ki" ibaresinin el-Üstrûşenî'ye işareti de bunu destekliyor olmalıdır.⁶⁸⁴

- 6. Fasıl: Helak sonucu doğan hakkın kıymetle ilgili olduğu, dişilik-erkeklığe bakılmasının gerekmediğine dair bir nakli Şeyh Bedreddin bazı ulema rumuzuyla vermekte, Nişancızâde *el-Fetâvâ's-suğrâ*'ya atfetmektedir.⁶⁸⁵ Bu rumuz farkı noktanın yanlış koyulmasına dayanabileceği gibi Nişancızâde'nin naklin yerini tespit etmiş olması da mümkün gözükmektedir.

- Hayvanın hangi özelliklerinin zikredilmesi gerektiği, zikredilmesi gerekmeyen özelliklerde yapılan hatanın davayı etkilemeyeceği görüşü Şeyh Bedreddin tarafından Kâdı Zahîrî'd-dîn'e nispetle aktarılmıştır. Nişancızâde ise *Fetâvâ Raşîdü'd-dîn*'i kaynak göstermektedir. Yapılan araştırmada naklin kaynağının *Fusûlu'l-İmâdî* olduğu görülmüş, esere dönüldüğünde burada başka bazı eserlerle birlikte *Fetâvâ Kâdı Zahîrî'd-dîn*'in zikredildiği, bu meselede *Fetâvâ Raşîdü'd-dîn*'le ilişkili bir alıntıya yer verilmediği tespit edilmiştir.⁶⁸⁶

- *Câmi'u'l-fusûleyn*'de *Fetâvâ Raşîdü'd-dîn*, *el-Muhît* ve *ez-Zehîra*'dan aktarılan, Nişancızâde'nin ise *el-Muhtasar*'a nispet ettiği bir pasaj fuzuli tarafından satılan ve müşteriye teslim edilen ev hakkında ilk sahibinin açtığı davayı ele almaktadır. *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*'de aynı meselenin farklı eserler zikredilerek ele alınması meselenin yaygın olduğuna işaret ediyorsa Nişancızâde'nin Şeyh Bedreddin'in başka eserlerden

⁶⁸² *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 42b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 29b.

⁶⁸³ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 43a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 30a.

⁶⁸⁴ *Fusûlu'l-Üstrûşenî*, Nuruosmaniye 1772, vr. 40a.

⁶⁸⁵ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 44a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 30b.

⁶⁸⁶ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 44b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 30b; *Fusûlu'l-İmâdî*, Müftülük, vr. 31b.

aktardığı ibareleri *el-Muhtasar*'da da gördüğü ve farkın bundan kaynaklandığı söylenebilir.⁶⁸⁷

- Şeyh Bedreddin'in *Furûku'l-câmi*' adlı esere atıfla verdiği bir pasajın Nişancızâde tarafından ح rumuzuna nispet edildiği görülmektedir. Bu rumuz Nişancızâde'nin rumuz listesinde yer almadığı için yazım sırasında noktanın yanlış yere konduğu düşünülebilir.⁶⁸⁸

- Babanın ve dedenin zikredilmesini gerektiren neseple ilgili durumlarda İmam Muhammed'den yapılan bir alıntıyı Şeyhülislam es-Serahsi'den bir nakil izlemektedir. Bu konudan sonra ise babadan miras kaldığı belirtilerek iddia edilen bir mal hakkında şahitlik edeceklerin babanın ölme esnasında malik olduğuna dair lafızlar zikretmeleri gerektiği açıklanmaktadır. *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de ikinci konunun *el-Câmi 'u'l-kebîr* ve *el-Akdiye* kaynak gösterilerek aktarıldığı görülmektedir. Nişancızâde'nin metninde ise Şeyh Bedreddin'in *el-Câmi*'ye nispet ettiği kısım bir önceki konuda es-Serahsi'den yapılan alıntının devamı gibi verilmektedir.⁶⁸⁹

2.2.2.3.3. *Câmi 'u'l-Fusûleyn* ve *Nûru'l-'ayn*'da Kaynağı ve İçeriği Aynı Olup İfadesi Farklı Olan Pasajlar

- 1. Fasıl: Kâdıılığın cebr olmadıkça kabul edilmemesi gerektiği Ebu Hanife'den de nakledilen Irak uleması tavrıdır. Nişancızâde, kâdıılığın kabul etmek için kaç kırbaç yemenin cebr olarak anlaşılacağına dair kısımları metinden çıkarmış, ulemanın cebr olmadan göreve başlamayı caiz görmesini sahabenin böyle davranmasıyla açıklayan bir açıklamaya yer vermiştir.⁶⁹⁰ Bu alıntının kaynağı olarak gözüken *Hulâsatü'l-fetâvâ*'ya dönüldüğünde sahabeyi örnek gösteren açıklamanın bu metinde de olduğu ve Şeyh Bedreddin'in bu açıklamayı çıkararak metinde tasarrufta bulunduğu anlaşılmıştır.⁶⁹¹

- 6. Fasıl: Nişancızâde'nin *Fetâvâ Raşîdü'd-dîn*'den aktarılan bir pasajdaki “la hamle ve lâ muûnete” ibaresinin “bir kerede meclise getirilemeyecek durumda olmak”

⁶⁸⁷ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 50b.

⁶⁸⁸ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 52a-52b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 34a.

⁶⁸⁹ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 54b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 35b.

⁶⁹⁰ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 11a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 15a.

⁶⁹¹ Tâhir b. Abdurraşîd el-Buhârî, *Hulâsatü'l-fetâvâ*, Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, Garrett Koleksiyonu, nr. 1002, vr. 214a. <http://pucl.princeton.edu/viewer.php?obj=2b88qf79t#page/2/mode/1up> (erişim 20.03.2019).

şeklindeki açıklamasına yer verdiği, “meclise getirilmesinin ancak ücret karşılığı taşınmasıyla mümkün olacağı” tefsirini metinden çıkardığı görülmektedir. Bu pasaj *Fusûlu’l-‘Imâdî* ve *Câmi‘u’l-fusûleyn*’de aynı ibarelerle aktarılmakta iken Nişancızâde’nin kendi ifadeleriyle aktardığı anlaşılmaktadır.⁶⁹²

- *Fusûlu’l-‘Imâdî*’den nakledilen davaların tasnifine dair giriş metnin devamındaki atıflar sebebiyle önemlidir. Buna göre davalar ya deyn ya ayn davalarıdır. Ayn ise ya akar ya menkuldür. Menkuller helak olmuş veya kaim olabilir. Dava ortamına getirilmesi mümkün mallarla ilgili dava ve şahitlikler ancak işaret edilen şey meclise getirildikten sonra dinlenir. Bu pasaj iki eserde farklı ibarelerle yer almaktadır.⁶⁹³

- *Câmi‘u’l-fusûleyn*’de Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *Nûru’l-‘ayn*’da Ahmed b. Ahmed olarak verilen örnek isimler arasındaki farklılık hükmü etkilememektedir.⁶⁹⁴ Çünkü buradaki amaç iddia edilen kişi ile işaret edilen kişinin farklı olduğunu belirtmektir, bu da metinlerin kendi içlerindeki tutarlılıkla sağlanmaktadır.

- *Nûru’l-‘ayn*’da “Filanca için ona kefil olduğunu ve onun da mecliste iken kabul ettiğini söyler... (وقيل هو في المجلس)” şeklinde verilen alıntı *Câmi‘u’l-fusûleyn*’de “Filanca için ona kefil olduğunu söyler ve denmiştir ki o da meclistedir... (وقيل هو في المجلس)” şeklinde geçmektedir.⁶⁹⁵ Bu farklılığın *Câmi‘u’l-fusûleyn*’de nokta fazlalığından kaynaklanmış olması mümkündür, fakat bunu teyit edici bir bilgiye ulaşamamıştır

- *Nûru’l-‘ayn*’da “Cevazı ile hükmedilmez, çünkü satıcı mal sahibi değildir ve başkasının teslim olmaksızın satmak onunla hüküm verilecek bir şey değildir. (لا يقضى به الجواز اذ البائع ليس بمالك وبيع مال الغير بلا تسليم ليس بمقضى به لا يقضى بالمالك لجواز اذ)” şeklinde yer alan cümlelerin *Câmi‘u’l-fusûleyn*’de “Cevazı sebebiyle mülkiyetine hükmedilmez, çünkü satıcı mal sahibi değildir ve başkasının teslim olmaksızın satmak suç değildir. (لا يقضى بالمالك لجواز اذ)” şeklinde olduğu görülmektedir.⁶⁹⁶

- Kâdı Zahîrî’ d-dîn kâdının görevlendirildiği yer dışında nasıl hükmedeceğine dair ifadesi sebebiyle *el-Müntekâ*’yı eleştirmektedir. Bu eleştiri *Câmi‘u’l-fusûleyn*’de pasajın ortasında, *Nûru’l-‘ayn*’da sonunda yer almakta ve *Câmi‘u’l-fusûleyn*’de “nasıl

⁶⁹² *Câmi‘u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 43b; *Fusûlu’l-‘Imâdî*, Müftülük, vr. 30b; *Nûru’l-‘ayn*, Topkapı, vr. 30a.

⁶⁹³ *Câmi‘u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 43a; *Nûru’l-‘ayn*, Topkapı, vr. 30a.

⁶⁹⁴ *Câmi‘u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 55a; *Nûru’l-‘ayn*, Topkapı, vr. 36a.

⁶⁹⁵ *Câmi‘u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 46a; *Nûru’l-‘ayn*, Topkapı, vr. 31b.

⁶⁹⁶ *Câmi‘u’l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 54a; *Nûru’l-‘ayn*, Topkapı, vr. 35b.

hükmedebilir...” şeklinde ifade edilirken *Nûru'l-'ayn*'da “kâdı o yer dışında hükmedemez çünkü...” şeklinde geçmektedir.⁶⁹⁷

- Bazı pasajlarda ise Nişancızâde'nin değişiklik yaptığı görülmektedir:

el-Muhît'ten aktarılan bir evin gaspıyla ilgili davadan bahseden bir pasaja *Nûru'l-'ayn*'da “Muhammed'in evin gaspını gerçekleştirmiş kabul etmesine binaen” açıklaması eklendiği görülmektedir.⁶⁹⁸

Câmi'u'l-fusûleyn'de “Araziyi tarif etse ve zikrettiğinden başka orada herhangi bir bina olmasa ahşap veya çamur olduğunu zikretmek zorunda değildir, bilakis uzunluğunu ve genişliğini zikretmesi gerekir. Çünkü yapılan tarif iddianın kanıtlanması durumunda (yetkilinin) kaldırılmasını emretmesi için yeterlidir” ifadesi *Nûru'l-'ayn*'da “Tarif etse ve zikrettiğinden başka orada bir bina zikretmese...” şeklinde yer almış ve Nişancızâde parantez içinde verilen kelimeyi eklemiştir.⁶⁹⁹

İki eserde ortak yer alan pasajların farklı eser ve âlimlere nispet edilmesi zihin karıştırıcı olmaktadır. Bu durum değerlendirilirken modern dönem öncesi atıf anlayışı ve bilginin müşterek kabul edilerek kullanılıyor olması dikkate alınmalıdır. Nitekim bu farklılıkları kontrol etmek amacıyla yaptığımız taramalarda da meselelerin çoğu zaman atıfta bulunulmaksızın birçok eserde benzer ibarelerle ele alındığını müşahade ettik. Bununla birlikte bazı kaynak farklılıklarının rumuzların noktalanması veya noktalanmaması şeklindeki eksiklerden bazısının el yazısı farklılıklarından bazısının ise metin içi nakillerin belirtilmesindeki metot kaynaklı yanlış anlaşılımlar ve bunların nispet edilen eserlerden kontrolünün zorluğundan ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple incelediğimiz eserler arasındaki çoğu kaynak farklılığının anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

3. Nişancızâde'nin Eleştirileri

Nişancızâde yanlış anlaşılımları düzeltmek, ihtilafli konulara dikkat çekmek veya ihtilafın ne tarafında durduğunu göstermek amacıyla hem Şeyh Bedreddin'e hem de eserlerini kullandığı

⁶⁹⁷ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 43b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 30a.

⁶⁹⁸ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 50b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 33b.

⁶⁹⁹ *Câmi'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 51 b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 34a.

diğer müelliflere karşı görüş belirtmektedir. Bu başlık altında Şeyh Bedreddin'e yönelik üç açıklaması ve diğer fukahaya karşı açıklamaları eksiksiz olarak sunulmaktadır.

3.1. Şeyh Bedreddin'i Eleştirmesi

- 2. Fasıl: Kâdının hükmü bir şeyin sübutuna sebep olacaksa kâdının adının bilinmesi gereklidir. Lian sonucu hürmete karar verilmesi, iktidarsızlık dolayısıyla boşanma, baba ve dedesi dışında birinin evlendirdiği kızın idrake erişmesi gibi örneklerde kâdının hükmü talakın sebebi olur ve bu sebeple de kâdının kim olduğu bilinmelidir. Vakfın senedi gibi varlığı başka bir şeyden kaynaklanan fakat sıhhat ve lüzumu kâdının hükmüne bağlı olan şeylerde kâdının hükmü şart mesabesinde olduğundan kâdı kararı olduğunun belirtilmesi yeterli olur. Şeyh Bedreddin, Halvânî'den “herhangi bir fiilin şahidi olmak failin kim olduğunu belirtmeyi gerektirir, yargı da bir akit türüdür ve yargılayanın kim olduğu belirtilmelidir” şeklinde bir alıntı yaptıktan sonra bu pasaj ve üstteki pasaj arasındaki tenakuza dikkat çekmektedir.⁷⁰⁰ Nişancızâde ise Halvânî'nin metninde geçen “bütün fiiller” ifadesinin müttefekun aleyh olmadığını ve müellifin de birkaç satır sonra bu konuda ihtilaf olduğuna işaret ettiğini belirterek Şeyh Bedreddin'in bu görüşe dair sorusunu cevaplamaktadır.⁷⁰¹

- 5. Fasıl: *Fusûlu'l-İmâdî* vasıtasıyla *ez-Zehîra*'dan yapılan bir nakil asl olanın gaip hakkında şartla hüküm verilmemesi olduğunu belirttikten sonra “ancak mevcut olan hakkında karar verilebilir” görüşünü aktarmaktadır.⁷⁰² Bu konudaki görüşleri sıralayan Şeyh Bedreddin, “gaibin zararına olan şeyde ancak mevcut hakkında hüküm verilir, gaip hakkında verilmez” görüşünü değerlendirmektedir. Gaip hakkındaki karar üzerine bina edilecek bir karar söz konusu ise gaip hakkında karar vermeyip mevcut hakkında karar vermenin abesliğini belirten müellif gaiple ilgili davalarda mevcut olan kişinin hasım olması suretiyle sebep veya şart ilişkisi olduğuna bakılmaksızın karar verilmesi gerektiğini söylemektedir. Zira hukukun korunması ancak bu şekilde mümkün olacaktır.⁷⁰³ Nişancızâde bu açıklamaya iki yönden itiraz etmektedir.⁷⁰⁴ Birinci itirazı

⁷⁰⁰ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 23a; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 20b-21a.

⁷⁰¹ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 21a.

⁷⁰² *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 35b; *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 27a.

⁷⁰³ *Câmi 'u'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 38a-38b.

⁷⁰⁴ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 27b.

asl'ın olmadığı yerde fer'in bina edilmesi hususundadır. Fakat Nişancızâde buradaki yanlışlığın her düşünene gözükeceğini belirterek açıklama yapmamaktadır. İkinci itirazı ise mevcudun gaip hakkında hasım olmasının *Fetâvâ Raşîdü 'd-dîn*'den yapılan nakillere muhalif olmasıdır. Buna göre ancak gaibin zararına olmayan şeylerde gaip hakkında hüküm verilebilir. Nişancızâde'nin Şeyh Bedreddin için bu muhalefeti sebep göstererek itiraz etmesi çok kuvvetli gözükmektedir. Şeyh Bedreddin meseledeki ihtilaflara dayanarak yaptığı daha önceki açıklamasına uygun, diğerlerinin hukukunu korumaya yönelik bir karar beyan etmiştir.

- Elinde bir cariye bulunduran kişiye karşı bu cariyenin azatlı olduğu, zilyedin onu gasp ettiği şeklinde bir dava açılırsa ise bu dava dinlenir. Şeyh Bedreddin cariyenin davasına kıyasla nikah davasının da dinlenmesi gerektiğini söylemektedir.⁷⁰⁵ Nişancızâde ise Şeyh Bedreddin'in kıyas maa'l-fârik yaptığını, cariye davasının gaip olan eski sahibinin velayet yetkisini korumak için dinlendiğini belirtmektedir. Nikahın ispatı ise gaibi nikahın levazımıyla sorumlu tutacak bir durumdur.⁷⁰⁶

3.2. Nakil Yaptığı Müellifi Eleştirmesi

- 1. Fasıl: *Fevâidü 'n-Nesefî*'den yapılan bir alıntıya göre baliğ olmayan bir sultanın hükmü durumunda kâdılar bu sultanın atama ve yönetimle ilgili işler için atadığı bir idareci atamalıdır. Nişancızâde'nin İbnü'l-hümâm'dan yaptığı bir alıntı böyle bir atamadaki mahzura dikkat çekmektedir. Sultana bağlı ama sultanın yetkilerini kullanan bir valinin görevden alınması ancak kendini azletmesiyle mümkün olacaktır. Ancak bundan sonra buluşa eren velihaht sultan olabilir. Bu ise benzeri yaşanmamış bir iştir.⁷⁰⁷

- 2. Fasıl: Nişancızâde *et-Tuhfe*'de had ve diyette kadınların şahitliğinin cevazının tabiîne dayandırılmasının *el-Muhîr*'te bu cevazın deliller arasındaki şüpheye dayalı olduğunun belirtilmesine aykırı olduğuna işaret etmektedir.⁷⁰⁸ Bu, *el-Muhîr*'i esas aldığı anlaşılan Nişancızâde'nin görüş sahibine değil delillere bakılması gerektiği görüşünde olduğunu da teyit edici bir değerlendirmedir.

⁷⁰⁵ *Câmi 'u 'l-fusûleyn*, Hâlet Efendi, vr. 39a.

⁷⁰⁶ *Nûru 'l-'ayn*, Topkapı, vr. 27b.

⁷⁰⁷ *Nûru 'l-'ayn*, Topkapı, vr. 16b.

⁷⁰⁸ *Nûru 'l-'ayn*, Topkapı, vr. 19b.

-3. Fasıl: el-Halvânî'nin Hâherzâde'nin tercih ettiği görüş olarak belirttiği tercihte mala dair bir fiil söz konusu olmadıkça kiracının davaya taraf olamayacağı zikredilmektedir. Müşteri ise her durumda hasım olabilir. *ez-Zehîra* sahibi İmam Burhâneddîn'in üçüncü kişilerin satıcı hakkında şikayetçi olması durumunda müşterinin davaya dahil edilmeyeceğini ifade etmesi yukarıdaki görüşle çeliştiği için Nişancızâde buradaki tenakuza işaret eden bir not ilave etmiştir.⁷⁰⁹ Meseleyi sonuca bağlamayan Nişancızâde'nin hüküm verecek kişinin dikkatini çekmek istediği anlaşılmaktadır.

- *el-Îzâh* ve *ez-Zehîra* müelliflerinin açıklamaları arasında bir uygunluk olduğunu belirten Şeyh Bedreddin'in açıklamasını esas alan Nişancızâde *Fusûlu'l-Üstrûşeni*'de müellifin babasından naklettiği görüşün yanlışlığına işaret etmektedir.⁷¹⁰ Çünkü *el-Îzâh* müellifine göre kölenin sahibinden aldığı bir malı birisine emanet etmesi halinde sahibinin mutalebe hakkı yoktur.⁷¹¹

-6. Fasıl: Belli bir tarihte bir malın elinde olduğunu ispat ederek kişiden o malı istemek ve davalıyı buna zorlamak mümkün görülmüştür. Bunun sebebi malın zilyetliğinin onda olduğunun ispat edilmiş olması fakat elinden çıktığına dair bir delil olmamasıdır. Nişancızâde davalının buna zorlanamayacağını, ibarede bir yanlışlık olduğunu düşünmektedir. Burada söz edilen şey ıstıshabla alakalıdır. İstıshab ise ispatta değil def' de delildir. Bu mesele de ispatla ilgilidir. Nişancızâde *Tevdîh*'ten yaptığı alıntıyla ıstıshabın Şafiiler için bir ispat delili olduğunu, Hanefilerde ise varlığının devamına dair bir delil olarak alınamayacağını vurgulamaktadır.⁷¹²

- Farklı tür ve özelliklerde hayvanların gaspı söz konusu olduğunda hayvanların toplam değerinin belirtilmesini yeterli görenler olduğu gibi tek tek kıymetlerinin belirtilmesi gerektiğini söyleyenler vardır. Kâdı Zahîrû'd-dîn ilk görüşü destekleyerek eğer hayvanlar mevcutsa meclise getirilmesinin isteneceğini, helak olduysa toplam kıymetin zikredilmesinin davanın dinlenmesi için yeterli olduğunu belirtmiştir. Nişancızâde bu görüşün *el-Hulâsa*'da yer alan bazı hayvanların inkâr edilmesi ihtimaline binaen helak durumunda her birinin kıymetinin zikredilmesinin gerekli olduğu görüşüne aykırı olduğunu söylemektedir. *el-Hulâsa* sahibinin malın mevcudiyetine dair *el-*

⁷⁰⁹ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 21b.

⁷¹⁰ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 23a.

⁷¹¹ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 22b.

⁷¹² *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 30a.

Akdıye'den kıymetin zikrine gerek olmadığını belirten, *Muhtasaru'l-Kudûri*'den ise kıymetin zikredilmesini gerekli gören bir alıntı yaptığı ve ilk görüşü desteklediği görülmektedir. Alıntıda bir davada iki ayn söz konusu olması ve birisinin tür ve sıfatları belirtildiği halde diğerinin belirtilmemesi halinde davalardan birinin fasit olmasının diğerinin sıhhatini etkileyip etkilemeyeceği meselesine değinilmiş ve bu konuda müteahhirun arasında ihtilaf olduğuna işaret edilmiştir.⁷¹³

- İmam Muhammed gasp iddiasını kabul ettiği için davacının mülkiyetini yeminle ispat etmesine izin vermektedir. İmam Muhammed'in yeminle ilgili görüşünün hileyi def etmek veya tazmin hakkını sağlamak için olduğunu belirten, bu ihtimallerden birisi için fetvaya esas alındığını belirten 'İmâdü'd-dîn'in açıklamasını değerlendiren Nişancızâde hileyi def etmenin ilk görüşe dayandığını, akarların gaspının tazminiyle ilgili baptaki fetvaların da ikinci görüşüyle alakalı olduğunu zikretmekte, bu şekilde her iki görüşünün de dikkate alındığına dikkat çekmektedir.⁷¹⁴

- Bir mal hakkında iki kişinin davacının malı olduğuna başka bir kişinin ise davalının elinde olduğuna şahitlik etmesi durumunda ikisinin de kabul edileceği ibaresini değerlendiren Nişancızâde yedinci fasılda ele alınacağı üzere bu konuda iki rivayet olması gerektiğini belirtmektedir, çünkü ilk şahadet ikincisi yoksa bu gibi konularda hüccet değildir, dolayısıyla iki tür şahadetin birlikte varlığı ile ikincinin var olup ilkinin yokluğu durumları eşit konumdadır.⁷¹⁵

Nişancızâde'nin konuların anlaşılmasında titiz davrandığı, metinler arası tenakuzlara işaret ederek bazılarını önemli görerek çözümlendiği bazılarında ise ihtilafın varlığının farkında olarak yargıda bulunmaya davet ettiği söylenebilir.

---

⁷¹³ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 30b.

⁷¹⁴ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 33b.

⁷¹⁵ *Nûru'l-'ayn*, Topkapı, vr. 35a.

SONUÇ

Nişancızâde Mehmed Efendi, Osmanlı'nın devlet niteliği kazandığı, kalemiye, seyfiye ve ilmiye ayrımlarını içeren devlet organlarını oluşturarak merkezî yönetimin etkin olduğu bir dönemde yaşamıştır. Yaşadığı dönemin ve ailesinin merkeze yakınlığının etkisiyle hiyerarşik sisteme dahil medreselerde eğitim almış, sâmiye medreselerinde görev yapmış ve çeşitli kademelerde kâdı olarak hizmet etmiştir. *Mir'at* adlı eserinde verdiği bilgilere göre h. 968 yılında doğduğu anlaşılan müellifin mesleki ilerlemesi bilinmektedir, fakat onu yakından tanımayı sağlayacak bilgiler mevcut değildir. Müellif tarih, fıkıh ve akaid alanlarında eserler vermiştir. Edirne kâdılığına atandığını öğrenerek harekete geçtiği sırada vefat etmiştir.

Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn, Nişancızâde'nin kâdılık yaptığı dönemde kaleme aldığı bir eserdir. Şeyh Bedreddin'in *Câmi'u'l-fusûleyn* adlı eserini sıkça kullandığını belirten müellif bu eseri düzenlemek için *Nûru'l-'ayn*'ı kaleme aldığını belirtmektedir. Eserin müellifin eleştirileri ve diğer eserlerden yaptığı eklemeleri ile yeni bir eser statüsü kazandığı söylenebilir. Zira Nişancızâde metin içinde takdim-tehir faaliyetinden daha çok metni eleme ve başka nakiller ekleme hususunda gayret sarf etmiştir.

Yer verdiği alıntılar ve kendi değerlendirmeleri Nişancızâde'nin ilmî kimliği ve nosyonu hakkında bilgi vericidir. Bize düşen kısım üzerinde yaptığımız inceleme müellifin kabul gören sınırlar içerisinde konuştuğunu, kâdılar için Hanefî mezhebi içerisindeki çözüm yollarını dikkate alıcı görüşleri sunmaya gayret ettiğini göstermektedir. Kaynakları açısından değerlendirildiğinde müellifin eklemelerinin müteahhirun ulemanın eserlerinden olması dikkat çekicidir. Bu, fikhî gelenekteki gelişim ve değişimlerin dikkate alındığını ortaya koymaktadır.

Nişancızâde'nin içerik üzerindeki tasarrufu ihtisarlar ve eklemeler olarak ikiye ayrılmaktadır. İhtisar tasarrufunun seçme örnekler kullanma ve fasıllar ve başlıklarla metnin sıkı ilişkisini muhafaza etme niyetine dayandığı anlaşılmaktadır. Bazı durumlar ise konunun ileride daha geniş olarak ele alınacak olmasından kaynaklanmaktadır. Şeyh Bedreddin'in kendi değerlendirmelerine yer verilmemesi bilinçli bir tercih olarak değerlendirilmeye açıktır. Özellikle ilk fasılda ele alınan ve fıkıh ulemasının tartışa

geldiği söylenebilecek içtihat, belli bir mezhebin takibi gibi konularda metinden çıkarılan kısımların Şeyh Bedreddin'in eleştirildiği konulardan olması bu değerlendirmeyi destekliyor olmalıdır. Nişancızâde'nin bu altı fasıldaki eklemeleri konuların daha açık ve net bir şekilde ortaya konmasını amaçlamaktadır. Bu eklemelerin yoğunlukla *Kâdihan*, *Hulâsâtü'l-fetâvâ* gibi müteahhir dönemde otorite kazanmış ve *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, *Düreru'l-Hükkâm fî Şerhi Ğureri'l-ahkâm*, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye* gibi *Câmi'u'l-fusûleyn* sonrası dönem eserlerinden olması eserin güncelliği ve inşa edildiği fihhi çerçeveyi anlamak açısından dikkate değerdir.

Eserler yöntem olarak karşılaştırıldığında *Nûru'l-'ayn* düzen ve tertibiyle öne çıkmaktadır. Birçok yerde aynı rumuzları kullanan müelliflerin farklı rumuz ve kaynaklarına rumuz tablosundan ulaşılabilir. Şeyh Bedreddin eserini *Câmi'u'l-fusûleyn* olarak adlandırmasına sebep olan iki fusul eserinden alıntılarını çoğu zaman kaynak belirtmeden yapmaktadır. Bu sebeple *Câmi'u'l-fusûleyn*'in takibi zor, müellifin “ben derim ki” notlarına rağmen içerdiği kaynakları tespit etme imkânı vermeyen bir metin olduğu görülmektedir. *Nûru'l-'ayn* kaynakları, rumuzları, meseleleri başlıklandırması ve sıralaması, müellife ve şarihe ait eklemeleri ortaya koyan yapısıyla düzenli, kullanımı kolay bir metindir. Bazı kaynak farklılıklarının rumuzların noktalanması veya noktalanmaması şeklindeki eksiklerden, bazısının el yazısı farklılıklarından, bazısının ise metin içi nakillerin belirtilmesindeki metot kaynaklı yanlış anlaşılmanın nispet edilen eserlerden kontrolünün zorluğundan ortaya çıktığı düşünülürse çoğu farklılığın anlama taalluk etmediği sonucuna ulaşılabilir. Nişancızâde'nin oluşturduğu metinde bilinçli bir şekilde veya hatayla düşürülmüş bazı kelimelerin metnin anlaşılmasında önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu bağlamda takip edilmesi kolay ve konuları itibariyle derli toplu bir metin olan *Nûru'l-'ayn*'in anlaşılmasında *Câmi'u'l-fusûleyn* metni önem kazanmıştır. Nişancızâde çok az Farsça ibareye yer vermekte, genellikle o kısmı almamayı veya tercüme ederek aktarmayı tercih etmektedir.

Nişancızâde'nin diğer müelliflere ve Şeyh Bedreddin'e dair bazı değerlendirmeleri metinlerle yakın ilişkisini göstermektedir. Bu değerlendirmeler dönemin normal kabul edilen görüşleri dışına çıkmamaktadır ve kabul edilebilir bir üsluptadır. Nişancızâde'nin “ben derim ki” şeklindeki eklemelerinin genellikle düzenleme veya sözü daha açık hale getirme maksadı taşıdığı görülmektedir.

İki metin karşılaştırıldığında Nişancızâde'nin *Câmi'u'l-fusûleyn* metnini doğrudan kopyalamadığı, metni ihtisar ettiği, eklemeler ve çeşitli düzenlemeler yaptığı ve metni kendi ifadeleriyle kurduğu anlaşılmaktadır. Metnin ona ait kurgusu aynı meselede aynı eserden yapılan alıntılarının farklı kompozisyonları, çeşitli yerlerde farklı kelime tercihleri ve tercümeleriyle açığa çıkmaktadır. Gerek esas aldığı fusul eserlerinin gerekse *Nûru'l-'ayn*'in aslen derleme mahiyeti taşımaları ilk defa söylenmiş olma anlamında özgün olmama anlamına gelse de içerik ve kompozisyonlarının yazıldığı dönem, müellifinin fıkhi anlayışı ve ilmî tavrı bağlamında oluşması önemli bir husustur. Sosyal değişimin ve hukuki süreçlerin bir parçası olarak ele alınması mümkün bir şekilde kâdılığın bir meslek haline gelişine paralel olarak ortaya çıkan el kitabı ihtiyacı cevapsız kalmamış, XVII. yüzyıla gelindiğinde elimizdeki metin ortaya konmuştur.

Bu çalışmada söz konusu metnin esas aldığı metinle karşılaştırması ve tahkik edilerek ilim dünyasına sunulması amaçlanmıştır. Dönemin hukuk uygulamalarıyla ilişkisi, metnin benzer konuları aynı çerçevede değerlendirip değerlendirmedeği ve diğer fıkıh literatürüyle farklılıklarının olup olmadığı gibi soruların cevaplanması daha geniş çalışmaları gerektirmektedir.

KAYNAKLAR

Yazma Halindeki Kaynaklar

- el-Buhârî, Tâhir b. Abdurraşîd. *Hulâsatü'l-fetâvâ*. Princeton Üniversitesi Kütüphanesi. Garrett Koleksiyonu, nr.1002. <http://pucl.princeton.edu/viewer.php?obj=2b88qf79t#page/2/mode/1up> (erişim 20.03.2019).
- el-Merğînânî, Ebu'l-feth Zeynüddin 'Abdürrahim b. Ebi Bekr 'Imadüddin b. Abdilcelil b. Halil. *Fusûlu'l- 'Imâdî*, Müftülük Kütüphanesi, nr. 370.
- el-Üstrüşenî, Muhammed b. Mahmud b. Hüseyin. *Fusûlu'l-Üstrüşenî*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 1381/1772.
- İbnü Kâdi Simavne, Mahmud b. İsrail. *Câmi'u'l-fusûleyn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi Koleksiyonu, nr. 119.
- Kadı ve Müderrislerle Devlet Ricalinin Atama ve Azillerine Ait*. Süleymaniye Kütüphanesi. Esad Efendi Koleksiyonu, nr. 2142.
- Nişancızâde, Mehmed b. Ahmed b. Mehmed b. Ramazan. *Mir'âtü'l-kâ'inât*. Digitale Bibliothek der SSB, nr. 822169088/ 1381. https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN822169088&PHYSID=PHYS_0442&DMDID=DMD_LOG_0001&view=piture-single (erişim 14.03.2019)
- Nişancızâde, Mehmed Efendi. *Ma'denü'l-cevâhir ve Râhatü'l-Havâtır Tercümesi*. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, nr. 4493/2.
- Nişancızâde, Mehmed Efendi. *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi. Revan Köşkü Koleksiyonu, nr. 602.
- Nişancızâde, Mehmed Efendi. *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 2078.
- Nişancızâde, Mehmed Efendi. *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn*. Süleymaniye Kütüphanesi. Aşir Efendi Koleksiyonu, nr. 127.
- Nişancızâde, Mehmed Efendi. *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn*. Princeton Üniversitesi Kütüphanesi Garrett Koleksiyonu, nr. 2739. <https://dpul.princeton.edu/catalog/cf95jf092> (erişim 23 Ocak 2019).
- Nişancızâde, Mehmed Efendi. *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn*. Princeton Üniversitesi Kütüphanesi Garrett Koleksiyonu, nr. 5696. <https://dpul.princeton.edu/catalog/ft848t23f> (erişim 23 Ocak 2019).

Nişancızâde, Mehmed Efendi. *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmî 'i'l-fusûleyn*. Riyad Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 2965. <http://makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/3221/5#.WcGE8bJJb3g> (erişim 23 Ocak 2019). <http://makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/3222/5#.WcGFLbJJb3g> (erişim 23 Ocak 2019).

Nişancızâde, Mehmed Efendi. *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmî 'i'l-fusûleyn*. Riyad Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 3777. <http://makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/4061/5#.WcGFxbJJb3g> (erişim 22 Ocak 2019).

Nişancızâde, Mehmed Efendi. *Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmî 'i'l-fusûleyn*. Kral Suud Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 7184. <http://makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/7616/14#.XEFNyUDeQ0M> (erişim 22 Ocak 2019).

Nişancızâde, Mehmed Efendi. *Nûru'l-'ayn*. Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu, nr. 1083.

Nişancızâde, Mehmed Efendi. *Tenvîru'l-cenân fî beyâni hıfzi'l-îmân*. Beyazıt Kütüphanesi. Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, nr. 2138.

Nişancızâde, Mehmed Efendi. *Tenvîru'l-cenân fî beyâni hıfzi'l-îmân*. Konya İl Halk Kütüphanesi, nr. 2796.

Basılı Kaynaklar

Abou-El-Haj, Rifa'at 'Ali. *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*. New York: Syracuse University Press, 2005.

Ahmed, Shahab ve Nenad Filipović. "Sultanın Müfredatı: Kanuni Sultan Süleyman'ın 1565 (973) Tarihli Fermanı'nda Buyurduđu Osmanlı Medreseleri Programı", *Osmanlı Eđitim Mirası*. Haz. Mustafa Gündüz. Ankara: Dođu Batı Yayınları, 2013, s. 121-163.

Akdağ, Mustafa. "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* XIII/1-2 (1995): 27-51.

Akgündüz, Ahmet. "Gaznevî, Ahmed b. Muhammed", *TDVİA*. XIII, 486-487.

Akgündüz, Hasan. *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi: amaç, yapı, işleyiş*. İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997.

Alan, Ercan. "Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi". Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. 2015.

Ali Efendi, *Fetâvâ-i Ali Efendi*, Haz. Salih b. Ahmed el-Kefevî, İstanbul: Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, 1830.

- Ali Haydar Hoca Emin Efendi. *Düreru'l-hükkâm fî şerhi Mecelleti'l-ahkâm*. Beyrut: Dâru'l-cîl, 1991.
- Apaydın, H. Yunus. “Kerhî”, *TDVİA*. XXV, 285-287.
- Apaydın, H. Yunus. “Sunuş”, *Yargılama Usulüne Dair*. Ed. H. Yunus Apaydın. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012, s. 5-33.
- Apaydın, H. Yunus. “Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü”, *Yargılama Usulüne Dair*. Ed. H. Yunus Apaydın. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012, s. 1183-1197.
- Arık, Feda Şamil. “Osmanlılar’da Kadılık Müessesesi 1”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 8 (1990): 1-71.
- Arslan, Emine. “Osmanlı Dönemi Nuküllü Fetvâ Mecmuaları”. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 5 (2008): 131-153.
- Aruçi, Muhammed. “Pezdevî, Ebü'l-Yüsr”, *TDVİA*. XXXIV, 266-267.
- Aslan, Ali. “18. Yüzyıl Osmanlı İlim Hayatından Bir Kesit: Sıdkî Mustafa Efendi’nin Günlüğü ve Mülâzemet Yılları”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi. 2015.
- Aslan, Nâsi. “Osmanlı Hukuku’nun Oluşumunda Fetva ve Kazâ Münasebeti”. *Dinî Araştırmalar* II/4 (1999): 85-100.
- Atar, Fahrettin. “Kâdı”, *TDVİA*. XXIV, 66-69.
- Atçıl, Abdurrahman. “The Route to the Top in the Ottoman İlimiye Hierarchy of the Sixteenth Century”. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 72, 3 (2009): 489-512.
- Atçıl, Abdurrahman. *Scholars and Sultans in the Early Modern Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Aydın, İbrahim Hakkı. “Molla Fenârî”, *TDVİA*. XXX, 245-247.
- Aydın, Mehmet Âkif. *Osmanlı Devleti’nde Hukuk ve Adalet*. İstanbul: Klâsik Yayınları 2014.
- Ayvansarâyî, Hâfız Hüseyin. *Mecmuâ-i Tevârih*. Haz. Fahri Ç. Derin ve Vâhid Çabuk. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985.
- Babinger, Franz. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. Çev. Coşkun Üçok. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn: esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*. Haz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal ve Avni Aktuç. İstanbul: Maarif Vekâleti, 1955.

- Bâlî, Ali b. *el-Ikdu'l-manzûm fî zikri afâzili'r-Rûm: Ali b. Bâlî'nin Şakâ'ik Zeyli*. Haz. Suat Donuk. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Bâlî, Ali b. *el-Ikdu'l-manzûm fî zikri efâdılı'r-Rûm*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'arabî, 1975 (eş-Şekâik ile birlikte).
- Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- Bardakoğlu, Ali. "Câmiu'l-Fusûleyn", *TDVİA*. VII, 108-109.
- Bedir, Murteza. "Üsrûşenî", *TDVİA*. XLII, 392-393.
- Bedir, Murteza. "ez-Ziyâdât", *TDVİA*. XXXIV, 483-484.
- Bedir, Murteza. "Osmanlı Öncesi Türk Hukuk Tarihi Yazıcılığı". *TALİD* 3/5 (2005): 27-84.
- Berkey, Jonathan. *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo*. New Jersey: Princeton University Press, 1992.
- Berki, Ali Himmet. "Osmanlı Türklerinde Yüksek İfta Makamı". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* IX/102-103 (1970): 423-427.
- Beyazıt, Yasemin. "Osmanlı İlimiye Bürokrasisinde Şeyhülislâmlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI. ve XVIII. Yüzyıllar)". *Bellekten* LXXIII/267 (2009): 423-441.
- Beyazıt, Yasemin. *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Bozkurt, Nebi. "Medrese-I", *TDVİA*. XXVIII, 323-327.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplement*. Leiden: Brill, 1937.
- Burak, Guy. *The Second Formation of Islamic Law*. New York: Cambridge University Press, 2015.
- Ceylan, Abdullah. "Osmanlı Devri Müderris, Kadı ve Fetva Eminlerinden Gedizli Hafız Mehmed Efendi", *Osmanlı Hukukunda Fetva*. Haz. Süleyman Kaya, Yunus Uğur ve Mustafa Demiray. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s. 327-344.
- Cici, Recep. "İslâm Hukuk Tarihi Açısından İlk Dönem Osmanlı Hukuk Çalışmalarına Bir Bakış (1299-1500)". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (1994): 241-260.
- Cici, Recep. "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları". *TALİD* III/5 (2005): 215-248.
- Çelebi, İlyas. "Şiblî, Bedreddin", *TDVİA*. XXXIX, 124-125.

- Çelik, Murat. *Osmanlı Medreseleri ve Avrupa Üniversiteleri (1450-1600)*. İstanbul: Küre Yayınları, 2019.
- Dadaş, Mustafa Bülent. “Şeyh Bedreddin’in Teshîl Adlı Kitabının Tahkik ve Tahlili”. Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2014.
- Dindar, Bilal. "Bedreddin Simâvî", *TDVİA*. V, 331-334.
- Dindar, Bilal. “Bedreddin Simâvî”, *TDVİA*. V, 331-334.
- Düzdağ, Ertuğrul. *Şeyhülislâm Ebussu’ûd Efendi’nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*. İstanbul: Şule Yayınları, 1998.
- Düzenli, Pehlül. “Osmanlı Fetvâsında “Muteber Kaynak” ve “Müftâ Bih Mesele” Problemi”. *TALİD* XI/22 (2013): 9-78.
- Ebû Dâvûd, Kitâbü’s-sünen.
- Ebu Nasr. *Kitâbü’s-şurûd ve ‘ulûmu’s-sukûk*. Thk. Ahmed Câbir Bedrân. Kahire: Dâru’n-neşri li’l-câmi’ât, 2017.
- Ebu’l-Meâlî Burhanüddin Mahmud b. Ahmed. *el-Muhîtu’l-burhânî fî’l-fikhi’n-Nu’mânî*. Thk. Abdülkerim Sami el-Cündî. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 2004.
- ed-Derûbî, İbrahim Abdulğani. *Mevsûatü Terâcimi Kuzâti Bağdâd*. Dimeşk: Dâru’l-vesâik, 2009.
- el-Cessas, Ahmed b. Ali Ebu Bekir er-Râzî. *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*. Thk. İsmetullah İneyetullah Muhammed, Said Bekdaş, Muhammed Abdullah Han ve Zeyneb Muhammed Hasen Fülâne. Beyrut: Dâru’l-beşâiri’l-islâmiyye ve Dâru’s-sirâc, 2010.
- El-Fâyiz, Muhammed b. Sa’d b. Muhammed. *Nûru’l-‘ayn fî Islâhi Câmi’i’l-fusûleyn (dirase ve tahkik)*. Doktora tezi. İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi Yargı Enstitüsü. h. 1432-1433.
- el-Kâsânî, Ebu Bekir b. Mesûd. *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’ fî Tertîbi’s-şerâ’i’*. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1986.
- el-Kâsânî, Ebu Bekir b. Mes’ud. *Kitâbü Bedâ’i’u’s-sanâ’i’ fî tertîbi’s-şerâ’i’*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-arabî, 1974.
- el-Kuraşî, Muhyiddîn Ebu Muhammed Abdülkadîr b. Muhammed. *el-Cevâhiru’l-mudiyye fî tabakâti’l-Hanefiyye*. Thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv. y.y.:Dâru Hicr, 1993.
- el-Makrîzî, Takiyyüddin Ebu’l-Abbas Ahmed b. Ali. *es-Sülûk lima’rifeti Düveli’l-mülûk*. Thk. Muhammed Abdülkadîr Atâ. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1997.

- el-Merğînânî, Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-mübedî*. Thk. Talal Yusuf. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, t.y.
- el-Mevsûatü'l-fikhiyye*. 1. baskı. Kuveyt: Vizâratü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, 1994.
- Emecen, Feridun. "Osmanlılar-I", *TDVİA*. XXXIII, 487-496.
- en-Nâhî, Selâhaddin Abdüllatîf. "Suğdî", *TDVİA*. XXXVII, 474-475.
- es-Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman. *ed-Dav'ü'l-Lâmi' liehli'l-karni't-tâsi'*. Beyrut: Dâru'l-cîl, 1992.
- es-Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî. *el-Ensâb*. Haz. Abdullah Ömer el-Bârûdî. Beyrut: Dâru'l-cinân, 1988.
- es-Serahsi, Muhammed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1993.
- es-Serahsi, Şemsüddin. *Kitâbü'l-mebsût*. 2. baskı. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, t.y.
- es-Seyyid Ahmed b. Muhammed el-Hanefî. *Gamzu 'Uyûni'l-besâir Şerhu Kitâbi'l-eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1985.
- es-Süyûtî, Celâleddin. *Kitâbü't-Tehaddüsü bini'meti'llah*. Haz. Elizabeth M. Sartain. Y.y.: el-Matbaatü'l-arabiyyeti'l-hadîse, t.y.
- Fetawi (Sammung von den Fetwa's)*. Haz. Muhammed b. Ahmed el-Kedûsî. 1822, <https://books.google.com/books?id=MbdUAAAACAAJ&printsec=frontcover&dq=fetawi&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwiiyZHVqMjAhUPeawKHdnaD7sQ6AEIKDAA#v=onepage&q=fetawi&f=false> (erişim 10.03.2019).
- Fleischer, Cornell H. *Bureaucrat And Intellectual In The Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli (1541-1600)*. Princeton: Princeton University Press, 1986.
- Furat, Ahmet Hamdi ve Abdullah Tırabzon. "Şeyhülislâm Sa'di Çelebi'nin Fetvalarının Toplandığı Mecmualar", *Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul'un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar*. Ed. Ömer Mahir Alper ve Mustakim Arıcı. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015, s. 179-195.
- Gedikli, Fethi. "Osmanlı Mahkemesinde Fetva Kullanımı ve Fetva-Kaza İlişkisi" *Katkılar Bölümü, Osmanlı Hukukunda Fetva*. Haz. Süleyman Kaya, Yunus Uğur ve Mustafa Demiray. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s. 201-226.
- Gerber, Haim. *State, Society and Law In Islam*. New York: State University of New York Press, 1994.
- Gilbert, Joan E. "Ortaçağ'da Şam'da İslâmî İlimlerin Kurumsallaşması ve İlmin Meslek Hâline Gelişi". Çev. Harun Yılmaz. *MÜİFD* 37 (2009/2): 171-193.

- Gözübenli, Beşir. “Hâkim eş-Şehîd”, *TDVİA*. XV, 195-196.
- Günay, Hacı Mehmet. “Semerkandî, Alâeddin”, *TDVİA*. XXXVI, 470-471.
- Güngör, Mevlüt. “Cessâs”, *TDVİA*. VII, 427-428.
- Hallaq, Wael B. *Shari‘a Between Past and Present*. New York: Cambridge University Press, 2009.
- Hamidullah, Muhammed. “Serahsî, Şemsüleimme”, *TDVİA*. XXXVI, 544-547.
- Hira, Ayhan. “Şeyh Bedreddin’in Câmiu’l-fusûleyn Adlı Eserinin Hanefî Fıkıh Literatürüne Katkısı: İbn Âbidin Örneği”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XVI/1* (2012): 221-243.
- Hira, Ayhan. “Şeyh Bedreddin’in Câmiu’l-fusûleyn Adlı Eserinin Hanefî Fıkıh Literatürüne Katkısı: İbn Nüceym Örneği”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 20* (2012): 197-209.
- Hira, Ayhan. *Şeyh Bedreddin*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Hoca Sa’deddin Efendi. *Tâcü’t-Tevârîh*. Sd. İsmet Parmaksızoğlu. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1974.
- İbn Abidin, Muhammed Emin. *el-‘Ukûdü’d-durriyye fî tenkîhi’l-Fetâvâ’l-Hamîdiyye*. Haz. Muhammed Osman. Beyrut: Daru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 2008.
- İbn Abidin, Muhammed Emin. *er-Reddü’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*. Beyrut: Dâru’l-fikr, 1992, I-VI.
- İbn Abidin, Muhammed Emin. *Minhatü’l-hâlik ‘ale’l-bahru’r-râik*. Kahire: Dâru’l-kitâbi’l-islâmî, t.y. (*el-Bahru’r-râik Şerhu Kenzi’d-dekâik* ile birlikte).
- İbn Abidinzâde. *Gurratü ‘Uyûni’l-‘ahyâr li tekmileti Reddi’l-muhtâr*. Beyrut: Dâru’l-fikr, 1992, VII-VIII (*er-Reddü’l-muhtâr* ile birlikte).
- İbn Kemalpaşazâde, Şemsüddin Ahmed b. Süleyman. *el-Mühimmâtü’l-Müftî fî’l-furû‘i’l-Hanefiyye*. Haz. Abdulaziz b. Abdullah b. Abdulaziz el-Ammâr. Riyad: el-‘Ubeykân li’n-neşr, 2019.
- İbn Mâze, Sadruşşehîd Ömer b. Abdilazîz. *Kitâbü Şerhi Edebi’l-Kâdi li’l-Hassâf*. Haz. Muhyî Hilal es-Serhân. Bağdad: Matbaatü’l-İrşâd, 1977.
- İbn Nüceym, Zeynüddin. *el-Bahru’r-râik Şerhu Kenzi’d-dekâik*. Haz. Zekeriyya Umeyrât ve Teslimüddin el-Hindî. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 2013.
- İltaş, Davut. “Tahâvî-I”, *TDVİA*. XXXIX, 385-388.

- İpşirli, Mehmet. “Dersiâm”, *TDVİA*. IX, 185-186.
- İpşirli, Mehmet. “Müderris-II”, *TDVİA*. XXXI, 468-470.
- İpşirli, Mehmet. “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”. *Bellekten* LXI/232: 597-699.
- İpşirli, Mehmet. “Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kâdiaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları”. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 10-11 (1981-1982): 221-231.
- İpşirli, Mehmet. “Osmanlı İstanbul’unda Geleneksel Eğitim ve Ulema”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi- Eğitim, Bilim ve Teknoloji*. Ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2015, IX, 34-66.
- İpşirli, Mehmet. “Osmanlı’da Ulema ve Devlet”, *Türklerde Devlet*. Ed. Hayrunnisa Alan, Ali Ahmetbeyoğlu, Uğur Demir ve Adnan Baycar. Ankara: Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2018, s. 447-464.
- İpşirli, Mehmet. “Tâcü’t-Tevârîh”, *TDVİA*. XXXIX, 357-359.
- İzgi, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Kallek, Cengiz. “İbn Semâa”, *TDVİA*. XX, 313-314.
- Kallek, Cengiz. “Kudûrî”, *TDVİA*. XXVI, 321-322.
- Kâşif, Seyyide İsmail. “el-Câmi’u’l-Ezher ve devruhu fî neşri’s-sekâfeti’l-arabiyyeti’l-islâmiyye”, *Târîhu’l-medârisi fi’l-Mısri’l-islâmiyye*. Haz. Abdulazim Ramadan. Kahire: el-Hey’etü’l-mısriyyetü’l-‘ammetü li’l-kitâb, 1992, s. 45-85.
- Kâtib Chalabi. *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqat al-Fuhûl*. Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Mahmoud el-Arnaout ve Saleh Sadawi Saleh. İstanbul: Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 2010.
- Kâtip Çelebi. *Fezleke-i Târih*. İstanbul: Cerîde-i Havâdis Matbaası, h. 1286.
- Kâtip Çelebi. *Keşfü’z-zunûn*. Haz. Şerafettin Yaltkaya ve Rıfat Bilge. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1943.
- Kaya, Eyyüp Said. “Nâdirü’r-Rivâye”, *TDVİA*. XXXII, 278-280.
- Kaya, Süleyman. “Osmanlı Fetvası Üzerine”. *TALİD II* 22 (2013): 79-125.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu’cemü’l-müellifîn: Terâcimü Muusannifi’l-kütübi’l-‘arabiyye*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1993.

- Kılıç, Cihan. “Osmanlı İlimiye Teşkilatında Kariyer Sistemi”. *Turkish Academic Research Review* 3/1 (2018): 153-170.
- Kılıçer, Esat. “Buhârî, Zahîrüddin”, *TDVİA*. VI, 376-377.
- Kılıçer, M. Esat. “Buhârî, Tâhir b. Ahmed”, *TDVİA*. VI, 376.
- Koca, Ferhat ve Murteza Bedir. “Pezdevî, Ebü'l-Usr”, *TDVİA*. XXXIV, 264-266.
- Koca, Ferhat. “el-Fetâva'l-velvâliciyye”, *TDVİA*. XII, 448-449.
- Koca, Ferhat. “el-Muhtasar”, *TDVİA*. XXXI, 64-66.
- Koca, Ferhat. “el-Muhtasar”, *TDVİA*. XXXI, 64-66.
- Koca, Ferhat. “Hâherzâde”, *TDVİA*. XV, 135.
- Koca, Ferhat. “Mergînânî, Burhâneddîn”, *TDVİA*. XXIX, 182-183.
- Köse, Saffet. “Hiyel”, *TDVİA*. XVIII, 170-178.
- Leiser, Gary La Viere. *The Restoration of Sunnism In Egypt: Madrasas and Mudarrisûn 495-647/1101-1249*. Doktora Tezi. University of Pennsylvania. 1976.
- Lev, Yaacov. “Symbiotic Relations: Ulama and the Mamluk Sultans”. *Mamlûk Studies Review*, XIII/1 (2009): 1-26.
- Little, Donald P. “Notes on Mamluk Madrasahs”. *Mamlûk Studies Review*, VI (2002): 9-20.
- Makdisi, George. *The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and The West*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981.
- Mehmed Cemâleddin. *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri (Âyine-i Zurefâ)*. Haz. Mehmet Arslan. İstanbul: Kitabevi, 2003.
- Muhyiddin Muhammed b. Süleyman. *Seyfü'l-kuzât ala'l-buğât*. Thk. İlyas Kaplan. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2005.
- Nev'îzâde, Atâullah. *Hadâyiku'l-hakâyik fi tekmileti's-Şakâyik*. İstanbul: Daru't-tibaati'l-Âmire, 1268.
- Nev'îzâde, Atâyî. *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî Tekmileti's-Şakâ'ik Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*. Haz. Suat Donuk. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Nişancızâde, Mehmed. *Mir'âtü'l-kâ'inât*. İstanbul: Tatyos Divitçiyan Matbaası, h. 1290.

- Ortaylı, İlber. “Kadı-II”, *TDVİA*. XXIV, 69-73.
- Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*. Ankara: Turhan Kitabevi, 1994.
- Öğüt, Salim. “Edebü’l-Kâdî”, *TDVİA*. X, 408-410.
- Örsten, Seda. “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetvâ Mecmuaları”. *Türk Hukuku Tarihi Araştırmaları* 4 (2007): 29-40.
- Özcan, Abdülkadir. “Kanuni Sultan Süleyma Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü”, *Prof. Dr. Mübahat Küçükkoğlu’na Armağan*. Ed. Zeynep Tarım Ertuğ. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 113-154.
- Özcan, Abdülkadir. “Mehmed Çelebi, Ramazanzâde”, *TDVİA*. XXVIII, 449-450.
- Özcan, Nuri. “Hasan Can Çelebi”, *TDVİA*. XVI, 312.
- Özcan, Tahsin. “Nişancızâde Muhyiddin Mehmed”, *TDVİA*. XXXIII, 161.
- Özcan, Tahsin. “Maraşlı Bir Osmanlı Alimi: Saçaklızade Mehmed Efendi ve Eserleri”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*. İstanbul: Maraşder- Kahramanmaraş Belediyesi, 2005, s. 53-68.
- Özcan, Tahsin. “Nâtıfı”, *TDVİA*. XXXII, 438-439.
- Özcan, Tahsin. “Osmanlı Devleti’nde Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı”, *Türkler 10*. Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 872-877.
- Özel, Ahmet. “Hanefi Mezhebi/Literatür”, *TDVİA*. XVI, 21-27.
- Özel, Ahmet. “Kâdîhan”, *TDVİA*. XXIV, 121-123.
- Özel, Ahmet. “Sadruşşehîd”, *TDVİA*. XXXV, 425-427.
- Özel, Ahmet. *Hanefi Fıkıh Alimleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1990.
- Özen, Şükrü. “Fetva Literatürünün Dönem, Coğrafya ve Mezhep Farklılıkları Açısından Mukayesesi”, *Osmanlı Hukukunda Fetva*. haz. Süleyman Kaya, Yunus Uğur ve Mustafa Demiray. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s. 347-378.
- Özen, Şükrü. “Mehmed Efendi”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. Ed. Ekrem Çakıroğlu. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Özen, Şükrü. “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”. *TALİD* III/5 (2005): 249-378.

- Özen, Şükrü. “Sadruşşerîa”, *TDVİA*. XXXV, 427-431.
- Özen, Şükrü. “Te’sîsü’n-Nezâir”, *TDVİA*. XXXX, 545-547.
- Özen, Şükrü. “Tenkîhu’l-usûl”, *TDVİA*. XL, 454-458.
- Özen, Şükrü. “XVI. Yüzyıl Osmanlı Hukukunun Kaynakları”, *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVI. Yüzyıl*. Ed. Ekrem Demirli, Ahmet Hamdi Furat, Zeynep Müntheha Kot ve Osman Sacid Arı. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2017, s. 21-24.
- Özen, Şükrü. “Zâhidî”, *TDVİA*. XLIV, 81-85.
- Öztürk, Abdülvehhab. “Edebü’-Kâdî”, *TDVİA*. X, 410.
- Öztürk, Abdülvehhab. “Hassâf”, *TDVİA*. XVI, 395.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Perho, Irmeli. “Climbing The Ladder: Social Mobility in The Mamluk Period”. *Mamlûk Studies Review XV* (2011): 19-35.
- Repp, R. C. *The Mufti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*. London: Ithaca Press, 1986.
- Sabra, İfâf Seyyid Muhammed. “el-Medârisü fi’l-asri’l-Eyyûbî”, *Târîhu’l-medârisi fi’l-Mısri’l-islâmiyye*. Haz. Abdulazim Ramadan. Kahire: el-Hey’etü’l-mısriyyetü’l-‘ammetü li’l-kitâb, 1992, s. 137-200.
- Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî*. Haz. Mehmet İpşirli. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989.
- Sevgili, M. Macit. “el-Ûşî’nin el-Fetâva’s-Sirâciyye Adlı Eseri ve Bu Eserdeki Bazı Özgün Görüşleri”, *Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu Bildirileri*. Ed. Ferhat Gökçe. Bişkek: TİKA, 2018, s. 407-416.
- Seyyid, Eymen Fuad. “el-Medârisü fi Mısır Kable’l-asri’l-Eyyûbî”, *Târîhu’l-medârisi fi’l-Mısri’l-islâmiyye*. Haz. Abdulazim Ramadan. Kahire: el-Hey’etü’l-mısriyyetü’l-‘ammetü li’l-kitâb, 1992, s. 87-136.
- Şaban, Mahmud Nureddin. “Nizâmüddîn Omer b. Ali el-Mergînânî ve Menhecühü’l-istidlâlî ve’t-tercîhî fi kitâbihi Cevâhiru’l-fıkh”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (2018): 479-493.
- Şahin, Kamil. “Halvânî”, *TDVİA*. XV, 383.

- Şener, Abdülkadir. “Cûzcânî, Ebû Süleyman”, *TDVİA*. VIII, 98.
- Şentop, Mustafa. *Osmanlı Yargı Sistemi Ve Kazaskerlik*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2005.
- Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekâyi’u’l-Fuzalâ: Şeyhî’nin Şaka’ik Zeyli*. Haz. Ramazan Ekinci. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Tahir, Mehmed. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınevi, 1971.
- Tahiry, Ghawsodin. “Zeynüddin (v. 970/1653) İbn Nuceym’in Hâşiyetü ‘Ala Câmi’i’l-fusûleyn Adlı Eserinin Tahkîk ve Değerlendirilmesi”. Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2016.
- Tanman, M. Baha. “Emîr Buhârî Tekkesi”, *TDVİA*. XI, 126-128.
- Tarabulusî, Alâeddin Ebu’l-Hasan Ali b. Khalil. *Kitâbü Muînü’l-Hükkâm fîmâ yeteraddadi beyne’l-hasmeyn mine’l-ahkâm*. Kahire: el-Matbaatü’l-Maimanyah, 1892.
- Taşkın, Ünal. “Klâsik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi: The Journal of International Social Research*, I/3: 343-366.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *eş-Şekâiku’n-nû mâniyye fî ‘Ulemâi’d-devleti’l-‘usmâniyye*. Beyrut: Dâru’l-kitâbi’l-‘arabî, 1975.
- Tirmizî, el-Câmi’u’s-sahîh.
- Turan, Şerafettin. “Hoca Sâdeddin Efendi”, *TDVİA*. XVIII, 196-198.
- Unan, Fahri. "Mevleviyet", *TDVİA*. XXIX, 467-468.
- Unan, Fahri. “Bir Âlimin Hayat Hikâyesi ve Klâsik Osmanlı Eğitim Sistemi Üzerine”, *OTAM* 8 (1997): 365-391.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1954.
- Uzunpostalcı, Mustafa. “Burhâneddin el-Buhârî”, *TDVİA*. VI, 435-437.
- Ünal, Halit. “Attâbî, Ahmed b. Muhammed”, *TDVİA*. IV, 93.
- Ünal, Halit. “el-Asl”, *TDVİA*. III, 494-495.
- Yakıt, İsmail. “Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1999): 19-48.

- Yaman, Ahmet. “es-Siyerü'l-Kebîr”, *TDVİA*. XXXVII, 327-329.
- Yaman, Ahmet. “Kenzü'd-Dekâik”, *TDVİA*. XXV, 261-262.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Rükneddin el-Kirmânî”, *TDVİA*. XXVI, 65.
- Yavuz, Yunus Vehbi. “el-Câmiu'l-kebîr”, *TDVİA*. VII, 109-110.
- Yavuz, Yunus Vehbi. “el-Câmiu's-sağîr”, *TDVİA*. VII, 112.
- Yaylalı, Davut. “el-Mevsîlî, Abdullah b. Mahmud”, *TDVİA*. XXIX, 487-488.
- Yazıcı, İshak. “Semerkandî, Ebü'l-Leys”, *TDVİA*. XXXVI, 473-475.
- Yenişehirli Abdullah. *Behcetü'l-fetâvâ mea'n-nukûl*. İstanbul: Dâru't-tibâati'l-Âmire, 1849.
- Yılmaz, Harun. “Medrese Geleneğinde Yenilik ve Kurumsallaşma: XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Medreseleri”, *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*. Ed. Fuat Aydın, Mahmut Zengin, Kübra Cevherli ve Yunus Kaymaz. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2018, s. 391-403.
- Yılmaz, Harun. *Zengî ve Eyyübî Dimaşk'ında Ulema ve Medrese (1154-1260)*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Zilfi, Madeline C. *Dindarlık Siyaseti: Klasik Dönem Sonrası Osmanlı Uleması*. Çev. Mehmet Faruk Özçınar. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2008.

Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi Koleksiyonu, nr. 127'de kayıtlı nüsha:

Sileymaniye Kütüphanesi	
Ağah Efendi	
Yel.	
Eski Kayıt No.	127

وقد البرازية قال محمد ربه الله اكره ان يقول اهداياتي كما كان جبرائيل بن يعقوب اذ انت
قال من جبرائيل النبي يقول الحق في الله عند كل نصيب مما في هاتين الروايتين
نظر لانه الشيخ الحكيم الذي شارح الهداية قال في شرحه لو صابا الامام الاعظم علم
انه اياتنا مثل ايات الملائكة والرسل بصدق عليه البرصينة في كتاب العالم والمعلم لاننا
وجدنا في حدائثه وبرهينه وقدرته كما صدق الملائكة والرسل النبي اعلم انه جميع ما
فكرنا في هذا الفصل من ايات آيات من مسائل الاعتقادات - انما هو خلاصة ما
فكر في جميع الجسد المنطوقات والمثدرات - من المختصرات والمطلقات - ولم ارها في كونه
بهذا الوجه - في حق من الكتب الاعتقادية والكلية - وانما هي من خصائص هذا
الكتاب - فليست من نظرها وضيقها من اصحاب من اولى الالهاب - والله اعلم بالصواب
والله المرجع والمآب - بهذا اخر ما اروننا ابراهيم بن محمد بن السائل
الجملة المهمة المطبوعه - والى الله العليم شأنه - والعهد فضلنا واحسانه - انشر في
انه يصيبنا من الخطا والزلل - في كل قول وعمل - وكفينا عاينا يداهم السنه - و
يجعل لنا من البراهنة حجة - وسببا لدخول الجنة - وبقينا على القول الناهية في
الجنة الدنيا والآخر - ونفسنا في رحمة الراضيه - بحمد ربك رب العالمين
الباهرة الفاخره - صل الله وسلم عليه - وعلى اله واصحابه الطيبين الطاهرين - والمؤمنين
طبايحسان الى يوم القيمة الحساب - ربنا لا تزغ قلوبنا بعد اذ هدينا واهب لنا من
لديك رحمة انك انت الغفور الرحيم - احسننا بفضلك الراحم المبين - مع
عبادك الصالحين المؤمنين - في دار الكرامة التي اعدت للمتقين - وعوامهم فيها
سبحانك اللهم وبحميتهم في اسلام و آخر وعواصم اة الحمد لله رب العالمين

تم

Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi 'i'l-fusûleyn, Atîf Efendi Kütüphanesi, nr. 1182'de kayıtlı nüsha:

الآن و هما باقتان ولا تغنيان واهل الكبرية في النار لا يبقى بل يخرج بفضل
 الله وفي الجنة يرقق واهل الجنة والنار مخلدون فيها ابد ولا يفنى عقاب
 الله وطوبى ابيه سرمد اعلم ان جميع ما ذكرته في هذا الفصل من امهات
 مهمات مسائل الاعتقادات انها خلاصة ما ذكر في جميع المنظومات والشواهد
 من المختصرات والمطولات والارهامة المذكورة بهذه الجمعية في شيخ من الكتب
 الاعتقادية والكلامية وانما هي من خصائص هذا الكتاب فليغتنم بنظرها
 وحفظها من احتياج من اولي الالباب والله اعلم بالصواب والله الموفق
 والقاب هذه الاخر ما اردت ابراهه في هذه المجموعة من المسائل الجنة
 البهية المطبوعة واد الله العظيمة شأنه والتميم فضله واحسانه انصرف
 في ان يعصمنا من الخطايا والزلل في كل قول وعمل ويحتمنا على عقاب اهل
 السنة ومجاهدنا من الميراث الجنة وسبب لدخول الجنة ويبتأس على القول
 الثابت في الحياة الدنيا وفي الآخرة ويغتنم في مجازة جهنم الآخرة مجموعة رسول
 المؤيد بالمعجزات الباهرة الفارقة صلى الله وسلم عليه وعلى آله واصحابه
 السليمين اليه والنا بعين نعم يا احسان الى يوم الحساب ربنا لا تزغ قلوبنا بعد
 اذ هديتنا وهب لنا من لدنك رحمة انك انت الوهاب ربنا انزلنا سورة
 السنين مع عبادك الصالحين المفلحين في دار الكرامة التي اعدت للمتقين
 وادعوا اليها سبحانك اللهم وبحميتهم فيها سلام واحمد دعواهم ان الحمد

لله رب العالمين وكان الفراغ

من نسخة في شهر ذي القعدة

الحرام من شهر سنة اربع

عشر ومائة والف

وصلى الله

وسلامه على

سيدنا محمد

وآله وصحبه

عن الله لكاتبها والمؤمنين وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه جميعا

Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn, Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa Koleksiyonu, nr. 323'te kayıtlı nüsha:

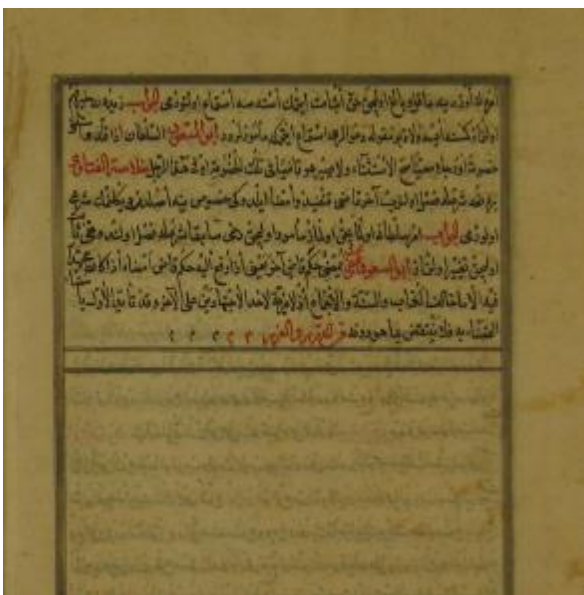
عشان ثم على صفوان الله عليهم اجمعين ثم العظيمة من الغيرة وكشف عن ركن جميع المعاصيات
الاخير وخروج الدجال والقاء الارض ويخرج ويخرج وتروى عيسى وطلوع الشمس من
المغرب وسائر عشر البطا الساتعة والموال يوم القيمة على اورد منه في الامبار العجيبة كلها
حق والاعتقاد بها وادوية وعود الروح الى الجسد في القبر حق ومنعطفة القبر لكل ميت
وعذاب القبر لكل من كان في قبره ولم يمت بحسنة الموتى حق وتتم احوال الطائفة في القبر حق
وسؤال المتكبر ويكر حق والجسد في القبر وبالاجساد حق والسؤال والمساجد حق ووضع الميزان
حق واتساع اصف الاعمال حق والقصاص من نيلين الحضا في الرسانة باخذ الحسنة او طرح
السياسة حق وحقق النبي عليه السلام حق والامر بالمعروف والنهي عن المنكر المشاهدة ثابته لا يشك
والاخبار المنقبة تحت اهل الكبار والمؤمنين في روض الوردات لبعض اهل الخيرات والحقه والناس
تخلو قبال الان وتماما يقينان ولا يقينان واهل الكبر في النار لا يستحق بل يخرج منظر الله
تعالى في الخلق ترقوا اهل الجنة والنار تخلدون فيها البراء لا يصحى عقاب الله وتوايه مع
اعلم جميع ما ذكرته في هذا الفصل من اهلها من سبل الاعتقادات انما موثقة صفة ما ذكرته
جميع المتفومات والمنشورات من المختصات والمطلقات ولم اجد في كون يدع اجمعين في حق من
اكتب الاعتقاد بقيدوا للاية وانما هي من خصا بعوض هذا الكتاب فليعلم شرطها وحققها
من اخرج كراول الى الابد والله اعلم بالصواب والحمد لله المالك هذا اخر ما اردت ابراهم في
هذه المجموعه من المسائل الخيرة المهمة المطبوعه في الله العظيم شأنه والعم فضلهم
واحسانه افترخ ان يعصمنا من الخطا والزلزال ولا يزلنا عن عقايد اهل السنة
ويجعلنا لها من الشرائع حبه وسيا لدخول الجنة ويثبتنا على القبول الثابت في الحياة الدنيا
ومن الاخرى ويعصمنا في جوار رحمة الراخج بحمد رسوله نوبد بالمعجزات الباهية الطامخ
صلى الله وسلم عليهم وعلى اهل بيته المنتهين اليه والثابطين بهم باحسان الودم الذين
ربنا لا تزج فلوننا بعد اذ نصر يقينا وصب لنا من لذك رحمة انك انتا نوهابا حشرنا
بعضكنا الواصل المين مع عبادة الصالحين العجيبين في الكرامة التامة للمتقين
دعواهم فيها سبحانه والحمد لله رب العالمين
واخر دعوانا ان الحمد لله رب
العالمين

Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyin, İstanbul Müftülük Kütüphanesi, nr. 159'da kayıtlı nüsha:

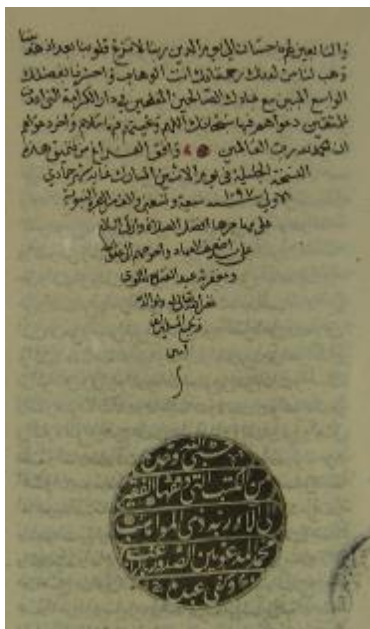

Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi 'i'l-fusûleyn, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 2078 (yeni: 1671/2)'de kayıtlı nüsha:

Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi 'i'l-fusûleyn, Ragıp Paşa Kütüphanesi, nr. 599'da kayıtlı nüsha:

Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi 'i'l-fusûleyn, Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, nr. 281'de kayıtlı nüsha:

Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Köşkü Koleksiyonu, nr. 602'de kayıtlı nüsha:

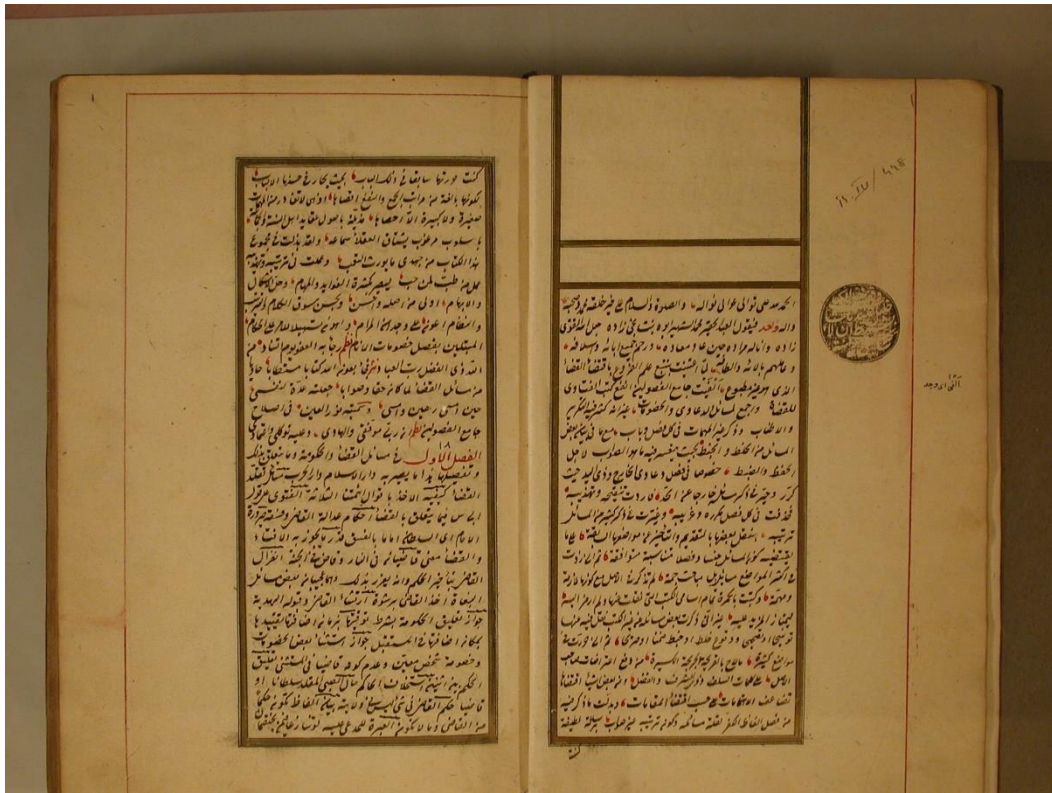

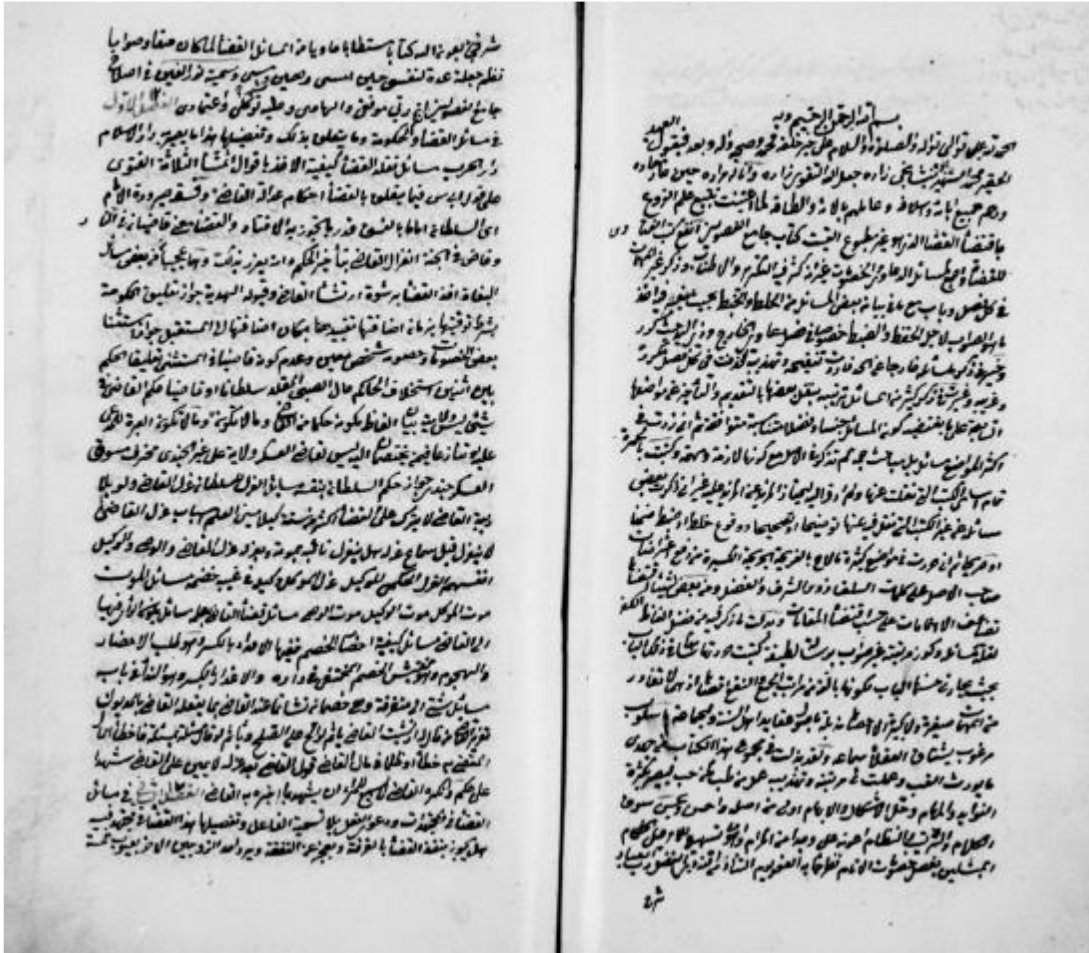
Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi 'i'l-fusûleyn, Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 627'de kayıtlı nüsha:

Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi 'i'l-fusûleyn, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Isparta Halil Hamit Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, nr. 1703'te kayıtlı nüsha:

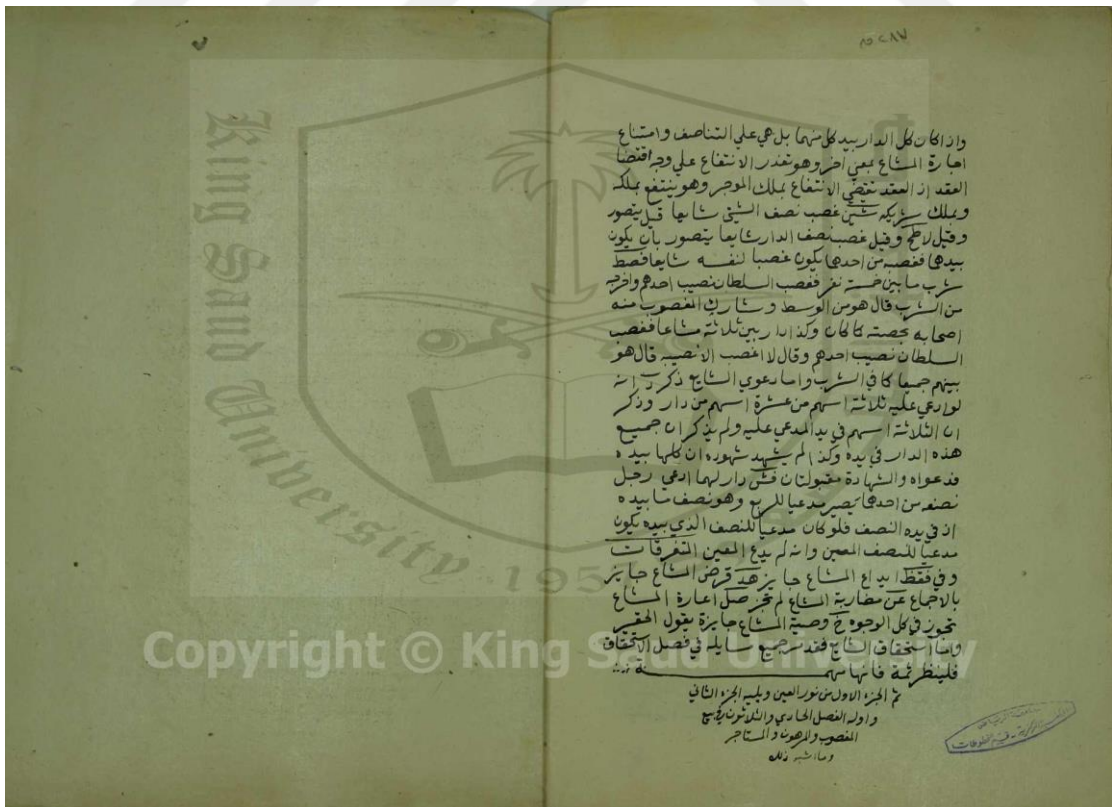
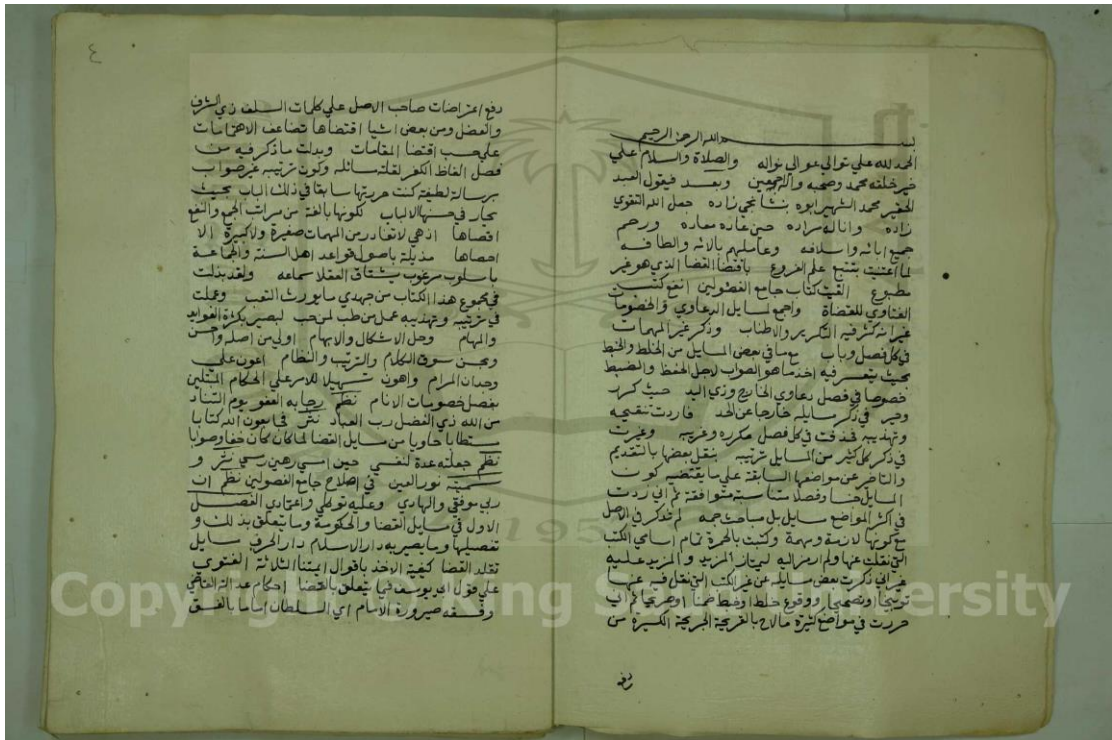

المطهرة القرون . وسؤاله شكركم بجزوقه . والبعث من السور
حق والسور دسما بفتحها . ووضع ابن زياد حق ووزنه الكال
وايتا صمايف لا هجوه والغصان فيه سبع الخضما في الوصفا باخذ
المستأ ووطح اثبات حق . وحق ابنه صلوات الله عليه وسلم
والعطر على من تمهم . والشفا عذابة . لا بناء الا حيا للفتن
في حق اهل الكبار والشوسين . وفي رفع الدرهما بعض من اهل الجنا .
واجته وان رملو قشاة الان . وها باقنا : ولا قشاة : واهل الكبر
في النار لا يطف . بل يذبح بفضل الله وفي الجنا بركة . واهل الجنة والنا
مخلة في فيها ابنا . ولا يطف عفا بانه . وتوابه سرمد . اعلم جميع
ما ذكرته في هذا العصور من اهل السماوات سائلوا لاعتقادات
انها هو خلاصة ما ذكرته جميع المتكلمات . ولتشررت في المختصر
والمتولات . ولم ارا ما ذكرته بهذا الجمعية في شيء من الكتب
الا اعتقادها في الكلا تينة . وانما هي من خصايب هذا الكتاب
فليعلم بظننا وحفظها . من حجاج من اوان الابواب والادق لم يلمس
واليد لرجوع والمثاب هذا انما اردت . يرد في هذه الجمعية
من اسائل الجمعية المهمة المطبوعة والادق العظم شفا والمصنف
واحد . ان تضرع في ان يعصنا من محله وانزل في قلوبهم . و
بختما على عفا يد اهل الجنة . ويجعلها لها من ايزان الجنة . وسبا
له طول الجنة . ويثبتنا على القول ان بيت في بحيرة الدنيا وفي الآخرة
ويغسلنا في حمار رحمة الاخرة بجملة رسوله المود بالنفوس
البارية انما قوة صلوات الله عليه وسلم . وعلما . واصحابه المنتمين
اليه . وانما يعين لهم باحسانه في يوم الحساب . ربه لا تترط
قلوبنا بعدة حديثنا . وهدانا في ذلك . ولا انما انت الوهاب .
احسننا بفضلك . الراسع المبعوث مع عبادك الصالحين . امضا
في دار الكرامة التي اهدت للفقير دعواتها في سائر الهم . وتبينهم
فيها سلام . واخر دعوانهم ان يحمدوا ربهم والذين
رحمهم الله . ذكر في . وقرأه . انما تحت الكلا تينة
سنه ثمانين ومارس . ١١٣٦

الفصل الحادي والثلاثون

في بيع المصوب والمهون والتأجير والبيع الاصل الذي فوته
سنة واحدة وكرم يباع مائة ذنبا يباع بالزينة ومساكن
الزينة في ارض غير باعة وبويرة والزينة في ارض موصية وفيه
بيع الاصل الذي لا يتجاوز ثلث ثمنه في ارض موصية يباع
بينة او اقرب غاصب والاصل يخرج في ظاهر الرواية وروي جواز
الارث المسمى بحق الغصب لو لم يعلم بالغصب لا لو علم من سنة
ههنا ويستبرأ الغصب او الوضوء الي الفراق لو لم يعلم ولو علم
ليس له الفسخ يعني يباع ملك موصيا من ماله من ماله وسلم
الي المسمى في البيع باطل لا فاسد وانما يجوز ان تقدم مبيع
سلكه يبيع بغيره يباع الغاصب ما غصبه بماله ما كان جائز
سليمه اسألو شراؤه من ماله او وهبه او ورثته لا ينفذ بيده
فقد ان الغصب يباع الملك عند المعلن حتى يباع ما غصبه
فان خصم الملك المقتني يوم الغصب جازيعة او مختصة يوم
البيع مائة لان الغاصب ملك يوم حيا له ولو بيع قبل يتحول
اذ خصم مقتني يوم الغصب المقتني انما كان الغصب يباع
فما كان موصيا ويصون ويعدى استغناء وان ادخله ان ملكه
كذلك ويوزون ويعدى استغناء يباع المثل فان انقطع المثل
فمقتني يوم الغصب عند الوفاة وعند يوم الغصب وعند
يوم الاصل في كاسية في خصم في اصيل فصل
الضمانات فصل في موصية الجارية لولا شراؤه من ماله
ان هذا المثل بات في كل ملك موقوف في كل ملك ولم ينص
بين مقتني ومقتني وهكذا في حيا الفتاوي على المسمى بالجار
لو يوزون ولو لم يوزون لا يجوز وكذا المسمى في الكوة ولو
فعل الغاصب من ضمن مقتني يبيع لا ينفذ ولو قبل المسمى

من غاصب ذابا من ماله ببيع غاصبه لم يجر الشراء وانما عتقت
فلم يجر شيئا وهو من ماله وعندنا نقدا حتى انما فقط
ياغ ماصب في سنة بالكل ما يباع يكون مالا للبي الاول
والربايرة لا يجر في الغاصب ولانما لم ولو استأجر رجلا
ليحفظ هذا الشيء كذا فظهر بعد مدة ان ملكه فخر بيده
ان لا يبيع اجرا حتى ولو اخرج غاصبه في اجاز ماله فب
العدة فمنس اجرا حتى يبيع لما لمك وعندنا اجرا حتى
لما لمك واجرا حتى للغاصب لانه العاقبة وعلى هذا الخلاف
لو اخرج لا يحق في المدة واجرا حتى اجرا حتى
اجرا حتى غاصبه فقال الملك اجرتها فقال الموصي غاصبها
شك واجرا حتى غاصبه في ارض ولو يبي في ارض غاصبها فاجر
سب فتا لرب ارض اسرتك ان تبي وتخصرو وقال الموصي
غصبتك وتبيت واجرت تفسر الاجرة على مقتي الارض
ومقتي البنا فخطا البنا للغاصب وحط الارض لربها فحق في غصب
الغاصب لو يباع ما غصب واخذت ليس للغاصب الاول
اجرا حتى ولا اذ شئ ان ليس يملك فالكه يجر انما ما شئ
درر حتى يبيع الغاصب موقوف على اجرة المالك فان اقر به
الغاصب في البيع وان يجره والمغصوب والمغصوب منه بيعة
وكذلك في غصب الغاصب بغير ماله على الغاصب الاول
وكذا اجرة مقتني يجره لو هلك اذ الفقيه يبيع ببيع الرهن
والسائر في مائة في مائة الرهن يوقف على اجرة المقتني
والسائر والمزارع ولو موصيا الاجارة والمراعاة وادي
الدين لربها التسليم الى المسمى يجره بان يبيع الرهن لم ينفذ
في حق المقتني وليس له الرهن وان يوقف على المسمى يجره المجر
والسائر في مائة في مائة الرهن يوقف على اجرة المقتني

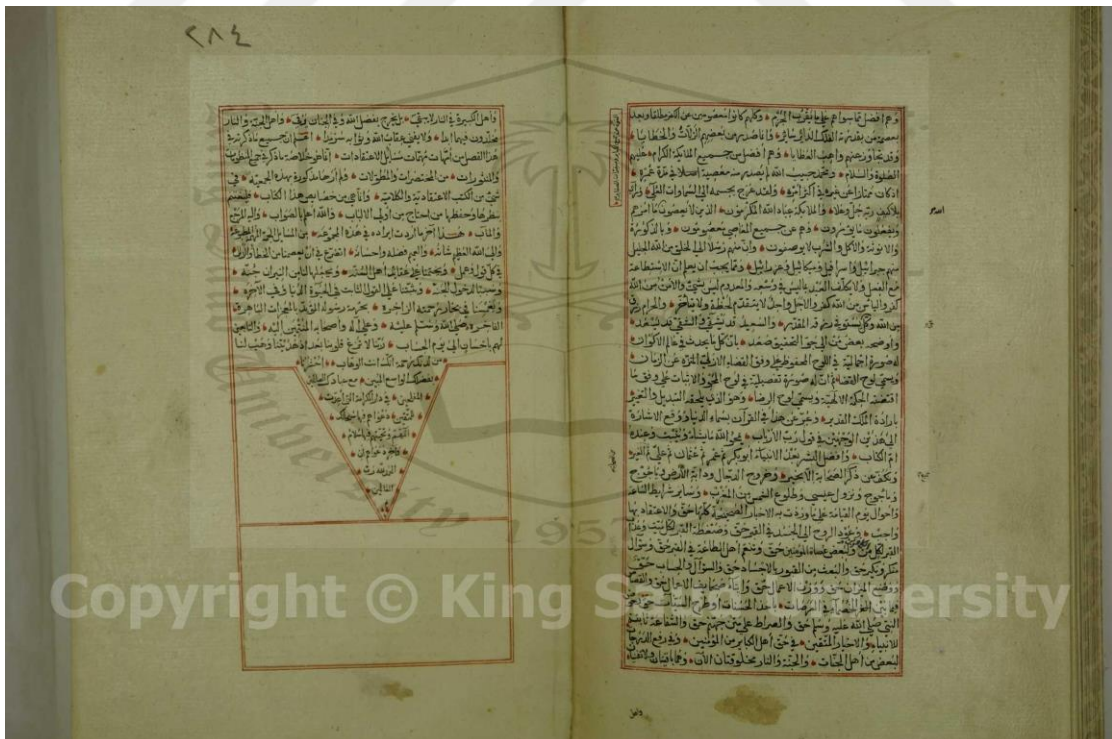
Copyright © King Saud University

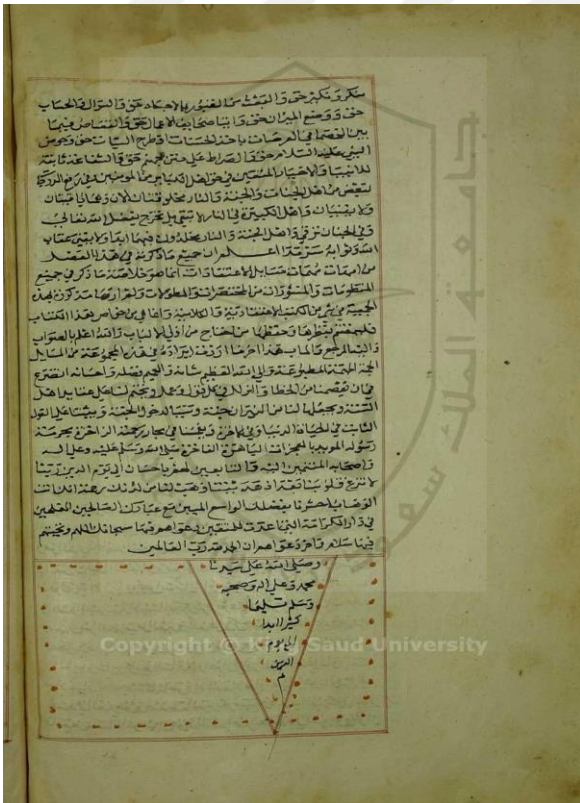
من اول الابواب

والله اعلم بالصواب واليه المرجع والمآب
هذا اخيرا اوردت ابرارنا في هذه المجموعة من المسائل
الحية المهمة المطبوعة والتي لم يظفر بها من العلم فضله
واصانته انضرع في ان بعضهم من الخطا والزلل في كل
قول وعمل ويختار لنا على عتاد اهل السنة ويجعلها لنا
من النيران جنة وسببا لدخول الجنة ويثنا على المتولى
الثابت في الحياة الدنيا وفي الآخرة ويثنا في حيا رحمة
الراضة محبة رسول الله بالجملة الباهرة العظيمة
صلي الله وسلم عليه وعلى اله واصحابه المنتهين اليه
والتابعين لهم يا حسان ان يوم الدين لربنا لا تنزع قلوبنا
بعد ان هديتنا وهب لنا من لدنك رحمة انك انت الوهاب
اصرانا مطلقك الواسع المبين معابر الصالحين
المخلصين في اراكم امة التي اعدت للمتقين دعواهم
فيها سجا تلك اليهم وختيمهم فيها سلام واخر دعوانهم
ان الحمد لله رب العالمين حج الكتاب بمون الملك الوهاب

Copyright © King Saud University

Nûru 'l-'ayn fî Islâhi Câmi 'i'l-fusûleyn, Kral Suud Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 7184'te kayıtlı nüsha:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ * وهو حسبنا ونعم الوكيل *
الحمد لله الذي تقدم بين الإسلام، واكمل ما سبه بيننا للقضايا
والاحكام، واوضح دلائلها من الشرايع، التي جعلها المرضات
وسايل وذرايع، وخصنا بما يتباع خير رسله مستلوا ونجارا، والطيب
بترتيب مولانا ونجارا، كجمل المعوشا الى كافة خليفته، الداعي الى هدي
الحق وطريقته، صلى الله عليه وعلى آله وشيعته، وعلى الثايعين له بينه
وشيعته، **وبعد** فقد قال صاحب من حجب من الاستدلال في غزاه
ذو نوبه، وستوفى لدار بزعبويه لما الغيب نفسا لعد بطالع جلاله
المسايل، وشاهدة سابقا لرد الابان، وصادفت هبة صادقة في استلها
بدائع التصنيفات، واستند آثرها لثبات من التوازن والاحكام
وميزان الخلال والحرام، التي قام بقرينها علماء الانام، وحجاب بيضة
الاسلام، الذين قد اطلعهم الله على اسرارها وسرارها، واكرمهم بمخالصتها
العلم واعوانه، واخطاهم من شيم خزانها، وعرازه، رضوان الله عليهم
وصنع، بما ابرههم الاسلام والمسلمين حجة حجة عمرك بين
التفكر في غير مجموعاتهم، ودرر موصوعاتهم، فلما رايت حشرنا
غاصوبه، ولطف ما صاغوا، اردت ان احزر من تلك الخزانة صوره
ومن تلك اللؤلؤة دره، وان الخرج من جاراتها اصولا مستقلة في شرايعها
وفصولا محتوية على حيا وحياء وشرايعها، ليكون في ذرا السواد يحطه
وفي هذا القطع خطه، فاحضرت منها مساندا للقضايا والدعاوي،
ويما يتصل بذكر من التنازك اذ هي اغلب الاحكام، ونوعه، واكثرها اصولا
وفروعها، والحققت بها نفا من سايل المنكح والطلاق والمعاملات
ما يكثروا ردها على ابواب القضاة، وسحقته كتاب الفصول وما
حلت على ذلك شرط الفصول بل هذه ملهه اعدتها لنفسي، وحصلتها
لضري، ورحم الله امر الخويدي، لا اعترضه وسلكه منهج التجاوز
والعلم غماض، فاما قد قد في زماننا صحت دار العلم، قدما
صالحها

صاحبها، وقامت نواذرها، واهل الاسلام قد كوي الخرج فلو بهم
وشقت العجيعة جيوبهم، ونسرت شعورهم، وضربوا صدرهم
ولطموا خردهم، اللطم اعمر داره، ولا تخرب جداره، واوثق معا
وامتنع من داخله وخارجيه، بفضلك ولو كرك باذ الخليل المشد يد
الفصل الاول في بيان القضا والحكويه وما يتعلق بذلك وفيه
مسائل عزلة القاضي والوصي والوكيل والمأمور والرسول وسائل
مصيبة الوصي والمتولي، بدلت ولا يما تصير به دار الاسلام دار
الحرب لا فتقارنا اليه في زماننا وكما بنا بسبب استيلاء الكفار
على بلادهم، الشريعة رايبه ولا يبقى لهم فيما باقية، **فأقول** اختلف
أصحابنا رحمهم الله ارجح الاسلام متى تصير الحرب **قال**
ابو حنيفة رحمه الله لا تصير الحرب الا بجزء الاحكام الشرك فيها
وان يكون متصلة بالجزء ليس بينها وبين الحرب مصرا خسر
للمسلمين وان لا يبقى فيها مسلم او ذي منابا لاما في الاول فلام توجد
هذه الشرايط الثلاث لا تصير الحرب وقول ان لا يبقى فيها مسلم
او ذي منابا لان ما زال اوله يعني وان لا يبقى فيها مسلم او ذي منابا على
نفسه هكذا ذكر في السبل الكبير وذكر في المشهور وان لا يبقى فيها مسلم
او ذي منابا لان المشركين في ان يوصف رحمه الله اذ الحرب
فيها احكام الشرك، انما تصير الحرب سواء كان متصلا بالجزء
الحرب او لم يكن يبقى فيها مسلم او ذي منابا لان لا ولو لم يبقى صاحبها
ذها في ذلك انما اجتمعنا اذ الحرب تصير اذ الاسلام بلحرام الاحكام
الاسلام فيها وان بقي فيها كما فرض صلى ولم تكن متصلة بدار الاسلام بان
كان بينها وبين دار الاسلام مصرا لجزء الحرب فلذا وجبت تصير
دار الاسلام دار الحرب اذ الحرب فيها احكام الشرك وان بقي فيها مسلم
او ذي منابا كانت وسط دار الاسلام بلحرام الاحكام الشرك فيها اعتبارا
لا سدهما بالآخرى وابو حنيفة رحمه الله يقول ان هذه البلاد صارت

الديناوي وفي فصل الميرة قاموا في حوالها في راجع دوران كحري همام دم حريد و سوي
من اسعد لا بد كد اس بر اعراض سكي بر امود سكي بر بر اعراض كد و قد حري بر امود م عودا و رن
وي كوي نيز بر امود اسعد مود لا كصير كي ايشان طر الدواما بر اولد و كد من نوح كي بر او و اي سركد
و الا سوا صخر كد مده مسج بود و عمارت باه اسلم و كد في اجرتا سب الاخر من الدعاوي و العداوي
كاتبه سلطان من الوجه ايضا سب العضا بوجوه من رجل اقر يد لا برانه في محض و هي حزاب فعيها
الرجل من الدم نانا الرجل وترك منه المدا و لبنا فاذي الامير العارة منها سب انا و الملاء كد عي نانا
حار ما و عاون مالمه قال ان كان عرما ادنها فالعارة و المنة و من عليها فم حط لا ين و ان كان عرما غير
ادنها لفسر و العارة سيران و عزم همه نصيب من العارة ان شئت و سب العارة و كالمها هذا ادعها
لتفسير فان عرما الملاء عرما نانا فادعها من العارة لانا و لانا عليها من المنة و هو مطوع في ذلك
فان في كد على هذا الفصل في عمارت كرم امراته و سب املاكها و كد في كتابه ان يحط من العدة كل من
فوجار غير امره يكون البنا لا غير وان في غير امره يكون له ان يضع الا ان يغير البنا كد مبع وهذا فاذي
غير امره فان في لربا الارض غير امره يكون البنا لرب الارض و هو مطوع في ذلك كد كرم الدين في سب
الدعاوي و البنا و كد في كتاب الاحكام و احواله الى ما في الفصل اذا عرفت من لربا امرها فان نصف
الملاء و ان فعل بغير امرها فله ان يرفع و كد من الد اسلام ابو البرج سرح كامل العارة اذا استعارها
لغيرها و يسكن باعد العلي ان يخرج فالبنا الصاحب الارض فله ان يبيع لان هذا في الحقيقة استحلال كد
البنا الذي يبيعه كد البنا عديم قبول فاعلام الاخر شرط صحة الاجارة فكانت الاجارة فاسدة و اذا
بي وسكن منها فله امر البنا فالبنا لصاحب البنا و هو المسافر و لصاحب الارض ان يتصرف بها و ان يبي
باب المصارف بالبر و من من مساوية الاصل اذ اذع الرجل انما سب على ان يبي فيما كد ان يبي او يبي طولها
و عرضها و كذا كذا هي على ان يبي موع لك فهو موع ما على ان اقل الدار منها فغيرها فانها كد في فليد
و جميع ذلك لرب الارض و على رب الارض البنا في من ماباه و اجير لربها عمل و يبي سب المالك في
كتاب الاجارة و الملاء انما استاجر لرجل له في ارضه بالآتي من عده فكلوا اجارة الا انما هتت لمان
جماله الميرط او لعنه لان جعل نصف الارض و البنا اجر الا و البنا معدوم او مجهول او لا يبيح فيها
اجارة لان الاصل في العمل لرب الارض فله ان يعمل بماله من غير عمل الا لرب و قد سب في عملها

اعلم ان الترتيب طويلا في الجمع وصغيرا في المفردات
فما في الاسماء وعلاما في الافعال لا يكتب
الا طويلا سببها

ويقبل كتاب قاض القاض آخر اذا كان البعد بينهما حال لوقوع شخص
الى باب الثاني لا يمكن الرجوع الى منزله في يومه وذلك وعلمه الفتوى
وقبل لا يقبل فيها دون مسيرة سفره وعنده الائمة الله يقبل قاض
مترجم در النماز

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Rukiyye HACİFETTAHOĞLU GÜLEÇYÜZ		
Doğum Yeri ve Yılı	Samsun	1992	
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Arapça	İngilizce	
	Çok iyi	İyi	
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	2006 - 2010	Ordu Ünye Anadolu İmam Hatip Lisesi	
Lisans	2011 - 2016	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Uluslararası İslam ve Din Bilimleri Fakültesi İslam ve Din Bilimleri Bölümü	
Lisans	2014 - 2018	Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Sosyoloji Bölümü	
Yüksek Lisans	2016 - 2020	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri/İslam Hukuku	
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
1.	06.2013 - 08.2013	Üsküdar Müftülüğü	
2.	06.2014 - 06.2014	Üsküdar Müftülüğü	
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar	-		
Katıldığı Proje ve Toplantılar	Petra Üniversitesi, Amman, Ürdün-Arap Dili (2012, kısmi zamanlı)		
Yayımlar:	-		
İletişim (e-posta):	rukiyyeh@gmail.com		
	Tarih İmza Adı Soyadı	31/01/2020 Rukiyye H. GÜLEÇYÜZ	

III. NÛRU'L-'AYN FÎ ISLÂHÎ CÂMÎ'Î'L-FUSÛLEYN'İN 1-6. FASILLARININ TAHKİKİ

1. Tahkikte İzlenen Metot

Nûru'l-'ayn'ın 1-6. fasıllarını kapsayan bu çalışmada Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Köşkü Koleksiyonu'nda numara 602'de kayıtlı olan ve müellif nüshası olduğuna dair not içeren nüsha esas alınmıştır. Yine müellif nüshası olduğu belirtilen Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi Koleksiyonu'nda numara 127'de kayıtlı nüsha daha eski versiyon olduğu düşünülerek asıl kabul edilmemiş fakat hem eserin tedvin sürecini izlemeye izin vermesi hem de diğer nüshalara göre daha güvenilir olacağı düşüncesiyle tahkik için kullanılmıştır. Aşir Efendi nüshası “ع” ile belirtilmiş ve farklılıkları dipnotlarda gösterilmiştir.

- Aşir Efendi nüshasında Topkapı nüshasına göre eksik olan yerler (-), fazla olan yerler (+), farklı yazılmış kelimeler ise (:) ile gösterilmiştir.
- Nişancızâde'nin kırmızı mürekkeple yazarak belirttiği rumuzlar ve diğer eser isimleri kalın olarak biçimlendirilmiştir.
- Nişancızâde kendi ifadelerine “yekûlü'l-hakîr” diyerek başlamaktadır. Kendisi bunları ayrıca belirtmemiştir fakat çalışmada bu kısımlar da kalın olarak biçimlendirilmiştir.
- Arapça yazımda modern yazım kuralları esas alınmıştır. مسألة/مسئلة yerine مسألة, شرائط yerine شرائط علي, الأصل yerine الأصل ...
- Metinde yer alan hareketler Nişancızâde'nin koyduğu hareketlerdir.
- Mananın kesin anlaşıldığı yerler dışında nokta kullanılmamış, metin kendi başlıklarıyla parçalara ayrılmıştır.
- Varak numaraları Topkapı nüshası esas alınarak [15a] şeklinde verilmiştir.
- Metinde Ebu Hanife'ye “ح”, Ebu Yusuf'a “س” ve İmam Muhammed'e “م” rumuzu kullanılan yerler vardır. Bu kısaltmalara dokunulmamıştır.

2. Rumuz Listesi

Bu liste Nişancızâde'nin *Nûru'l-'ayn* adlı eserinin başında yer alan rumuz listesi esas alınarak hazırlanmıştır. Eserlerin kime ait olduğuna dair açıklamalarda önce *Câmi'u'l-fusûleyn*'in rumuz listesine başvurulmak suretiyle yazarın kastı anlaşılmaya çalışılmıştır, zira Nişancızâde'nin rumuz listesinde ihtisar ettiği alanlar oldukça fazladır. Nişancızâde'nin metnini korumak için *Câmi'u'l-fusûleyn*'in açıklamaları parantez içinde verilmiştir. Buna bağlı olarak temel başvuru kaynaklarımızdan biri H. Yunus Apaydın editörlüğünde hazırlanan *Câmi'u'l-fusûleyn* baskısının “Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü” olmuştur. İki eserin farklı rumuzlar kullanmaları veya müelliflerinin kasıtlarının anlaşamadığı durumlarda elde olan verilerin karşılaştırılması suretiyle bir sonuca ulaşmaya çalışılmıştır.

يز اليزدوي [فخر الدين أبو العسر علي اليزدوي]⁷¹⁶

بس المبسوط [كل من كان]⁷¹⁷

بق ادب القاضي [للخصاف وشروحه]⁷¹⁸

بقي البقالي⁷¹⁹

بجي الاسبجاي [بهاء الدين علي]⁷²⁰

⁷¹⁶ Fahrulislam Ali b. Muhammed Pezdevî (v. 482/1089) Şemsüleimme el-Halvânî'nin talebesi ve Maveraünnehir bölgesinin dönemindeki fıkıh imamı konumunda saygın bir fakihdir. Gerek ilimdeki seviyesi gerekse eserlerinin sistematığı ve tarzı sebebiyle Hanefi mezhebinin önemli alimleri arasında sayılmaktadır. *Şerhu'l-câmi'i's-sağır*, *Şerhu'z-ziyâdât*, *Kitâbü'l-mesûl li'l-fetâvî*, *Usûlu'l-Pezdevî*, *Şerhu Takvîmü'l-edille* meşhur fıkıh eserleri arasındadır. Bkz. Ferhat Koca ve Murteza Bedir, “Pezdevî, Ebü'l-Usr”, *TDVİA*, XXXIV, 264-266.

⁷¹⁷ Şeyh Bedreddin Mepsût ismini mutlak olarak kullanmaktadır. Hanefi mezhebindeki yaygın kullanım ile Şemsüleimme es-Serahsî'nin (v. 483/1090) *el-Mesûl* adlı eserinin kastedildiği anlaşılmaktadır. İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (v. 189/805) *Mesûl* olarak da bilinen *el-Asl* adlı eseri kendine ait bir rumuzu olması hasebiyle en azından Nişancızâde'nin tasarrufunda bu rumuza dahil edilmemiştir. Bkz. “Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü”, *Yargılama Hukukuna Dair*, II, 1191.

⁷¹⁸ *Edebü'l-kâdî*, Ebu Bekir el-Hassâf (v. 261/875) tarafından yazılmıştır. Muhakeme sırasında uyulması gereken kuralları dinî kaynaklardaki delilleriyle ele alan, çeşitli örneklerle meseleleri açıklayan bir eserdir. Bu alandaki eserlerin günümüze ulaşan en eskisidir. Bkz. Abdülvehhab Öztürk, “Edebü'l-Kâdî”, *TDVİA*, X, 410; Abdülvehhab Öztürk, “Hassâf”, *TDVİA*, XVI, 395. *Nûru'l-'ayn* metni içerisinde Şemsüleimme el-Halvânî (v. 452/1060[?]) ve Sadruşşehîd'in (v. 536/1141) yazdıkları şerhlere atıf yapıldığı tespit edilmiştir. *Edebü'l-kâdî* dan yapılan alıntılarının bazılarının şerhleriyle peş peşe veya *Tetimmetü'l-fetâvâ* gibi farklı eserlerden nakil yoluyla olması eserin bizzat kendisinin kullanılmadığı düşüncesini doğurmaktadır.

⁷¹⁹ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ebi'l-Kasım b. Baycuk El-Harizmî (v. 562/1167). *el-Fetâvâ* ve *Cem'u't-tefârik fi'l-furû'* bilinen fıkıh eserleridir. Bkz. “Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü”, II, 1182.

⁷²⁰ Bahaeddin Ali b. Muhammed el-İsbîcâbî (v. 535/1140). Şeyh Bedreddin'in kullandığı eserin Tahavî'nin (v. 321/933) *Muhtasar*'ına yazmış olduğu *Şerhu İsbîcâbî* olduğu belirtilmektedir. Bkz. “Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü”, II, 1189. *شجبي* rumuzu bu şerh için kullanılmıştır.

ت الزيادات⁷²¹

تت زيادات الزيادات⁷²²

تح التحفة [للمسعودي]⁷²³

تق تهذيب القلانسى⁷²⁴

تم التتمة [...] الفتاوى للإمام برهان الدين صاحب المحيط]⁷²⁵

ث مخلفات أبي الليث [نصر بن إبراهيم السمرقندي وفث - مختلفات...]⁷²⁶

ج الجامع [الكبير وشروحه]⁷²⁷

جر أبو جعفر [الهندواني]⁷²⁸

جز وجيز المختصر [للسرخسى]⁷²⁹

جس التجنيس [لصاحب الهداية وغيره]⁷³⁰

جشحي الجامع من شرح الطحاوي [صشحي - الحاصل من شرح الطحاوي]⁷³¹

⁷²¹ İmam Muhammed'in önceki eserleri veya bir görüşe göre Ebu Yusuf'un eserlerine yaptığı ilavelerden oluşan bir eserdir. Zâhirü'r-rivaye içinde yer almaktadır. Esere Ebu'l-Usr el-Pezdevî, Ahmed b. Muhammed el-Attâbî, Serahsi, Kâdihan gibi fukaha tarafından şerhler yazılmıştır. Bkz. Murteza Bedir, "ez-Ziyâdât", *TDVİA*, XXXIV, 483-484.

⁷²² İmam Muhammed'in *ez-Ziyâdât* adlı eserine yaptığı ilavelerden oluşan yarım kalmış olduğu düşünülen bir eserdir. Serahsi, Attâbî ve Pezdevî'ye ait olduğu düşünülen üç şerhi bulunmaktadır. Bkz. Bedir, "ez-Ziyâdât", s. 484.

⁷²³ Müellif tespit edilememiştir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1191.

⁷²⁴ eş-Şeyh Ahmed el-Kalânîsî. Eserin tam adı *Tehzîbü'l-vâkıât fî Furûi'l-Hanefiyye*'dir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1196.

⁷²⁵ Bkz. Sâhibü'l-Muhît (صط).

⁷²⁶ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî'nin (v. 373/983) müçtehitlerin farklı fihki konulardaki ihtilaflarına dair kaleme aldığı eseridir. *Muhtelefü'r-rivâye li-Ebi'l-Leys* adıyla bilinmektedir. Bkz. İshak Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *TDVİA*, XXXVI, 473-474.

⁷²⁷ *el-Câmi'u'l-kebîr* İmam Muhammed'in kendi görüşlerine de yer vererek telif ettiği fıkıh eseridir. Zâhirü'r-rivâye eserleri arasındadır. Başlıca şarihleri el-Cessas, el-İsbîcâbî, Serahsi, Sadruşşehîd, Hâherzâde, Cemâleddin el-Hasîrî'dir. Bkz. Yunus Vehbi Yavuz, "el-Câmiu'l-kebîr", *TDVİA*, VII, 109-110.

⁷²⁸ Ebu Ca'fer Muhammed b. Abdullah el-Hinduvânî el-Belhî (v. 362/973) Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin hocası, önemli bir Hanefî fakihidir. *el-Fevâid*, *Keşfu'l-ğavâmir* ve Ebu Yusuf'un *Edebü'l-kâdî*'sına yazdığı şerhi bilinen fıkıh eserlerindedir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1185.

⁷²⁹ *Vecîzü'l-muhtasar* Şeyh Bedreddin tarafından Şemsüleimme es-Serahsi'ye nispet edilmektedir. Bu adla bir eserine kaynaklarda rastlamamakla birlikte Tahâvî'nin *Muhtasar*'ına yaptığı şerhin kastedebileceğini düşünüyoruz. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1194; Muhammed Hamidullah, "Serahsi, Şemsüleimme", *TDVİA*, XXXVI, 547.

⁷³⁰ Bkz. Şeyhülislam Burhanüddin (شین). Onun tarafından yazılan *et-Tecnîs* vakıat türü bir eserdir. Şeyh Bedreddin tarafından işaret edilen diğer eserlerin de bu tür vakıat eserleri olacağı tahmin edilebilir.

⁷³¹ Kime ait olduğu tespit edilememiştir. Tahâvî'nin *Muhtasar*'ına yazılmış bir şerh olduğu düşünülmektedir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1188.

جص الجامع الأصغر [للشيخ محمد بن الوليد السمرقندي]⁷³²

جغ الجامع الصغير⁷³³

جف جامع الفتاوي [للسيد ناصر الدين الشهيد]⁷³⁴

جق جامع الفقه [جوامع الفقه للإمام زين الدين العتاي]⁷³⁵

جن الأجناس للناطفي⁷³⁶

جندق أجناس الفقيه النسفي [أبو حفص عمر بن إسماعيل]⁷³⁷

جنم الجواهر لنظام الدين [جواهر الفقه لصاحب البداية]⁷³⁸

ح الإيضاح [للإمام أبي الفضل الكرمانی]⁷³⁹

حصر الحصري [الحصر شرح المنظومة وقيل هي الحصري شارح الجامع]⁷⁴⁰

حو الحاوي⁷⁴¹

حم الحاكم [الشهيد]⁷⁴²

⁷³² Muhammed b. Velîd Ebu Ali es-Semerkanđî'nin (v. 450/1058'den sonra) fûru alanındaki eseridir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1184.

⁷³³ İmam Muhammed'in hocası Ebu Hanife'nin Ebu Yusuf vasıtasıyla nakledilen görüşlerini topladığı eseridir. Üzerine Ebu'l-usr, Serahsi, el-İsbîcâbî, Kâdıhan, Ebu Tahir ed-Debbâs gibi fukahâ tarafından çok sayıda şerh yazılmıştır. Bkz. Yunus Vehbi Yavuz, "el-Câmiu's-sağîr", *TDVİA*, VII, 112. Eser Nişancızâde tarafından bazen doğrudan alıntı yapıldığını düşündürecek şekilde bazen başka bir eserden nakledildiği belirtilerek kullanılmıştır.

⁷³⁴ Bkz. es-Seyyid el-İmam Nâsirüddîn (سید).

⁷³⁵ Zeynüddin Ahmed b. Muhammed el-Attabî'nin (v. 586/1190) mütekaddimun ve müteahhirun fukahânın görüşlerini derlediği eseridir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1183.

⁷³⁶ *el-Ecnâs*, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ömer en-Nâtîfî'nin (v. 446/1054) benzer meselelerin temyizi için Hanefî fıkhına göre hazırladığı eseridir. *el-Ecnâs fi'l-furu'* ve *el-Ecnâs ve'l-furuk* adlarıyla bilinmektedir. Bkz. Tahsin Özcan, "Nâtîfî", *TDVİA*, XXXII, 438.

⁷³⁷ *Ecnâsü'l-fakîh*, Ebu Hafs Necmüddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin (v. 537/1142)'in eseridir. Hem fakih hem mütekellim olarak eserler veren en-Nesefî, Merginânî'nin de hocasıdır. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1192-1193.

⁷³⁸ *Cevâhiru'l-fikh* adlı bu eser Sahibü'l-hidaye'nin oğlu Nizamüddin el-Merğîmani'ye nispet edilmektedir, fakat *el-Bidâye* olarak belirtilen eserle ilişki kuramadık. Bkz. Nizâmüddîn (نم).

⁷³⁹ Bkz. Ebu'l-Fazl el-Kirmânî (فضك).

⁷⁴⁰ Şeyh Bedreddin işaret ettiği eserin Ömer Nesefî'nin *el-Manzûme* adlı eserinin şerhi *Hasru'l-Mesâil ve Kasru'd-delâil* olduğunu belirtmektedir. İşaret edilen diğer ihtimal ise *el-Câmi'* şarihi Mahmud b. Ahmed el-Hasîrî'dir (v. 636/1238).

⁷⁴¹ Eser hem akaid meselelerini içeren kırkinci fasılda hem de fûruya dair kısımlarda kullanılmıştır. İtikada dair nakillerde kullanılan eserin Cemâlüddin Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî'ye (v. 593/1197) ait *el-Hâvi'l-Kudsî* olması muhtemeldir. Bkz. Ahmet Akgündüz, "Gaznevî, Ahmed b. Muhammed", *TDVİA*, XIII, 486-487. Nişancızâde'nin *el-Hâvî* adıyla yaptığı fûruya dair alıntılarının İbn Nuceym'den nakil olduğu görülmektedir.

⁷⁴² Ebu'l-Fazl Muhammed b. Muhammed el-Mervezî el-Hâkim eş-Şehîd (v. 334/945) devlet görevlisi olarak da çalışmış bir Hanefî alimidir. *el-Kâfi* ve *el-Müntekâ* İmam Muhammed'in zâhirü'r-rivâye

خ فتاوى قاضيخان⁷⁴³

خا الخصال⁷⁴⁴

خص كتاب خلاص للمفتيين [ناصر الدين أبي القاسم الشهيد]⁷⁴⁵

خل الخصايل [لنجم الدين النسفي]⁷⁴⁶

خه الإمام خواهرزاده⁷⁴⁷

خي الكرخي [أبو الحسن]⁷⁴⁸

ذ ذخيرة الفتاوى [البرهانية]⁷⁴⁹

ذي غلبابادي [حسام الدين العليايادي أستاذ عماد الدين صاحب الفصول]⁷⁵⁰

ر فوائد الرستغفني [أبو الحسن علي]⁷⁵¹

görüşlerini esas alarak yazılmış en meşhur eserleridir. *el-Kâfi*, İmam Muhammed'in zâhirü'r-rivâye olarak bilinen mezhebin temel görüşlerini aktaran eserlerinin düzenlenmiş hâlidir. Serahsi *Mebisû't*'u bu esere bir şerh olarak yazmıştır. Bkz. Beşir Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd", *TDVİA*, XV, 195-196.

⁷⁴³ Ebu'l-Mehâsin Fahrüddin Hasan b. Mansur b. Mahmud el-Özkendî el-Fergânî (v. 592/1196) mezhep içerisinde içtihat yeteneğiyle bilinen ve meseleler ve görüşler üzerindeki değerlendirmeleri zamanının ulemasına göre daha muteber kabul edilen bir fakihtir. *el-Hâniyye* olarak da bilinen fetâvâ eseri fıkıh baplarına göre düzenlenmiş, mütekaddimun ve müteahhirun ulemanın görüşlerini toplayan ve mezhepte tercih edilen, esahh, sahih, fetvaya esas görüşleri belirten kapsayıcı bir çalışmadır. Eser üzerine muhtasar şeklinde çalışmalar olduğu kaydedilmektedir. Bkz. Ahmet Özel, "Kâdihan", *TDVİA*, XXIV, 121-123.

⁷⁴⁴ Rumuz listelerinde kime ait olduğu belirtilmeyen *el-Hisâl*'in iki müellife ait olabileceği tahmin edilmektedir: Ebu Zer Abdullah b. Ahmed el-Herevî (v. 434/1042) ve Necmeddin İbrahim b. Ali et-Tarsusî (v. 746/1345). Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1188.

⁷⁴⁵ Bkz. es-Seyyid el-İmam Nâsîrüddîn (سید).

⁷⁴⁶ Ebu Hafs Necmüddin Ömer b. Muhammed en-Neseî'nin *el-Hasâil fi'l-mesâil* olarak bilinen eseridir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1192. Ayrıca bkz. Mesailü Necmüddîn (مس).

⁷⁴⁷ Ebu Bekr b. Muhammed b. Hüseyin el-Buhârî Hâherzâde (v. 483/1090) *el-Câmi'u'l-kebîr ve Muhtasarü'l-Kudûri*'ye yazdığı şerhlerle meşhurdur. Şeyh Bedreddin gibi Nişancızâde'nin de genellikle ismine atıf yaptığı, bir şerhi için rumuz kullanmakla birlikte hangi şerhi olduğunu belirtmediği görülmektedir. Bkz. Ferhat Koca, "Hâherzâde", *TDVİA*, XV, 135; "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1187. Şeyhülislam Ebu Bekr (شك) ve Şerhu'l-İmam Hâherzâde (شخه) rumuzları da bu müellif için kullanılmıştır.

⁷⁴⁸ Ebu'l-Hasan Ubeydullah b. el-Hüseyin b. Dellâl el-Kerhî (v. 340/952) Irak Hanefiliği çizgisinin önde gelen temsilcilerinden biridir. Hanefî mezhebinde belirleyici bir yeri olduğu kabul edilmektedir. Usule dair *er-Risâle*'si ile fîru alanındaki *el-Muhtasar*, *Şerhu'l-cami'i'l-kebîr* ve *Şerhu'l-câmi'i's-sağîr* bilinen eserleri arasındadır. Bkz. H. Yunus Apaydın, "Kerhî", *TDVİA*, XXV, 285-287.

⁷⁴⁹ Bkz. Sâhibü'l-Muhît (صط).

⁷⁵⁰ Hüsameddin Muhammed b. Osman el-Ulyâbâzî (v. 628/1230) 'Imadî'nin hocasıdır. *Nûru'l-'ayn*'da *el-Fevâid*'i için (فدي) rumuzu kullanılmaktadır. *el-Kâmil fi'l-fetâvâ* adlı eserinin de *Câmi'u'l-fusûleyn*'in kaynakları arasında olduğu belirtilmektedir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1196.

⁷⁵¹ *el-Fevâid*, Ebu'l-Hasan Ali b. Saîd er-Rustuğfenî'nin (v. 345/956) eseridir. Müellif Maturidî'nin önde gelen ashabı arasında sayılmaktadır. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1193.

ز أبو بكر الرازي [أبو بكر الرازي البلخي الشهير بالخصاص]⁷⁵²

سجز أبو سليمان الجوزجاني [تلميذ محمد الشيباني]⁷⁵³

سس تأسيس النظر [تس- تأسيس النظائر في الفقه للقاضي أبي جعفر الشترباري]⁷⁵⁴

سغد القاضي الإمام علي السغدِي⁷⁵⁵

سير السير الكبير [سك]⁷⁵⁶

سيد السيّد الإمام ناصرالدين [سد- أبو القاسم ناصر الدين الشهيد]⁷⁵⁷

ش رشيد الدين [الوتار]⁷⁵⁸

شبه الشامل للبيهقي [شرح المجرد]⁷⁵⁹

شيسك شرح السير الكبير [شنك]⁷⁶⁰

شت شرح الزيادات⁷⁶¹

⁷⁵² Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs (v. 370/981) Hanefî mezhebinin müçtehit fukahası arasında sayılmaktadır. *Ahkâmü'l-Kur'an, Usûlü'l-fikh, Muhtasarü İhtilâfi'l-fukahâ, Şerhu Muhtasarü't-Tahâvî, Şerhu Edebi'l-kâdî* başlıca eserleridir. Bkz. Mevlüt Güngör, "Cessâs", *TDVİA*, VII, 427-428.

⁷⁵³ Ebu Süleyman Musa b. Süleyman el-Cüzcânî (v. 200/816[?]) Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in talebesidir. *el-Asl* rivayetindeki güvenilirliğiyle bilinmektedir. Onun eserleri olarak zikredilenler daha çok İmam Muhammed'den yaptığı rivayetlerdir. Bkz. Abdülkadir Şener, "Cüzcânî, Ebû Süleyman", *TDVİA*, VIII, 98.

⁷⁵⁴ Eserin kime ait olduğuna dair ihtilaflar için bkz. Şükrü Özen, "Te'sisü'n-Nezâir", *TDVİA*, XXXX, 545-547.

⁷⁵⁵ Ebu'l-Hasan Ruknülislam Ali b. Hüseyin b. Muhammed es-Suğdî (v. 461/1068) yaşadığı dönemde fetvaları esas alınan Maverâünnahir fukahası arasındadır. *en-Nüteffi'l-fetâvâ, Şerhu's-siyeri'l-kebîr, Şerhu Edebi'l-kâdî ve el-Fevâid* eserleri arasında zikredilmektedir. Bkz. Selâhaddin Abdüllatif en-Nâhî, "Suğdî", *TDVİA*, XXXVII, 474-475.

⁷⁵⁶ *es-Siyeru'l-kebîr* İmam Muhammed'in devletler hukukuna dair eseridir. Zâhirü'r-rivâye olarak bilinen eserlerdendir.

⁷⁵⁷ es-Seyyid el-İmam Ebu'l-Kâsım Nâsirüddin eş-Şehîd (v. 556/1161). *Kitâbü Halâsü'l-müftîn* (خص), *Câmi'u'l-fetâvâ* (جف), *el-Mültekat* (مق), *el-Mensûr* (نش) eserde başvurulan eserleridir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1193.

⁷⁵⁸ Raşîdüddîn el-Vettâr Muhammed b. Ömer b. Abdillâh en-Nisâburî (v. 598/1201) *el-Fetâvâ* adlı eseriyle meşhurdur. Ayrıca *Şerhu't-tekmile* adlı bir eseri de zikredilmektedir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1193.

⁷⁵⁹ eş-Şâmil, Ebu'l-Kâsım İsmail b. Hüseyin'in (v. 402/1011) eseridir. Bu eser İmam Muhammed'in *el-Mebsût, ez-Ziyâdât, el-Câmi'u'l-kebîr ve el-Câmi'u's-sağîr* adlı eserlerini ihtisar ederek hazırladığı *el-Mücerred* adlı eserinin şerhidir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1183.

⁷⁶⁰ Eserin bilinen bir şerhi Şemsüleimme es-Serahsi'ye aittir. Bkz. Ahmet Yaman, "es-Siyerü'l-Kebîr", *TDVİA*, XXXVII, 328.

⁷⁶¹ *ez-Ziyâdât* adlı esere başka şerhler de yazılmış olmakla birlikte Nişancızâde'nin Kâdihan tarafından yazılan şerhi kullandığı görülmektedir.

شرح الجامع⁷⁶²

شجبي شرح الاسبيجايي [شجبي- شرح الاسبيجايي للطحاوي تاليف الإمام بهاء الدين]⁷⁶³

شجع شرح الجامع الصغير [شجع]⁷⁶⁴

شح شرح الحيل [للحلواني وشمس الأئمة السرخسي]⁷⁶⁵

شحي شرح الطحاوي⁷⁶⁶

شخ شمس الأئمة السرخسي⁷⁶⁷

شخه شرح الإمام خواهرزاده⁷⁶⁸

شسع شيخ الاسلام علاء الدين السمرقندي [شع- وهو أبو حامد محمد بن عبد الحميد]⁷⁶⁹

شصل شرح الاصل⁷⁷⁰

شطح الشروط للطحاوي⁷⁷¹

⁷⁶² Muhammed eş-Şeybânî'nin *El-Câmiu's-sağîr* şerhi için başka bir rumuz kullanılması sebebiyle *el-Câmi* ile *el-Câmiu'l-kebîr*'in kastedilmesi muhtemeldir. *el-Câmiu'l-kebîr*'in Kirmânî, Attâbî, Suğdî, Hâherzâde, Ebu'l-Usr el-Pezdevî tarafından şerhleri yazılmıştır. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1194.

⁷⁶³ Bkz. el-İsbicâbî (بجي).

⁷⁶⁴ Muhammed eş-Şeybânî'nin Ebu Yusuf'tan riveyaetlerini toplayan eser Tahavî, Ebu'l-Leys, Attâbî gibi fakihler tarafından şerh edilmiştir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1194.

⁷⁶⁵ *Şerhu'l-hiyel* el-Hassâf tarafından kaleme alınan *Kitâbü'l-hiyel*'in şerhidir. Furu' konularında uygulanan hilelerin zikredildiği eser el-Halvânî, es-Serahsi ve Hâherzâde tarafından şerh edilmiştir. Bkz. Saffet Köse, "Hiyel", *TDVİA*, XVIII, 175.

⁷⁶⁶ et-Tahâvî'nin *Muhtasar*'ına yazılmış bir şerh olduğu düşünülmektedir. *el-Muhtasar* Cessâs, es-Serahsi, Ebu Nasr Ahmed es-Semerkindî, Hüseyin es-Saymerî, Ali el-İsbicâbî, Ebu'l-Meâlf Bahaeddin el-İsbicâbî, İbn Kutluboğa gibi Hanefî fukahası tarafından şerh edilmiştir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1188; Davut İltaş, "Tahâvî-I", *TDVİA*, XXXIX, 387.

⁷⁶⁷ Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsi (v. 483/1090 [?]) *el-Mebsût* adlı eseriyle meşhur olan bir Hanefî fakihidir. Kendisinin mezhep literatüründeki önemli eserlere şerh yazdığı görülmektedir. Başlıca eserleri arasında *el-Mebsût*, *Şerhu Ziyâdâti'z-ziyâdât*, *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr*, *Şerhu'l-câmi'i's-sağîr*, *Şerhu's-siyeri'l-kebîr* ve *Usûlü's-Serahsi* adıyla bilinen usul eseri zikredilmektedir. Bkz. Hamidullah, "Şemsüleimme, es-Serahsi", s. 544-547.

⁷⁶⁸ Bkz. el-İmam Hâherzâde (خه).

⁷⁶⁹ Alaüddin Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî (v. 539/1144) Ebu'l-Yüsr ve Ebu'l-Muîn en-Neseî'nin öğrencisi olan es-Semerkindî Semerkand uleması arasında önemli bir yere sahiptir. Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ını açıklamak, meselelerin delillerini göstermek ve eksik konuları tamamlamak amacıyla kaleme aldığı *Tuhfetü'l-fukaha* ve usule dair *Mizânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl* bilinen fıkıh eserleri arasındadır. Bkz. Hacı Mehmet Günay, "Semerkandî, Alâeddin", *TDVİA*, XXXVI, 470-471.

⁷⁷⁰ *Şerhu'l-Asl* adıyla bilinen bir eser zikredilmemekle birlikte Serahsi, Abdülazîz el-Halvânî ve Ebu Bekir Hâherzâde gibi fakihlerin *el-Mebsût* adlı telifleri *el-Asl*'in şerhidir. Bkz. Halit Ünal, "el-Asl", *TDVİA*, III, 494.

⁷⁷¹ et-Tahâvî'nin *kebîr*, *sağîr* ve *evsat* olmak üzere üç şurûh kitabı bulunmaktadır. Şurûh eserleri hukuki muameleler ve mahkeme kayıtlarını belgelemeye dair usulü ele alan eserlerdir. Bkz. İltaş, "Tahâvî-I", s. 388.

- شع شرح عصام الدين [شعم] 772
- شقظ شرح القاضي ظهير الدين 773
- شقي شرح القدوري 774
- شك شيخ الاسلام أبو بكر [خواهرزاده] 775
- شكر شرح الكنز [للزيلعي] 776
- شمص شرح مختصر الجصاص 777
- شني فصول الاسئوشني [مجد الدين محمد بن جلال الدين محمود بن حسين] 778
- شين شيخ الإسلام برهان الدين [صاحب الهداية] 779
- ص الفتاوى الصغرى [لصدر الشهيد حسام الدين] 780
- صبح المستخلص من الجامع 781
- صح صاحب الإيضاح وهو ابن الكرماني [صبح- ركن الإسلام أبو الفضل عبد الرحمن] 782
- صد صاحب الذخيرة [صدر- لبرهان الدين] 783

⁷⁷² Eserde 'Isam adında bir alimin görüşüne yer verilmektedir. Rumuzlar arasında 'Isam'ın *Muhtasar*'ı olarak bir eser daha zikredilmektedir. İki müellifin aynı kişi olup olmadığı eserler tespit edilemediği için bilinmemektedir. Ayrıca bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1188.

⁷⁷³ Müellifin Zahîrüddîn el-Merğînânî olması muhtemeldir. Bkz. Zahîrüddîn el-Merğînânî (ظه); "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1196.

⁷⁷⁴ *el-Muhtasar* adlı eserinin kazandığı yaygınlık sebebiyle müellifin ismi mutlak olarak kullanıldığında bu eseri anlaşılacaktır. Kudûrî'nin (v. 428/1037) *el-Muhtasar*'ına yazılan meşhur şerhler Hâherzâde, İsbicâbî, Haddâd, İbn Kutluboğa ve Meydânî'ye aittir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1194, 1195.

⁷⁷⁵ Bkz. el-İmam Hâherzâde (خه).

⁷⁷⁶ *Kenzü'd-dekâik*, Ebu'l-berekât en-Nesefî'nin *el-Vâfi* adlı eserini ihtisar ettiği eserdir. Mezhep içindeki muteber görüşleri zikrettiği için önemli olan eser birçok fukaha tarafından şerh edilmiştir. Bunlardan güvenilir sayılan bir tanesi ise Osman b. Ali ez-Zeylaî (v. 743/1342) tarafından hazırlanan *Tebyînü'l-hakâik*'tir. Şerh hazırlanırken diğer Hanefî ulemanın görüşlerine de yer verilmiş, ilgili hadisler zikredilmeye çalışılmıştır. Bkz. Ahmet Yaman, "Kenzü'd-Dekâik", *TDVİA*, XXV, 261.

⁷⁷⁷ *Cessâs*'ın Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ına yazdığı şerhin kastedildiği, aitlik lâm'ının kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Bu kitap için مخ ve مخص rumuzları da kullanılmıştır. *Cessâs* için bkz. Ebu Bekir er-Râzî (ج).

⁷⁷⁸ *Fusûlu'l-Üstrûşenî* için bkz. "I.C.1. *Fusûlu'l-Üstrûşenî*" başlıklı bölüm.

⁷⁷⁹ Ebü'l-Hasen Burhânüddin Ali b. Ebî Bekr Abdilcelîl el-Fergânî el-Merğînânî (v. 593/1197). *Bidâyetü'l-mübeddî*, bu eseri şerhettiği *el-Hidâye*, *Muhtârâtü'n-nevâzil*, *et-Tecnîs ve'l-mezîd fi'l-fetâvâ*, *Kıfâyetü'l-müntehâ* başlıca eserlerindedir. Bkz. Ferhat Koca, "Merğînânî, Burhâneddîn", *TDVİA*, XXIX, 182-183.

⁷⁸⁰ Bazı fetva kitaplarının cem edilmesiyle hazırlanmış bir fetva eseridir. Bkz. Sadruşşehîd (صش).

⁷⁸¹ Eserin kullanıldığını tespit edemedik, eserle ilgili bir bilgiye ulaşamadık.

⁷⁸² Bkz. Ebu'l-Fazl el-Kirmânî (فضك).

⁷⁸³ Bkz. Sâhibü'l-Muhîd (صط).

صدر الإسلام أبو اليسر [صنر]⁷⁸⁴

صش الصدر الشهيد [حسام الدين عمر بن برهان الأئمة عبد العزيز بن عمر بن سهل... صاحب
الوقاعات]⁷⁸⁵

صط صاحب المحيط [برهان الدين بن الإمام تاج الأئمة بن تاج الدين الشهيد بن الإمام برهان الدين
الكبير بن الصدر الحاكم حسام الدين الشهيد صاحب الوقاعات]⁷⁸⁶

صع فصول العماديّ [عماد الدين حفيد صاحب الهداية]⁷⁸⁷

صفار الإمام أبو القاسم الصقّار⁷⁸⁸

صفه اصول الفقه

صق فصول الفقه

صقظه صاحب الاقضية [وهو ظهير الدين المرغيناني]⁷⁸⁹

صل الأصل [للإمام محمد]⁷⁹⁰

صه خلاصة الفتاوى⁷⁹¹

ض بعض المشايخ

⁷⁸⁴ Sadru'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed el-Pezdevî (v. 493/1100). Daha çok kelim alanında eserleri bilinen Ebü'l-Yüsr'ün bazı fikhî görüşlerine yer verilmiştir, fakat eser adı belirtilmemektedir. Bilinen bir fıkıh eseri de kaydedilmemiştir. Bkz. Bkz. “Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü”, II, 1186; Muhammed Aruçi, “Pezdevî, Ebü'l-Yüsr”, *TDVİA*, XXXIV, 266-267.

⁷⁸⁵ Sadruşşehid Ebu Hafs Hüsâmüddîn Ömer b. Abdilaziz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (v. 536/1141). *el-Fetâvâ 's-suğrà, Şerhu Edebi'l-kâdi, el-Câmi 'u's-sağır, Şerhu'l-Câmi 'i'l-kebîr, el-Vâkıât* başlıca eserleri arasındadır. Bkz. Ahmet Özel, “Sadruşşehid”, *TDVİA*, XXXV, 425-427.

⁷⁸⁶ Burhânüddîn (Burhânü's-Şerîa) Mahmud b. Ahmed b. Mâze el-Merğînânî (v. 616/1219). Başlıca eserleri: 1. *el-Muhît*: Hanefî mezhebinin zâhirü'r-rivâye kitaplarındaki meselelere nâdirü'r-rivâye ve vâkıât kitaplarındaki meseleler ile babasından öğrendiği tamamlayıcı bilgileri ekleyerek oluşturmuştur. Eser *el-Muhîtü'l-burhânî* olarak bilinmektedir. 2. *Zahîretü'l-fetâvâ*: el-Muhît'in özeti mahiyetinde olduğu belirtilmektedir. 3. *Tetimmetü'l-fetâvâ*: Daha çok Sadruşşehid'in çeşitli konulardaki görüş ve fetvalarını düzenleyerek oluşturduğu eseridir. 4. *Et-Tecrid*. 5. *el-Fevâid*. Bkz. “Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü”, II, 1188-1189; Mustafa Uzunpostalcı, “Burhâneddin el-Buhârî”, *TDVİA*, VI, 435-437.

⁷⁸⁷ Fusûlu'l-İmâdî için bkz. “I.C.2. Fusûlu'l-İmâdî” başlıklı bölüm.

⁷⁸⁸ Ebu'l-Kâsım Ahmed b. İsmet es-Saffâr el-Belhî (v. 336/947). Bkz. “Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü”, II, 1186.

⁷⁸⁹ Bkz. Zahîrüddîn el-Merğînânî (ظه).

⁷⁹⁰ İmam Muhammed'in *el-Asl* adlı eseri Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve kendisinin görüşlerini içeren zâhirü'r-rivâye eserlerden biridir. ب rumuzu da bu eser için kullanılmıştır.

⁷⁹¹ İftihârüddîn Tahir b. Ahmed b. Abdırreşid el-Buhârî (v. 542/1147). Hızânetü'l-fetâvâ ve en-Nisâb adıyla bilinen eserlerini ihtisar ederek bu eserini oluşturduğu düşünülmektedir. M. Esat Kılıçer, “Buhârî, Tâhir b. Ahmed”, *TDVİA*, VI, 376.

ضح توضيح⁷⁹²

ضخ موضع آخر

ضص بعض الأصول

ضط بعض الشروط

ضف بعض الفتاوى

ضك بعض الكتب

ط المحيط البرهاني [في الفقه النعماني]⁷⁹³

طبر شروط أبي نصير الدين [طبد- أبو نصر الدبوسي]⁷⁹⁴

طج شروط القاضي جلال [جلال الدين الريغموني صاحب المحيط]⁷⁹⁵

طح شروط الحلواني⁷⁹⁶

طحم شروط الحاكم [الشهيد جد صاحب المحيط]⁷⁹⁷

طخ شروط الحصاف⁷⁹⁸

طس شروط القاضي أبي نصر أحمد بن محمد السمرقندي [طبس]⁷⁹⁹

طظه شروط ظهير الدين المرغيناني⁸⁰⁰

طي الطحاوي⁸⁰¹

⁷⁹² Sadruşşerîa es-Sânî Ubeydullah b. Mes'ud b. Tâcişşerîa Ömer (v. 747/1346). et-Tevdîh, Sadruşşerîa'nın Tenkîhu'l-usûl adlı fıkıh usulü eserine yazdığı şerhtir. Bkz. Şükrü Özen, "Sadruşşerîa", *TDVİA*, XXXV, 427-429; Şükrü Özen, "Tenkîhu'l-usûl", *TDVİA*, XL, 454-458.

⁷⁹³ Bkz. Sâhibü'l-Muhît (صط).

⁷⁹⁴ Ebu Nasr ed-Debûsî'nin şurut ilminde önemli bir isim olduğu belirtilmektedir. Muhyiddîn Ebu Muhammed Abdülkadîr b. Muhammed el-Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, y.y.:Dâru Hicr, 1993, IV, 94.

⁷⁹⁵ Bkz. el-Kâdı Celâleddin (نغ).

⁷⁹⁶ Bkz. Şemsüleimme el-Halvânî (مخ).

⁷⁹⁷ Bkz. el-Hâkim (حم).

⁷⁹⁸ Hassâf'ın şurut alanında iki eseri olduğu zikredilmektedir. Burada zikri geçen eserin hangisi olduğu bilinmemektedir. Bkz. Edebü'l-kâdı (بق); Öztürk, "Hassâf", s. 395.

⁷⁹⁹ Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî (v. 1155). Bkz. Ebu Nasr, *Kitâbü'ş-şurût ve 'ulûmu's-sukûk*, thk. Ahmed Câbir Bedrân, Kahire: Dâru'n-neşri li'l-câmi'ât, 2017.

⁸⁰⁰ Bkz. Zahîrüddîn el-Merğînânî (ظه).

⁸⁰¹ Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî (v. 321/933). *el-Akîdetü't-Tahâviyye, Ahkâmü'l-Kur'an, Me'âni'l-âsâr, Müşkilü'l-âsâr, el-Muhtasar, eş-Şurûtu'l-kebîr, eş-Şurûtu's-sağîr* başlıca eserleridir. Bkz. İltaş, "Tahâvî-1", s. 385-388.

ظه المرغيناني [حسن بن علي بن عبد العزيز المرغيناني]⁸⁰²

ع العتّابي [زين الدين أبو نصر احمد بن محمد بن عمرا العتّابي البخاري]⁸⁰³

عجو أعجوبة الفتاوي⁸⁰⁴

عده العُدّة في الفتاوي [عدة المفتين للنسفي]⁸⁰⁵

عن العيون [أبي الليث السمرقندي ولصاحب المحيط وعيون المختلف لأبي النصر محمد بن مهرويه]⁸⁰⁶

عبت كتاب دعاوي والبيّنات [عبت]⁸⁰⁷

غر غريب الرواية [للسيد الإمام أبي شجاع]⁸⁰⁸

غن الغنيّة [للسجستاني صاحب المنية]⁸⁰⁹

فتصط فتاوى صاحب المحيط⁸¹⁰

فتت فتاوى أبي الليث⁸¹¹

⁸⁰² Ebubekr Zahîrûddin Muhammed b. Ahmed el-Buhârî (v. 619/1222). Buhara'da muhtesiplik yaptığı için el-Muhtesib olarak da bilinen Zahîrûddin el-Mergînânî Necmeddin el-Ûstrûşenî'nin hocasıdır. Kitapta *el-Fetâvâ 'z-Zahîriyye, el-Fevâid, eş-Şurût, el-Akziye, Şerh* adlı eserleri kullanılmıştır. Bkz. “Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü”, II, 1196-1197.

⁸⁰³ Zeynüddin Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed el-Attâbî (v. 586/1190) Maveraünnehir ulemasındandır. *Câmi 'u'l-fusûleyn*'de *Cevâmi 'u'l-fikh* adlı eserine atıf yapılmaktadır. Bu esere Fetâvâ ismiyle de atıf yapılmaktadır. Ayrıca *Şerhu 'z-ziyâdât, Şerhu 'l-câmi 'i'l-kebîr, Şerhu 'l-câmi 'i's-sağîr* adlı eserleri bulunmaktadır. Bkz. “Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü”, II, 1183; Halit Ünal, “Attâbî, Ahmed b. Muhammed”, *TDVİA*, IV, 93.

⁸⁰⁴ Hanefî mezhebine dair muhtasar bir eser olduğu bilinmektedir. Bkz. “Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü”, II, 1196.

⁸⁰⁵ *el-'Udde fi'l-fetâvâ Nûru'l-'ayn*'da çokça başvurulan eserlerdendir. Hangi Nesefî'ye ait olduğu belirlenememiştir.

⁸⁰⁶ Nişancızâde *el-Uyûn* için bir açıklama yazmamıştır. Şeyh Bedreddin'in ise Ebu Leys es-Semerkindî, İbn Mâze ve Ebu'n-Nasr Muhammed b. Mehrûye'nin eserlerine işaret ettiği görülmektedir. Bkz. “Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü”, II, 1196.

⁸⁰⁷ *Kitabü'd-deâvî ve'l-beyyinât* için *كتصط* rumuzu da kullanılmıştır. Diğer rumuzun açılımında bu eserin sâhibu'l-muhîte ait olduğu belirtilmektedir. Bkz. Sahibü'l-muhît (صط).

⁸⁰⁸ *Garîbü'r-rivâye fi furû 'i'l-Hanefiyye* adlı eserin es-Seyyid Muhammed b. Ebî Şucâ' el-Alevî'ye ait olduğu kaydedilmektedir. Bkz. “Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü”, II, 1187.

⁸⁰⁹ Yusuf b. Ebî Saïd Ahmed es-Sicistânî (v. 639/1240) *Münyetü'l-müftî* ve *Gunyetü'l-fukahâ*'nın müellifidir. *Münye* adlı eseriyle meşhur olan müellifin *Gunye* adlı eserinin ne içerdiğine ulaşamadık. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1211, 1887; M. Macit Sevgili, “el-Ûşî'nin el-Fetâva's-Sirâciyye Adlı Eseri ve Bu Eserdeki Bazı Özgün Görüşleri”, *Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ferhat Gökçe, Bışkek: TİKA, 2018, s. 412.

⁸¹⁰ Bkz. Sahibü'l-muhît (صط).

⁸¹¹ Nasr b. Muhammed'in nevazil türündeki eseridir. Bkz. Yazıcı, “Semerkandî”, s. 474.

فتخ فتاوى القاضي [المعروف بفتيس كانت للصدر الشهيد فوبها هو كالفتاوى الصغرى] ⁸¹²

فتنظر فتاوى ظهير الدين الزاهدي [فتقر - فتاوى فخر الدين الزاهد] ⁸¹³

فج ⁸¹⁴ فوائد أبي جعفر الكبير [فجر - فوائد الفقه] ⁸¹⁵

فد فتاوى الديناري [علاء الدين ...] ⁸¹⁶

فدي فوائد غليابادي [حسام الدين] ⁸¹⁷

فر فوائد أئمة بخارا

فسد فتاوى أهل سمرقند

فش فتاوى رشيد الدين [الوتار] ⁸¹⁸

فشم فوائد شمس الإسلام [محمود الاوزجندی جد الإمام قاضي خان] ⁸¹⁹

فشين فوائد شيخ الإسلام برهان الدين ⁸²⁰

فص فوائد صدر الإسلام طاهر بن محمد ⁸²¹

فصط فوائد صاحب المحيط [فصط وفتصط - فتاوى ...] ⁸²²

فض فتاوى الفضلي ⁸²³

فضخ فوائد بعض المتأخرين

⁸¹² Şeyh Bedreddin'in açıklaması dikkate alındığında Burhaneddin el-Buhârî'nin amcası Sadruşşehîd'in görüşlerinin toplandığı *Tetimetü'l-fetâvâ* adlı eseri kastediliyor olmalıdır. Bkz. Uzunpostalcı, "Burhâneddîn", s. 436.

⁸¹³ Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmud ez-Zâhidî el-Gazminî (v. 658/1260) olduğunu düşündüğümüz bu fakih fetâvâ alanında önemli eserler meydana getirmiştir. Mutezili olması sebebiyle hakkında bazı eleştiriler mevcut olan müellifin *Kunyetü'l-Münye, Kitâbü'l-Hâvî, el-Müctebâ Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî* eserleri mezhep literatüründe başvurulan kaynaklar arasındadır. Bkz. Şükrü Özen, "Zâhidî", *TDVİA*, XLIV, 81-85.

⁸¹⁴ ع : فج

⁸¹⁵ Bkz. Ebu Ca'fer (جر).

⁸¹⁶ Ebu Nasr Alaeddîn Abdülkerim b. Yusuf ed-Dînârî (v. 593/1197)'nin Farsça kaleme alınmış bir eseridir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1184.

⁸¹⁷ Bkz. Gulyâbâdî (ذی).

⁸¹⁸ Bkz. Raşidüddîn (ش).

⁸¹⁹ İmam Kâdihan'ın dedesinin fetvalarıdır. Mahmud el-Özkendî hakkında bilgiye ulaşamadık.

⁸²⁰ Bkz. Şeyhülislam Burhâneddîn (شین).

⁸²¹ Burhâneddîn el-Buhârî'nin oğludur. Bkz. Uzunpostalcı, "Burhâneddîn", s. 436.

⁸²² Bkz. Sahibü'l-muhît (صط).

⁸²³ Ebu Bekir Muhammed b. el-Fazl (v. 381/991-992) el-Fazlî ve el-Kümârî olarak meşhurdur. نف ve فك rumuzları da bu eser için kullanılmıştır. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1187.

فَضْعُ مُخْتَلَفَاتِ الْقَاضِي أَبِي عَاصِمِ الْعَامِرِيِّ⁸²⁴

فَضْكُ أَبُو الْفَضْلِ الْكِرْمَانِيِّ⁸²⁵

فَضْمُ فَوَائِدِ بَعْضِ الْأُئِمَّةِ

فِظُ فَتَاوَى الْقَاضِي ظَهِيرِ الدِّينِ⁸²⁶

فِطْسُ فَتَاوَى ظَهِيرِ الدِّينِ إِسْحَاقَ [بْنِ أَبِي بَكْرٍ الْوَلُولِجِيِّ]⁸²⁷

فِطْخُ فَتَاوَى ظَهِيرِ الدِّينِ الْبَخَارِيِّ⁸²⁸

فِظُو فَتَاوَى ظَهِيرِ الدِّينِ الْوَلُولِجِيِّ⁸²⁹

فِظُهُ فَوَائِدِ الظَّهِيرِ [ظَهِيرِ الدِّينِ]⁸³⁰

فِعُ فَوَائِدِ الْعَتَّابِيِّ [فَتَاوَى زَيْنِ الدِّينِ]⁸³¹

فِعْطُحُ فَوَائِدِ مَسْمُوعَةٍ مِنْ صَاحِبِ الْمَحِيطِ [فِعْطُخُ- فَوَائِدِ مَسْمُوعَةٍ مِنْ صَاحِبِ الْمَحِيطِ وَالْقَاضِي فِخْرِ الدِّينِ

خَانَ]

فِعْلَا الْفَوَائِدِ الْعِلَائِيَّةِ لِلْإِمَامِ عَلَّامَةِ سَمَرْقَنْدِ⁸³²

فِقُ الْمَخْتَلَفَاتِ الْقَدِيمَةِ لِّلْمَشَائِخِ⁸³³

⁸²⁴ Ebu Asım Muhammed b. Ahmed el-‘Âmirî el-Mervezî (v. 415) kadılık görevinde bulunmuş bir Hanefî fakihidir. Bkz. Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî es-Sem‘ânî, *el-Ensâb*, haz. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Beyrut: Dâru’l-cinân, 1988, IV, 118.

⁸²⁵ Ebu’l-Fazl Rüknuddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Emirveyh el-Kirmânî (v. 543/1149). *El-Îzâh* adlı eseri *Muhtasarü’l-Kerhî*’nin şerhidir. *Et-Tecridü’r-Rükni*, *Şerhu’l-Câmi’i’l-kebîr*, *Fetâvâ Ebi’l-Fazl* diğer eserleri arasındadır. Bkz. Yaşaroğlu, “Rükneddin”, s. 65.

⁸²⁶ Bkz. Zahîrüddîn el-Mergînânî (ظه).

⁸²⁷ Zahîrüddîn İshak b. Ebî Bekir el-Velvâlicî (v. 710/1310) hakkında çok bilgi yoktur. *el-Fetâvâ’l-velvâlicî* adlı meşhur eseri yazan Ebu’l-feth ile karıştırıldıkları düşünülmektedir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşf*, II, 1230; Ferhat Koca, “el-Fetâvâ’l-velvâlicîyye”, *TDVİA*, XII, 448-449.

⁸²⁸ Zahîrüddîn Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed el-Buhârî (v. 619/1222) el-Üstrüşenî’nin hocasıdır. *el-Fetâvâ* adlı eseri nevazil alanında bir eserdir. Ayrıca *el-Fevâid* adlı Sadrüşşehîd Hüsameddin Ömer b. Abdilaziz’in *el-Câmiu’s-sağîr* şerhindeki anlaşılmayan noktaları açıkladığı bir eser daha bilinmektedir. Bkz. Esat Kılıçer, “Buhârî, Zahîrüddîn”, *TDVİA*, VI, 376-377.

⁸²⁹ Ebu’l-feth Abdürreşîd b. Ebu Hanife el-Velvalicî (v. 540/1146’dan sonra) tarafından yazılan *el-Fetâvâ* klasik fıkıh kitabı düzeninde, çok çeşitli meseleleri içeren bir eserdir. Bkz. Koca, “el-Fetâvâ’l-velvâlicîyye”, s. 448-449.

⁸³⁰ Bkz. Zahîrüddîn el-Mergînânî (ظه).

⁸³¹ Bkz. el-Attâbî (ع).

⁸³² Muhammed b. Abdülhamîd Alâeddîn es-Semerkindî’ye (v. 552/1157) aittir. Bkz. “Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü”, II, 1187.

⁸³³ Kâtip Çelebi el-Âmirî’ye nispet ettiği eseri bu isimle vermektedir. Bkz. *Keşf*, II, 1638.

فقط فتاوى القاضي ظهير [المحتسب ببخارا الشهير بالفتاوى الظهيرية]⁸³⁴

فك فتاوى الإمام أبي بكر محمد بن الفضل⁸³⁵

فم⁸³⁶ فوائد محمد بن مُرسل الأستروشني [فمل وفشني - جلال الدين الأستروشني والد صاحب

الفصول]⁸³⁷

فن فوائد النسفي [فن-فتاوى فح- فوايد أبي حفص الكبير]⁸³⁸

فم فوائد نظام الدين [بن صاحب الهداية]⁸³⁹

فو فتاوى

في الكافي [أبي البركات النسفي وللحاكم الشهيد]⁸⁴⁰

فيج فوائد أبي جعفر⁸⁴¹

قب طريق بعض المشايخ [قه]

قت الوقعات⁸⁴²

قج فروق الجامع [فج]⁸⁴³

قر دقائق الإعراب⁸⁴⁴

قسر واقعات السير [قتسر - أبي السير]⁸⁴⁵

⁸³⁴ Bkz. Zahîrüddîn el-Merġînânî (ظه).

⁸³⁵ Bkz. Fetâvâ'l-Fazlî (فض).

⁸³⁶ ع : فمل

⁸³⁷ Eser ve müellif hakkında bilgi bulunamamıştır.

⁸³⁸ Ebu Hafs Necmüddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkindî'nin *el-Fetâvâ* adlı eseri kastediliyor olmalıdır. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1192-1193.

⁸³⁹ *El-Fevâid* müellifin, babası Burhaneddin el-Merġînânî'den naklettiği hususları içermektedir. Bkz. Mahmud Nureddin Şaban, "Nizâmüddîn Omer b. Ali el-Merġînânî ve Menhecühü'l-istidlâlî ve't-tercîhî fî kitâbihi Cevâhiru'l-fikh", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 12/2018: 482. Makaleye dergipark.gov.tr/fsmia üzerinden erişilmiştir.

⁸⁴⁰ Bkz. el-Hâkim (حم).

⁸⁴¹ Bkz. Ebu Ca'fer (جر).

⁸⁴² Herhangi bir müellife atıf yapılmadığı görülmektedir. Bununla birlikte rumuz olarak verilen Hüsameddin Sadruşşehîd'in sahibü'l-vâkıât olarak nitelenmesi ve Sadruşşehîd'e ait rumuz kullanılarak eserde *el-Vâkıât*'a atıf yapılıyor olması (283b) burada kastedilen eserin Sadruşşehîd'in eseri olduğunu düşündürmektedir. *El-Ecnâs* adıyla da bilinen bu eser fetva kitaplarının derlenmesiyle oluşmuştur. Bkz. Özel, "Sadruşşehîd", s. 426; Sadruşşehîd (صش).

⁸⁴³ Esere ve müellifine dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır, metinde kullanıldığı da tespit edilememiştir.

⁸⁴⁴ Esere ve müellifine dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır, metinde kullanıldığı da tespit edilememiştir.

⁸⁴⁵ Metinde kullanıldığı görülen eserin müellifi ve içeriği hakkında bilgi bulunamamıştır.

قضه الأفضيه [ظهير الدين المرغيناني]⁸⁴⁶

قط القاضي ظهير [ظهير الدين المحتسب]⁸⁴⁷

قنيه قنيّة الفتاوى [للزاهدي المعتزلي]⁸⁴⁸

قي القُدوري⁸⁴⁹

كب الكتاب المسمي بالكتاب للإمام محمد [الأصل]⁸⁵⁰

كبي كبير الدين البرقواني [كنى]⁸⁵¹

كبي الكفاية للبيهقي⁸⁵²

كصط كتاب الدعاوي والبنات لصاحب المحيط [كصط]⁸⁵³

كح كتاب الحيل [للخفاف]⁸⁵⁴

[كحط - كتاب الحيطان]

كحم كتاب الأحكام [كتاب الاحكام في الفقه للناطفي]⁸⁵⁵

كش كتاب الشيوخ [كتاب الشيوخ]⁸⁵⁶

كف كتاب الفوائد الفوايد⁸⁵⁷

⁸⁴⁶ Bkz. Zahîrüddîn el-Merġînânî (ظه).

⁸⁴⁷ Bkz. Zahîrüddîn el-Merġînânî (ظه).

⁸⁴⁸ Bkz. Fetâvâ Zâhirüddîn ez-Zâhidî (فتظن).

⁸⁴⁹ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (v. 428/1037) Irak Hanefî ekolünün önde gelen ismidir. Mezhebin temel kaynaklarında görüşlerine sıkça başvuru olan müçtehidin *el-Muhtasar* adlı eseri mezhebin etkili kitaplarından. Mezhep içi ihtilaflara dair *et-Takrîb*, Hanefî ve Şafî mezhebi arasındaki ihtilaflara dair *et-Tecrîd*, Kerhî'nin muhtasarına şerh, Ebu Hanife'nin menakıbına dair bir risale, Hassâf'ın *Edebü'l-kâdî*'sına yazdığı şerh bilinen eserleridir. Bkz. Cengiz Kallek, "Kudûrî", *TDVİA*, XXVI, 321-322.

⁸⁵⁰ Bkz. el-Asl (صل).

⁸⁵¹ Müellifle ilgili bir bilgiye ulaşamadık. Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü'nde el-Bertvânî nisbesiyle verilmiştir, hakkında bir bilgiye ulaşamadığı belirtilmiştir. Atıf tespit edilememiştir.

⁸⁵² Ebu'l-Kâsım İsmail b. Hüseyin el-Beyhakî'nin eserinin tam adı *Kifâyetü'l-fukahâ*'dır. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1183; eş-Şâmil (شبه).

⁸⁵³ Bkz. Sâhibü'l-Muhîr (صط).

⁸⁵⁴ Hassâf'ın şer'î hilelere dair eseridir. Bkz. Edebü'l-kâdî (بق); Öztürk, "Hassâf", s. 395.

⁸⁵⁵ Ebu'l-Abbâs Ahmed en-Nâtîfî'nin benzer konuları bir araya getirerek oluşturduğu ahkam eseridir. klasik fıkıh kitapları tertibine uymayan eser *el-Eşbâh* türünde eserlerin öncüsü gibi görülmektedir. Bkz. Tahsin Özcan, "Nâtîfî", s. 438.

⁸⁵⁶ Kastedilenin bir eser olup olmadığı belirlenememiştir. Rumuzun eserde kullanımı da tespit edilememiştir.

⁸⁵⁷ Metinde kullanıldığı görülen eserin kime ait olduğuna dair bir bilgi bulunamamıştır.

كفا الكفاية⁸⁵⁸

كفو الكامل في الفتاوى [لحسام الدين العليابادي]⁸⁵⁹

كشغ كشف الغوامض لأبي جعفر الهندوائي⁸⁶⁰

كلخي أبو بكر البلخي⁸⁶¹

ل علامة الحاصل من أوائل علايم الكتب أيّ كتاب كان [علامة الحاصل يكتب في أوائل الكتب أيّ

كتاب كان]

لط لطائف الإشارات [للمؤلف]⁸⁶²

مت مختصر الزيادات [الحاكم الشهيد]⁸⁶³

متع مختلفات أبي العاصم البلعميّ [مقع]⁸⁶⁴

مث موضع ثقة

مجمع مجمع الفتاوى⁸⁶⁵

مخ شمس الأئمة الحلواني⁸⁶⁶

مخ المختصر [مخ- للجصاص]⁸⁶⁷

مخت مختلف الزيادات⁸⁶⁸

مخص مختصر الإمام الجصاص⁸⁶⁹

⁸⁵⁸ Eserin Celâleddîn el-Kurlânî'ye (v. 767/1367) ait Hidâye şerhi olması muhtemeldir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1190.

⁸⁵⁹ Bkz. Gulyâbâdî (ذی).

⁸⁶⁰ Bkz. Ebu Ca'fer (جر).

⁸⁶¹ Bkz. Ebu Bekir er-Râzî (ز).

⁸⁶² Şeyh Bedreddin.

⁸⁶³ Bkz. el-Hâkim (حم).

⁸⁶⁴ Ebu'l-Âsım el-Bel'amî hakkında bilgi bulunamamıştır. Metinde bir yerde geçmektedir.

⁸⁶⁵ Ahmed b. Muhammed b. Ebubekir el-Hanefî'nin (v. 522/1155) eseridir, müellif daha sonra eseri *Hızânetü'l-fetâvâ* adıyla ihtisar etmiştir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1191.

⁸⁶⁶ Ebu Muhammed Şemsüleimme Abdülaziz b. Ahmed el-Halvânî (v. 452/1060) kendi zamanında Buhara bölgesinin önde gelen alimlerinden idi. Talebeleri arasında Ebu'l-'Usr, Ebu'l-Yüsr, Ebu Bekir Muhammed ez-Zerencerî, Bekir ez-Zerencerî, Muhammed b. Hasan en-Nesefî gibi ulema bulunmaktadır. Fıkha dair birçok eseri zikredilmektedir. Bkz. Kamil Şahin, "Halvânî", *TDVİA*, XV, 383.

⁸⁶⁷ Cessâs için bkz. Ebu Bekir er-Râzî (ز).

⁸⁶⁸ Eser hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁸⁶⁹ Cessâs için bkz. Ebu Bekir er-Râzî (ز).

مخج المختصر للعصام⁸⁷⁰

مخج المختصر للحاكم⁸⁷¹

[مخج مختلف الرواية من شروح المنظومة]

مخج المختصر للإمام الكرخي⁸⁷²

مز شمس الأئمة الأوزجندي [محمود]⁸⁷³

مس⁸⁷⁴ مسائل نجم الدين [النسفي]⁸⁷⁵

مسع مسائل ابن سماعه⁸⁷⁶

مش منهاج الشريعة⁸⁷⁷

مشر مشارع نجم الدين [شر]⁸⁷⁸

مصت مختصر أصول الزيادات للحاكم الشهيد⁸⁷⁹

مصط مستزاد صاحب المحيط [مصتط - ... ومنتخبه]⁸⁸⁰

مق الملتقط [للإمام ناصر الدين الشهيد]⁸⁸¹

مقج مجالس القاضي أبي جعفر الاستروشني [محمد بن عمر]⁸⁸²

⁸⁷⁰ *Gamzu 'Uyuni'l-besâir'* de yer alan ifadeye göre Kudûrî'nin *el-Muhtasar'*ın bir şerhi olmalıdır. Bkz. es-Seyyid Ahmed b. Muhammed el-Hanefî, *Gamzu 'Uyûnî'l-besâir Şerhu Kitâbi'l-eşbâh ve'n-nezâir*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1985, I, 202.

⁸⁷¹ Bkz. el-Hâkim (حم).

⁸⁷² Bkz. el-Kerhî (خي); Ebu'l-Fazl el-Kirmânî (فضك).

⁸⁷³ Bkz. Fevâidü Şemsi'l-islâm (فشم).

⁸⁷⁴ ع : مسن

⁸⁷⁵ Bkz. Ecnâsü'l-fakîh (جنق).

⁸⁷⁶ Ebu Abdillâh Muhammed b. Semâa b. Ubeydillâh et-Temîmî el-Kûfî (v. 233/848) Ebu Yusuf, Muhammed eş-Şeybânî ve Hasan b. Ziyad'ın talebesidir. Hadis rivayetinde de bilinen bir ravi olan İbn Semâa Hanefî hocalarının eserlerini rivayetiyle de meşhurdur. Eserleri konusunda net bilgi yoktur. Bkz. Cengiz Kallek, "İbn Semâa", *TDVİA*, XX, 313-314.

⁸⁷⁷ Celâleddin et-Tebânî el-Halebî'nin usule dair bu eseri en-Nesefî'nin Menar'ına yazılmış bir şerhtir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1191.

⁸⁷⁸ Bkz. Ecnâsü'l-fakîh (جنق).

⁸⁷⁹ Bkz. el-Hâkim (حم).

⁸⁸⁰ Bkz. Sahibü'l-muhît (صط).

⁸⁸¹ Bkz. es-Seyyid el-İmam Nâsırüddîn (سید).

⁸⁸² Kâdı Ebu Cafer el-Üstrüşenî (v. 404/1013) Debûsî'nin hocası, Buhara ve Semerkant kadılığı yapan bir Hanefî fakihidir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1189.

مقي متن مختصر القدوري [للشيخ الجليل أبي الحسن]⁸⁸³

مك مختصر الكافي [للحاكم الشهيد]⁸⁸⁴

من مجموع النوازل [أحمد بن موسى الكشي]⁸⁸⁵

مي المنتقى [للحاكم الشهيد]⁸⁸⁶

ن النوازل [أبي الليث]⁸⁸⁷

نب نواذر بشر⁸⁸⁸

نشد المنشور للسيد الإمام [نشر - المنشور لناصر الدين الشهيد]⁸⁸⁹

ند نواذر⁸⁹⁰

نو نواذر ابن رستم [نر]⁸⁹¹

نسخ نسخة النخجواني [الحجواني وقيل الخزواني]⁸⁹²

نط الناطفي⁸⁹³

نع نواذر ابن سماعة⁸⁹⁴

⁸⁸³ Kitap ve bab sistemine göre düzenlenmiş ve meseleleri özlü bir şekilde ele alan eser Hanefî mezhebinde temel başvuru kaynakları arasındadır. *El-Kitâb* olarak da bilinen *el-Muhtasar* üzerine birçok şerh yazılmıştır. Bkz. Ferhat Koca, “el-Muhtasar”, *TDVİA*, XXXI, 64-66; Kudûrî (قي).

⁸⁸⁴ *El-Kâfi* el-Hâkim eş-Şehîd’in eseridir. Muhtasarın ona ait olup olmadığı net belirtilmemiştir. Bkz. el-Hâkim (حم).

⁸⁸⁵ Ahmed b. Musa b. İsa b. Me'mun el-Keşî'nin (v. 550/1155) Ebu'l-Leys, Ebubekir el-Fadl, Ebu Hafs el-Kebîr gibi alimlerin eserlerinden yaptığı derleme bir eserdir. Bkz. “Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü”, II, 1191.

⁸⁸⁶ Bkz. el-Hâkim (حم).

⁸⁸⁷ Nasr b. Muhammed'in nevazil türündeki eseridir. El-Fetâvâ adıyla da bilinmektedir. Bkz. Yazıcı, “Semerkandî”, s. 474; Fetâvî Ebî'l-Leys (فتت).

⁸⁸⁸ Ebu Hanife ve talebelerine ait olan fakat o zamana kadar derlenmemiş bazı görüşler Hanefî mezhebinin üçüncü tabaka alimleri tarafından nevâdir adı altında bir araya getirilmiştir. Burada kastedilen eser de Biş b. Velid el-Kindî'ye nispet edilen olmalıdır. Bkz. Eyyüp Said Kaya, “Nâdirü'r-Rivâye”, *TDVİA*, XXXII, 279; “Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü”, II, 1183.

⁸⁸⁹ Bkz. es-Seyyid el-İmam Nâsirüddîn (سيد).

⁸⁹⁰ Bir müellif belirtmediği için Muhammed eş-Şeybânî'nin nevâdir eserlerine genel bir atıf söz konusu olabilir. Bir yerde bir müellife atıf olmaksızın kullanılmıştır.

⁸⁹¹ İbrahim b. Rüstem el-Mervezî'nin nevâdiri olmalıdır. Bkz. Kaya, “Nâdir”, s. 279.

⁸⁹² “Nüsha” kelimesi bazı eserlerin farklı nüshalarını tarif etmek için kullanılmaktadır fakat buradaki gibi belli bir nüshaya atıf tespit edilememiştir. Bu sebeple hangi eserle bağlantılı olduğu da anlaşılamamıştır.

⁸⁹³ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ömer en-Nâtîfî (v. 446/1054) Irak ulemasının önde gelen isimlerindedir. Fetâvâ ve nevâzil türündeki eserleriyle bilinmektedir. Kendine has görüşleri olduğu bilinen mezhep içi müçtehit bir fakihdir. Bkz. Tahsin Özcan, “Nâtîfî”, s. 438.

⁸⁹⁴ Bkz. Mesâilü İbn Semâa (مسع).

نف الإمام محمد بن الفضل [بف- أبو بكر]⁸⁹⁵

نفيس الكتاب النفيس لابن الجوزي⁸⁹⁶

نم نظام الدين [ابن صاحب الهداية]⁸⁹⁷

نم نظام الدين الزندوسني [زندويسي]⁸⁹⁸

نه نوادر ابن هشام [نو]⁸⁹⁹

نز خزنة الفتاوي [نه- ... لصاحب الخلاصة]⁹⁰⁰

هد هشام⁹⁰¹

ها الهادي [لشرف الدين المسعوي]⁹⁰²

هد الهداية [برهان الدين المرغيناني]⁹⁰³

يد التجريد [لأبي الفضل ركن الإسلام عبد الرحمن بن مجد الكرماني وهو التجريد الركني والتجريد

البرهاني]⁹⁰⁴

يه الفتاوى القاعدية⁹⁰⁵

⁸⁹⁵ Bkz. Fetâvâ'l-Fazlî (فض).

⁸⁹⁶ Esere atf tespit edilememiştir, bilgi bulunamamıştır.

⁸⁹⁷ Nizâmüddin Ömer b. Ali b. Ebi Bekr el-Merğınanî (v. 600/1204) *el-Hidâye* müellifi el-Merğınanî'nin oğludur. *El-Fetâvâ, el-Fevâid, Cevâhiru'l-fikh ve Kitâbü's-şâfi fi'l-edâhî* bilinen eserleridir. Bkz. Şaban, "Nizâmüddîn", s. 481-482.

⁸⁹⁸ Nizâmüddîn ez-Zendevisnî hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü'nde Yahya b. Ali b. Muhammed ez-Zendevisetî el-Buhârî'ye *Nazmu'l-fikh* adlı eserin nispet edildiği görülmektedir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1197.

⁸⁹⁹ Ebu Yusuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin talebesinden olan Hişam b. Ubeydullah er-Râzî'nin (v. 221/835) *en-Nevâdir*'i olmalıdır. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1188.

⁹⁰⁰ Bkz. Hulâsatü'l-fetâvâ (صه).

⁹⁰¹ Bkz. Nevâdiru İbn Hişam (نه).

⁹⁰² Tam adı *el-Hâdi fi'l-furu'* olarak belirtilen eser Şerafüddîn Muhammed b. Mes'ud el-Mes'udî'ye aittir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1187.

⁹⁰³ Bkz. Şeyhülislam Burhâneddîn (شین).

⁹⁰⁴ Bkz. Sâhibu'l-Muhîr (صط) ve Ebu'l-Fazl el-Kirmânî (فضك).

⁹⁰⁵ İmam Şemseddîn Ebu Abdullah Muhammed b. Ali ç Ebu Kasım el-Kâidî el-Hocandî'ye ait olan eserin özellikle müteahhirun fukahânın fetvalarını içerdiği bilinmektedir. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1187.

يعقوب القاضي جلال الدين حامد بن محمد الريغنوي [الريغدموني و قج- قاضي جلال الدين الريغدموني

خال صاحب المحيط أو جده]⁹⁰⁶

---

⁹⁰⁶ Kâdı Celâleddîn Hamid b. Muhammed b. Ahmed er-Riğdemûnî Muhît müellifi İbn Mâze'nin dayısı veya dedesi olarak bilinmektedir. Listede ad geçen eş-Şurût adlı eseri yanında Mehâdır adında bir eseri daha olduğu bilgisi vardır. Bkz. "Şahıs ve Kitaplar Sözlüğü", II, 1189.

3. Tahkikli Metin

23	المقدمة
55	الفصل الأول في مسائل القضاء وما يتعلق بذلك وما يناسبه [15a]
56	تقلد القضاء
61	ما يكون حكماً من القاضي وما لا يكون
62	مسائل العزل
63	مسائل الموت
64	القضاء بعلمه
65	الرأي إلى القاضي
66	إحضار الخصم
69	مسائل شتى
	الفصل الثاني في القضاء في المجتهد فيه وفيه دعوى القضاء بلا تسمية القاضي ودعوى الفعل بلا تسمية الفاعل
70	
75	عدم تسمية الفاعل
	الفصل الثالث فيمن يصلح خصماً لغيره ومن لا يصلح وفيمن يشترط حضوره لسماع الدعوى ومن لا يشترط
78	وفيما يحدث بعد الدعوى قبل الحكم
87	ما يحدث بعد الدعوى وقبل الحكم
88	الفصل الرابع في قيام بعض أهل الحق عن البعض في الدعاوي والخصومات
88	دعوى العين
89	دعوى الدين
91	دعوى الإرث وغيره
92	الدعوى على الورثة
	الفصل الخامس في القضاء على الغائب والقضاء الذي يتعدى إلى غير المقضى عليه وفيه مسائل المفقود
93	والتصرف في أموال الغائبين
100	حيل على الغائب
103	التصرف في مال الغائب
106	الفصل السادس في أنواع الدعاوي وشروط صحتها وبيان ما يُسمع منها وما لا يسمع
106	ما يشترط إحضاره وما لا يشترط
107	ما يشترط بيانه وما لا يشترط
119	الدعوى بسبب إقرار

121.....دعوى الملك واليد

123.....دعوى الإرث والنسب

المقدمة

[2b]\ الحمد لله على تَوَالِي عَوَالِي نَوَالِهِ* والصلوة والسلام على خير خلقه محمد وصحبه وآله وبعدُ فيقول
العبد الحقير محمد الشهير أبوه بنشأنجي زاده* جعل الله التقوى زاده* وأنالهُ مُرَادَهُ* حين عاد معاده* ورحم جميع
آبائه وأسلافه* وعاملهم بالآية والطافه* لَمَّا اعْتَنَيْتُ بِتَتَبُعِ علم الفروع* باقتضاء القضاء الذي هو غير
مطبوع* أَلْفَيْتُ كِتَابَ جامع الفضلين أنفع كتب الفتاوى للقضاة* وأجمع لمسائل الدعاوي والخصومات* غير
أنه كثر فيه التكرير والإطناب* وذكر غير المهمات في كل فصلٍ وَبَابٍ* مع ما في بيان بعض المسائل من الخَلْطِ
والخَبْطِ* بحيث يتعسر فيه أخذ ما هو الصواب لأجل الحفظ والضبط* خصوصا في فصل دعاوي الخارج وَذِي
الْيَدِ* حيث كَرَّرَ وَحَيَّرَ في ذكر مسائله خارجا عن الحدِّ* فَأَرَدْتُ تَنْفِيحَهُ وَتَهْدِيَهُ* فحذفت في كل فصل مكرره
وَعَرَبِيَهُ* وَغَيْرُهُ في ذكر كثير من المسائل ترتيبه* بنقل بعضها بالتقديم والتأخير عن مواضعها السابقة* على ما
يقتضيه كون المسائل جنسا وفصلا متناسبة متوافقة* ثم إِنِّي زِدْتُ في أكثر المواضع مسائل بل مباحث جَمَّةٍ* لم
تذكر في الأصل مع كونها لازمة ومهممة* وكتبت بالحُمرة تمام أسامي الكتب التي نقلتُ عنها ولم أَرْمُزْ إليه* ليمتاز
المزيد عن المزيد عليه* غير أَنِّي ذَكَرْتُ بعض مسائله عن غير الكتب نُقِلَ فيها عنها توضيحا أو تصحيحا* ووقوع
خَلْطٍ أو خَبْطٍ ضمنا أو صريحا* ثم إِنِّي حَرَّرْتُ في مواضع كثيرة* ما لآخِ بِالْقَرِيحَةِ الجريحة الكسيرة* مِنْ دَفْعِ
اعتراضات صاحب الأصل* على كلمات السلف ذوي الشرف والفضل* وَمِنْ بعض أشياء اقتضاها تَضَاعُفُ
الإهتمامات* على حسب اقتضاء المقامات* وَبَدَلْتُ ما ذُكِرَ فيه من فصل ألفاظ الكفر لقلّة مسائله وكون
ترتيبه غير صواب* برسالة لطيفة كنتُ حَرَّرْتُهَا سابقا في ذلك الباب* بحيث يَحَارُ في حُسْنِهَا الألباب* لكونها
بالغة من مراتب الجَمْعِ والنفع أقصاها* إذ هي لا تُعَادِرُ من المهمات صغيرة ولا كبيرة* إِلَّا أَحْصَاهَا* مُدَيَّلَةً

بأصول عقائد أهل السنّة والجماعة* بأسلوب مرغوبٍ يَشْتَأُقُ العقلاء سَمَاعَهُ ولقد بَدَلْتُ في مجموع هذا الكتاب من جُهْدِي ما يُورِثُ التَّعَبَ* وَعَمِلْتُ في ترتيبه وتهذيبه عمل مَنْ طَبَّ لِمَنْ حَبَّ* ليصير بكثرة الفوائد والمهائم وحلّ الإشكال والإبهام أولى من أصله وأحسن* وَبِحُسْنِ سَوْقٍ \ [3a] الكلام والترتيب والنظام أَعْوَنَ على وَجْدَانِ المرامِ وَأَهْوَنَ* تسهياً للأمر على الحُكَّامِ* الْمُتَمَلِّئِينَ بِفِصْلِ خصومات الأنام **نظم** رجاءً به العفو يَوْمَ التَّنَادِ* من الله ذي الفضل برّبِّ العباد نثر فجاءَ بعون الله كتابا مستطاباً* حاوياً من مسائل القضاء لِمَا كان حقاً وصواباً **نظم** جعلته غُدَّةً لِنَفْسِي* حِينَ أُمْسِي رَهِيْنَ رَمْسِي نثر وسمّيته نُورَ العَيْنِ في إصلاح جامع الفصولين **نظم** إِنَّ رَبِّي مُوَفِّقِي والهَادِي* وعليه توكلّي واعتمادِي **الفصل الاول** في مسائل القضاء والحكومة وما يتعلّق بذلك وتفصيلها هذا* ما يصير به دار الإسلام دار الحرب* مسائل تقلّد القضاء* كِيفِيَّةُ الأُخْذِ بأقوال أئمتنا الثلاثة* الفتوى على قول أبي يوسف فيما يتعلّق بالقضاء* معنى قاضيان في النار وقاض في الجنة* إنعزال القاضي بتأخير الحكم وانه يُعزَّرُ بذلك هما عجيبان* بعض مسائل البغاة* أخذ القضاء برشوة* ارتشاء القاضي وقبوله الهدية* جواز تعليق الحكومة بشرطٍ* توقيتها بزمان* إضافتها* تقييدها بمكان* إضافتها إلى المستقبل* جواز استثناء بعض الخصومات وخصومة شخصٍ مُعَيَّنٍ وعدم كونه قاضياً في المُسْتَشْنَى* تعليق الحكم بين اثنين* استخلاف الحاكم* حال الصبيِّ المُقَلَّدِ سلطاناً وقاضياً* حكم القاضي في شيء ليس في ولايته* بيان ألفاظٍ تكون حكماً من القاضي وما لا تكون* العبرة المدعى عليه لو تنازعا فيمن يَحْتَصِمَانِ إليه* ليس لقاضي العسكر ولاية على غير الجندي* مُحْتَرَفُ سَوْقِ العسكر جُنْدِيٍّ* جواز حكم السلطان بنفسه* مسائل العزل* للسلطان عزل القاضي ولو بلا رِبِيَّةٍ* القاضي لا يترك على القضاء أكثر من سنة كي لا ينسى العلم* أسبابُ عَزْلِ القاضي* لا يعزل قبل سماع عزله* هل يعزل نائبه بموته وبعزله* عزل القاضي والوصي والوكيل أنفُسَهُمُ* العزل الحكمي للوكيل* عزل الموكل وكيه في غيبة خصمه* مسائل الموت* موت الموكل* موت الوكيل* موت الوصي* مسائل قضاء القاضي

بعلمه* مسائل يكون الرأي فيها إلى القاضي* مسائل كيفية إحضار الخصم ففيها الإعداء بالكسر وهو طلب
 الإحضار* والهجوم وهو تفتيش الخصم المحتفي في داره* والإعذار بالكسر وهو النداء في بابه* مسائل شتى أي
 متفرقة وهي* خصمان تشاتماً عند القاضي* ما يفعله القاضي بالمديون* تعزير القاضي من قال له
 إرتشيت* القاضي يأنم لو ألح على الصلح* ويأثم لو قاس مسألة بمسألة فأخطأ* المال المقضي به خطأ وظلماً
 في مال القاضي* قول القاضي بعد عزله* لا يمين على القاضي* شهد على حكم وأنكره القاضي* لا يسع للمرء
 أن يشهد بما أخبره به القاضي **الفصل الثاني** في مسائل القضاء في المجتهدات ودعوى الفاعل بلا تسمية
 الفاعل وتفصيلها هذا* القضاء في مجتهد فيه هل يجوز* ينفذ القضاء بالفرقة* \ [3b] وبعجز عن النفقة* وبرد
 أحد الزوجين الآخر بعيوب خمسة* وببطلان طلاق مكره وسكران* وبإسقاط العدة* وبالفرقة فيمن حرر أحد
 عبيده ولم يعين فمات* وبشهادة رجل وامرأتين في حد وقصاص* وفي إحدى المسائل المخمسة* ويجوز رهن
 المشاع* ويجوز بيع المدبر* تعريف ضمان الخلاص وضمان العهدة وضمان الدرك (**الدرك**)* القضاء في مجتهد
 فيه لا ينفذ لو اختلف في جواز نفس القضاء* ينفذ القضاء على الغائب وللغائب بلا خصم عنه* ينفذ بلا
 ذكر اسم الجد في دعاوي* وفي خلال كل ما ذكر بعض مسائل مهمة لو قضى بها لم ينفذ مع أنه مجتهد
 فيه* مسائل عدم تسمية الفاعل في ذكر الفعل فمنها عدم ذكر المتولي والوصي والقاضي* بيان مواضع اشتراط
 تسمية القاضي* هل يشترط تسمية الفاعل في دعوى الشهادة **الفصل الثالث** فيمن يصلح خصماً لغيره ومن
 لا يصلح وفيمن يشترط حضوره لسماع الدعوى ومن لا يشترط وتفصيل ذلك هذا* للمستحق الدعوى على
 البائع وإن خرج المبيع من يده* لا يشترط حضرة الدائن لسماع بينة إفلاس المحبوس إذ لو لا خصم يُطلقه
 القاضي بكفيل* عدم اشتراط حضور المولى إذا ادعى القرن مالا* عدم اشتراط حضور المرأة وأمة غائبتان في
 شهادة على طلاقها وعتقها* موضع اشتراط حضور التركة* حضور المنقول شرط في إثباته* ما يحدث بعد

الدعوى قبل الحكم وحاصله إخراج المدعى عليه المدعى به عن يده حيلةً لإسقاط الدعوى **الفصل الرابع** في قيام بعض أهل الحق عن البعض في الدعاوي والخصومات وتفصيل ذلك هذا*دَعْوَى العَيْن*دَعْوَى الدين*دَعْوَى الميراث*الدعوى على الورثة*أحد الورثة خصم عن الميت فيما يُستحق له وَعَلَيْهِ*وأحدُهم خصم عن الميت في عين هو في يد هذا الوارث وفي الدين هو خصم ولو لم يكن في يده شيء من التركة **الفصل الخامس** في مسائل القضاء على الغائب وللغائب وتفصيلها هذا*الحكم على وكيل ووصي حكم على الغائب والميت*الحكم على غائب بلا وكيل عنه لم يجز غاب عن البلد أو عن مجلس الحكم ولو حكم نفذ في الأصح*ليس للقاضي نصب وكيل عن الغائب ولو نصّب وحكم عليه نفذ*لا يحكم للغائب أيضا بلا وكيله فلو نصّب عنه القاضي وكيلا وأنفذ الخصومة بينهم جاز*للقاضي ولاية في مال المفقود*جبر الإنسان على نفسه أي لا يسمع البينة على من ثبت وكالته أو وصايته بمجرد إقراره*الحكم على المسخّر لم يجز وهو من نصبه القاضي وكيلا عن المختفي*كان بعضهم يفتي بعدم نفاذ الحكم على الغائب خوفا من هدم مذهبنا*مسألة الإعذار وهو النداء من جانب القاضي على باب خصمٍ مختفٍ*جواز نصب وكيل عن مختفي ضررا لخصمه*حيل دفع احتمال إنكار مُوكَل توكيله*شرط انتصاب الحاضر خصمًا عن الغائب*غيبه [4a]\ الخضم بعد بيّنة أو إقرار قبل الحكم عليه*مسألة الإعذار بالكسر*مسائل بعض الحيل على الغائب*حيلة إثبات عتق عليه*حيلة إثبات دين عليه*حيلة إثبات الحرمة عليه*حيلة إثبات رهن عليه*مسائل تصرف القاضي في مال مفقود وغائب*للقاضي بُسْطُوطَةٌ يد في مال المفقود ما ليس له مال الغائب **الفصل السادس** في أنواع الدعاوي وشرائط صحتها وفيما يسمع منها وما لا يسمع وتفصيل ذلك هذا*مسائل ما يشترط إحضاره في مجلس الحكم وما لا يشترط*تفسير ما له حمل ومؤونة*مسائل ما يشترط بيانه في الدعوى والشهادة وما لا يشترط*الوصف في الإشارة لغو في البيع واليمين*ظهور المشهود به على خلاف ما

شهدوا* ظهور المدعى به على خلاف ما ادعى به* دعوى قرض المكيل في غير بلد القرض* له أخذ قدر ما أقرض رخص أو غلا* دعوى المثليات لا تصح بلا بيان السبب* ما يحتاج بيانه في دعوى النقود* البيع يفسد بكساد الثمن* الفرق بين دعوى ثمن مبيع قبض وبيع ما لم يقبض* ما يشترط فيه بيان أعيان التركة* ما يشترط فيه بيان عدد الورثة* الفرق بين دعوى ملك عقار على ذي اليد وبين دعوى شرائه منه* مسائل دعوى الأعيان والأموال بسبب الإقرار* ما يسمع منها وما لا يسمع* دعوى المملك بسبب حساب جرى بينهما لا تصح* مسائل دعوى المملك واليد* التحليف على دعوى مجرد إحداث اليد* الفرق بين شهادة بالمعينة وشهادة على مجرد الإقرار* عدم قبول بيينة الشراء من غائب إلا بأحد أمور ثلاثة* مسائل دعوى الإرث والنسب* ما يشترط ذكره فيها* ضابطه لصحة دعوى النسب* ما يجوز الإقرار به من النسب الفصل السابع في تحديد العقار ودعواه والشهادة عليه وما يتعلق به ويناسبه وتفصيل ذلك هذا* شرائط صحة التحديد في الدعوى والشهادة* تعريف الحقوق والمزافق* كفاية ذكر حدود ثلاثة* ما يصح ذكره حدًا فاصلاً وما لا يصح* تعريف أرض ميان ديهي* لا بد من تحديد المستثنى* وما يكتب وقد عرف المتعاقدان ذلك فلغو* مسائل الغلط في التحديد* طريق ظهور الغلط فيه* شهدا بوصف فظهر خلافه* قول الشاهد رجعت أو غلظت ونحوهما* ذكر ما لا يحتاج إليه ولا ذكره سواء* مسائل استثناء أحد الخصمين أو الشاهد التبع والزوائد* رجوع الشاهد عن بعض ما شهد به* التبع المصحح* ما يكون إكذاباً من المدعى لشهوده ومن الشهود لأنفسهم وما لا يكون* مسائل أحكام التبع والزوائد* إذا قضى بأصل ولم يعرف حال زوائده دخلت تحت الحكم* دخول بناء وشجر تبعاً لو لم يستثن صريحاً* الفرق بين ملك ثبت بإقرار وملك ثبت بيينة* الحكم بأمّة ودابة حكم بولدها بخلاف الإقرار* في البيع لا يدخل الولد تبعاً بلا ذكره* مسائل عدم التحديد ونحو ذلك* منها لو أدخل داراً في بنائه يلزمه القيمة* ومواضع قبول الشهادة بلا تحديد* و [4b] دعوى دار كتبت حدودها في المحضر وكذا الشهادة بها

وبال كُتِبَ في الصلِّك* وثبوت شيء بشهادة فريق على أصله وفريقٍ على حدوده **الفصل الثامن** في دعاوي خارجين وذو يدَيْنٍ وخارجٍ مع ذي يدٍ وتفصيل ذلك هذا* مسائل دعوى الملك* مسائل دعوى الإرث* مسائل دعوى الشراء* مسائل دعوى النكاح* مسائل دعوى النتاج* المستحقّ عليه لا يستحقّ إلا إذا ادعى الاستحقاق من جهته أو النتاج* مسائل دعوى الزهن* مسائل اجتماع بعض من الأنواع المذكورة* مسائل شتى مهمة* منها توقيت عيّبة دابة ادعاها* قدر ما يثبت به سبق التاريخ* لا عبرة لإقرار البائع لأحدهما* لا ترجيح بكثرة الشهود أو أعدائيتهم* مسائل معرفة الخارج من ذي اليد وهي مهمّة جدًّا **الفصل التاسع** في الإشارة والنسبة والتعريف في الدعوى والشهادة وتفصيل ذلك هذا* ما يشترط بيانه لصحة المحضر والسجل* يستحلّ في السجل ما لا يستحلّ في المحضر* شهد واحد فقال آخر أنا أشهد بمثل ما شهد هذا* قولهما همجنين كواهي میدههم كه اندرين نسخه است* مسائل ذكر الجدّ في الدعوى والتحديد* مسائل الشهادة على النساء* لا يعتمد على إخبار المتعاقدين باسمهما ونسبهما **الفصل العاشر** في التناقض في الدعاوي وفيما يتراآي تناقضا وليس بتناقضٍ وفي التناقض في نسب وارثٍ ومسائل أنواع الدفوع من أحد الخصمين للآخر وتفصيل ذلك هذا* التناقض يمنع الدعوى لنفسه ولغيره* التناقض إنما يمنع إذا تضمن إبطال حقّ الغير* الملك لا ينتفي بمجرد النفي* لو قال لا دعوى لي قبل زيد بطل دعواه إلا في حادث بعده* قال لا بيّنة لي ثم برهن* قال لا دفع لي ثم أتى بالدفع* إمكان التوفيق هل يكفي في قبول التناقض* التناقض متحمّل في دعوى العتق* التحليف يعتمد صحة الدعوى* يقبل عذر وصيّ ووارث ومتولّ بالتناقض للجهل* وكذا عذر المرأة في دعوى طلاق بعد الخلع* والرقيق في دعوى عتق بعد الكتابة* أبّ ووصيّ ادعيا غنبا فاحشًا بعد أن باعا* التناقض متحمّل في دعوى حرّية ونسب وطلاق* مسائل التناقض في نسب وإرث* تناقض الشخص على نفسه لا يمنع صحة دعواه* سماع بيّنة على شيء في حقّ إبطال حجة الخصم لا في حقّ ثبوت ذلك الشيء* النسب لا ينتفي

بالنفي*المسائل التي تكون دَفْعًا من أحد الخصمين للآخر وَمَا لَا يَكُون وهي جَمَّةٌ مُهِمَّةٌ جَدًّا وَذِكْرُهَا مُسْتَوْعِبَةٌ
 مُرْتَبَةٌ إِمَّا هُوَ مِنْ خَصَائِصِ هَذَا الْكِتَابِ*بعون الملك الوهاب*فليَعْتَنِمَ بها من احتاج من أولي الألباب*فمنها
 المسألة المخمسة وهي الدفع بدَعْوَى وَدِيْعَةٍ وَاجَارَةَ وَرَهْنَ وَاعَارَةَ وَغَضَبٍ وَمَزَارَعَةٍ وَمُسَاقَاةٍ*كيفية تحليف ذي
 اليد على دَعْوَى الْوَدِيْعَةِ*نوع في الدفع بدَعْوَى الْإِقْرَارِ*جُحُودٌ مَا عَدَا النِّكَاحِ \ [5a] فسخ له*أو تعارض
 موجب ومُسْتَقْطٌ يُوَخَّرُ الْمُسَقْطُ الدَّفْعَ بِإِقْرَارِ الْمُدْعَى أَنْ شَهِدَهُ فَسَقَّةٌ أَوْ كَذْبَةٌ وَنَحْوَ ذَلِكَ*نوع في الدفع بدَعْوَى
 اسْتِعَارَةٍ وَاسْتِيْدَاعٍ وَاسْتِيْهَابٍ وَاسْتِشْرَاءٍ وَاسْتِيْامٍ وَاسْتِئْجَارٍ وَنَحْوَ ذَلِكَ*نوع في الدفع بِالْإِنْكَارِ*قال أقررتُ ولكن
 ما أخذته*قال هذا خطِّي ولكن ليس عليّ هذا المال يُصَدَّقُ إِنْ لَمْ يَكُنْ مُصَدَّرًا مُعْنَوْنًا*خطٌ بِسِمَارٍ وَصَرَّافٍ
 وَنَحْوَهُمَا حِجَّةٌ عُرْفًا*نوع في الدفع بدَعْوَى بَيْعٍ وَشِرَاءٍ*نوع في الدفع بدَعْوَى إِيْفَاءٍ وَإِبْرَاءٍ وَإِقَالَةٍ*نوع في الدفع
 بدَعْوَى إِكْرَاهٍ وَدَعْوَى طَوْعٍ*بَيِّنَةُ الْإِكْرَاهِ أَوْلى من بَيِّنَةِ الطَّوْعِ*نوع في الدفع بدَعْوَى الْحَوَالَةِ*نوع في الدفع
 بدَعْوَى الصُّلْحِ*لا تُسْمَعُ بَيِّنَةُ إِيْفَاءٍ بَعْدَ صُّلْحٍ عَنِ الْإِنْكَارِ*لا تُسْمَعُ بَيِّنَةُ إِقْرَارِ بِيْفَاءِ الدَّيْنِ*كلّ صلح بعد
 صلح باطل*كلّ شراء بعد شراء فالأول باطل*صالح ثم شَرَى أو بالعكس*نوع في الدفع بدَعْوَى نِكَاحٍ وَدَعْوَى
 خَلْعٍ*نوع في أنواع الدفع في بعض الدَعَاوِي مِنَ النِّسَاءِ وَعَلَيْهِنَّ*هل بَيِّنَةُ الطَّلَاقِ أَوْلى من بَيِّنَةِ النِّكَاحِ أَوْ
 بِالْعَكْسِ*الموْتُ لا يدخل تحت الحكم وكذا يَوْمُ الْمَوْتِ*نوع في دفع متفرقة من أنواع شَيْءٍ*فمنه الدفع من
 غير المدعى عليه لا يَصَحُّ إِلَّا إِذَا كَانَ أَحَدَ الْوَرَثَةِ*وقيل يَسْمَعُ مِنْ بَائِعٍ وَمَكْفُولٍ عَنْهُ*مسائل بعض حِيلِ
 الدَّفْعِ فَمِنْهَا*حيلة دَفْعِ دَعْوَى النِّكَاحِ*حيلة دَفْعِ دَعْوَى الرَّجُوعِ فِي الْهَيْبَةِ*حيلة دَفْعِ دَعْوَى شِرَاءِ شَيْءٍ مِنْ
 فُلَانٍ*حيلة دَفْعِ دَعْوَى مَلِكٍ مُطْلَقٍ أَوْ نِتَاجٍ*حيلة دَفْعِ إِثْبَاتِ شَيْءٍ أَنَّهُ لَهُ*حيلة دَعْوَى إِرْثٍ بِعُضُوبَةٍ*حيلة
 لدفع امرأةٍ تطلب التفريق بعد مُضِيِّ أَجْلِ الْعَيْنِ*مسائل دَفْعِ الدَّفْعِ وهي مهمّةٌ لازمةٌ الحفظ*فمنها كون ذي
 اليد خصمًا بمجرد دَعْوَى الغصب عليه وَهَذَا حِيلَةٌ لدفع دَعْوَى الإِيْدَاعِ*مسائل أَحْوَالِ الدَّفْعِ وَأَحْكَامِهِ قَبُولًا

وَعَدَمًا وَنَحْوَ ذَلِكَ *فَمِنْهَا صِحَّةُ الدَّفْعِ وَلَوْ زَادَ عَلَى ثَلَاثِ مَرَاتِبٍ *صَحَّتْهُ قَبْلَ قِيَامِ الْبَيِّنَةِ وَبَعْدَهَا وَقَبْلَ الْحُكْمِ وَبَعْدَهُ *وَقِيلَ إِنْ دَفَعَ الدَّفْعَ يَصِحُّ مَا لَمْ يَظْهَرَ اِحْتِيَالٌ وَتَلْبِيسٌ *مَوَاضِعُ قَبُولِ الدَّفْعِ بَعْدَ الْحُكْمِ وَمَوَاضِعُ عَدَمِ قَبُولِهِ *الشُّكُّ يَدْفَعُ الْحُكْمَ وَلَا يَزْفَعُهُ *إِمْهَالُ الْمُدَّعَى لِلْإِثْبَانِ بِالدَّفْعِ *شَرْطُ الْإِمْهَالِ لِذَلِكَ *دَعْوَى الدَّفْعِ لَيْسَ بِإِقْرَارٍ لِلْمُدَّعَى وَلَا تَعْدِيلٌ لِشُهُودِهِ *قَالَ لَا دَفْعَ لِي ثُمَّ أَتَى بِهِ أَوْ قَالَ لَا بَيِّنَةَ لِي وَحَلَّفَ خَصْمَهُ ثُمَّ بَرَّهَنَ **الفصل الحادي عشر** فِي الْاِخْتِلَافِ بَيْنَ الدَّعْوَى وَالشَّهَادَةِ وَفِي اِخْتِلَافِ الشَّاهِدَيْنِ وَمَا يَتَعَلَّقُ بِهَا وَتَفْصِيلُ ذَلِكَ هَذَا *يَجِبُ مُوَافَقَةُ الشَّهَادَةِ لِلدَّعْوَى مَعْنَى فَقَطْ *يَجِبُ تَوَافُقُ الشَّاهِدَيْنِ فِي الْمَعْنَى وَلَفْظٍ لَا يُوجِبُ اِخْتِلَافَ الْمَعْنَى عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ *ادَّعَى مَلِكًا بِسَبَبٍ وَشَهِدَا بِمَلِكٍ مُطْلَقٍ أَوْ بَعكسَهُ *المُطْلَقُ أَكْثَرُ مِنَ الْمُقَيَّدِ *شَهِدَا بِمُطْلَقٍ ثُمَّ بِسَبَبٍ *ادَّعَاهُ نِتَاجًا فَشَهِدَا بِسَبَبٍ *ادَّعَى مُطْلَقًا فَشَهِدَ وَاحِدًا بِمُطْلَقٍ \ [5b] وَآخِرُ سَبَبٍ أَوْ بَعكسَهُ *لَا يَضُرُّ تَنَاقُضُ الشَّاهِدِ فِيمَا لَا يُكَلِّفُ بَيَانَهُ *شَهِدَ وَاحِدًا بِمُؤَرَّخٍ وَآخِرُ بِمُطْلَقٍ *ادَّعَى قَبْضًا مُؤَرَّخًا وَشَهِدَا بِمُطْلَقٍ *القَبْضُ الْمَطْلُوقُ يُحْمَلُ عَلَى الْحَالِ *ادَّعَى قَبْضًا مُطْلَقًا وَشَهِدَا بِمُؤَرَّخٍ *ادَّعَى أَنَّهُ لَهُ مِنْذُ عَشْرِ سَنِينَ أَوْ بَعكسَهُ *ادَّعَى شِرَائِهِ مِنْذُ شَهْرٍ وَشَهِدَا أَنَّهُ شَرَاهُ مِنْذُ سَنَةٍ *ادَّعَى شِرَاءً مُؤَرَّخًا وَشَهِدَا بِمُطْلَقٍ وَبَعكسَهُ *ادَّعَى مَلِكًا مُطْلَقًا مُؤَرَّخًا وَشَهِدَا بِمَلِكٍ بِلَا تَارِيخٍ أَوْ بَعكسَهُ *ادَّعَى شِرَاءً فِي أَوَّلِ أَمْسٍ فَشَهِدَا بِشِرَائِهِ فِي أَمْسٍ يَقْبَلُ بِخِلَافِ النِّكَاحِ *ادَّعَى نِكَاحًا بِلَا تَارِيخٍ وَشَهِدَا بِمُؤَرَّخٍ وَبَعكسَهُ *الشَّهَادَةُ بِنِكَاحٍ مُطْلَقٍ شَهَادَةٌ بِأَنَّهَا مَنكُوحَتُهُ حَالًا بِخِلَافِ مُطْلَقِ الْمَلِكِ *ادَّعَى دَيْنًا بِسَبَبٍ فَشَهِدَا بِمُطْلَقٍ *الْفَرْقُ بَيْنَ الدَّيْنِ وَالْعَيْنِ *ادَّعَى دَيْنًا فَشَهِدَا بِسَبَبِهِ *فِي دَعْوَى دَيْنٍ بِسَبَبٍ لَوْ شَهِدَا مُطْلَقًا *لَا يَلْزَمُ الشَّاهِدَ ذِكْرَ السَّبَبِ *مَسَائِلُ الْإِسْنَادِ وَهُوَ ذِكْرُ كَلِمَةٍ كَانَتْ فِي الدَّعْوَى نَحْوَ كَانَتْ هَذَا مَلِكِي وَفِي شَهَادَةٍ نَحْوَ كَانَتْ هَذَا مَلِكِ الْمُدَّعَى بِلَا تَعَرُّضٍ لِذِكْرِ الْحَالِ *فَمِنْهَا فِي شَهَادَةِ الدَّيْنِ عَلَى الْمَيِّتِ هَلْ يَلْزَمُ أَنْ يَقُولَ مَاتَ وَعَلَيْهِ دَيْنٌ *فِي شَهَادَةِ مَلِكٍ فِي الْمَاضِي لَوْ لَمْ يَتَعَرَّضَا لِلْحَالِ يَقْبَلُ بِخِلَافِ شَهَادَةِ عَلَى يَدٍ فِي الْمَاضِي *جَازَ إِسْنَادُ الشُّهُودِ لَا الْمُدَّعَى *مَسَائِلُ مُتَفَرِّقَةٌ فِي اِخْتِلَافٍ فِي

الشهادة وَبَيْنَ الدَعْوَى وَالشَّهَادَةِ* مِنْهَا ادَّعى دينا وَشَهِدا بِإِقْراره بِالْمَالِ* شَهِدَ وَاحِدٌ بِالْمَالِ وَآخِرُ بِإِقْراره بِهِ* فِي الدَّيْنِ يَقْبَلُ مِثْلَ هَذَا الْاِخْتِلافِ لَا فِي العَيْنِ* شَهِدَ وَاحِدٌ بِقَرْضٍ وَآخِرُ بِإِقْراره بِهِ* نَوْعٌ آخَرُ فِي اِخْتِلافِ الشَّاهِدِينَ فِي زَمَانٍ وَمَكَانٍ وَلَهُ ضابِطَةٌ مُهِمَّةٌ* شَهِدَ بِقَوْلِ مُحَضِّرٍ وَآخِرُ بِإِقْراره بِهِ تَقْبَلُ لَا لَوْ فِي فِعْلٍ مُحَضِّرٍ* نَوْعٌ آخَرُ فِي مَسائِلٍ مُتَفَرِّقَةٍ مُتَعَلِّقَةٍ بِاِخْتِلافِ فِي الشَّهَادَةِ وَبَيْنَ الدَعْوَى وَالشَّهَادَةِ* فَمِنْهَا شَهِدَ وَاحِدٌ بِهَبَّةٍ وَآخِرُ بِإِبْرَاءٍ* ادَّعى قَتْلًا فَشَهِدا أَنَّهُ أَقْرَبُ بِهِ* لَوْ شَهِدَ أَحَدُهُمَا بِهِ وَآخِرُ بِإِقْراره بِهِ* ادَّعى أَداءً دَيْنَهُ فَشَهِدَ وَاحِدٌ بِهِ وَآخِرُ بِإِقْراره بِهِ* بَعْضُ مَسائِلِ الْاِخْتِلافِ فِي دَعْوَى أَداءٍ أَوْ إِبْرَاءٍ* ادَّعى كِفالةً وَشَهِدا بِإِقْراره بِهَا أَوْ أَحَدُهُمَا بِهَا وَالْآخِرُ بِإِقْراره بِهَا* تَفْسِيرُ العَقَارِ وَالضَّيْعَةِ* الشَّهَادَةُ بِإِيجَابِ شَهِادَةِ بِقَبولِ الفِصْلِ الثَّانِي عَشَرَ فِيمَا يُسْمَعُ فِيهِ الشَّهَادَةُ بِلَا دَعْوَى وَفِي الشَّهَادَةِ بِالتَّسَامُعِ وَفِي الشَّهَادَةِ عَلَى النَفِيِّ وَتَفْصِيلُ ذَلِكَ هَذَا* الشَّهَادَةُ بِطِلاقٍ وَعَتَقٍ تَقْبَلُ تَقْبَلُ بِلَا دَعْوَى فِي عَيْبَةِ الْمَرْأَةِ وَالْأَمَةِ لَا الزَّوْجِ وَالْمَوْلَى* تَزَوَّجَ الْمَرْأَةَ بِسَماعٍ مَوْتِ زَوْجِها أَوْ طِلاقِهِ ثُمَّ مَجِيئِ خَبَرِ مَوْتِهِ* الشَّهَادَةُ بِحُرْمَةِ الْمُصَاهَرَةِ تَقْبَلُ بِلَا دَعْوَى* وَاِخْتِلافٌ فِي الشَّهَادَةِ عَلَى وَقْفٍ بِلَا دَعْوَى* وَهَلْ يُجَلَّفُ فِيمَا تَقْبَلُ فِي الشَّهَادَةِ بِلَا دَعْوَى* طَرِيقُ ثَبوتِ هِلالِي رَمْضَانَ وَشَوَّالٍ* عَدَّ مَواضِعَ قَبولِ الشَّهَادَةِ حِسْبَةً بِلَا دَعْوَى* مَسائِلُ الشَّهَادَةِ بِالتَّسَامُعِ وَالشُّهُرَةِ* جَوائِزُها فِي النَسَبِ* وَالقِضائِ* وَالْمَوْتِ* وَالِدِخولِ* [6a] وَالْمَهْرِ* وَأَصْلُ الوَقْفِ لَا شَرائِطَهُ وَلَا بَدَّ مِنْ بَيانِ المِصْرَفِ* عَدَمَ جَوازِ التَّصْرِيحِ بِالتَّسَامُعِ فِي عَيرِ الوَقْفِ* الْفَرَقُ بَيْنَ قَوْلِهِما اِشْتَهَرَ عِنْدنا وَقَوْلِهِما سَمِعناه مِنْ النَاسِ* مَسائِلُ الشَّهَادَةِ عَلَى النَفِيِّ وَهِيَ لَا تَقْبَلُ* لَوْ قَامَتْ عَلَى إِثباتِ وَفِيها نَفِي تَقْبَلُ* وَتَقْبَلُ عَلَى النَفِيِّ المِتاوَرِ* بَعْضُ ما يَقْبَلُ فِيهِ الشَّهَادَةُ عَلَى النَفِيِّ* جازِ إِثباتِ شَرطِ بَيِّنَةٍ* لَوْ كانَ نَفِيًّا* لَوْ قَامَتْ عَلَى إِثباتِ شَيْءٍ حَقِيقَةً تَقْبَلُ وَلَوْ فِي صِوَرَةِ النَفِيِّ* وَلَوْ عَلَى نَفِيِّ شَيْءٍ حَقِيقَةً تُرَدُّ لَوْ فِي صِوَرَةِ الإِثباتِ* الشُّبُهَةُ مُعْتَبَرَةٌ لَا شُبُهَةَ الشُّبُهَةِ* بَيانُ مُدَّةِ التَّلَوُّمِ فِي الإِرْثِ الفِصْلِ الثَّالِثِ عَشَرَ فِي دَعْوَى الوَقْفِ وَالشَّهَادَةِ عَلَيْهِ وَفِيهِ مَسائِلُ مُتَفَرِّقَةٌ هِيَ بِالْوَقْفِ مُتَعَلِّقَةٌ وَتَفْصِيلُ ذَلِكَ هَذَا* القِضاءُ بِالْوَقْفِيَّةِ هَلْ

هُوَ قِضَاءٌ عَلَى كَافَّةِ النَّاسِ * يُفْتَى بِضَمَانٍ فِي غَضَبِ عَقَارِ الْوَقْفِ وَمَنَافِعِهِ * هَلْ تَسْمَعُ الدَّعْوَى مِنَ الْمَوْقُوفِ عَلَيْهِمْ * الصَّلْحَ عَنِ دَعْوَى الْوَقْفِيَّةِ وَعَنْ دَعْوَى فِي الْوَقْفِ * بَاعَ عَقَارًا أَوْ شَرَى ثُمَّ ادَّعَى أَنَّهُ وَقَفَ * شَهِدَا بِوَقْفِ بِلَا بَيَانٍ وَاقْفِهِ * لَوْ ذَكَرُوا الْوَأَقِفَ لَا الْمَصْرَفَ * بَعْضُ خِصَائِصِ شَهَادَةِ فِي الْوَقْفِ * لَيْسَ لِلْقَاضِي أَنْ يَعْمَلَ بِصَلْبٍ فِيهِ خَطُوطٌ قِضَاءٍ مَاضِيَةٍ إِذَا الْخَطُّ مِمَّا يُزَوَّرُ * إِنَّمَا يُحْكَمُ بِالْحِجَّةِ وَهِيَ الْبَيْتَةُ أَوْ الْإِقْرَارُ لَا الصِّكَّ * لَوْحٌ مَضْرُوبٌ فِي خَانُوتٍ يَنْطِقُ بِوَقْفِيَّتِهِ لَا يَقْضِي بِهِ * أَحْكَامُ بِنَاءٍ مُسْتَأْجَرٍ فِي وَقْفٍ * ازْدِيَادُ أَجْرَةِ عَقَارِ الْوَقْفِ * يَعْتَبَرُ الزِّيَادَةُ عِنْدَ الْكَلِّ لَا لَوْ زَادَ وَاحِدًا تَعْنُتًا * السَّاكِنُ أَوْلَى لَوْ رَضِيَ بِالزِّيَادَةِ * يُفْتَى بِضَمَانِ مَنَافِعِ وَقْفٍ وَمَالٍ يَتِيمٍ وَمُعَدِّ لِلْغَلَّةِ أَيَّ يَجِبُ أَجْرُ الْمَثَلِ * مُتَوَلَّى أَجْرٌ بِدُونِ أَجْرٍ مِثْلُهُ لَزِمَهُ تَمَامُهُ * وَكَذَا أَبُ جَرِّ مَنْزِلٍ صَغِيرِهِ * شَرَاءُ الْمَتَوَلَّى أَشْيَاءَ لِلْوَقْفِ * شَرَايِطُ جَوَازِ اسْتِبْدَالِ الْوَقْفِ * مَسْأَلَةٌ بَيْعِ الْوَأَقِفِ وَقْفِهِ * مَسْأَلَةٌ دُخُولِ وَلَدِ الْبِنْتِ فِي الْوَقْفِ عَلَى أَوْلَادِ الْأَوْلَادِ * الْعِبْرَةُ فِي الْحُصُولِ السَّنَوِيِّ لَوْ قَتَلَ الْحَصَادُ * الْوُضُوءَ صِلَةً أَمْ أَجْرَةً * وَقْفُ الْمَنْقُولِ لَمْ يَجْزِ إِلَّا فِي مَتَعَارِفٍ * حَكْمُ وَقْفِ النِّقْدِ عَلَى الْمَسْجِدِ * حَكْمُ وَصِيَّةِ دَارٍ عَلَى الْمَسْجِدِ * يُفْتَى بِسِنَةِ فِي إِجَارَةِ دَارِ الْوَقْفِ وَبِثَلَاثِ سَنِينَ فِي أَرْضِهِ * طَالِبُ التَّوَلِّيَةِ لَا يُوَلَّى * كَذَلِكَ الْقِضَاءُ * وَقْفُ بِنَاءٍ بِدُونِ أَرْضِهِ * مَا يَطْلُقُ عَلَيْهِ مَصَالِحُ الْوَقْفِ * شَرَطُ الْوَأَقِفِ كَنْصَ الشَّارِعِ إِلَّا فِي مَوَاضِعَ * تَرْتِيبُ مَصَارِفِ الْوَقْفِ * يَدَّخِرُ الْمَتَوَلَّى كُلَّ سَنَةٍ قَدْرًا لِلتَّعْمِيرِ وَلَا يَقَالُ أَنَّهُ لَا حَاجَةَ إِلَيْهِ * يَتَعَيَّنُ الْإِفْتَاءُ فِي الْوَقْفِ بِالْأَنْفَعِ لَهُ **الفصل الرابع عشر** فِيمَنْ شَهِدَ بِشَيْءٍ ثُمَّ ادَّعَاهُ لِنَفْسِهِ أَوْ شَهِدَ بِهِ لِغَيْرِ الْأَوَّلِ وَفِيهِ مَسَائِلُ تَنَاقُضِ الشَّاهِدِ فِي شَهَادَتِهِ وَغَلَطُهُ وَرَجْعُهُ وَنَحْوِ ذَلِكَ وَتَفْصِيلُ مَا ذَكَرَ هُوَ هَذَا * قَالَ لَهُ أَكْتُبْ لِفُلَانٍ خَطًّا إِقْرَارًا عَلَيَّ بِكَذَا أَيْكُونُ إِقْرَارًا * بَرَهَنَ الْمُدْعَى عَلَيْهِ أَنَّ الشَّاهِدَ أَقْرَبَ أَنَّهُ مَلِكِي * لَا يُخَلِّفُ الشَّاهِدُ لَوْ أَنْكَرَ إِقْرَارَهُ * قَالَ لَا شَهَادَةَ لِي ثُمَّ شَهِدَ يَقْبَلُ * الرَّجُوعُ أَنْ يَقُولَ كُنْتُ مُبْطَلًا فِي شَهَادَتِي * مَا عُرِفَ ثَبُوتُهُ فَالْأَصْلُ بِقَاوِمِهِ حَتَّى يَوْجَدَ الْمَزِيلَ * شَهِدَ ذَكَرَ مَا لَا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ لِلْحَكْمِ فَظَهَرَ خِلَافُهُ * مَا لَا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ فَذَكَرَهُ وَتَرَكَهُ سِوَاءَ * مَسْأَلَةٌ إِجْبَابِ الضَّمَانِ عَلَى الشَّاهِدِ **الفصل \ [6b] الخامس عشر** فِي

التحليف وما يتعلّق به وفيه ما يُصدّق فيه بيمين أو بيّنة وفيه أنواع*الأول في المقدّمة*التحليف إنّما يجري في
الدعاوي الصحيحة*إنّما يحلّف في غير القوّد فيما جاز الحكم بنكول لا فيما لم يجز*النوع الثاني في مواضع
الحلّف على البتات والحلف على العلم*التحليف على فعل نفسه على البتات وعلى فعل غيره على العلم إلاّ
إذا كان أشياء يتّصل به فحينئذٍ يحلّف بتاتاً*فيما يجب الحلف بتاتاً لو حلّفه القاضي على العلم لا يعتبر
نكوله*لو وجب على العلم فحلّفه بتاتاً سقط الحلف*مسألة يحلف فيها كلا المتخاصمين*لدائن الميت تحليف
كل الورثة*تحليف أحد الورثة مديون الميت كاف*التحليف على فعل إنّما يكون على العلم إذا قال الحالف
لا علم لي به أمّا لو قال لي به علم يحلف بتاتاً*النوع الثالث في مواضع التحليف على الحاصل والتحليف
على السبب*المدعى عليه لو أنكر السبب يُحلّف على السبب ولو قال ما عليّ ما يدّعيه يحلّف على
الحاصل*قيل ينبغي أن يفوّض هذا إلى رأي القاضي ليحلّف كيف ما رآه من المصلحة*النوع الرابع فيما يجري
فيه التحليف وما لا يجري*في كل موضع لو أقرّ لزمه فإذا أنكر يحلّف إلاّ في ثلاث*النيابة تجري في الاستحلاف
دُون الحلف*يفتى بقولهما أنه يحلّف فيما عدا حدّ ولعان*واختار المتأخرون أن هذا لو المدعى عليه مُتَعَيَّنَتْ
أما لو مظلوماً يفتى بقول أبي حنيفة أنه لا يُحلّف في نكاحٍ ورّجعةٍ واستيلاء ورقٍ ونسبٍ وولاءٍ والفيء في
الإيلاء إن لم يدّع المدعى مع هذه الأشياء مالا أما لو ادّعاها يحلف وفاقاً*النوع الخامس في مسائل متفرقة
متعلّقة باليمين*ادلو أراد أخذ قيمة عينه من غاصب باعه يحلّف ولو أراد أخذ العين يدعي على
المشتري*دعوى العين على غير ذي اليد لا تسمع*التحليف عند غير القاضي لا يعتبر وكذا النكول*لو حكم
القاضي بنكوله عنده مرّة واحدة جاز*عرض عليه اليمين ثلاث مرّات فأبى فقال قبل الحكم أخلف*استمهل
بعد النكول يُمهل ولو حكم جاز*النكول حقيقيّ وحكميّ*عبدٌ وصيّ ماذونان يحلفان*برهن أن المدعي
حلّفني عند قاضي بلدٍ كذا يقبل ولو لا بيّنة له يحلّف المدعى*تسليم الدين إلى الوكيل في غير مجلس الحكم

لا يصحّ *تحليف المخيرة بخيار البلوغ وتحليف الشفيع* من حكى مالا يملك استثنافه حالاً أي إنشائه لا يُصدّق بلا بينة* في كلّ موضع ادعى أنه أقر به كاذبا يحلف عند س وبه يفتى وقيل يُفوّض إلى القاضي* ادعى التلجئة في بيّعه فله تحليف خصمه* أربعة أشياء يحلف القاضي فيها الخصم بلا طلب المدعي* الإجماع على تحليف مدعي دين على الميت بلا طلب وارثه أو وصيه* وكيل ووصي وامتول وأب صغير يستحلف ولا يحلف إلا وكيل بيع أو خصومة في ردّ بعيب* لا يحلف الشاهد ولا مدّع على كذب شهوده* تحليف المدعي والشاهد أمر منسوخ باطل* وفي قول ضعيف جواز تحليف الشهود* جاز التحليف بطلاق وعتاق لو ألح الخصم لكن لا يحكم بنكوله ولو حكم لا ينفذ* في دعوى أشياء \ [7a] مختلفة يجمع القاضي الكلّ ويحلفه عليه مرة* لو أنكر خطه لا يحلف عليه* لا تحليف على عتق العبد بلا دعوى* واختلف في طلاق وعتق أمة بلا دعوى* أنكر وكالته أو وصايته لا يحلف* وبعض مسائل ممّا لا يحلف فيها مهمّة تحفظ* للمستحقّ عليه تحليف المستحقّ* القول في كلّ أمانة للأمين مع اليمين والبيّنة البيّنة* الضمير يُقبل بيّنته لا يمينه على الإيفاء* كلّ أمين ادعى إيصال الأمانة إلى ربّها يُصدّق إلا في مسألة* القاضي لو حلف الخصم بلا طلب المدعي يحلفه المدعي ثانياً* البيّنة حُجّة من حيث الظاهر* لا يمين في الحدود كلّها* السرّ يحلف لأجل المال لو أراد المدعي أخذ المال لا القطع* يستحلف في الحدود إذا تضمّن حقّاً كتعليق عتق عبده بالزنا* يحلف في التعزير* لا تحليف على حقّ مجهول إلا في ستّة مواضع **الفصل السادس عشر** في الاستحقاق والغرور وما يتعلق بهما من أحوال الزوائد في الاستحقاق ونحو ذلك وتفصيل ما ذكر هذا* شرائط الرجوع بالغرور أربعة أمور* الاستحقاق نوعان مبطل للملك وناقل للملك وبينهما فرق* الحكم بحرية الأصل حكم على كافّة الناس وكذا العتق وفروعه* الحكم في ملك مؤرّخ حكم على الكافّة من وقت التاريخ لا قبله* القضاء بعتق في ملك مؤرّخ قضاء على كافة الناس من وقت التاريخ لا قبله* البيع متى يفسخ في استحقاق المبيع* استحقاقه بإقرار المشتري أو نكوله* بطلان

الرُّعْمَ بالحكم* شرائط صحّة دعوى استحقاق المبيع من المشتري على بائعه* صلح المستحق عليه مع بائعه* العلم بالاستحقاق لا يمنع الرجوع* قوله بدان شرط ميثر وشم كه عادتست* هل يحتاج إلى البيّنة على الرجوعات والاستحقاق الأول* وعدّ يدفع الثمن بلا إقرار باستحقاق* لا يحكم بسجلّ الاستحقاق بشهادة أنه كتاب كذا بل بشهادة على مضمونه* وكذا كل ما سوى نقلي شهادة ووكالة حكم* الاستحقاق من يد مُستأجر ومودع وغاصب* لو استحقّ من مودع أو غاصب فللمالك أن يدعي على المستحق* أراد المشتري الرجوع فقال بائعه لي دفع* استحقّ من يد مستعير ومزّهن ومُستأجر ومودع بعد هلاك المبيع وقبله* يقضى للمستحقّ ولو قلّ تاريخ غيبة الدابة من تاريخ ملك البائع* إبراء المشتري بائعه عن عُهدة الاستحقاق* المشتري يرجع على بائعه ولو أقر أن شهود المستحقّ شهدوا بزور* وصل العيّن إلى المشتري بعد الاستحقاق هل يلزم رده على بائعه* إذا اجتمع البيّنة والإقرار فبأيهما يُقضى* هل يرجع الواهب على بائعه* كيف يحلّف المستحقّ عليه المستحقّ* كفّل بثمن مبيع فاستحقّ من المشتري* ظهر المبيع حرّاً وقد مات بائعه مفلساً وبائع الميت حضر* وكيل غاب ولا يدري مكانه يطلب من موكله* للمستحقّ أن يدعي على البائع وإن خرج المبيع عن يده* مسائل الرجوع بثمن الزوائد في الاستحقاق كبناء وولد مما يدخل تبعاً* [7b] يرجع بقيمة البناء يوم الاستحقاق لا يوم البناء* شرط الرجوع على البائع بالبناء* زرع أرضا شراها فاستحققت* اختلاف المستحقّ عليه مع بائعه* هل يرجع البائع على بائعه بثمن بناء رجع عليه* شري كرمًا فاستحقّ أرضه فقط* شري أرضا فيها أشجار فاستحققت الأشجار* الأوصاف لها قسطن من الثمن إذا قبضت* الأوصاف هي ما يدخل في البئع تبعاً* دعوى الاستحقاق على الشفيع* البيع شرط القرار* قيمة البناء ليست من الدرك* ولد المغرور حرّ بالقيمة* مسائل استحقاق البعض* استحق بعض مبيع يميّز بضرر* استحقّ بعض ما يميّز بلا ضرر* استحق بعضه قبل قبضه* استحق بعضه بعد قبض بعضه* استحق بعضه بعد قبض كلّه الفصل السابع عشر في بيان

عُقود يتعيّن فيها النقود وما لا يتعيّن وتفصيله هذا* ألا يتعيّن النُقْدان في المعاوضات ولو عُيِّنت* غير مثليّ مبيع
أبداً* الوزني والعدليّ المتقارِبَيْن مبيع وثن* ما يتعيّن بالعقد فهو مبيع وما لم يتعيّن فنمن إلا أن يقع عليه لفظ
المبيع* قيل الثمن ما كان في الذمّة* النقْدان أثمان أبدا لا يتعيّنان بالعقد* الأموال ثلاثة أقسام* النقْدان جنس
واحد في بعض الأحكام* النقود تتعيّن في تبرّعات وشركات ومضاربات ووكالات قبل التسليم واختلف فيما
بعده* يتعيّن النقْدان في غصوب وأمانات أيضاً* هل يتعيّن النقْدان للردّ في عقود فاسدة* تَعَيَّنَا في بيع فسّد من
الأصل* تَعَيَّنَا في قبض شيء من دَيْن مشترك* في الأثمان يَلْزَم ردّ مثله لا عَيْنه* مسائل بَحْأَسِ القَبْضَيْن وتباينهما
وما يُنوب أحدهما عن الآخر وما لا ينوب* قبض الرهن لا ينوب عن قبض البيع* القبض مُساوَمَةٌ ليس قبض
للمبيع* لو بَحْأَسِ الدَيْنان تقع المقاصّة* دَيْن الدرهم لا تصير قِصاصاً بِدَيْن الدنانير بلا مقاصّة **الفصل الثامن**
عشر في بيع الوفاء وأقسامه وشروطه وأحكامه وتفصيل ذلك هذا* قيل هو رهن* وقيل بيع صحيح* وفيه ستة
أقوال أيضاً منها ما صحّحه الإمام قاضيخان* العِبْرَة في التصرفات للمقاصد والمعاني لا الصُور والمباني* والعبرة
أيضاً للملْفُوظ لا الملْحُوظ* متى يَسْتَرِدّ البائع مبيعه وفاء* أحكام نقصان المبيع وفاء* استهلاك المشتري البناء
والشجر* هل المشتري وفاء خصم لمن يدّعيه* خراج المبيع وفاء على بائعه* الوَصِي هل يملك بيع عقار الصبي
وفاء* هل يجوز بيع الوفاء في المنقول* باعه وفاء* ثم من آخر باتاً بلا إذن المشتري* الشرط اللاحق هل يلتحق
بأصل العقد* بائع ادّعى وفاء ومشتريه باتاً فالقول لمن **الفصل التاسع عشر** في الإجارة المعهودة بسمرقند
بين المقرض والمستقرض ليصير الربح حلالاً* القول للدافع في تعيينه إذا وُجد التمليك وإلا فللقابض في قدر
ما قبض وصِفته وتَعَيِّنه* قال المستأجر ما دفعته إليك من رأس المال وقال مقرضه هو من الأجرة* حُكْم وقوع
مثل هذا الاختلاف بين ورثته والطالب* الإجارة بين بائع ومشتري وراهن ومركن وغاصب [8a] ومغصوب
منه **الفصل العشرون** في دعوى نكاح ومهر ونفقة وجهاز وما يتعلق بذلك وتفصيل ما ذكر هو هذا* مسائل

دَعْوَى النِّكَاحِ * يَفْتَى بِأَنَّهُ يَجْرِي التَّحْلِيلُ فِي دَعْوَى النِّكَاحِ * ادْعَتْ نِكَاحَهُ فَأَنْكَرَ * ادْعَى نِكَاحَ مَنْكُوحَةِ الْغَيْرِ وَلَا بَيِّنَةٌ لَهُ * ادْعَى نِكَاحَ امْرَأَةٍ فَأَقْرَبَتْ لِأَحَدِهِمَا * سَأَلَ الشُّهُودَ مَتَى تَزَوَّجَهَا فَسَكَتُوا * الْخَلْعُ وَالصَّلْحُ عَنِ دَعَاوِي النِّكَاحِ * بَرَهَنَ عَلَى نِكَاحِهَا فَلَمْ تَظْهَرْ عَدَالَةَ شُهُودِهِ * أَنْكَرَتْ نِكَاحَهُ فَبَرَهَنَ عَلَيْهِ لَا نَفَقَةَ لَهَا * مَسَائِلُ دَعْوَى الْمَهْرِ * فَمِنْهَا دَعَاوَاهَا مَهْرٌ مِثْلُهَا ثُمَّ الْمَسْمِيُّ وَبِالْعَكْسِ * اخْتِلَافُ زَوْجَيْنِ أَوْ زَوْجٍ وَوَارِثٍ فِي أَصْلِ الْمَهْرِ وَقَدْرِهِ * تَحْكِيمُ مَهْرٍ الْمِثْلُ * دَفَعَ الزَّوْجُ مَهْرَ امْرَأَتِهِ الصَّغِيرَةِ إِلَى وَلِيِّهَا أَوْ وَصِيِّهَا * النِّكَاحُ لَا يَثْبُتُ بِمَجْرَدِ التَّصَادُقِ * لَيْسَ لِغَيْرِ أَبِي وَجَدٍّ وَقَاضٍ وَوَالِيَةٍ فِي مَالٍ صَغِيرٍ * قَالَ دَفَعْتُ مَهْرَكَ إِلَى أَبِيكَ فِي صِعْرِكَ وَصَدَقَهُ الْأَبُ لَمْ يَجْزِ * جَبْرُ الْوَرِثَةِ عَلَى بَيَانِ قَدْرِ الْمَهْرِ إِذَا أَقْرَأُوا بِأَصْلِهِ * قَالَ مَا بَعَثْتُهُ فَكَلَّهْ عَارِيَةً يَصَدِّقُ * تَزَوَّجَهَا عَلَى أَنَّهَا بِكَرٍ فَإِذَا هِيَ تَيْبٌ * شَرَى لَهَا مُتَاعًا فَقَالَ مِنَ الْمَهْرِ وَقَالَتْ هُوَ هَدِيَّةٌ * لَا يَجِبُ عَلَيْهِ خَفَّ امْرَأَتِهِ بَلْ خَفَّ أَمَتُهَا * مَسَائِلُ دَعْوَى النَّفَقَةِ * فَمِنْهَا لَهَا النَّفَقَةُ وَهِيَ فِي بَيْتِ أَبِيهَا * لَا نَفَقَةَ لِصَغِيرَةٍ لَا يُجَامَعُ مِثْلُهَا * حَدَّ مَبْلَغِ الْجَمَاعِ * لَا نَفَقَةَ لِلنَّاشِئَةِ * خُرُوجُ الزَّوْجِ بِهَا إِلَى أَيِّ بَلَدٍ شَاءَ * لَا نَفَقَةَ فِي نِكَاحٍ فَاسِدٍ * أَنْفَقَ عَلَى مُعْتَدَّةِ الْغَيْرِ لِتَزَوَّجَ نَفْسَهَا مِنْهُ * النَّفَقَةُ الْمَعْجَلَةُ لَا تُطَلَّبُ بِمَوْتِهَا * أَعْطَاهَا أَشْيَاءَ فَثَالَ هُوَ فِي الْمَهْرِ أَوْ فِي النَّفَقَةِ وَقَالَتْ هُوَ هَدِيَّةٌ فَالْقَوْلُ لِلزَّوْجِ * اخْتَلَفَ الزَّوْجَانِ فِي مُتَاعِ الْبَيْتِ وَالنِّكَاحِ قَائِمٌ أَوْ لَا وَادْعَى كُلُّ مِنْهُمَا أَنْ الْمَتَاعَ كُلَّهُ لَهُ وَلَا بَيْنَةَ لِهَمَّا * اشْتَرَى قَطْنَا فَغَزَلَتْ الْمَرْأَةُ بِإِذْنِهِ أَوْ بِغَيْرِ إِذْنِهِ * اشْتَرَى حَلِيًّا وَدَفَعَهُ إِلَيْهَا وَاسْتَعْمَلْتَهُ فَمَاتَتْ فَاخْتَلَفَ مَعَ وَرِثَتِهَا أَنَّهُ هَدِيَّةٌ أَوْ عَارِيَةٌ * مَسَائِلُ دَعْوَى الْجِهَازِ * فَمِنْهَا مَاتَتْ فَاخْتَلَفَ الْأَبُ وَالزَّوْجُ أَنَّ الْجِهَازَ عَارِيَةٌ أَوْ هِبَةٌ * صَحَّ إِشْهَادُهَا عَلَى إِقْرَارِهَا أَنْ جَمِيعَ مَا فِي هَذَا الصَّكِّ لِأَبِي * دَفَعَ الزَّوْجُ الْمَعْجَلُ وَلَمْ تَأْتِ الْمَرْأَةُ بِالْجِهَازِ * قِيلَ لِكُلِّ دِينَارٍ مِنَ الْمَهْرِ الْمَعْجَلِ فَثَلَاثَةُ دَنَانِيرٍ مِنَ الْجِهَازِ أَوْ أَرْبَعَةٌ * تَزَوَّجَهَا عَلَى أَنَّهَا بِكَرٍ عَلَى زِيَادَةٍ مِنَ مَهْرٍ مِثْلِهَا فَإِذَا هِيَ تَيْبٌ * مَسَائِلُ كَوْنِ الْوَلَدِ لِلْفِرَاشِ * فَمِنْهَا مَنْكُوحَةٌ تَزَوَّجَتْ بِآخِرٍ وَوَلَدَتْ مِنْهُ فَالْوَلَدُ لِمَنْ يَكُونُ * مَسَائِلُ أَحْكَامِ الْحُلُوتِ الَّتِي تَوْجِبُ الْعِدَّةَ الْفَصْلَ حَادِي وَالْعَشْرُونَ فِي مَسَائِلِ الْخَلْعِ وَمَا يَتَعَلَّقُ بِهِ وَتَفْصِيلُ ذَلِكَ هَذَا * أَلْفَاظُ

قل لها أمرك بيدك وقل لها أمرها بيدها* وكذا بين قولهما نشهد أنه أمرنا أن نبليغها أنه فوض إليها أمرها وقولهما نشهد أنه قال لنا فوضا إليها أمرها* صورة التفويض بالمال* بعض ألفاظ الكنايات* ما يقع به الطلاق بإيقاع المفوضة على نفسها* هل يقع شيء بقوله بالتركية كلما أولسون أو كلمامي شرعي اولسون* الحكم العام هل يثبت بعرف خاص* لا يعتبر العرف الخاص ولو أفتوا به* أحكام أقسام الأمر باليد* التنجيز لا يُطل التعليق* ادعى الزوج إيفاء حق وأنكرت المفوضة إليها* ما يكون عذرا في عدم وقوع الشرط في التفويض* ما يُعدّ ضرباً وما لا يُعدّ* الضرب اسم لفعل مؤم* بعض ما يُعدّ جنائياً من المرأة وما لا يُعدّ* حيلة للمطلقة ثلاثاً لدفع احتمال أن يُمسكها ولا يطلّقها المحلل* مسائل العطف بحرف أو* فمنها معاني حرف أو* الفرق بين حربي أو والواو* حرف أو في موضع النفي بمعنى ولا* وفي الإثبات للتخيير* وبين إثبات ونفي بمعنى حتى إن أمك وإلا فللتخيير* إذا ذكرت أو بين شيئين في النفي يحث بوجود أحدهما وفي الإثبات يبرّ بأحدهما* مسائل العطف بحرف الواو فمنها* هي للعطف مطلقاً بلا اقتضاء مقارنة وترتيب خلافاً للشافعي* الحلف بكلام فيه واو على ثلاثة أوجه* لو علّق شيء يوجد فعلى هل يقع بوقوع أحدهما* لو علّق شيء بعدم فعلى في مدّة فإذا مضت ولم يوجد الشرط ينظر فيه إلى البر لا إلى الحث* في النفي الكل شرط واحد واختلف في الإثبات* قيل الحق أن يُعتبر العرف في كل ما ذكر الفصل الثالث والعشرون في تصرفات الفضولي وتفصيل ذلك هذا* مسائل نكاح الفضولي فمنها* [9a] لزوج الحالف فضولي فأجازه فعلاً لا يحث* الفضولي في النكاح هل يملك فسخه* عاقد لا يملك الفسخ قولاً وفعلاً* وعاقد يملكه* وعاقد يملك أحدهما لا الآخر* وعاقد بالعكس* مسائل بيع الفضولي* فمنها أنه يتوقف* ما يشترط لصحة إجازة المالك* بعد الإجازة هو كوكيل* سكوت المالك عند بيع الفضولي* ما يكون إجازة قولاً* هلاك الثمن في يد الفضولي* توقف العقد على الإجازة لو له مجيز* مسائل شراء الفضولي* فمنها أنه لا يتوقف وينفذ عليه* إضافة الفضولي شرائه إلى شخص

على وجوه* مسائل صلح الفضولي وهي أربعون مسألة* صلح المدعي مع الفضولي على ثلاثة أوجه* الأمر
بصلح أمر بضمآن وكذا الخلع لا النكاح* وقد مرّ ذكر خلع الفضولي في فصل مسائل الخلع* مسائل ما ينفذ
بإجازة لآحقة* الإجازة تلحق العقود والأفعال* الإجازة في العقود تلحق الموقوف لا المفسوخ الفصل الرابع
والعشرون في الخيارات وتفصيلها هذا* الخيار نوعان نوع يثبت في عقود لا يحتل الفسخ كنكاح وطلاق
وعتاق وهو أقسام* لا يجري في النكاح خيار شرط ورؤية وعيب* لا ترد المرأة بعيب ما* وكذا الزوج* وقال محمد
لها رده بجنون وجذام وبرص لو لم تطبق المقام معه* لا يردّ زوج بعنة وجب* خيارات النكاح أربعة الأول خيار
المخيرة* الثاني خيار العتق المنكوحه* الفرق بين هذين الخيارين* الثالث الخيار بعدم الكفاءة* رضي بعض من
الأولياء دون بعض* ولي أبعد يقوم مقام الأقرب عند غيبته* تفسير الغيبة المنقطعة* كفاءة النساء للرجال هل
تعتبر* من له المخاصمة في الكفاءة* شرائط الكفاءة* هل تعتبر الكفاءة في العقل* الرابع خيار البلوغ* وجوه
الفرق بينه وبين خيار العتق* الفرقة بخيارات بلوغ وعتق وعدم كفاءة ليست بطلاق* كيفية ثبوت خيار بلوغ
وشفعة* قالت ردّدت النكاح كما بلغت وقال سكّت* الفرقة التي تحتاج إلى القضاء ستة* النوع الثاني من
الخيارات هو ما يثبت في عقود تحتل الفسخ كبيع وإجارة وقسمة وصلح عن مال وهو أربعة خيار شرط
وتعيين ورؤية وعيب* مسائل خيار الشرط* فمنها صحّ شرط خيار في البيع لهما أو لأحدهما أو لثالث* هو
يصحّ في ثمانية أشياء* هلك المبيع قبل قبضه* شرياً بخيار* ما هو رضاء في خيار شرط* متعاقدان اختلفا في
اشتراط الخيار أو في مضيّ مدّة أو في قدرها* مسائل خيار التعيين* قال البائع ليس المبيع هذا وقال المشتري
هو ذلك* جاز خيار تعيين البائع أيضاً* الخيارات هل تورث* صحّ خيار تعيين فيما دون أربعة أشياء* مسائل
خيار الرؤية* فمنها أنه مختصّ بالمشتري* لو أبطله قبل الرؤية* بيان ما يبطله وما لا يبطله* شري ما رآه سابقاً* قال
البائع بعتك ما رأيت وقال المشتري لم أره* اختلفا في تغيير المرئي* رؤية أحد شيئين هما زوجان* ما كان رؤية

بعضه كروية كله وما لا* مسائل الإستهناغ* فمنها أنه إجارة ابتداءً ببيع انتهاء* العقد فيه ليس \[9b]

بلازم* لا يجبر الصانع على العمل والمستصنع على القبول* هو لا يجري فيما لا تعامل فيه* الفرق بين ضرب الأجل من المستصنع ومن الصانع* مسائل خيار العيب* كل ما أوجب نقصان الثمن عند التجار فهو عيب* مسائل دعوى الرد والخضومة* شرط صحة الخضومة فيه* شرائط الرد بعيب على البائع وهو على بائعه* شرائط رد الوكيل بعيب* تعريف عيب يسير وفاحش* مسائل أقسام العيوب وهي أربعة* ما يراه كل أحد* ما لا يعرفه إلا الأطباء* ما لا يعرفه إلا النساء* ما لا يعرفه إلا أهل الخبرة* مسائل تعداد العيوب* بيع مبيع معيب بلا تعريف عيبه معصية* مسائل ما يمنع الرد وما لا يمنع* لا يرد إذا لم يكن عيباً عند كل التجار* الرد وعدمه في مبيع معيب بعضه أو استحق بعضه* الخيار الثابت بهلاك المبيع* مسائل الرجوع بالنقصان وعدم الرجوع* مسائل الصلح عن العيب* مسائل البراءة من العيوب الفصل الخامس والعشرون فيما يتعلّق من العقود بالشرط وما لا يتعلّق وما يصحّ تعلّيقه وإضافته وما لا يصحّ وفيه التأمّنت في اليمين وغيره وفيه بحث دخول الغاية في المعنى وفيه مسائل تحريم الحلال وتفصيل كلّ ذلك هذا* تعلّيق التملّكات والتقييدات بالشرط تفصيل ما جاز تعلّيقه وما لا يجوز* ما يصحّ تعلّيقه بشرط ويبطل بفاسده خمسة عشر* وما لا يبطل بشرط ثلاثون* من ملك التنجيز ملك التعلّيق إلا وكيل الطلاق* من لا يملك التنجيز لا يملك التعلّيق إلا بأحد أمرين* ما يصحّ إضافته إلى زمان أربعة عشر* وما لا يصحّ عشرة* البيع لا يبطل بالشرط في اثنين وثلاثين موضعاً* مسائل بحث دخول الغاية في المعنى وعدمه ففيها ضوابط كثيرة منها أنها راجعان إلى الدليل* قيل والحق أن يعتبر في أمثاله العرف* في الآجال والإجازات لا تدخل الغاية* مسائل التوقّيت في اليمين* الحيلة لمن قال لها إن وطئتكم ما دُمت امراتي فأنت طالق ثلاثاً* الشرط لو وُجد في غير الملك ينحلّ لا إلى جزاء* مسائل توقّيت الكفالة مسائل تحريم الحلال وإنه طلاق عرفاً الفصل السادس والعشرون في تصرفات أبٍ ووصيّ وقاضٍ ومتولٍّ ومأمورين

كَمْضَارِبٍ وَوَكِيلٍ وَنَحْوَهُمَا وَمَنْ يُتَحَمَّلُ عَنْهُ الْعَبْرُ وَمَنْ لَا يُتَحَمَّلُ وَتَفْصِيلُهَا هَذَا* نَصَبُ الْقَاضِي وَصِيًّا وَمَتَوَلِّيًّا* لِلْقَاضِي بِيَعِ مَالِ الْمَدْيُونِ عِنْدَ أَبِي يُوسُفَ وَمُحَمَّدَ* الْوَلَايَةَ فِي مَالِ الصَّغِيرِ لِمَنْ تَكُونُ* تَصَرُّفَاتُ وَصِيِّ الصَّبِيِّ وَأَوْلِيَايَاهُ* تَصَرُّفَاتُ مَتَوَلٍّ وَأَبٍ وَقَاضٍ وَوَصِيِّ وَوَكِيلٍ وَمَضَارِبٍ مَخْلُوطًا* وَفِي خِلَالِ ذَلِكَ أَنَّ مُجَوِّزَاتِ بِيَعِ عَقَارِ الْيَتِيمِ سَبْعَةٌ* إِنَّمَا يُعْفَى غَبْنٌ يَسِيرٌ لَوْ انْفَرَدَ أَمَّا لَوْ فَحَشَ فَلَا يُعْفَى مِنْهُ الْقَدْرُ الْيَسِيرُ* ضَمَانٌ مِنْ مَاتَ مُجْهَلًا لِلْأَمَانَةِ* هَلْ لِلْقَاضِي عَزْلٌ وَصِيِّ عَدْلٍ كَافٍ* لَا يُعْزَلُ وَصِيُّ الْمَيِّتِ إِلَّا فِي ثَلَاثٍ* مَنْ يُتَحَمَّلُ مِنْهُ الْغَبْنُ الْيَسِيرُ* يُتَحَمَّلُ الْيَسِيرُ إِلَّا فِي سِتِّ مَسَائِلٍ* يَسِيرُ الْمَحَابَاةَ جَازٍ فِي أَرْبَعَةٍ* يُصَدَّقُ الْوَصِيُّ فِيمَا يَدَّعِيهِ بِلَا بَيِّنَةٍ فِي اثْنِي عَشَرَ مَوْضِعًا* وَضَابِطُهُ أَنَّ كُلَّ مَا هُوَ مُسَلَّطٌ عَلَيْهِ يُصَدَّقُ هُوَ فِيهِ* وَصِيِّ \ [10a] الْقَاضِي كَوْصِيِّ الْمَيِّتِ إِلَّا فِي ثَمَانِيَةٍ* وَصِيِّ الْمَيِّتِ كَلَّابٍ إِلَّا فِي مَسَائِلٍ* الْفُرُوقُ بَيْنَ الْوَصِيِّ وَالْوَكِيلِ* ذَكَرَ مَا لَا فَرْقَ فِيهِ بَيْنَهُمَا* مَوَاضِعَ الْفَرْقِ بَيْنَ وَكِيلٍ وَوَكِيلٍ قَبْضِ دَيْنٍ الْفَصْلُ السَّابِعُ وَالْعِشْرُونَ فِي مَسَائِلِ التَّرَكَةِ وَالْوَرْتَةِ وَالذَّيْنِ وَمَا يَتَعَلَّقُ بِذَلِكَ وَفِي خِلَالِ مَا ذَكَرَ بَعْضُ تَصَرُّفَاتِ الْوَصِيِّ وَتَفْصِيلُ مَسَائِلِ هَذَا الْفَصْلِ هُوَ هَذَا* مَسَائِلُ قِسْمَةِ الْعَقَارِ* لَا تُعَادُ الْقِسْمَةُ بِمَجْرَدِ دَعْوَى أَحَدِ الشَّرَكَاءِ الْغَلَطُ* دَعْوَى الْغَلَطِ فِيهَا عَلَى وَجْهِ* مَسَائِلُ الدَّيْنِ عَلَى الْمَيِّتِ* جَازَ اسْتِخْلَاصُ الْوَارِثِ أَشْيَاءَ مِنَ التَّرَكَةِ بِأَدَاءِ قِيمَتِهِ إِلَى الْغَرِيمِ لَا إِلَى الْوَرْتَةِ* أَحَدُ الْوَرْتَةِ خَصِمَ عَنِ الْمَيِّتِ فِيمَا لَهُ وَعَلَيْهِ* شَرْطُ انْتِصَابِ أَحَدِ الْوَرْتَةِ خَصْمًا عَنِ الْبَاقِي* لَصِيِّ بَلِغَ مَحَاسِبَتِهِ وَصِيَّهِ وَلَا يُجْبَرُ عَلَيْهَا الْوَصِيُّ* مَسَائِلُ شَتَّى مِنْ جِنْسِ كُلِّ مَا مَرَّ* مَسَائِلُ إِثْبَاتِ الْوَرْتَةِ* التَّنَاقُضُ فِي النِّسْبِ لَا يَمْنَعُ صِحَّةَ دَعْوَاهُ* مَسَائِلُ شَتَّى مِنْ جِنْسِ مَا مَرَّ أَيْضًا* الْمَيِّتُ لَا يَرِثُ إِلَّا فِي مَسْأَلَةٍ* الْمَيِّتُ لَا يَمْلِكُ بَعْدَ مَوْتِهِ إِلَّا فِي مَسْأَلَتِهِ* قَوْلُ الْبَعْضِ بِتَوْرِيثِ بِنْتِ الْمُعْتَقِ مِنَ الْمُعْتَقِ الْمَيِّتِ* لَيْسَ فِي زَمَانِنَا بَيْتُ الْمَالِ الْفَصْلُ الثَّامِنُ وَالْعِشْرُونَ فِي إِقْرَارِ أَحَدِ الْوَرْتَةِ بِدَيْنٍ أَوْ وَصِيَّةٍ أَوْ بَوَارِثٍ آخَرَ وَتَفْصِيلُ ذَلِكَ هَذَا* مَسَائِلُ إِقْرَارِ وَارِثٍ بِدَيْنٍ عَلَى الْمَيِّتِ* إِقْرَارُ أَحَدِ الْوَرْتَةِ لَا يَصَحُّ عَلَى الْبَقِيَّةِ* إِقْرَارُ أَحَدِ الْوَرْتَةِ بِدَيْنٍ عَلَى الْمَيِّتِ* بَيْعُ وَارِثِ أَشْيَاءَ

من تركة مُحاطةً بالدين* إقامة بيّنة على خصمٍ مُقرّ* إقرار وصي بدين على الميت* مسائل إقرار بوراثه* قال المقر له بالنسب أنا كما تقول لكنك لست كما تدعيه وهذا ثلاث مسائل* إمراة ولدت بعد موت زوجها* جاز إقراره بولد ووالدين وزوجته ومولى* جاز إقرارها بوالدين وزوج ومولى* وبولد لو لا زوج لها ولو مُزوجةً فبشهادة القابلة أو تصديق الزوج **الفصل التاسع وعشرون في التصرفات الفاسدة وأحكامها وتفصيل ذلك هذا* مسائل** النكاح فمنها* لا نفقة في نكاح فاسد* فاسد كصحيحه في النسب* الفاسد لا يُحرّم أمها بمجرد النكاح* حكم وقوع مُصاهرة بين زوجين* مسائل البيع الفاسد* بيع التلجئة* لو ألحق بالعقد شرط فاسد هل يلتحق زوائد المبيع فاسدًا* الزيادة التي تمنع الرد وما لا تمنع* شرائط فسخ الفاسد* ولا يشترط فيه القضاء* باعه صحيحًا ثم فاسدًا* مسائل اختلافات المتبايعين في صحة وفساد* وفي أصل الثمن* وفي أن البيع بات أو وفاء* وفي البيع والرهنية* وفي الخيار والبتات* وفي الطوع والإكراه* وفي البيع والتلجئة* مسائل ترجيح بعض البيّنات عند تعارضها* تعارض بيّنتي ذين وبراءة* وبيّنتي بيع وبراءة* اختلاف المتبايعين في صحة وبطلان* تعارض بيّنتي جرح وموت بعد براء* وبيّنتي عبن وكون القيمة مثل الثمن* وبيّنتي كون التصرف عاقلا وكونه معنوها أو مجنونًا* وبيّنتي إكراه وطوع* واختلاف المتبايعين في قدر الثمن ووصفه وجنسه وقدر المبيع وفي الثمن والمبيع جميعًا* قول كلّ منهما أن المبيع هلك في يد صاحبه* برهن أحد خارجين على العصب والآخر على ملك مطلق* عدل الشاهد [10b] واحد وجرحه آخر عدله جماعة وجرحه إثنان* لو اجتمع بيّنتا نكاح وطلاق* أو بيّنتا ملك وعتق* أو بيّنتا رقّ وحرية* أو بيّنتا كون البيع وفاء وباتًا* أو بيّنتا العسار واليسار* أو بيّنتا كون الدار في يد كلّ من المتخاصمين* أو بيّنتا كون البناء ونحوه للمشتري وكونه للشفيح* مسائل الإجارة الفاسدة* هي تفسد بالشروط* مسائل الرهن الفاسد* فاسده كصحيحه* الرهن بالأعيان على ثلاثة أوجه* ما يجوز الرهن به وما لا يجوز* الأعيان ثلاثة* غير مضمونة* ومضمونة بعينها* ومضمونة بغيرها* مسائل الهبة الفاسدة* فمنها جاز هبة

مُشاع فيما لا يحتل القسمة لا فيما يحتل *طُرُوُ الشُّيُوع يفسد الرهن لا الهبة* جاز هبة شاغل لا مشغول
 ولو في يد الموهوب له صح *مسائل الشركة الفاسدة* لا شركة في مباحات اشترك فيها كل الناس* لا شركة في
 العروض* حيلة جوازها* مسائل المضاربة* شرائط جوازها خمسة* لا تجوز بغير النقيدين* بيان ما يفسدها حكمها
 أنواع* ما يملك المضارب* مسائل المزارعة* شرائط جوازها* اختلاف المتعاقدين في بعض أشياء* مسائل
 المساقاة* مسائل الصلح* فمنها الصلح على إنكار بعد دعوى فاسدة* لكل منهما فسخ صلح فاسد* جاز
 الصلح عن معلوم أو مجهول على معلوم لا مجهول* الصلح والإبراء عن أعيان وحقوق وديون مجهولة جاز* كل
 صلح بعد صلح باطل* كل صلح بعد شراء يبطل* كل شراء بعد شراء بطل الأول* كل شراء بعد صلح بطل
 الثاني* الصلح هل ينتقض* شرط صحة الصلح* تعليق الإبراء بالشرط باطل* أخذ شيء لدفع سجل الدار* بعض
 مصالحات جائزة وباطلة* حكم صلح وقع على بعض الدين* بدل الصلح خمسة أنواع* مسائل كفالة* معاني
 لفظي العهدة والخلاص عند الفقهاء* ما يجوز الكفالة به وما لا يجوز* ضابطة للجواز وعدمه* ألفاظ
 الكفالة* مسائل القرض* يكره السفتحة وهي نوع من القرض* مسائل المكاتب **الفصل الثلاثون** في مسائل
 الشُّيُوع وأحكامه وتفصيلها هذا* الشائع قسمان* أصول مسأله سبعة* مسائل بيع المشاع* مسائل إجارة
 المشاع* مسائل هبة المشاع والتصدق به* من شرائط الهبة الإفراز والقبض* مسائل وقف المشاع* مسائل رهن
 المشاع* مسائل غصب المشاع* المتفرقات في إيداع مشاع وإقراضه ومضاربه وإعارته ووصيته* وأما استحقاق
 المشاع فقد مرَّ في فصل مسائل الاستحقاق باقتضاء المناسبة لما هناك **الفصل الحادي والثلاثون** في بيع
 مغصوب ومرهون ومستأجر وبيع أرض دُفعت مزارعة وكرم دُفعت مساقاة وفيه مسائل الزرع في أرض غيره
 بأمر وبدونه والزرع في أرض غصبها وفيه بيع ثمار على أشجار ونحو ذلك وتفصيل كل ما ذكر هذا* المغصوب
 منه مخير بين تضمين غاصبه وغاصب غاصبه* الثاني يُبرأ بالرد على الأول* بيع الرهن والمستأجر* إجارة

المرهون* ورهنه* ما يفسخ به الرهن والإجارة من قول وفعل* أجرها له غداً ثم أجرها لغيره اليوم أو باع أو وهبه
 هل يصح* مسائل بيع أرض وزرع* بيع أرض دُفعت مزارعةً أو \ [11a] مساقاة* بيع زرع مشترك* حيلة جواز
 بيعه* بيع القصيل* بيع أرض مزارعة قبل أن ينبت* شرط دخول الزرع في بيع أرضه* مسائل الزرع في أرض غيره
 بإذن أو بغصب* بيان مواضع يجب فيها الغلّة على المزارع وإن لم يعقد مزارعته* أحكام زرع مشترك ونحوه* مسائل
 بيع ثمار على شجر ونحوه* ما يدخل في بيع الكرم تبعاً* لم يجبر بيع حشيش أرضه لأنه مباح لا مملوك **الفصل**
الثاني الثلاثون في أنواع الضمانات الواجبة وتفصيل كيفيةها وفي تضمين الأمين وبرآءة الضمين وتفصيل كل
 ذلك هذا* مسائل ضمان الأمر* فمنها من يضمن بالأمر* الإكراه ممن يتحقق* نفس أمر السلطان
 إكراه* القصاص على الأمر أو المأمور* مسائل ضمان الساعي* مسائل غصب قن ونحوه* مسائل الجنابة على
 الصبي والجنابة منه* لا عاقلة لغير العرب* حكم من خدع بنت رجل أو إمرأته* فُقدت بنت رجل عند
 زوجها* مسائل غصب من سكران ومن نائم* مسائل التسيب والدلالة* سقى أحداً سماً فمات منه* أدخله بيتاً
 فمات فيه جوعاً أو عطشاً* حبسه وطين عليه الباب فمات جوعاً* ألقاه في الماء فغرق فيه* إذا اجتمع المتسبب
 والمباشر أضيف الحكم إلى المباشر* إلا في مواضع* مسائل بيان الغصب* تعريف غصب يوجب الضمان* لا
 غصب في العقار* مسائل جنابة الدواب* مسائل الجنابة على الدواب* وفيها المسائل الاستحسانية* مسائل
 ضمان الضرب* من خد أو عزر فمات فدمه هدرٌ إلا إمرأة عزرها زوجها* مسائل ما يحدث في الطريق* ما
 يملكه كل أحد من أهالي سكة غير نافذة* مسائل ضمان جذب وخرق وكسر* مسائل ما يحصل بناير
 وريح* مسائل ما يحصل بالماء* مسائل حفر البئر* مسائل الهدم الجدار* مسائل استهلاك شجر وزرع
 وبناء* مسائل غصب العقار* الاختلاف في تحقق غصب في العقار* في غصب عقار ودار وقف ومنافع وقف
 يُفتى بضمان المنافع لا تُضمن بغصب وإتلاف إلا في وقف ومال يتيم* قيل وفي المعدد للغلة أيضاً* مسائل

إفساد شيء مُركَّب *مسائل ردِّ المغصوب وكيفية ضماناته *ما يبرء به الغاصب وما لا يبرء *لا يبرء مديونٌ
بوضع دينه بين يدي ذاته ما لم يضعه في يده أو في حجره *مسائل ما ينقطع به حق المالك من المغصوب وما
لا ينقطع *مسائل بيان ما هو مثلي وما هو قيمي *وما هو عددي متقارب وعددي متفاوت *مسائل الانتفاع
بمشارك وضمن أحد الشريكين *مسائل ضمان المأمور *مسائل ضمان الدال *وفيها السوم على الشراء *مسائل
ضمان الوكيل *مسائل ضمان المودع وعدمه وما يملكه وما لا يملكه *مسألة ضمان ربِّ الوديعة *مسائل من
يضمن المودع بدفع إليه ومن لا يضمن *مسائل ما يُصدَّق فيه المودع وما لا يُصدَّق *وفيها من يُبرء بالعود
إلى الوفاق بعد الخلاف ومن يضمن *مسائل طلب الوديعة وردّها *مسائل استعمال الوديعة
واستهلاكها *مسائل جحود الوديعة *مسائل موت المودع مجَّهلاً *مسائل ضمان المستعير وما يملكه وما لا
يملكه *وفيها العارية تُعار \ [11b] و تُودع ولا تُؤجر ولا تُرهن *والمُتأجر يُؤجر ويُعار ويُودع ولا يُرهن *والرهن
لا يُرهن ولا يُعار ولا يُؤجر ولا يُودع إلا باتفاق الراهن والمرتهن *والوديعة لا تُودع ولا تُعار ولا تُؤجر ولا
تُرهن *قال أعزَّتيه أو أجرَّتيه وقال المالك بل غصبتَه مَيَّ *هلك المستعار أو المستأجر أو الوديعة ثم استحق
بالحجة *اختلف مُعيرٌ ومستعير في زمان أو مكان أو فيما يحمل *قال أعربي ثوبك فإن ضاع ضمنته لا
يضمن *إعارة المهابة أشياء بلا إذن زوجها *عدم ضمان ما قبض مُساومة *ضمان المستعير وعدمه بأنواع
النوم *مسائل الضمان في إعارة الدواب *مسائل طلب العارية وردّها *برهن أنه ردّها وبرهن ربّها أنها هلكت
بعد ما جاوز مكانا سَمَّاه *مسائل ضمان المرتهن وما يملكه وما لا يملكه *استعارة شيء ليرهن *اختلافات راهن
ومرتهن *مسائل ضمان المُستأجر وما يتعلَّق به *مسائل مؤنات الرد في أمور متفرقة *مسائل المخالفة في طريق
أو رقيق *مسائل المخالفة في حمل أو ركوب *مسائل اختلافات مؤجر ومُستأجر *مسائل ضمان المكارى *مسائل
إجارة الأمتعة *مسائل إجارة العقار ووجوب الضمان فيها على المُستأجر *مسائل ضمان أنواع الأجراء كأجير

مشترك وأجير خاصّ وأجيرهما* مسائل ضمانٍ راعٍ وَيَقَارِ* شرط الضمان عَلَيَّ الأَمِينِ باطل* مسائل ضمان الحارس* مسائل ضمان الحَمَالِ* مسائل ضمان النِسَاجِ* مسائل ضمان الحَيَّاطِ* مسائل ضمان القَصَّارِ* فائدة جلييلة في حِكَايَةِ أَبِي خَنِيفَةَ مَعَ أَبِي يُوسُفَ ر ع* مسائل ضمان الصَّبَاغِ* مسائل ضمان الصَّائِغِ* مسائل ضمان الحَلَّاجِ* مسائل ضمان نَجَّارٍ وَبَنَائِ* مسائل ضمان الحَقَّارِ* مسائل ضمان غَلَّافٍ وَوَرَّاقٍ* مسألة ضمان الطَّبَّاخِ* مسائل ضمان المِلَّاحِ* مسائل ضمان الحَقَّافِ* مسائل ضمان حَدَّادٍ وَنَحْوِهِ* مسائل ضمان الجِرَّاحِ* مسائل ضمان طَيِّبٍ وَكَحَّالٍ* مسائل ضمان حَمَّامِيٍّ وَثِيَابِيٍّ* مسائل ضمان الطَّحَّانِ* مسائل ضمان المَوَارِعِ* مسائل ضمان المِسْتَبْضِعِ* مسائل ضمان النَخَّاسِ* مسائل ضمان الجَنِينِ* مسائل ضمان رَدِّ الأَبْقِ* مسائل ضمان المِلْتَقِطِ* مسائل ما يُضْمَنُ بِقَبْضٍ وَحَبْسٍ **الفصل الثالث والثلاثون في الأحكام** وأكثرها غير مذكورة في جامع الفصولين وإنما هي من خصائص هذا الكتاب* يَعُونَ المَلِكُ الوَهَّابِ* أحكام السكوت* هو ليسَ كَنَطَقِ فِي سِتَّةِ عَشَرَ مَوْضِعًا* وَهُوَ كَنَطَقِ فِي أَرْبَعِينَ مَوْضِعًا فَلتَحْفَظْ فَإِنهَا مُهَمَّةٌ جَدًّا* أحكام إِيْمَاءٍ وَإِشَارَةٍ* أحكام الكتابة* منها أَنَّهُ لَا اعْتِمَادَ عَلَى الخَطِّ* أحكام السكرانِ وَمَا جَازَ مِنْ تَصَرُّفَاتِهِ وَمَا لَمْ تَجْزِ* أحكام الوكالةِ وَمَا يَمْلِكُهُ الوَكِيلُ وَمَا لَا يَمْلِكُهُ وَفِيهَا أَكْثَرُ مُهَمَّاتِ مَسَائِلِ الوَكَالَةِ وَتَفْسِيرِ الغَبَنِ الفَاحِشِ* حيلة استيفاءِ الدَّيْنِ مِنْ مَدْيُونٍ مُمَاطِلٍ* أحكام وكالة بَحْصُومَةٍ وَقَبْضِ* يُصَدِّقُ الوَكِيلُ بِيَمِينِهِ فِيمَا يَدَّعِيهِ إِلَّا فِي مَسَائِلِ* مسائل ما يُجْبَرُ عَلَيْهِ الوَكِيلُ وَمَا لَا يُجْبَرُ* مسائل عزل الوكيل وموته وموت الموكل وعزل الوكيل الدَّوْرِيِّ* أحكام الصَّبِيَّانِ وَهِيَ جَمَّةٌ مُهَمَّةٌ* وَفِي أَوْلَاهَا \[12a] أسامي مراتب سِنَّ الإِنْسَانِ* الولد يتبع خير الأبوين دِينًا* مسائل حدِّ البلوغِ وَمَا يَنَاسِبُهُ* أحكام البيع بالتعاطي* أحكام دَلَّالٍ وَنَحْوِهِ* جاز دخول الحمام بأجر ولم يُقَدَّرَ وَإِنَّمَا جَازَ لِمَسِّ الحَاجَةِ* أحكام أجرة كتابة الوثائق* أحكام الاستثناء* شرائط صحته* ما يُطِيلُهُ أَرْبَعَةٌ* حدَّ جَهْرٍ وَإِخْفَاءٍ فِي القِرَاءَةِ* الاستثناء هل يعمل في الأوامر* الحيلة لمن أراد أن يُحْلَفَ بِهِ وَلَا

يستثنى* أحكام دَيْن وتأجيل* تعريف الدَيْن* معنى قولهم الدُّيُون تقضي بأمثالها* جاز تأجيل كل دَيْن سِوى القرض* كل دين أَجَله صاحبه يلزم إِلا في سَبْعَة* اختصَّ الدين بأحكام* مسائل الإبراء* لا تسمع دَعْوَى بَعْد إِبراءٍ عامٍّ إِلا بِحَقِّ حَادِثٍ بَعْدَهُ* صَحَّ الإبراء بَعْدَ الأداء* تعارض بَيْنَتي دَيْن وإبراء* وَيَبْنِي بَيْع وإبراء* مسائل ما يقبل الإسقاط وما لا يقبل* الحقَّ يَسْقُطُ بالتركِ لا الملك* بيان إن الساقط لا يَعُودُ* مسائل هبة الدين* أداء دين غيره مُتَبَرِّعًا* مسائل ما يكون قضاءً للدين وما لا يكون* ما يصدَّق فيه الدافع* القَوْل للمالك في تعيين ما دفعه إِذا وُجِدَ التملك وإِلا فللقابض* أحكام العمارة في ملك الغير* مسائل العمارة في الوقف* مسائل الأمر بِإِنْفَاقٍ وأداء دَيْن* أحكام النسيان* أحكام الجَهْل* أحكام الإكراه* أحكام الرقيق أي العَبْد والجارية* أحكام الأعمى* أحكام النَّائم* أحكام المَعْتُوهُ* أحكام المجنون* أحكام المحارم* فمنها اختصاص الأصول منها بأحكام* اختصاص الأب والجدّ منها بأحكام* يترتّب على النسب اثني عشر حكماً* أحكام الأنثى* فمنها للزوج أن يضرَّها على بعض أمور* لها الخروج من البيت لبعض الأمور* أحكام حَمَلٍ وَجَنِينٍ* أحكام الذمّي* مسائل ما يعتبر فيه المعنى فقط* مسائل ما يعتبر فيه اللفظ فقط* مسائل ما يعتبر فيه كلاهما* أحكام الوطئ* أحكام السفر* أحكام حَرَمِ مَكَّة شرفها الله تعالى* أحكام المساجد* أحكام يَوْمِ الجُمُعَة وَفَضَائِلِهَا وَخَصَائِصِهَا **الفصل الرابع والثلاثون** في أحكام المرضى وهي مرتّبة على ترتيب كتب الفقه وتفصيل ذلك هذا* كتاب الطهارة وفيه فوائد فمنها لو لم يقدر على الوضوء بنفسه* الاستطاعة لا تثبت بقوة الغير عند أبي حنيفة خلافا لهما وله فروع مُهمّة* الأعداء المبيحة للتيمم والمسح* المسح على الجبيرة* كتاب الصلاة* أَعذار المصلّي للقعود* الأعداء للإيماء* وَسُعُ الغير ليسَ بوسع للعاجز بنفسه كما مرَّ العذر للاستلقاء* سقوط قضاء الصلاة وَعَدَمَهُ من عاجز عَن إِيماءٍ* حكم الإغماء* طريق إسقاط الصلاة عَن الميت* كتاب الزكاة* كتاب الصوم* حدّ المرض والأعداء المبيحة للإفطار* من يُؤمَر بِإِمساك بقية يَوْمِهِ* مَرَضُ المِعْتَكِفِ* كتاب الحجّ* شرائط

وجوبه*أعدار تركه*هل يقع الحج عن المأمور أو الأمر*كتاب النكاح*كتاب الطلاق*تعريف صاحب الفراش
 ومريض الموت*كتاب العتاق وفيه التدبير*كتاب الوقف*وقف المريض وصية*تعلق الوقف بالشرط
 جائز*الوقف على ثلاثة أوجه*وقف المرض حكمه حكم وقف الصحة ولو اعتبر من الثلث* [12b] \وقف
 المريض بيتا على مسجد*كتاب البيوع*بيع المريض من ورثه عن صورة المال*كتاب الإجارة*تبرع المريض
 بالمنافع يعتبر من كل ماله*كتاب الوكالة*كتاب الكفالة*كفالة المريض على ثلاثة أوجه*كتاب
 المضاربة*كتاب المزارعة*كتا الهبة*هبة المريض وصية ولكن لا بد من القبض*حق الورثة يتعلق بمال مورثهم
 المريض بمعنى ثبوت حق لهم لا الملك*مسائل إبراء ذين ومهر وهبة*كتاب الإقرار*حد مرض الموت*المعتبر في
 تصرفات المريض إجازة ورثته بعد موته لا قبله*مجروح قال لم يجرحني فلان*اختلاف مقرر له مع الورثة*بطل
 إقرار مريض لوارثه بدين*كتاب الوصية*ما يعتبر من تصرفات المريض من الثلث وما لا يعتبر*تبرعاته تعتبر من
 ثلثه*تبرعه بالمنافع يعتبر من كل ماله*قيل له أوص بشيء فقال بنثل مالي*قال ثلث مالي وقف*قال ثلث
 مالي لله*أوصى فبرأ فعاش فمرض*أوصى أن يعفى عن قاتله عمداً بطل*ألفاظ الوصاية صريحا وكناية*المحابة
 تقدم على الوصايا*مسائل التداوي عن المرض وهي فوائد مهمة*ليس من شرط التوكل ترك المظنون*ذكر
 أسباب محمد بها ترك التداوي*يكره التداوي بالحرام*جواز الحفنة*جواز النظر إلى فرج الرجل للحفنة*جواز
 وضع عجين على جراحة*جواز التداوي بالحرام وتأويله مهم جدا*جواز كي الصبي للمرض*جواز شق المثانة
 للحصاة*جز قطع اليد للأكلة الفصل الخامس والثلاثون فيما يمنع عن الإنسان وما لا يمنع وفيما يجبر وفيما
 يحل فعله وما لا يحل*مسائل ما يحدث في الطريق العام والخاص*معرفة حد القديم في البناء*ما يملكه كل من
 أرباب طريق لا ينفذ*مسائل ما يملكه الإنسان من التصرفات على وجه يتضرر بها الجار وما لا يملكه*حد
 القديم في البناء*مسائل بعض ما يجبر عليه الإنسان وما لا يجبر وبعض ما يرجع فيه على صاحبه وما لا

يرجع *مسائل علو وسفل* مسائل النهر والشجر *مسألة منع بيع الغلة لغير أهل البلدة إذا أضر أهلها* مسائل التصرف في المشترك **الفصل السادس والثلاثون** في مسائل الحيطان *تفسير اتصال الملازمة* تفسير اتصال التريع *مسائل وضع خشب على حائط مشترك* مسائل حائط مشترك إهدم أو هديم أو خيف انهدامه *مسائل ما يدخل في الحائط إذا ذكر* المسائل في الحائط المائل **الفصل السابع والثلاثون** في معرفة مُسَمَّى الأسماء وفيه فوائد كثيرة متفرقة متعلقة بتعريفات أمور كثيرة متداولة يُذكر بعضها في الوصايا وبعضها في الأيمان وأكثر ما في ذكر هنا غير مذكورة في جامع الفصولين وإنما هو من خصائص هذا الكتاب *يعون الملك الوهاب* البلدان التي تشتمل أساميها على القرى والسواد وما يختص منها بالبلدة فقط *الريض من البلدة* دخول الكروم والبساتين وعدمه *الشيء* القليل *اليسير* الطائفة *البعض* اسم البز *الثوب* عمائم العرب لا تزيد على ثلاثة أذرع *المتاع* العروض *الدابة* الجزور *الجمل* والبعير *التجيب* البُحَي *الناقة* البقر والبقرة *الثور* [13a] البغل والبعلة *الشاة* الكباش *التيس* الدجاجة *الديك* الحمار *الأتان* والحجارة *الخيل* البرذون *الفرس* محرم الإنسان ذو الرحم *العصبة* العيال *الأقارب* والأقرباء ودُوو القرابة ودُوو الأنساب *الوالدان* ليسا من الأقرباء *الجيران* الأصهار *الأختان* الأهل *الآل* الفقير *المسكين* أول الشهر *البعيد* السريع *العاجل* الآجل *غرة

الشهر *السلح* العداة *الضحوة* المساء *الفجر* الصباح *العداء* البكرة *الضحى* الضحوة *الهجيرة* الظهر *الرواح* المساء *العصر* الأصيل *العشاء* الأول *العشاء* الأخير *السحور* صلاة الظهر *عند طلوع الشمس* وحين تطلع أيام البيض *الشتا* الصيف *الربيع* الحريف *النيروز* المهرجان *حين* زمان *دهر* الدهر *ذكر المسائل التسع* التي توقف فيها أبو حنيفة رع *الوليمة* الإعداد بالكسر *الخرس* بالضم *الوكيرة* النقيعة *المأذبة* بضم الدال *أسامي مراتب سن المرء شرعاً وهي *الصبي* الغلام *الشاب* والفتى *الكهل* الشيخ *أسامي مراتب سن

المرء والمرأة لغة وهي من لطائف المهمّات* التي قلّما تُوجد في المتداولات* من المعتربات **الفصل الثامن والثلاثون** في المتفرقات في حرّية الأصل وفيما يثبت ضمناً لا قصداً وفي إفساد البيع بعد صحّته وصحّته بعد إفساده وفيما يُحكّم فيه الحال وتفصيل كلّ ذلك هذا* الأصل في دار الإسلام هو الحرّية* الناس أحرار بلا بيّنة إلا في أربع* الظاهر يصلح حجةً للدفع لا للاستحقاق* يُقبل التناقض في دعوى الحرّية* مسائل ما يثبت ضمناً لا قصداً* مسائل فساد بيع بعد صحّته وبالعكس* لو ألحق شرط فاسد بعد العقد هل يلتحق بأصل العقد* مسائل ما يحكّم فيه الحال* يستدلّ بالحال على صدق المقال* الشهادة على اليد المنقضية صحيحة **الفصل التاسع والثلاثون** في خلل المحاضر والسجّلات ومسائله هذا* قسمة الدين باطلة* لو كتب مكان اسم الأب عبد الله هل يكفي* في المعتقد يلزم ذكر اسم من أعتقه* بعض ما يُحتاج كتابته في محضر وسجل* خمس من السجّلات لا يجعل القاضي كلّ ذي حجة على حجّته* كتابة كلمة إن شاء الله تأتي على جميع ما تقدّم عند أبي حنيفة* مسألة دخول أولاد البنات في الوقف على أولاد الأولاد* لا بدّ في سجّل الاستحقاق أن يكتب أن الاستحقاق بأيّ سبب بملك مُطلق أو بملك بسبب إذ الحكم يختلف **الفصل الأربعون** في مسائل ألقاظ الكُفر عالمًا بها وغير عالم وخطأ وحديث النفس بالكفر والرضا به وما يتّصل بكلّ ما ذكر وهي أنواع وفي خلال ذلك ما يكون خطأ لا كفرًا وما يُخشى على قائله الكفر وفي أواخره بيان أحكام المرتدّ وبيان ما يكون إسلامًا من أصناف الكفرة وبيان ما يجب على كلّ مسلمٍ من الاعتقادات وأكثر ما ذكر في هذا الفصل غير المذكور في جامع الفصولين بل في أكثر الكتب المعترية وإتّما هي من خصائص هذا الكتاب* يعوّن الملك الوهاب* وفي هذا الفصل مُقدمة وخاتمة بينهما عشرة أبواب **المقدمة** فيها مسائل مهمّة جدًّا* الأولى في مفهوم الإيمان* الثانية فيما يتعلق به الإيمان* الثالثة في اتّحاد الإيمان والإسلام* الرابعة في أنّ الإيمان هل يزيد وينقص أم لا* الخامسة في وجوب تعليم مهمّات الدين* السادسة في ذكر دعاء يعصم المؤمن عن الكفر بوعد النبي ع

م*السابعة في وجوب حفظ اللسان \ [13b] عما لا يُهمّ ذكره للإنسان **الباب الأول** في ذكر أصول وضوابط مهمة يندرج تحتها مسائل ألفاظ الكفر*الأول في مناط الكفر ومُتعلّقه*الثاني في ضابطة إكفار المسلم وعدمه*الثالث فيما لو خطر بباله وهو كاره ما هو كفر لو تكلم*الرابع فيما لو جرى على لسانه كلمة كفر خطأً لا قصداً*الخامس في تكلم الكفر هازلاً ومُسْتَهْزِلاً ومُسْتَهْزِئاً ومَازِحاً وَجَاهِلاً وَهُوَ من أعظم المهّمات فلتحفظ*السادس في كفر المكره والسكران والصبي والمراهق*السابع في تعليق الكفر بالشرط*وفيه أنّ تعليق ما يكون تنجيذه كفرًا يمينٌ عندنا*الثامن في اعتقاد الحرام حلالاً وبالعكس وفيه تفصيل*التاسع في إنكار الخبر المتواتر والمشهور وخبر الواحد وإجماع الصحابة ومن بعدهم وما يتعلّق بذلك من عدم إكفار أهل القبلة إلا في مواضع وفيه مهّمات خلت عن ذكرها أكثر المتداولات*العاشر في الرضا بكفر الغير*الحادي عشر في الضحك عمّن تكلم بالكفر*الثاني عشر في حكم العزم على الكفر لو بعد حين **الباب الثاني** فيما يُقال في ذات الله تعالى وتقدّس وفيه مسائل جمّة*وكلّها مهمة*فليحفظها جميعاً*من كان مُطِيعاً سمياً **الباب الثالث** فيما يتعلق بالأنبياء والملائكة عليهم السلام*وفيه يجب أن يُعتقد أنّ محمداً ع م رسولنا الآن*الاستخفاف بالسنة كفر*وجوب كفّ اللسان عن الأنبياء والصحابة إلا بخير*من تكلم بلا قصد سبّ واستخفاف بكلمة لا تليق بشأن النبي ع م يكفر **الباب الرابع** فيما يتعلّق بالإيمان والإسلام*وفيه صغيرة بلغت وهي لا تعقل الإسلام*ومسألة الشكّ في الإيمان*ومسألة الاستثناء في الإيمان **الباب الخامس** فيما يتعلق بالقرآن والأدكار والعبادات*وفيه إدخال آية من القرآن في المزاح كفر*ومن قال لِقْرَاءٍ زماننا أحسنّت يكفر*الاستهزاء بالأذان كُفر لا بالمؤذن*ترك العبادة تهاوناً أو استخفافاً كُفر لا لو تكاسلاً أو مُأوَّلاً*توجيه قوله لا أصلي*الصلاة إلى غير القبلة*الصلاة بلا طهارة*الصلاة في ثوب نجس*قال لو كان فلان قبله أتوجه إليه*استئصال محيي شهر رمضان **الباب السادس** فيما يتعلق بالشرع والعلم والعلماء*وفيه سبّ الصحابة*إبغاض عالم بلا سبب*سبّ

الشيخين ر ض *إنكار خلافتهما* قذف عائشة ر ض *قال لعالم عُوَيْلِم* أو لعالم دانشمندك بالتصغير بالفارسية وكذا لعَلَوِيَّ عَلَوِيَّكَ *تُفْبِيحُ فَصَّ الشارب كفر* تأويل شتم العالم *التشبهه بالمعلم مَزَاخًا* يُعَزَّرُ كُلٌّ مِنْ بَاشِرِ الْمُنْكَرِ *الاستخفاف بمسجد ونحوه مَّا يَعْظَمُ فِي الشَّرْعِ الْبَابُ السَّابِعُ فِي الْكُفْرِ وَالرِّضَا بِهِ صَرِيحًا أَوْ ضَمْنًا وَفِي التَّشْبِيهِ بِالْكَفْرِ وَفِي الرِّضَا بِكُفْرِ غَيْرِهِ وَتَشْبِيهِ الْغَيْرِ بِالْكَفْرِ وَفِي مَا يَنْسَبُ كُلِّ مَا ذَكَرَ *ففيه قال لابنه يا ابن الكافر* قَالَ فِي الْإِعْتَاذِ لَغَيْرِهِ كَنْتُ كَافِرًا فَأَسْلَمْتُ *ألفاظ المجازاة والتعليق* تُودِي كَافِرًا فَأَجَابَ مُسْلِمٌ *قال لدابته أي كافر خداوند أي يا ملك الكافر* تَعْلِيْقُ مَا يَكُونُ تَنْجِيْزُهُ كُفْرًا *المختار للفتوى لو شتم مسلمًا بيا كافر ونحوه وهو مهم جدًا يُحْفَظُ* أَرَادَ فِعْلًا فَقِيلَ لَهُ أَكْرَيْنَ كَارِكِي كَافِرٌ بَاشِي ففعل *قال لغيره كُنْ إِنْ شِئْتَ مُسْلِمًا وَإِنْ شِئْتَ كَافِرًا* لَقَنَّ غَيْرَهُ كَلِمَةَ الْكُفْرِ مَزَاخًا *عَزَمَ أَنْ يَأْمُرَ غَيْرَهُ بِالْكَفْرِ* قَالَ الْكُفْرُ خَيْرٌ \ [14a] مَّا تَفَعَّلَهُ *قال لغيره جُهِودٌ بِهِ اِزْتَوَى* إِيْجَابَةُ دَعْوَةِ الذَّمِّ وَالْإِهْدَاءُ لَهُ يُحْفَظَانِ بِشَرْطِهِمَا *تعظيم يوم النيروز كفر* التَّشْبِيهِ بِالْكَفْرِ وَلَوْ مَزَاخًا كُفْرُ الْبَابِ الثَّامِنِ فِي كَلِمَاتِ الْفَسَقَةِ وَالْعَوَامِ وَأَفْعَالِهِمْ *فمنها أنواع جواب من قيل له لا تا حل الحرام ونحو ذلك* التَّهَاوُنُ بِالْمَعْصِيَةِ كُفْرٌ *قال حُوشِ كَارَسْتِ بِي عَارِي* حَكْمُ رَجَاءِ ثَوَابٍ مِنْ تَصَدَّقَ بِحَرَامٍ *قوله أمين عند دُعَاءٍ مِنْ تَصَدَّقَ عَلَيْهِ بِحَرَامٍ *تَمَّتِي عَدَمُ حُرْمَةِ شَيْءٍ حَرَامٍ أَوْ عَدَمُ وَجُوبٍ وَاجِبٍ *تَمَّتِي عَدَمُ حُرْمَةِ الْأَكْلِ فَوْقَ الشَّبَعِ* قَوْلُهُ مُبَارَكٌ بِأَدْلَمِنْ تَعَاطِي حَرَامًا أَوْ قُلْدَ عَمَلًا بِمُقَاطَعَةِ أَيِ الْإِتْمَانِ *التَّهَاوُنُ بِالصَّغِيرَةِ كُفْرٌ *فَعَلَ مَعْصِيَةً فَقِيلَ لِمَ فَعَلْتَ فَقَالَ حُوشِ آوَرْدَمُ* قَالَ أَرْوَاحُ الْمَشَايخِ حَاضِرَةٌ تَعْلَمُ *سَأَلَ مُجُوسِيًّا چِهَ شَوْدُ اَيْنِ سَأَلًا لِاسْتِدْلَالٍ بِسَيْرِ النُّجُومِ وَحَرَكَاتِ الْأَفْلَاقِ عَلَى الْحَوَادِثِ* قَالَ النَّصْرَانِيَّةُ خَيْرٌ مِنَ الْيَهُودِيَّةِ *قَالَ الْكُفْرُ خَيْرٌ مِنَ الْخِيَانَةِ* قَالَ الْخِيَانَةُ شَرٌّ مِنَ الْكُفْرِ *قال چه كارايد سَبَلْتِ پَسَنْتِ* قَالَ الْخَيْرُ مِنَ اللَّهِ وَالشَّرُّ مِنَّا *قال بالله وبرأسك* قَالَ بِحَيَاتِي أَوْ قَالَ بِحَيَاتِكَ *قال الرزق من الله ولكن ازبنده جُنُبُشْ خَوَاهَدُ* قِيلَ لَهُ أَلَيْسَ عَلَيْكَ حَقُّ اللَّهِ أَوْ حَقُّ الْوَالِدِ أَوْ الْوَالِدَةِ أَوْ الْجَارِ أَوْ الزَّوْجِ فَقَالَ لَا *قال لحاكم ظالم عادِلُ* قَالَ لَا يُسَاوِي

بدرهم من لا درهم له* قَالَ لَصَاحٍ لِقَاوِكَ كَلْقَاءِ الْخِزِيرِ* قَالَ أَنَا أَسْجُدُ لِلصَّنَمِ وَلَا أَفْعَلُ هَذَا* قَالَ قَتْلُ فُلَانٍ حَلَالٌ قَبْلَ أَنْ يَعْلَمَ حِلَّ قَتْلِهِ* وَمَنْ قَالَ لَهُ صَدَقْتَ أَوْ أَحْسَنْتَ* قَالَ أَحْسَنْتَ لِمَا هُوَ قَبِيحٌ شَرَعًا* قَالَ أَنَا فِرْعَوْنُ أَوْ أَنَا إِبْلِيسُ* قِيلَ ثُبَّ عَنْ هَذَا فَقَالَ لَا حَتَّى يَشَاءَ اللَّهُ وَرَأَى ذَلِكَ عُذْرًا* أَنْكَرَ أَوْ نَفَى حِكْمَةَ الْمَطَرِ* اسْتَحْسَنَ كَلَامًا لِأَهْلِ الْبِدْعَةِ أَوْ قَالَ لَهُ مَعْنَى صَحِيحٍ أَوْ هُوَ ذُو مَعْنَى* قَالَ دَرَوِيشُ بَدَّ بَحْتِي اسْتَ* قَالَ فُلَانٌ كَسَّ بِمَرَكٍ خَوْشِي نَحْوًا هَذَا مُرْدٌ* مِنْ أَبَاحِ نِكَاحِ الْمُتَعَةِ* قَالَ لَعَنَ اللَّهُ الْعَرَبَ أَوْ بَنِي هَاشِمٍ أَوْ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَوْ بَنِي آدَمَ* شَتَمَ دِينَ مُسْلِمٍ أَوْ إِيمَانَهُ* شَتَمَ فَمَ مُسْلِمٍ* شَتَمَ أَنْفَ مُسْلِمٍ* شَتَمَ فَمَ ذِمِّيٍّ* شَتَمَ حَيَوَانًا مَأْكُولًا* سَبَّ طَعَامًا بِكَلِمَةِ الْجِمَاعِ* السَّجْدَةُ لِمَخْلُوقٍ تَحِيَّةٌ وَنَحْوَهَا* حُكْمُ الْإِنْجَاءِ* تَقْبِيلُ الْيَدِ* تَقْبِيلُ الْأَرْضِ* التَّصْلِيَةُ عَلَى غَيْرِ نَبِيِّ وَمَلِكٍ* لَا يَجُوزُ اللَّعْنُ عَلَى مُعَاوِيَةَ رَضٍ* الْإِمْسَاكُ عِنْدَ ذِكْرِ الصَّحَابَةِ* هَلْ يَجُوزُ اللَّعْنُ عَلَى يَزِيدٍ* نَهَى النَّبِيُّ ع م عَنِ اللَّعْنِ أَهْلَ الْقِبْلَةِ* جَازَ اللَّعْنُ عَلَى جِنْسِ الظَّالِمِينَ لَا عَلَى ظَالِمٍ مُعَيَّنٍ* قَالَ دَرَوِيشِي دَرَوِيشَانُ الْبَابُ التَّاسِعُ فِيمَا يَتَعَلَّقُ بِالْمَوْتِ وَأَحْوَالِ الْآخِرَةِ* قَالَ أَمَاتَكَ اللَّهُ عَلَى الْكُفْرِ* قَالَ لَمِيَّتِ كَانَ يَنْبَغِي اللَّهُ أَوْ مَا كَانَ* قَالَ فُلَانٌ يَمُوتُ يَمُوتُ نَفْسُهُ* أَنْكَرَ أَشْيَاءَ مِمَّا وَرَدَ مِنْ أُمُورِ الْبَرَزَخِ وَالْآخِرَةِ* قَالَ أَيْنَ تَجِدُنِي فِي الْقِيَامَةِ* أَنْكَرَ حَشَرَ الْحَيَوَانَاتِ* قَالَ لَا أَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَعَ فُلَانٍ وَنَحْوِ ذَلِكَ الْبَابُ الْعَاشِرُ فِي الْمَسَائِلِ \ [14b] التَّفَرُّقَةُ الَّتِي هِيَ بِالْفِظَائِلِ الْكُفْرِ وَالْخَطَأِ مُتَعَلِّقَةٌ* تَطْوِيلُ رُكْنٍ مِنَ الصَّلَاةِ لِجِيءِ شَخْصٍ* حُكْمُ الرِّيَا فِي الْعِبَادَةِ* قَالَ لِكَافِرٍ أَبِي* تَعْظِيمُ الْكَافِرِ كُفْرًا* لَوْ سَلَّمَ عَلَى ذِمِّيٍّ تَعْظِيمًا* لَوْ قَالَ لِمَجُوسِيٍّ يَا أَسْتَدَ تَعْظِيمًا* مَنْ جَازَ الصَّلَاةَ خَلْفَهُ وَمَنْ لَا يَجُوزُ* مَسَائِلُ مُتَعَلِّقَةٌ بِكِرَامَاتِ الْأَوْلِيَاءِ* مَنْ يَكْفُرُ بِالسِّحْرِ* الْمُعَزَّمُونَ وَأَهْلُ النَّيْرِنَجَاتِ* لَهُ أَلْفُ جَارِيَةٍ فَاشْتَرَى أُخْرَى فَلَا مَهْمَةَ أَحَدٍ* حُكْمُ الْمُنَاطَرَةِ لِتَحْجِيلِ الْخِصْمِ* قَالَ لِكَاذِبٍ بَارَكَ اللَّهُ فِي كَذِبِكَ* مَنْ يَذْبَحُ قَرْبَانًا عِنْدَ قُدُومِ مُسَافِرٍ أَوْ فِي الْأَمْرَاءِ* تَأْوِيلُ مَنْ قَالَ لَا أَرْجُو الْجَنَّةَ وَلَا أَخَافُ النَّارَ وَلَا أَخَافُ اللَّهَ وَآكَلَ الْمَيْتَةَ وَأَصْلَى بِلَا رُكُوعٍ وَيَجُودٍ وَأَشْهَدُ بِمَا لَمْ أَرَهُ وَأُبْعِضُ الْحَقَّ وَأَحْبَبْتُ الْفِتْنَةَ* هَلْ يُبَاحُ الرِّقْصُ وَالسَّمَاعُ لِلصُّوفِيَّةِ الْخَاتِمَةِ فِي ذِكْرِ فَوَائِدِ عَدِيدَةٍ* مَهْمَةٌ أَكِيدَةٌ* الْأُولَى

في حكم من صدر عنها ما يوجب الكفر* ما في كونه كفرًا إختلاف يُؤمّر قائله بتجديد الإيمان والنكاح احتياطًا* أحكام الإرتداد والعياذ بالله من ذلك* يقضي عبادات تركها في إسلامه السابق* ما أدى فيه يبطل جميعًا ولا يقضي إلا الحج* وتبين إمرأته بلا طلاق إذ هي مجرد فرقة* لا تقتل المرتدة وتحبس* صحّ ردة صبي وإسلامه ويُبجّر عليه ولا يُقتل* وكذا معتوه يعفل الإسلام* صحّ إسلام المكره الحربي* جحود الكفر توبة* جحود المرتد رده عود إلى الإسلام* كلّ مسلم ارتدّ يقتل إن لم يتب إلا ستة نفر* معنى قولهم تقبل الشهادة بالردة* من لا يقتل إن لم يتب يُحبس إلى أن يتوب* الساحر والزنديق لا تقبل توبتهما بعد الأخذ ويقتلان* وكذا الخناق* وكذا فطاع الطريق* الساحر الذي يكفر من أهل الأهواء والبدعة* القتل سياسة* وزجرًا* يقتل الميتدع الداعي إلى بدعته سياسة* ما يُباح قتل أصحابه عمومًا وخصوصًا* الأقوال في حكم من سب النبي صلى الله عليه وسلم* الفائدة الثانية فيما يكون إسلامًا من أصناف الكفرة وما لا يكون* الفائدة الثالثة في أصول عقائد أهل السنة والجماعة* مما أوجب الشرع على كلّ مسلم حفظه وسماعه* ولقد جمعت هذه المسائل السنيّة السنيّة* عن جميع الكتب الكلاميّة والإعتقاديّة* من منظوم ومنثور* ونادرٍ ومشهور* ولم أرها مجموعًا بهذه الجمعيّة جنسًا أو فصلًا* في شيء من الكتب أصلاً* فالحمد لله على التوفيق* وأسأله الهداية إلى سواء الطريق* فهذا أنا أشرع في تفاصيل ما فهرسته في جميع الفصول السابقة من المسائل* مستعينًا بخالق العدوات والأصائل*

الفصل الأول في مسائل القضاء وما يتعلق بذلك وما يناسبه \ [15a]

قال صاحب جامع الفصولين: بدأت أولاً بما يصير دار الإسلام دار الحرب⁹⁰⁷ لحاجة إليه في زماننا ومكاننا. قال أبو حنيفة رحمه الله لا تصير دار حرب إلا بإجراء أحكام الشرك فيها واتصالها بدار الحرب بأن لا يكون بينها وبين دار الحرب مصر للمسلمين وأن لا يبقى فيها مسلم أو ذمي آمننا على نفسه بالأمان الأول أي لا يبقى آمننا إلا بأمان المشركين وعندهما بإجراء أحكام الشرك تصير دار حرب اتصلت أو لا وبقي أحد بالأمان الأول أو لا. ثم إن كل مصر فيه وآل مسلم من جهة الكفار يجوز فيه إقامة الجمع والأعياد وأخذ الخراج وتقليد القضاء وتزويج الأياامي لاستيلاء المسلم عليهم وأما طاعة الكفرة فهي موادة ومحادعة. وأما في بلاد عليها ولاة كفار فيجوز للمسلمين إقامة الجمع والأعياد ويصير القاضي قاضياً بتراضي المسلمين ويجب عليهم طلب وآل مسلم. دار الحرب يمنع وجوب ما يندرى بالشبهات إذ أحكامنا لا يجري في دارهم وكذا في عكسه. فلو أسلم ثمة وقتل مستأمناً ثمة لا قود ولا دية عندنا ولو قتل أحد المستأمنين الآخر ثمة تجب⁹⁰⁸ الدية لا القود عندنا. وكذا لو شرب مسلم خمراً ثمة أو زني أو قذف لا يلزمه الحد عندنا أسيران ثمة قتل أحدهما صاحبه لا شيء عليه عند أبي حنيفة وأبي يوسف إلا الكفارة لأنه تبع لهم فصار كأحدهم وعند محمد تجب⁹⁰⁹ الدية إذ له حكم نفسه.

– تقلد القضاء

⁹⁰⁷ ع : حرب

⁹⁰⁸ ع : يجب

⁹⁰⁹ ع : يجب

في صه لا يباح طلب القضاء بحال عند أكثر العلماء ولو أعطي بلا طلب لا يحل له الشروع ما لم يجبر عليه وقال مشايخ بلادنا لا بأس به لمن يصلح له إذ الصحابة ومن بعدهم قبلوه من غير إكراه نه لم يجز للسلطان أن يقلد القضاء من طلب ذلك خزانة اعلم أن المفتي في زماننا إذا استفتي عن مسألة فإن كانت مروية عن أصحابنا في ظاهر الرواية بلا خلاف بينهم وهم أبو حنيفة وصاحبا يفتي بقولهم ولا ينظر إلى قول من خالفهم إذ الظاهر أن الحق مع أصحابنا ولا يعدوهم ولو اختلف فيها أصحابنا يأخذ بقول أبي حنيفة أولا ثم بقول أبي يوسف ثم بقول محمد ثم بقول غيرهم من أصحاب أبي حنيفة ثم بأقوال المشايخ من بعدهم. وإذا كان أبو حنيفة في جانب وصاحبا في جانب قيل فالخيار للمفتي إن شاء أفتى بقول أبي حنيفة وإن شاء بقولهما وفي شرح الطحاوي الفقيه إن لم يكن مجتهدا لا يأخذ إلا بقول أبي حنيفة ولا يجوز له أن يأخذ بقولهما إلا في المزارعات والمساقاة لاتفاق المتأخرين على ذلك وإن كان مع أبي حنيفة أحد صاحبيه يأخذ بقولهما وإن كان اختلافهم اختلاف عصر وزمان كقضاء بظاهر العدالة يأخذ بقول صاحبيه لتغير أحوال الناس والقاضي يسمى مفتيا أيضا في الصدر الأول كذا في خزانة المفتين⁹¹⁰ خلاصة مشايخنا أخذوا بقول أبي يوسف⁹¹¹ فيما يتعلق بالقضاء فنيه الفتوى على قول أبي يوسف فيما يتعلق بالقضاء نه عدالة القاضي ليست بشرط حتى يصلح الفاسق أن يكون قاضيا والعدالة شرط الأولوية في ظاهر الرواية وقيل شرط لصحة التقليد ولو قلد وهو عدل ففسق يستحق العزل ولا ينزل وبه أخذ عامة المشايخ ويجب على السلطان عزله \ [15b] هداية وقال بعض المشايخ إذا قلد وهو عدل ينزل بالفسق لأن المقلد اعتمد⁹¹² عدالته فلم يكن راضيا بتقليده دونها وهل يصلح مفتيا قيل لا لأنه من أمور الدين قيل يصلح لأنه يجتهد حذار النسبة إلى الخطأ

⁹¹⁰ ع - كذا في خزانة المفتين

⁹¹¹ ع : أبي يوسف

⁹¹² ع + على

خلاصة والإمام يصير إماما مع الفسق بلا خلاف مق حل للمفتي أن يفتي لو صوابه أكثر من خطئه فلو لم يكن مجتهدا لم يحل له أن يفتي إلا بطريق الحكاية فيحكي ما يحفظ من أقوال الفقهاء ح المفتي لو كان مقلدا غير مجتهد يأخذ بقول أفقه الناس عنده ويضيف الجواب إليه فلو كان في مصر آخر يرجع إليه بكتاب ولا يجازف خوفا من الافتراء على الله تعالى خلاصة في المحيط العلم شرط الأولوية لا شرط جواز التقليد حتى لو قضى بفتوى غيره يصح هداية الصحيح أن أهلية القاضي للاجتهد شرط للأولوية لا للتقليد لأن تقليد الجاهل صحيح عندنا لأنه يمكن أن يقضى بفتوى غيره ومقصود القضاء يحصل به وهو إيصال الحق إلى مستحقه قاضيخان قال النبي عليه السلام القضاة ثلاثة واحد في الجنة واثنان في النار⁹¹³ وأراد بالاثنين الجاهل وغير العدل ثم إن الجاهل التقيّ أولى بالقضاء من العالم الفاسق جز وينبغي للقاضي أن يشاور أهل الفقه في الحكم هد قيل ينعزل القاضي بتأخير الحكم ويأثم ويعزل ويعزر صع تقلد القضاء من الجائر يجوز كما من العادل إذ الصحابة تقلدوه من معاوية والحق مع علي في نوبته وكذا يجوز تقلده من الباغي فو بمجرد استيلاء الباغي لا ينعزل قضاة العدل ويصح عزل الباغي لهم حتى لو انهزم الباغي بعده لا تنفذ قضاياهم بعده ما لم يقلدهم سلطان العدل ثانيا إذ الباغي صار سلطانا بالقهر والغلبة ثم أهل البغي هم الخارجون على الإمام الحق بلا حق. بيانه أن المسلمين إذا اجتمعوا على إمام وصاروا آمنين به فخرج عليه طائفة من المؤمنين فلو خرجوا عليه لظلم ظلمهم فليسوا بغاة وعليه أن يترك ظلمهم ويُنصفهم ولا ينبغي للناس أن يُعينوا الإمام عليهم إذ فيه إعانة على الظلم ولا أن يعينوا تلك الطائفة على الإمام ولو لم يكن خروجهم عليه لظلمه إيّاهم ولكن ادعوا الحق والولاية فقالوا الحق معنا فهم بغاة فعلى كل من يقوى على القتال نصر الإمام على البغاة لأنهم ملعونون لقوله عليه السلام الفتنة نائمة لعن الله من أيقظها ولو تكلموا بالخروج ولم يعزموا على الخروج

⁹¹³ أخرجه أبو داود في الأفضية 1 والترمذي في الأحكام 1.

بعْدَ فليس للإمام يتعرض لهم إذ العزم على الجناية لم يوجد بعد كذا في ق ت وفي تق قال ض لو لا علي ما
دَرِينَا القتال مع أهل القبلة وكان علي رضي الله عنه بايعوه من أهل العدل وخصماؤه بغاة وفي زماننا الحكم
للغلبة ولا ندري العدالة والباغية فكلهم يطلبون الدنيا صه من أخذ القضاء برشوة لا يصير قاضيا ولو قضى
لا ينفذ حكمه وبه يفتى إذ الإمام لو قلد برشوة أخذها هو أو قومه وهو عالم به لم يجز تقليده كقضاء برشوة
أما من قلد بسبب الشفعاء فهو كمن تقلده بحق وإن كان لا يحلّ الطلب في الشفعاء ن لو ارتشى ولد
القاضي أو بعض أعوانه فلو بأمره ورضاه فهو كارتشائه فقضاؤه مردود ولو بلا علمه نفذ حكمه وعلى المرتشي
ردّ \ [16a] ما قبض عده لو ارتشى فقضى أو عكس أو ارتشى ابنه أو من لا يقبل شهادته له لا ينفذ
حكمه ولو ارتشى فبعث إلى آخر ليحكم بينهما لم ينفذ حكم الثاني لأن الأول عمل لنفسه لما ارتشى ولو
كتب إلى الثاني ليحكم وأخذ أجر مثل الكتابة نفذ حكم الثاني قاضيخان أجمعوا أن القاضي إذا ارتشى لا
ينفذ قضاؤه فيما ارتشى ثم إنّ الرشوة على أربعة وجوه منها رشوة القاضي إلى من يقلده القضاء الثاني الرشوة
إلى القاضي ليقضى للراشي هاتان حرامتان على الآخذ والدافع ولو كان قضاءً بحق الثالث دفعها خوفا على
نفسه أو ماله وهذه حرام على الآخذ لا الدافع الرابع دفعها لئسوي أمره عند السلطان حلّ له الدفع ويحرم
على الآخذ شهد إذا القيام بمعونة المسلمين يجب بلا مال فلا يحلّ أخذ المال عليه قاضيخان فان أراد أن
يحلّ للآخذ يستأجر الآخذ يوما إلى الليل بما يريد أن يدفع إليه فتصح هذه الإجارة. هذا إذا أعطى الرشوة
أولا لئسوي أمره فان طلب منه أن يسوي ولم يذكر له الرشوة ثم أعطاه بعد ما سوي أمره قيل لا يحلّ للآخذ
وقيل يحل وهو الصحيح لأنه برّ ومجازاة للإحسان فيحل ولا يحل للقاضي قبول الهدية من أجنبي لم يكن
يُهدى إليه قبل قضائه وكذا الاستقراض والاستعارة ولو أهدى من يهدي قبل القضاء فلو له خصومة فلا يحل
قبولها وإلا فإن كانت مثل ما يهدي قبل القضاء أو دونها فلا بأس بقبولها ولو أكثر ردّ الزيادة ولا بأس بقبول

هدية قريبه الذي لا خصومة له مع أحد صه إذا كان الإهداء بلا شرط لكنه يعلم يقينا أنه إنما يهدي ليعينه عند السلطان فمشايخنا على أنه لا بأس به ولو قضى حاجته بلا شرط ولا طمع فأهدي إليه بعد ذلك فهو⁹¹⁴ حلال لا بأس بقبولها وما نقل عن ابن مسعود من كراهته فذلك تورّع صعب تعليق القضاء والإمارة بالشرط يجوز وكذا إضافتهما إلى المستقبل وكذا تأقيت القضاء بزمان بان قال أنت قاضي هذه البلدة هذا الشهر أو هذا اليوم ويصير قاضيا بقدره وكذا يجوز تقييده بمكان ويجوز استثناء سماع بعض الخصومات وسماع خصومة رجل معين ولا يصير قاضيا في المستثنى وتعليق الحكم بين اثنين بالشرط لم يجوز عند س وبه يفتى وعند م جاز ولو قضى في حادثة ثم قال له اسمع خصومة فلان ثانيا بمشهد من العلماء لا يفترض عليه ذلك. القاضي لو استخلف بلا إذن لم يجوز وللمأمور بإقامة الجمعة أن يستخلف غيره بلا إذن الإمام وللوصي أن يفوض إلى غيره بلا إذن الموصي وتماه في ط قال السلطان لرجل فلان ولايت را بتو دادم لا يملك نصب القاضي لأن ذلك تفويض بقبض الأموال ولو أمره على بلد وجعل خراجها له وأطلق له التصرف في الرعية كما تقيضه الإمارة فله أن يقلد وأن يعزل قال الإمام لوالي البلد قلّد من شئت صحّ لا لو قال قلّد أحدا كما لو قال الموكل لوكيله وكل من شئت صح لا لو قال وكلّ أحدا كذا ذ أهل بلدة تبايعوا على سلطنة أحد يصير سلطانا بخلاف قضاء قاض إذ في الأول ضرورة لا الثاني \ [16b] فشين صبيّ قلّد سلطانا فبلغ يحتاج إلى تقليد جديد ليبقى سلطانا مي وكذا الصبي لو استقضى ثم بلغ يحتاج إلى تقليد جديد وفي العبد روايتان فن مات سلطان فاتفقت رعيته على ابن له صغير وجعلوه سلطانا فمن يقلّد القضاة والخطباء مع عدم ولايته قال ينبغي أن يتفقوا على وآل عظيم فيصير سلطانا لهم فيقلد هو وهو يعدّ نفسه تبعًا لابن السلطان ويعظمه لشرفه أما في الحقيقة الوالي هو السلطان ابن المهام مقتضى هذا الكلام أنّه يحتاج تقليد جديد بعد بلوغه

⁹¹⁴ ع : فهي

وهذا لا يكون إلا أن يعزل ذلك الوالي العظيم نفسه من السلطنة وذلك لأن السلطان لا يعزل إلا بعزله نفسه وهذا غير واقع فمش ادعى عليه في بلدة دارا في غير تلك البلدة نفذ القضاء وإن لم تكن الدار في ولاية هذا القاضي أطلق الجواب وفصل في فد محدود رادعوى كرد وآن محدود در ولايت آن قاضى نسيت حكم توا نذكرد اجاب تواندكرد لو كان في ولاية من قلده.

– ما يكون حكما من القاضي وما لا يكون

ط⁹¹⁵ قوله ثبت عندي حكم في الصحيح وقيل لا بد أن يقول حكمت أو قضيت أو انفذت وكذا قوله ظهر عندي أو صحّ أو علمت فهذا كله حكم⁹¹⁶ عده وكذا قوله أشهد عليه حكم فمش قوله ثبت عندي حكم لكن الأولى أن يبيّن أن الثبوت بيينة أو بإقرار إذ الحكم بيينة يخالف الحكم بإقرار وقوله لا أرى لك حقا في هذا ليس بحكم وكذا قوله بعد الشهادة وطلب الحكم سلّم المحدود إلى المدعى ليس بحكم⁹¹⁷ إذ قال فيها قوله ده ليس بحكم وينبغي أن يقول حكم كردم ويدل على صحته ما ذكر ما في طظه أنه لو وقف وقفا على فقراء واحتاج بعض قرابته فأعطاه القاضي أشياء من الوقف لم يكن هذا قضاء من القاضي لكنه بمنزلة الفتوى حتى لو أراد الرجوع في المستقبل فله ذلك بأن يعطى غيرهم من الفقراء جميع الغلة أما لو قال حكمت أن لا أعطي غير قرابته نفذ حكمه فدل هذا أن فعل القاضي ليس بحكم ولو في المصر قاضيان كل منهما في محلة فتخاصم رجلان واختلفا فيمن يختصمان إليه فان كان منزل المخاصمين في محلة واحدة يختصمان إلى

⁹¹⁵ ع - وما لا يكون ط

⁹¹⁶ ع + كذا في ط وفي

⁹¹⁷ ع + وقيل إنه حكم لأن أمره إلزام وحكم ونص في ذ إن أمر القاضي ليس بحكم

قاضي تلك المحلة وإن كان من المختلفين فاراد المدعى أن يخاصمه إلى قاضي محلته وأباه الآخر قال س العبرة للمدعى وقال م لا بل للمدعى عليه وبه يفتى وكذا لو أحدهما من أهل العسكر والآخر من أهل البلد فهي على هذا ولا ولاية لقاضي العسكر على غير الجنديِّ ومُخْتَرَف سوق العسكر جنديِّ صه اختصم غريبان عند قاضي بلدة صح قضاؤه على سبيل التحكيم ولو حكم السلطان بين اثنين قيل لا ينفذ ويفتى بنفاذه.

مسائل العزل

تعليق عزل القاضي بالشرط جائز وقال ظه نحن لا نفتي بجوازه وكذا أفتى عمي وغيره ويجيء في فصل ما يجوز تعليقه وما لا يجوز وللسلطان عزل القاضي لريبة ولغير ريبة ولا يُترك على القضاء أكثر من سنة كي لا يَنسَى العلم كذا صه أربع خصال لو حلّ إحداهن بالقاضي ينعزل ذهاب البصر والسمع والعقل والرّدة القاضي لو عُزل لا ينعزل ما لم يصل إليه الخبر كوكالة فنفذ قضاؤه قبل وصوله وعن س لا ينعزل ما لم يقلد غيره صيانة لحقوق الناس. موت السلطان لا [17a] يوجب عزل القاضي حتى لو مات الخليفة وله أمراء وقضاة فهم على حالهم وليس كوكالة ولو عزل القاضي ينعزل نائبه لا لو مات القاضي كذا قيل وينبغي أن لا ينعزل النائب بعزل القاضي لأنه نائب السلطان أو نائب العامة ألا يرى أنه لا ينعزل بموت القاضي وعليه كثير من مشايخنا صه بموت القاضي انعزل خلفاؤه كذا في ط القاضي لو قال عزلت نفسي أو أخرجت نفسي عن القضاء أو كتب به إلى السلطان ينعزل إذا علم لا قبله كوكيل وقيل لا ينعزل بعزل نفسه لأنه نائب العامة وحق العامة متعلق بقضائه فلا يملك عزل نفسه وصي القاضي لو عزل نفسه ينبغي أن لا ينعزل إلا بعلم القاضي كوكيل وقاض ولو أراد وصي أن يخرج نفسه من الوصاية في غير مجلس القاضي لا يملكه وبحضرة

القاضي لو كافيا لا ينبغي أن يخرج فلو عزله القاضي اختلف فيه عزل الوكيل لم يجز بلا علم موكله والموكل لو كتب إليه بعزله ينعزل إذا علم بما فيه وكذا لو أرسل رسولا به ولو قنا صغيرا أو غير عدل فقال أرسلني إليك فلان ويقول إني عزلتكَ عن الوكالة ينعزل والعزل الحكمي لا يحتاج فيه إلى علم الوكيل فلو مات موكله أو خرج ما أمره ببيعه عن ملكه أو رهنه ينعزل وكيله علم الوكيل أو لا وكذا لو جُنَّ موكله مُطْبِقًا أو ارتد ولحق بدار الحرب أو كان مكاتبا فعجز أو مأذونا فحجر أو فارق شريكه أو وكله بخلع فخلعها بنفسه أو أبانها الوكيل أو الوصي لو رد وكالة أو وصاية لا يخرج منها إلا بعلم الموكل أو الموصي والشرط علمه لا حضرته لطل وكله بخصومة ثم عزله حال غيبة الخصم فإن كان وكيل الطالب صحَّ عزله وإن كان وكيل المطلوب فلو وكله بالتماس الطالب فلو كان الوكيل غائبا وقت التوكيل ولم يعلم به صحَّ عزله على كل حال وإن كان حاضرا أو علم به ولم يرد له لم يجز عزله بغيبة الطالب ويصح بحضرته رضي به الطالب أو لا ولو وكَّله بالتماس القاضي حال غيبة الطالب فعزله بحضرة القاضي يصح ولو غاب الطالب وإن عزله بحضرة الطالب يصح أيضا وعزل العدل في باب الرهن لم يجز ولو بحضرة المرتهن ما لم يرض به المرتهن ولو وكله بطلاق امرأته حين أراد السفر بالتماس المرأة ثم عزله بلا حضورها ولا رضاها قيل يملك وهو الصحيح وقيل لا يملك.

— مسائل الموت

في عامة الكتب أن الوكالة تبطل بموت الموكل ولو ادعى مال الإجارة المفسوخة بموت المؤجر على وكيله بالإجارة قيل يجوز وهو الصحيح لأنه عزل بموته لكن الحقوق تتعلق به وقيل لم يجز إذ الانفساخ بموت المؤجر كانفساخ بتفاسخهما وثمة لا يطالب الوكيل كذا هنا ففهم الوكيل بالبيع الجائز لو باع فمات موكله لا ينعزل

وفي محاضر شني على قياس مسألة الإجارة ينبغي أن يكون فيه اختلاف فتم ولو مات الوكيل ببيع أو شراء أو غاب أو ارتد قيل ينتقل الحقوق إلى موكله وقيل لا وقيل لو باع الوكيل فمات فحق قبض الثمن لورثته أو وصيه وقيل لموكله تشرى وكيله فمات فلموكله ردة بعيب فحق الرد لورثته أو وصيه ولو لم يكن فلموكله على وارثه ت وفي رواية أخرى القاضي ينصب وصيًا فيردّه جع وكيل الوكيل ينعزل بعزل الأول لا بموته لط لا ينعزل بعزل الأول ولا بموته ذ مات الوصي فولاية المطالبة فيما يُباع من مال الصغير لورثة الوصي أو لوصيه فلو لم يكن نصب له القاضي وصيا صل مات \[17b] مضارب والمال عروض فولاية البيع لوصيه لا لرب المال وهو الأصح إذ الحق للمضارب والملك لرب المال فكانا شريكان.

– القضاء بعلمه

في شني روى ابن سماعه عن محمد رحمه الله أن القاضي لا يقضي بعلمه قال رجع إلى هذا في آخر عمره وقال لا يقضي بعلمه وإن استفاد العلم في حالة القضاء حتى يشهد معه آخر وقال لعل القاضي غلط فشرط مع علمه شهادة آخر ليصير علمه مع شهادة الآخر بمعنى شاهدين قال صاحب جامع الفصولين بعد ذكر هذه المسألة في فصل التناقض وينبغي أن يُفتى بعدم قضاء القاضي بعلمه في غير كتاب القاضي لمعنى ظاهر في أكثر قضاة الزمان أصلح الله شأنهم صه القاضي هل يكتب بعلمه إلى القاضي فهو كقضائه بعلمه غير أن القاضي هنا يكتفى بعلم حصل قبل القضاء بالإجماع خلاصة في الأفضية القاضي يقضي في حقوق العباد بعلمه بأن علم حال قضائه في مصره أن فلانا غضب مال فلان أو طلق امرأته وفي التجريد عن محمد أنه رجع عن هذا وقال لا يقضي بعلمه وفي حدود هي حق الله تعالى كحد الزنا وشرب الخمر لا يقضي بعلمه

إلا أنه إذا أُتيّ بسكران يعزّره وفي القصاص وحد القذف يقضى بعلمه وأما إذا علم قبل القضاء في حقوق العباد عند أبي حنيفة لا يقضي بذلك العلم إذا رُفعت إليه تلك الحادثة وعندهما يقضي وعلى هذا الخلاف إذا علم في غير مصر هو فيه قاض ثم حضر مصره فرفعت إليه تلك الحادثة وفي التجريد جعل قول محمد مع أبي حنيفة ولو علم في رُستاق مصره عندهما يقضي واختلف المشايخ على قول أبي حنيفة وسواء كان مقلداً على الرستاق أو لم يكن إذ قضاء القاضي في القرية والمفازة لا ينفذ عند أبي حنيفة وأبي يوسف ولو علم بحادثة وهو قاض بمصر ثم عزل ثم أعيد عند أبي حنيفة لا يقضي وعندهما يقضي وفي الفتاوى قال أصحاب الأمالي أن عند أبي يوسف ينفذ قضاؤه في السواد وهكذا في النوادر عن محمد. والقاضي هل يعمل بما يجد في ديوانه إن كان ذاكرًا لتلك الحادثة يقضي وإلا فلا يقضي وعندهما يقضي وأجمعوا أنه لا يعمل بما يجد في ديوان قاض قبله وإن كان محتوماً. القاضي لو رأى خطّه ولم يتذكّر ما ذكر فيه فقضى به جاز عند محمد لا عند أبي حنيفة وأبي يوسف أما أبو يوسف فجوّز إذا وجدته في ديوانه **مجمع الفتاوى** في الخزانة قال الإمام خالي لا يقضي القاضي بما يسمع من النائب من الدعوى والشهادة والنائب يقضي بما سمع في الأصل جرى الخلع بين زوج وامرأته مرتين قبل القاضي وقال النائب للقاضي قد جرى عندي مرة والزوج منكر هل يقضي القاضي بكونها مطلّقه ثلاثاً قال الإمام خالي لا أما النائب يقضي إذا أخبره القاضي بذلك⁹¹⁸ خلاصة النائب إذا سمع البينة والإقرار وكتب بذلك إلى القاضي لا يقضي بل يكلف المدعى إعادة البينة.⁹¹⁹

– الرأي إلى القاضي

⁹¹⁸ ع - مجمع الفتاوى...القاضي بذلك

⁹¹⁹ ع - خلاصه النائب...البينة

في كتاب الأشباه والنظائر لابن نجيم الرأي إلى القاضي في مسائل في السؤال عن سبب الدين المدعى ولكن لا جبر على بيانه وفي طلب المحاسبة بين المدعى والمدعى عليه فإن امتنع لا جبر وهاتان في الخانية وفي التفريق بين الشهود وفي السؤال عن الزمان والمكان وفي تحليف شاهدان رآه جاز كما في الفتاوى الصيرفية وفيما إذا باع الأب أو الوصي عقار الصغير فالقاضي إن شاء نقضه كما في الخانية وفي مدة حبس المديون وفي تقييد المحبوس إذا خيف فراره وفي حبس المديون في سجن القاضي أو اللصوص إذا خيف فراره أيضا كما في الفصولين وفي سؤال الشاهد عن الإيمان إذا اتهمه وفيما إذا تصرف الناظر ما لا يجوز كبيع الوقف أو رهنه فالقاضي إن شاء عزله وإن شاء يضم إليه ثقة بخلاف العاجز فإنه يضم إليه كما في القنية يقول الحقير وفي مدة التلوم أيضا كما سيأتي شرحه في آخر الفصل الثاني عشر وفي قبول التوكيل من أحد الخصمين إذا أباه الآخر تعنتا كما سيأتي في أحكام التوكيل بالخصومة من فصل الأحكامات.

– إحصار الخصم

في صع للقاضي إحصار الخصم وإن لم يعلم أن المدعي محقّ أو مبطل لو قريبا ولو بعيدا من المصر بحيث لو [18a] ابتكر لا يبيت مع أهله يأمر المدعي بإقامة البينة لو أقامها أحضر خصمه خلاصة إذا تقدم رجل إلى القاضي وادّعى قبّل رجل حقا ولا يعلم القاضي أنه محقّ أو مبطل وأراد إحصار خصمه وهو الإعداء إن كان خصمه في المصر يحضره وكذا لو كان قريبا من المصر بحيث لو يبتكر يبيت بأهله وإن كان بعيدا من المصر لم يُعده بمجرد الدعوى وقال الخصاف يأمر المدعي بإقامة البينة ليكتب له لا ليقضي عليه فإذا حضر

يُعيد البينة وقيل يحلف على ما ادّعاها والمرأة المبرزة⁹²⁰ كالرجل **صع** لو تواري الخصم في بيته لم يجز الهجوم عليه بأعوان القاضي والنساء ليفتشوا داخل الدار وقيل يجوز وعن س أنه كان يفعله **خلاصة** أرسل القاضي فلم يوجد المدعى عليه وقال المدعي أنه اختفى وسأل تسمير بابه يكلفه إقامة البينة أنه في بيته فإن شهد اثنان وقالوا رأيناه اليوم أو أمس أو منذ ثلاثة أيام يقبل ويأمر بالختم وإن تقادمت الرؤية لا يقبل وحده مفوض إلى رأي القاضي فان حصل له العلم أنه في البيت ولا يحضر يُستمر الباب ويُسمر الدار المستأجرة وكذا دار امرأته إن كان ساكنا معها فإن قال الخصم بعد ختم الباب أنه في داره قال أبو يوسف يبعث رسولا ومعه عدلان فينادي على بابه ثلاثة أيام كل يوم ثلاث مرّات يا فلان إن القاضي يقول لك احضر مع خصمك فلان بن فلان مجلس الحكم وإلا نصبت لك وكيلا وأقبل عليه البينة وينبغي أن يكون وقت جلوس القاضي وعن ح م هكذا **يقول الحقير** وسيأتي في فصل القضاء على الغائب أن هذا يسمى إعدارا قال⁹²¹ وأما الهجوم فقد وسّع فيه بعض أصحابنا وعن س أنه كان يفعله وقت قضائه وصورته لو قال الخصم إنه تواري عتي في منزله وطلب الهجوم بعث أمينين ومعهما أعوان القاضي ونساء فيقوم الأعوان حول البيت وتدخل النساء حرمه ثم يدخل الأعوان فيفتشون الدار غرفها وما تحت السرر وعمر رضي الله عنه هجم على بيت رجلين بلغه أن في بيتهما شرابا فوجد في بيت أحدهما دون الآخر وهجم على بيت نائحة بالمدينة وأخرجها وعلاها بالدرة حتى سقط الخمار عن رأسها وعن هذا قال مشايخنا إذا سمع صوت فساد عن بيت إنسان لا بأس بالهجوم عليه وعامة أصحابنا لا يجوزون الهجوم **قاضيخان** فإن ختم القاضي على باب المدعى عليه ولم يخرج قال أبو يوسف يبعث القاضي رسولا ومعه شاهدان فينادي الرسول على بابه يا فلان بن فلان إن

⁹²⁰ ع : البرزة

⁹²¹ ع - وسيأتي ... قال

القاضي فلان بن فلان يقول لك احضر مع فلان بن فلان مجلس الحكم وإلا أنصب لك وكيلا وقبلة بينة المدعي عليك هكذا يفعل القاضي ثلاثة أيام فإن لم يحضر يفعل ما قال ويدعي على وكيله بما يدعي عليه الخصم قال شمس الأئمة الحلواني كان القاضي الإمام الأستاذ ره يقول رأيت في النوادر مثل هذا عن أبي حنيفة ومحمد رحمهما الله وكذا لو كتب القاضي إلى القاضي كتابا في حادثة فلم يقدر القاضي المكتوب اليه على الخصم فان القاضي يوكل عنه على نحو ما قلنا⁹²² قال شمس الأئمة أصحابنا لم يجوزوا الهجوم وصورته أن يبعث القاضي نساءً يطلبنه في البيت وأعوانا يأخذون السفل والعلو كيلا يهرب وقال الإمام البردوي المشهور من قول أبي حنيفة أن القاضي لا ينصب وكيلا بعد ختم الباب لكنه يهجم عليه قال وهذا استحسان فعله عمر رضه والصالحون بعده وتركوا فيه القياس خلاصة فلو رأي القاضي أن لا يبعث الأشخاص ويعطي الطينة أو الخاتم للإحضار جاز وهذا خارج المصر وفي المصر يبعث الأشخاص وقال الخصاص على عكس هذا فإن جاء بالطينة فامتنع الخصم يقول له هل تعرف أن هذا خاتم القاضي فإن قال نعم لكن لا أحضر أشهد عليه شاهدين فان شهدا به عند القاضي يبعث إليه من يحضره ويعاقبه أو يستعين بالوالي في إحضاره وأجرة الأشخاص في بيت المال وقيل في مال التمرد وقيل على المدعي قال في المحيط هو الأصح قاضيخان ومؤنة الأشخاص على التمرد هو الصحيح خلاصة وفي الفتاوى \[18b] من أراد أن يستوفي حقوقه من باب السلطان ولا يذهب إلى القاضي فهو مطلق شرعا ولكن لا يفتى به إلا إذا عجز عن باب القاضي وبعض مشايخ زماننا على أنه إنما يُطلق له في ذلك إذا ذهب إلى القاضي أولا وعجز عن الاستيفاء من جهته أما لو أراد الذهاب إلى باب السلطان أولا لا يطلق له ذلك وبه يفتى.

⁹²² ع - فإن ختم ... نحو ما قلنا

– مسائل شتى

في صه خصمان تشاتما عند القاضي فله حبسهما وتعزيرهما إقامة لحرمة المجلس ولو فعله أحدهما لصاحبه لا يعزره ما لم يطالب خصمه شرح المختار لو امتنع الخصم في الحضور مجلس القضاء عزّره القاضي بما يرى في ضرب أو تقييس وجه على ما يراه⁹²³ صه يقيّد المديون لو خيف فراره أو يحوّل من السجن إلى سجن اللصوص ومدة الحبس شهران وقيل أربعة وقيل ستة والصحيح أنه مفوض إلى القاضي قال المقضي عليه للقاضي أخذت الرشوة فله تعزيره ولو ألحّ القاضي على الصلح يأثم والقاضي لو قاس مسألة على مسألة فظهر خلافه يأثم إذ ليس بمجتهد فالخصومة يوم القيمة للمدعى عليه على القاضي وعلى المدعي هذه جملة صه وفي ح القاضي إن أخطأ في قضائه على المقضي له كان المال المقضيّ به في مال القاضي وإن تعمّد الجور كان ذلك عليه. هداية وإذا عزل القاضي فقال لرجل أخذت منك ألفا ودفعتها إلى فلان قضيت بها عليك دينا فقال الرجل أخذتها ظلما فالقول للقاضي وهذا إذا كان الرجل مقرّا أنه فعله وهو قاض ووجهه أنهما لو توافقا في فعله في قضائه كان الظاهر شاهدا له إذ القاضي لا يقضي بالجور ظاهرا ولا يمين عليه لأنه ثبت فعله في قضائه بالتصادق ولا يمين على القاضي يقول الحقير وفي الأشباه والنظائر لو قال القاضي بعد عزله لرجل أخذت منك ألفا ودفعتها إلى زيد قضيت بما عليك فقال الرجل أخذت ظلما بعد العزل فالصحيح أن القول للقاضي مع أن الفعل حادث فكان ينبغي أن يضاف إلى أقرب الأوقات وهو العزل وبه قال البعض واختاره السرخسي لكن المعتمد هو الأول لأن القاضي يسنده إلى حالة منافية للضمان وكذا إذا زعم المأخوذ

⁹²³ ع - شرح المختار لو... ما يراه

منه أنه فعله قبل تقليد القضاء⁹²⁴ صغ شهدا أن القاضي قضى له على فلان بكذا وقال القاضي لم أقض تردّ شهادتهما وتقبل عند م قال صاحب جامع الفصولين أقول ينبغي أن يفتى بقول م لمعنى ظاهر في أكثر قضاة زماننا أصلح الله شأنهم ويؤيده ما في هد أنه لو قال القاضي قضيت على هذا برجم أو قطع فافعله وَسِعَكَ أن تفعله وعن م أنه رجع عنه وقال لا يؤخذ بقوله حتى يعاين الحجّة لأن قوله يحتمل الغلط وعلى هذه الرواية لا يقبل كتابه واستحسن المشايخ هذه الرواية لفساد حال أكثر القضاة في زماننا إلا في كتاب القاضي للحاجة إليه انتهى ويؤيده ما في عيون المذاهب أيضا أنه يفتى بقول محمد والله أعلم وسيأتي كثير من مسائل القضاء في فصل ما يملكه القاضي وبعض من له ولايته⁹²⁵.

الفصل الثاني في القضاء في المجتهد فيه وفيه دعوى القضاء بلا تسمية القاضي

ودعوى الفعل بلا تسمية الفاعل

ن عن محمد كل شيء اختلف فيه الفقهاء فقضى فيه القاضي نفذ قضاؤه وليس لقاض آخر إبطاله ولم يذكر فيه خلافا قال الفقيه وبه نأخذ ظ عن محمد إنما نجز من ذلك ما اختلف فيه الناس وحكم به حاكم من حكّام أهل الأمصار فأخذ بعضهم بقول واحد وبعضهم بقول الآخر قال فأشار إلى أن بمجرد خلاف بعض العلماء لا يصير المحلّ محلّ الاجتهاد ما لم يعتبره العلماء ويسوّغوا له الاجتهاد. ألا ترى أن ابن عباس من فقهاء الصحابة ثم لما لم يسوّغوا له الاجتهاد في ربا النقد حتى أنكر عليه أبو سعيد الخدري لم يعتبر خلافه

⁹²⁴ ع - يقول الحقيير ... قبل تقليد القضاء

⁹²⁵ ع - والله أعلم... ولايته

فيه. حتى لو قضى قاض بجواز بيع درهم بدرهمين لم ينفذ قضاؤه نه قوله وإنما نجيز من ذلك إلخ يشير إلى أن العبرة لحقيقة الاختلاف في صيرورة المحلّ مجتهدا فيه وفي بعض المواضع يشير إلى أن العبرة لاشتباه الدليل لا لحقيقة الاختلاف والخصّاف لم يعتبر [19a] الخلاف بيننا وبين الشافعي وإنما اعتبر الخلاف بين المتقدمين وهم الصحابة ومن بعدهم من السلف ط والحاصل أن المعتمد هو الدليل لا القائل حتى اعتبر القضاء بشهادة رجل وامرأتين في حدّ وقود وإن لم يقع في محلّ مختلف فيه بزازية وفي الأقضية العبرة في هذا الباب لاشتباه الدليل حتى لا يكون على خلاف الدليل القطعي لا للاختلاف حتى لو لم يعرف في المسألة خلافا أصلا لكن اشتبه الدليل ولم يخالف الحكم النصّ القطعي ينفذ وعلى العكس لا سير ثم أصحابنا لم يعتبروا خلاف الشافعي ومالك بل اعتبروا خلاف الجمهور هداية وفيما اجتمع عليه الجمهور ولا يعتبر مخالفة البعض وذلك خلاف وليس باختلاف. والمعتمد الاختلاف في الصدر الأول فو المختلف فيه بين السلف كمختلف فيه بين الصحابة خلاصة حتى لو قضى القاضي في مسألة المأذون في نوع أنه مأذون في نوع واحد كما هو مذهب الشافعي يصير متفقا عليه وأما القضاء بحلّ متروك التسمية عمدا فجائز عندهما وعند أبي يوسف لا يجوز شحي القاضي لو لم يكن مجتهدا وقضى بتقليد فقيه ثم تبين أنه خلاف مذهبه نفذ وله نقضه لا لغيره عند محمد وقال أبو يوسف ليس له نقض ما ليس لغيره ط لو حكم القاضي في مجتهد فيه وهو لا يعلم به بعض المشايخ قالوا ينفذ وعامتهم على أنه لا ينفذ وإنما ينفذ لو علم بكونه مجتهدا فيه قال شيخ هذا ظاهر المذهب هنا شرط آخر لنفاذ الحكم في المجتهد فيه وهو أن يصير الحكم حادثة فيجری فيه خصومة صحيحة عند القاضي من خصم على خصم جرّ قضى بخلاف مذهبه نفذ حكمه عند أبي حنيفة خلافا لهما ذكر خط اختلاف الروايات في هذه المسألة ثم قال ذكر الخلاف في بعض المواضع في نفاذ الحكم وفي بعضها في حلّ الإقدام على الحكم قال ط ورأيت في ضك عن أصحابنا في نفاذ حكمه بخلاف رأيه روايتان وأفتى بكل

منهما **درر غرر القضاء** في مجتهد فيه بخلاف رأيه لو ناسيا مذهبه نفذ عند أبي حنيفة ولو عامدا ففيه روايتان وعندهما لا ينفذ في الوجهين قال في الهداية عليه الفتوى و⁹²⁶ في الفتاوى الصغرى إذا قضى في محلّ الاجتهاد وهو لا يدري ذلك بل يرى خلافه ينفذ عند أبي حنيفة وعليه الفتوى كذا في الكافي خلاصة وقول أبي يوسف مع أبي حنيفة ابن الهمام والوجه في هذا الزمان أنه يفتى بقولهما لأن التارك لمذهبه عمدا لا يفعله إلا لهوى باطل لا لقصد جميل وهذا كله في المجتهد أما المقلد فإنما ولاء من ولاءه ليحكم بمذهب أبي حنيفة مثلا فلا يملك المخالفة فيكون معزولا بالنسبة إلى ذلك الحكم خلاصة وقال بعضهم الخلاف في أنه هل يجوز له أن يأخذ بقول غيره عندهما لا يأخذ وعند محمد يأخذ بزانية شُفَعَوِيٍّ ادّعى عند الحنفي الشفعة بالجوار قيل لا يقضي له وقيل يقضي وفي كل موضع تحاكم الشافعي إلى الحنفي يقضي بمذهبه لا بمذهب المتخاصمين وقيل أن القاضي يسأل المدعى أ يعتقد هذا فإن قال نعم قضى له وإلا لا. قال الحلواني وهذا أعدل الأقاويل فقط

\[19b] العجز عن الإنفاق لا يوجب الفراق عندنا خلافا للشافعي وكذا الخلاف لو عجز عن إيفاء المعجل فلو حنفا لا ينبغي له أن يحكم بخلاف مذهبه إلا إذا كان مجتهدا ووقع اجتهاده عليه. فلو حكم مخالف لرأيه بلا اجتهاد فعن أبي حنيفة في جواز حكمه. روايتان لو كتب إلى عالم يرى ذلك أو أمره ففرّق بينهما نفذ تفريقه لو لم يرتش الأمر ولا المأمور تح ليس للقاضي أن يقضي بالفرقة بسبب العجز عن النفقة ولو قضى ينفذ إذ الخلاف بيننا وبين الشافعي في حلّ الإقدام على القضاء وعندنا لا يحلّ ولا خلاف في النفاذ ذ لو حكم بصحة نكاح لا بشهود نفذ مجمع الفتاوى قاض قضى بجواز النكاح بلا شهود أو شهادة النساء وحدهن نفذ ولا يبطله النافي⁹²⁷ مق قالت امرأة في محفل ابن شوهر منست وقال الرجل ابن زن منست

⁹²⁶ ع - و + قال

⁹²⁷ ع - مجمع الفتاوى ... النافي

اختلفوا في نفاذ⁹²⁸ هذا النكاح ولو حكم به صار وفاقيا ولو قضى بجواز نكاح مَرْثِيَةِ الأب أو الابن لا ينعقد عن أبي يوسف إذ الحادثة نصّ عليها في الكتاب وعند محمد ينفذ وما روى عن ابن عباس موقوفاً أو مرفوعاً أنه قال الحرام لا يحرّم الحلال يؤيد قول محمد وكان مجتهداً فيه فنفاذ حكمه كذا **ط** وفي **فضم** قضى بنكاح امرأة زنى بأمرها أو بابتها نفذ عند محمد لا عند أبي يوسف **ط** لو حكم برد نكاحهما بعيب عمي أو جنون أو نحوه نفذ لأن عمر رضي الله عنه كان يقول بردّها بعيوب خمسة حكم برد المرأة الزوج من هذه العيوب نفذ أيضاً إذ يجوز الردّ به عند محمد حكم بأن العينين لا يؤجل لم يجوز نه لو ترك دعوى دار ثلاث سنين فقضى ببطلان دعواه على قول من يبطله بترك الدعوى ثلاث سنين بطل قضاؤه لأنه قول مهجور **فقط** طلقها وهي حبلى أو حائض أو طلقها قبل الدخول أكثر من واحدة فحكم ببطلانه قاض كما هو مذهب البعض لم ينفذ وكذا لو حكم ببطلان طلاق من طلقها ثلاثاً بكلمة واحدة أو طهر جامعها فيه لا ينفذ ولو حكم ببطلان طلاق المكره نفذ **فش** نفذ الحكم بعدم وقوع طلاق السكران لاختلاف الصحابة فيه **فد** نفذ الحكم بإسقاط العدة **ط** حرّر قنا من عبده ولم يعيّن فمات فحكم بالقرعة نفذ لأنه قول مالك والشافعي **قال صاحب جامع الفصولين** أقول مرّ أنّ أصحابنا لم يعتبروا خلاف مالك والشافعي فظهر أن فيه اختلاف مشايخنا انتهى حكم بشهادة الابن لأبيه أو بعكسه نفذ عند أبي يوسف لا عند محمد حكم بشهادة على شهادة فيما دون مسيرة سفر نفذ لأنه قول أبي يوسف ولو حكم بشهادة ويمين ذكر في بعض المواضع أنه ينفذ وفي بعضها لا ينفذ وفي أقضية الجامع أنه يتوقف على إمضاء قاض آخر حكم في حدّ أو قود بشهادة رجل وامرأتين نفذ لا لاختلاف فيه بل لحصوله في محلّ اشتباه الدليل فرّق بين زوجين بشهادة امرأة واحدة برضاع ردّ حكمه **فقط** لو حكم بشهادة ولده للأجنبي فرفع إلى قاض آخر أبطله **صع** قضى بشهادة الزوج

⁹²⁸ ع - نفاذ + انعقاد

للزوجة نفذ⁹²⁹ فتح قضى بشهادة النساء في حدّ وقود نفذ إذ روى عن شريح وجماعة من التابعين أنهم جوّزوا ذلك يقول الحقيّر عفى عنه كل تقصير قوله إذ روى إلخ مخالف لما مرّ أنفا نقلا من المحيط من قوله لا اختلاف فيه بل لحصوله إلخ فاش حكم في المسألة الخمسة نفذ لاختلاف فيها صمد حكم بجواز رهن المشاع نفذ سير حكم بجواز بيع فسد بسبب أجل مجهول نفذ إذا خوصم إليه وحلّ للمشتري إمساكه. حكم بجواز بيع المدبّر نفذ وفي الحكم بجواز بيع أم الولد\ [20a] روايتان وأظهرها أنه لا ينفذ ح إنه يتوقف فلو أمضاه الآخر نفذ ولو أبطله بطل وهذا أوجّه الأقاويل وبيع المكاتب برضاه يصح بأظهر الروايتين حكم بحلّ متروك التسمية عمدا لم ينفذ كذا س وفي ط نفذ عند أبي حنيفة لا عند أبي يوسف حكم في مأذون في نوع أنه لا يصير مأذونا في الأنواع كلها نفذ حكم ببطلان عفو المرأة عن دم العمد بناء على قول بعض الناس أنه لا حق لمن في القود لا ينفذ حكم بصحته ضمان الخلاص وألزمه تسليم الدار عند الاستحقاق لا ينفذ ولو حكم في ضمان الخلاص أو العهدة برجوع ثمن عند الاستحقاق نفذ إذ عند أبي حنيفة ضمان الخلاص أن يضمن تسليم الدار واستخلاصها عند الاستحقاق وضمن العهدة ضمان الصكّ القديم عند البائع وضمن الدرك ضمان الثمن عند الاستحقاق وعندهما كل ذلك واحد وهو ضمان الثمن عند الاستحقاق ص حكم على غائب فرفع إلى قاض آخر وأبطله لم يجز ح قضايا القضاة ثلاثة أقسام أحدها حكم بخلاف نصّ وإجماع وهذا باطل فلعلّ قاض نقضه لو رفع إليه وليس لأحد أن يجيزه وثانيها حكم فيها اختلف فيه وهو نافذ ليس لأحد نقضه وثالثها حكم بشي يتعيّن فيه الخلاف بعد الحكم أي يكون الخلاف في نفس الحكم فقيل ينفذ وقيل يوقف على إمضاء آخر فلو أمضاه يصير كأنّ القاضي الثاني حكم في مختلف فيه فليس للثالث نقضه ولو أبطله الثاني بطل وليس لأحد أن يجيزه فلو حكم لامرأة فلو رفع إلى قاض آخر فله أن يمضيه أو يرده إذ

929 ع - فقط... للزوجة نفذ

الخلاف في نفس الحكم فيتوقف بخلاف حكمه لامرأة بشهادة زوجها فإنه ينفذ إذ الخلاف في المسألة لا في الحكم **زيلعي** فإن كان الخلاف في نفس القضاء ففيه روايتان في رواية لا ينفذ وهو الصحيح لأن محل الخلاف لا يوجد قبل القضاء فإذا قضى فحينئذ وجد محل الاختلاف والاجتهاد فلا بد من قضاء آخر يرجح أحدهما بس ليس للقاضي أن يحكم للغائب أو عليه بلا خصم⁹³⁰ عندنا ولو حكم نفذ لأنه مجتهد فيه فان قيل المجتهد فيه نفس الحكم فينبغي أن يتوقف على إمضاء آخر قيل ليس كذلك بل المجتهد فيه سبب الحكم وهو أن البينة هل تصير حجة بلا خصم للحكم أم لا فلو رآها القاضي حجة وحكم بها نفذ كحكمه بشهادة محدود بقذف⁹³¹ فقط إن نفس الحكم مختلف فيه فيتوقف على إمضاء آخر ككون القاضي محدودا بقذف يقول الحقير هذا مخالف لما سيأتي في فصل القضاء على الغائب أن الفتوى على نفاذه بلا توقف على إمضاء آخر **فظ**⁹³² في ذكر الجد في الدعاوي خلاف فلو حكم بلا ذكر الجد نفذ لأنه مجتهد فيه.

— عدم تسمية الفاعل

متوًّى الوقف لو أجر الوقف أو تصرف فيه تصرفاً آخر وكتب في الصكّ أجر وهو متوًّى لهذا الوقف ولم يذكر أنه متوًّى من أي جهة لم يجز وكذا الوصي إذ يختلف حكمه باختلاف نصبه وتقليده إذ وصي الأب ووصي الأم ووصي القاضي يختلف أحكامهم وكذا المتولي فلو كتب أنه متول أو وصي من جهة الحاكم ولم يسم القاضي الذي وّلاه جاز إذ جهة التولية علمت ويعرف [20b] القاضي من تاريخ الصكّ قالوا وعلى هذا

⁹³⁰ ع + عنه

⁹³¹ ع + وفي

⁹³² ع : خط

القياس لو احتيج إلى كتابة حكم في المجتهديات كوقف وإجارة مشاع ونحوه ولو كتب وحكم بصحته قاض من قضاة المسلمين ولم يسمّ جاز فإن لم يحكم به قاض وكتب الكاتب كذبا لا شك أنه بهتان لكن ذكر محمد ما يدل على أنه لا باس به إذ قال لو خاف الواقف أن يبطله قاض فانه يكتب في صكّ الوقف وقد حكم به قاض إذ التصرف في الحقيقة وقع صحيحا إنما يبطل بإبطال القاضي وبكتابة هذا الكلام يمتنع قاض آخر عن إبطاله فيبقى صحيحا وليس هذا كذبا مبطلا حقا ومصحّحا غير صحيح لكن يمنع المبطل عن الإبطال كذا س والذي جرى الرسم في زماننا أنهم يكتبون إقرار الواقف أن قاضيا من قضاة المسلمين حكم بلزوم هذا الوقف فذاك ليس بشيء ولا يحصل به المقصود كذا عن شيخ إذ إقراره لا يصير حجة على قاض أراد إبطاله وإذا لم يحكم به القاضي بإقراره كذب محض ولا رخصة في الكذب ولا يتم به المقصود أيضا كذا وفي فقط مثله وقال واختار بعض المتأخرين أنه لو كتب في الصكّ حكم بصحة هذا الوقف قاض من قضاة المسلمين ولم يسمّه جاز ففس في كل موضع يكون الحكم سببا لثبوت الحكم يشترط فيه تسمية القاضي كما في الحرمة الثابتة بلعان وكما في طلاق بسبب العنة وكفرقة بسبب الإدراك لو زوجها غير الأب والجدّ وكذا لو زوجت نفسها من غير كفو وكفرقة بسبب الإباء عن الإسلام ففي هذه المواضع لا بد من تسمية القاضي إذ تفريق القاضي في هذه الصور سبب لثبوت الحرمة على تفريقه فلا بد من تسمية القاضي ليصير معلوما أما الحكم بصحة الوقف فلا يشترط فيه تسميته بل يكفي بقوله حكم بصحته قاض من قضاة المسلمين إذ الحكم ليس بسبب لثبوت الوقفية وإنما هو شرط للزوم فالحاصل أنه ينظر لو سببا فلا بد من تسميته إذ الحكم لا يثبت بلا قبول السبب وفي المجهول لا يتحقّق السبب وكذا في الرجوع عند الاستحقاق لا بد من تسمية القاضي إذ سبب الرجوع الحكم فلا بد أن يكون الحكم من المعلوم وكذا لو برهن المدّعى عليه أن قاضيا من القضاة حكم بأن هذا الشاهد محدود بقذف لا يقبل ما لم يذكر القاضي ولا كذلك لو كان القضاء شرطا إذ الحكم

يضاف إلى السبب ولذا قلنا لو شهدا أنه قال لقنّه لو دخلت الدار فأنت حرّ وشهدا آخرا على دخوله ثم رجعوا ضمن شاهد اليمين لا شاهد الدخول إذ الأوّلان شهدا على السبب والآخرا على الشرط **مح** شهدا أن قاضياً من القضاة أشهدنا أنه قضى لهذا على هذا بألف أو بحق من الحقوق أو قالنا نشهد أنّ قاضيا من القضاة حكم له عليه به أو نشهد أن قاضي الكوفة فعله ولم يسميا القاضي لا تقبل هذه الشهادة ما لم يسموا القاضي وينسبوه إذ القضاء عقد من العقود فإذا شهدوا بعقد ولم يسموا عاقده لم يصر معلوما فلم يجز وليس هذا في هذا الموضوع خاصّة بل في جميع الأفاعيل لو شهدا على فعل ولم يسميا فاعله لا تقبل شهادتهما قال **صاحب جامع الفصولين** أقول \[21a] هذا يقتضى تسمية القاضي سواء كان القضاء سببا أو شرطا ألا يرى إلى قوله بحق من الحقوق فدخل فيه الحكم ببيع وغيره مع أن الحكم ليس بسبب للبيع وأيضا القضاء عقد في الكل فلا بدّ من ذكر العاقد **يقول الحقيير** قوله بل في جميع الأفاعيل إلخ ليس بمتفق عليه إذ يأتي بعد ثلاثة أسطر أن فيه اختلاف المشايخ ذ ادعى بيتا فبرهن ذو اليد على المدعى أنّ شريته من وصيّك في صغرك ولم يسمّ الوصي هل يسمع دعواه ويثبتته اختلفوا فيه. وكذا لو برهن أن فلانا باعه مّي بإطلاق القاضي في صغرك ولم يسم القاضي اختلفوا فيه وعلى هذا لو شهدا على وقف وتسليم الواقف إياه إلى المتولي ولم يسميا الواقف أو المتولي اختلفوا فيه فالحاصل أن في دعوى الفعل والشهادة على الفعل هل يشترط تسمية الفاعل فيه اختلاف المشايخ وأدلة الكتب فيها متعارضة ذكر محمد في كتاب الحدود أن المدعى عليه لو برهن أن الشهود محدودون بقذف فلا بدّ من تسمية من حدّهم من القضاة فهذه المسألة وما ذكر **مح** دليل على أن تسمية الفاعل شرط وذكر في ت لو ادعى أنه وارث فلان الميّت وشهدا أن قاضي بلد كذا أشهدنا على حكمه أن هذا الرجل وارث فلان الميت لا وارث له غيره يجعل وارثا ولم يشترط تسمية ذلك القاضي **صل** ادعى أمّة وشهدا أن قاضي بلد كذا حكم بهذه الأمة له صحّ ولم يشترط تسمية القاضي **مي** ادعى بيتا في

يد رجل أنه لي اشتريته من وكيلك ولم يسم الوكيل وشهدا على الشراء ولم يسميا الوكيل يسمع دعواه وشهادتهما جملة ذ قال وهذه المسائل كلها تدل على أنّ تسمية الفاعل ليست بشرط لصحة الدعوى والشهادة فيتأمل عند الفتوى والله أعلم فمش في دعوى البيع مكرها لا حاجة إلى تعيين المكره كما لا حاجة في دعوى السعاية إلى تعيين العوان وقيل لا بد من تعيين العوان والأول أصح والله أعلم.⁹³³

الفصل الثالث فيمن يصلح خصما لغيره ومن لا يصلح وفيمن يشترط حضوره

لسماع الدعوى ومن لا يشترط وفيما يحدث بعد الدعوى قبل الحكم

المستأجر هل يصح خصما مثلا ادعى عليه أنه استأجر الدابة قبله أو أنها ملكه اختلف فيه المتأخرون فقيل إنه خصم لأنه يدعي ملك المنفعة ومن يدعي الملك لنفسه في شيء ينتصب خصما لمن يدعيه قال صند هذا القول أقرب إلى الصواب وقيل لا ينتصب خصما إلا إذا ادعى عليه فعلا نحو أن يقول غصبتها مني أمّا بلا دعوى الفعل عليه بأن قال مثلا استأجرتها قبلك وسلّمها إليك لا إليّ لا ينتصب خصما وبه أفتي ط وقال مح هو الصحيح إذ لا يدع ملك العين كمستعير فلا يكون خصما والحاصل أن المستأجر ليس بخصم لمن يدعي إجارة أو رهنا أو شراء والمشتري يكون خصما للكل وكذا الموهوب له وإلى هذا القول مال خ [21b] كذا ذ وفيها أيضا باع منه شيئا فادعي ثالث أن البائع آجر منه المبيع أو رهنه منه قبل بيعه لا يصير المشتري خصما فلو حضر البائع فبرهن عليه المدعى الآن يقبل بينته يقول الحقير قوله لا يصير المشتري

⁹³³ ع - والله أعلم

خصما مخالف لما مر⁹³⁴ أنفا انه يكون خصما للكل فليتأمل فيما هو الصواب والله أعلم قاضيخان شري
أشياء فوجد عيبه فوكل غيره بالردّ وغاب فقال البائع أن موكلك رضي بالعيب لا يكون الوكيل خصما له
حتى يحضر المشتري ذ المشتري شراء جائزا هل يصح خصما للمدعى قبل القبض بلا حضرة البائع أجاب
شيين وكثير من مشايخ سمرقند أنه يشترط حضرة البائع وقيل لا يشترط فحصل فيه اختلاف المشايخ وفي
دعوى المرهون يشترط حضرة الراهن والمرتهن وفاقا كذا ذ ادعى بيتا على ذي اليد أنه اشترى من فلان الغائب
شراء فاسدا يصلح خصما للمدعي إذا قبض المبيع وقبل القبض فالخصم هو البائع وحده كذا فش وفي المبيع
قبل قبضه لا يسمع بينة المستحق ما لم يحضر البائع والمشتري إذ الملك للمشتري واليد للبائع فيبطلهما البينة
فصار كدعوى الرهن وبعد قبضه يشترط حضرة المشتري فقط والأخذ بالشفعة نظير الاستحقاق كذا ذ وفي
فش للمستحق ولاية الدعوى على البائع وإن لم يكن المبيع في يده لأنه غاصب والمشتري غاصب الغاصب
فصح الدعوى على الغاصب وإن لم يكن العين في يده لأنه يدعى عليه الفعل **صح** ادعى على آخر أن وصيي
باع منك أقمشتي كذا وكذا في حال صغري بكذا و مات ولم يأخذ ثمنها فادفعه إلي فقد قيل لا يسمع إذ
حق القبض لوارثه أو وصيه وعلى قول **ض** في وكيل البيع إذا مات قبل قبض الثمن فحق القبض لموكله ينبغي
أن ينتقل هنا حقّ القبض إلى البائع وتصح دعواه فش في ظاهر الرواية يسمع دعوى المشتري الأول على
الثاني فيما باعه البائع من آخر قبل نقد الثمن إذ الأصل أن كل من يدعي الملك لنفسه وذو اليد يقول لا
بل هو ملكي فذو اليد خصمه لكن لا يأخذ العين من يده بلا تسليم ثمنه غصب دارا من يد مستأجره
فدعوى ربه على غاصبه لم يجز بلا حضرة المستأجر إذ اليد له ودعوى المستأجر على الغاصب بلا حضرة
المالك يسمع إذ ملك المنفعة له بعقد الإجارة فله الخصومة بلا حضرة المالك **جع** أعاره فوجده في يد رجل

934 ع + منه

يزعم أنه له فهو خصم ولو قال ذو اليد أودعني من أعرته منه فليس بخصم ثم المودع لا ينتصب خصما للمشتري لاتفاقهما أنه للغير ولو أنكر ذو اليد أنه ملك الغاصب قضى عليه وعلى ذلك الغائب ولو أقر ذو اليد أنه للغائب وصدق المشتري في شرائه لا يؤمر بالتسليم ذ المودع أو الغاصب لو مقرًا لا ينتصب خصما للمشتري وينتصب خصما لو ارث المودع والمغصوب منه حتى لو ادعى رجل أنه وارثه والمودع أو الغاصب مقرّ بالمال ولكنه قال لا أدري مات فلان أم لا أو قال لا أدري أنت وارثه أم لا فبرهن على الموت أو الوراثة يقبل هذا لو مقرًا ولو منكرًا وادعى لنفسه فإنه ينتصب خصمًا لمدعي الشراء متى وضع الرهن عند عدل فغاب العدل وأودعه [22a] من في عياله فللمرتهن أخذ دينه من الراهن قبل حضور العدل لو كان المودع مقرًا بالإيداع وإن لم يعلم أنه للراهن ولو ادعى ذو اليد أنه ليس للمرتهن أخذ دينه من الراهن لأنه بإنكاره تويج مُعير ثوب لرهن لو أراد قضاء دين المستعير يجبر المرتهن على القبول لكون المعير مضطرًا في القضاء خ أجر ثم أجر من آخر وسلم فبرهن الأول على إجارته لو كان المؤجر حاضرًا يقبل ولو مقرًا بإجارة الأول إذ إقراره للأول لم يصح في حق الثاني ولا يقبل لو غائبًا إذ يد الثاني يد أمانة فلا يكون خصمًا للمدعي ولو أجر ثم باع وسلم فادعى المستأجر الإجارة قبلت بينته على المشتري وإن كان المؤجر غائبًا لأن المشتري يدعي الملك لنفسه فيكون خصمًا لمن يدعي حقًا في ذلك العين وكذا لو رهن ثم انتزعه من يده بلا إذنه فباعه وسلمه ثم المرتهن برهن على المشتري أنه رهن يقبل ولو كان الراهن غائبًا ويأخذ المرتهن العين من يد المشتري ذ لو استحق المبيع من يد المشتري بملك مطلق ورجع المشتري على بائعه فبرهن البائع على النتاج أو على وصوله إليه من جهة المستحق ببيع أو نحوه وإن الحكم للمستحق باطل وليس لك الرجوع عليّ بالثمن هل تقبل هذه البيعة بغيبة المستحق اختلف فيه المشايخ ومحمد يشترط حضرته واختار شيخ أنه لا يشترط كذا فقط وفي كحم المختار أن حضرته شرط ولو نصب القاضي خصمًا عن المستحق لسماع هذه البيعة ليدفعه سجلا

إلى المشتري حتى يسترد المبيع من المستحق لم يجز فشين قال أفتى شيخ بأن هذه البيئة تقبل بغية المستحق وأفتى م ن أنها لا تقبل وكنت أكتب كما كتب شيخ اتباعاً للأستاذ دون التلميذ ط قيل على قياس قول محمد و أبي يوسف الآخر يشترط حضرة المستحق وعلى قياس قول أبي يوسف الأول لا يشترط حضرته وهذا القول أظهر وأشبهه ذ في دعوى المستأجر يشترط حضرة العاقدين إذ الملك للمؤجر واليد للمستأجر فيشترط حضرتهما كالرهن فمش المشتري شراء فاسدا لو ادعى استرداد الثمن بعله أن الملك وقع فاسدا وأنكر البائع المبيع أو أقر يشترط حضرة المبيع إذ للفسخ حكم الابتداء وفيه يشترط كون المبيع مقدور التسليم معلوما بخلاف ما لو حكم بحرية الأصل في القرن فبرهن مشترية على بائعه أنه حرّ الأصل لا يشترط حضرة القرن وله أخذ الثمن ذ الموصى له بعين خصم لمدعي ذلك العين بسبب الشراء من الموصي والغريم ليس بخصم للغريم قبض الغريم الأول شيئا أو لم يقبض والموصى له بالثلث ليس بخصم للغريم فإن زادت على الثلث وصحت بأن لم يكن له وارث فهو خصم للغريم ويصير كوارث لأن استحقاق ما زاد على الثلث من خصائص الوارث والمودع أو الغاصب أو المديون ليس بخصم للموصى له لو كان الذي قبّله المال مقرا بأن المال للميت والخصم في ذلك وارثه أو وصيّيه ولو قال من بيده المال هذا ملكي وليس عندي للميت شيء صار خصما ولو جعله القاضي خصما يقضى له بثلث ما في يد المدعى عليه والخصم في اثبات الوصاية عليه وارث أو موصى له أو دائن الميت أو [22b] مديونه وقيل دائن الميت ليس بخصم وحينئذ لا تقبل بينة الوصاية إلا بحضر الخصم وهو الوارث أو غريم الميت أو موصى له فإن برهن على واحد منهم قضى له فعند أبي حنيفة يكلف الوصي إعادة البيئة على كل غريم وموصى له إلا في الوصايا في أبواب التبرؤ عندهما لا يكلف ذ ادعى بيتا في يد رجل أن فلان الغائب اشتراه منك لأجلي وأنكر ذو اليد البيع يسمع الدعوى ولو كان المشتري حاضرا ينكر الشراء هذا كمن ادعى بيتا في يد رجل وقال شريته من فلان وهو شراه منك مى قال أبو يوسف لو قال ذو

اليد قد كنت بعته من فلان الذي تزعم أنك وكلته بشراء لك وفلان غائب فلا خصومة بينه وبين ذو اليد وكذا لو قال كنت بعته من فلان الذى تزعم أنك شريته منه وهو في يدي حتى تدفع الثمن أو قال أودعنيه فلا خصومة بينهما وكذا بيتٌ بين قوم يارث ادعى رجل أنه شرى من بعضهم نصيبه وهو غائب وأقر الورثة بنصيبه فيه فبرهن على الشراء لا يقبل ولو قالوا هو لنا وأنكروا نصيب الغائب تقبل بينة المدعى جاء بصكّ باسم غيره على رجل وقال هذا الذي في هذا الصكّ باسم فلان عليك قد أقر به فلان لي ولي البينة على ذلك فلو أنكر المدعى عليه أن يكون لفلان الغائب عليه شيء فهو خصم تقبل بينة هذا المدعى لا لو أقر وهو قول أبو يوسف وعن أبي حنيفة أنه لا يقبل بينته ط لو استحق العارية ببينة يشترط حضرة المعير والمستعير وذكر في بعض المواضع أن⁹³⁵ في هذه المسألة وفي اشتراط حضرة المودع أيضا اختلاف المشايخ ادعى نكاح امرأة لها زوج يشترط حضرة الزوج الظاهر ولو ادعى أنه زوج بنته البكر البالغة من هذا بأمرها وأراد قبض مهرها وأقر الزوج بالنكاح ولم يدع الدخول يؤمر الزوج بدفع المهر إليه ولا يشترط حضرة المرأة وتصحّ دعوى النكاح عليها بتزويج والدها بلا حضرة الوالد ح قن غصب مالا وأودعه عند مولاه يسمع دعوى المالك على مولاه ولو كان القنّ غائبا وتوافقا أن المال وصل إليه من جهة قنه بخلاف ما لو توافقا أن المال وصل إليه من جهة قن المدعى إذ توافقا فيه أنه مودع من جهة الغائب ولو كان المال في يده من جهة قنّ المدعى وديعة أو غصبا أو ديناً من قرض أو ثمن مبيع فأقر من عنده المال أن من حصل المال من جهته هو قن المدعى وصدّقه المدعى لا يؤمر بدفع المال إلى المدعى عينا كان أو ديناً إذ القنّ هو الخصم فيما في يده هذا لو أقر أن المال من جهة قن المدعى ولم يقر بالملك للمدعى فلو أقر به مثلا بأن قال هذا مالك غصبه منك قنك فدفعه إلي

---

935 ع - أن

وصدقه المدعي لا يجبره القاضي على التسليم إلى المقر له لأتهما⁹³⁶ تصادقا على وصوله من جهة الغائب فقد تصادقا أنه ليس بخصم كما في المسألة الخمسة لو قال ذو اليد إنه وديعة فلان أو نحوه وصدقه المدعي لا ينتصب خصما وفي ذ ما يخالف هذا حيث قال قن أودع عند رجل فليس لمولاه أخذه إذ للقن يد معتبرة فليس له الأخذ ما لم يحضر القن وهذا إذا لم يعلم المولى أن الوديعة كسب قنه أما لو علم أنها كسبه أو علم أنها مال المولى فله أخذه كذا شني ويمكن التوفيق بينهما بأن كلام ذ في حلّ الأخذ لا في الجبر فلا مخالفة إذ يتصور جواز ولا يجزي⁹³⁷ الجبر على الدافع لو أبي ذو اليد ألا يرى أن للغريم أن يأخذ من وديعة كانت لمديونه [23a] عند إنسان ثم ليس للقاضي أن يجبر المودع على الدفع عده أمة شرت سوارًا بمال اكتسبته من بيت المولى وأودعته رجلا ضمن المودع لأنه مال المولى فمش قن دفع مال مولاه إلى رجل وأقر المولى بدفعه ليس له أخذه ولو دفع ذلك الرجل إليه لم يجز ولو أنكر المدعي دفع القنّ إليه وادعى أنه ملكي وبرهن فله أخذه إلا إذا برهن ذو اليد أنه قنك دفع إلي فيندفع عنه الدعوى شني استفتى عمّن دفع عينا إلى قنه ليودعها فلانا فأودعها القن إيّاه ثم أبق القن وطلب المولى عينه من المودع وتصادقا أن العين كان ملك المولى فعلى قياس ما مرّ من ح ينبغي أن لا يملك المطالبة لتصادقهما أنه وصل إليه من جهة الغائب وعلى قياس ما في ذ ينبغي أن يملك المطالبة وأجاب والدي أن المودع لو صدّق المولى أنه أرسل القن للإيداع فله المطالبة لا لو أنكر كذا شني قال صاحب جامع الفصولين أقول لا مخالفة بين ذ ح بما مرّ من التوفيق والله اعلم يقول الحقير وعلى هذا التوفيق يكون جواب والد شني غير صواب كما لا يخفى وجه على ذوى الألباب ذ⁹³⁸

936 ع + لما

937 ع : يجزي

938 ع : د

ادّعى عمامة في يد رجل فقال بعثتها مع تلميذي لتصلحها وأنكر الرفاء كون العمامة له لا تصح⁹³⁹ هذه الدعوى إذ أقر أن العمامة وصلت إلى الرفاء من جهة الغير فالرفاء ليس بخصم دفع إلى دلال أشياء⁹⁴⁰ لبيعه فباعه وغاب وادّعا الأمر على المشتري وأقر أنه دفع إلى فلان لبيعه ولكنه أنكر البيع هل يملك الدعوى لو صدّقه أن المأمور دفعه إليه لا يملك الدعوى لتصادقهما على وصوله إليه من جهة الغائب ولو برهن ذو اليد أنه شره من وكيله تندفع⁹⁴¹ الدعوى فمش علق طلاق امرأته بتزوّج عليها فبرهنت أنه تزوج عليها فلانة الغائبة عن المجلس هل يُسمع حال غيبة فلانة فيه روايتان والأصحّ أنه لا يقبل ط ادعى أشياء⁹⁴² على صبي حُجر عليه وله وصيّ حاضر لا يشترط حضرة الصبي كذا ذكر محمد بلا فصل **نط** لو وجب الدين بمباشرة هذا الوصي لا يشترط حضرة الصبي ولو وجب لا بمباشرة كإتلاف ونحوه يشترط إحضاره بق ادعى على صبي حجر مالا بإهلاك أو غصب لو قال المدعي لي بينة حاضرة يشترط حضرة الصبي لأنه مؤاخذ بأفعاله ويحتاج شهوده إلى الإشارة لكن يحضر معه أبوه أو وصيّه ليؤدّي عنه ما يثبت وإن لم يكن له أب أو وصيّ وطلب المدعي أن ينصب له وصي ينصب له القاضي وصيا لكن يشترط حضرة الصبي لنصب الوصي وقال بعض المتأخرين حضرة الصبي عند الدعاوى شرط سواء كان الصبي مدّعيًا أو مدّعى عليه والصحيح أنه لا يشترط حضرة الأطفال الرّضّع كذا **ط** وفي **فش** لا يشترط حضرة الصبي لنصب الوصي بل يشترط ان يكون القاضي عالما بوجود الصبي عند الدعوى والقضاء ولكن المختار أنه يشترط حضرته عند الدعوى **قاضيخان** وينبغي أن لا يشترط \ [23b] حضرة الأطفال عند الدعوى كما ذكره الإمام خواهرزاده ولو ادعى على ميت دينا

939 ع : يصح

940 ع : شيا

941 ع : يندفع

942 ع : شيا

وورثته صغار فلو للميت وصي لا يشترط حضرة الورثة وإن لم يكن للميت وصي وللصغار وصي يشترط حضرة الصغار وحضرة الواحد تكفي ط برهن على إفلاس المحبوس لا يشترط لسماعها حضرة رب الدين ولكن إن كان رب الدين أو وكيله حاضرا يطلقه القاضي بحضرتة وإلا يطلقه بكفيل. طلب الغرماء من القاضي بيع قن مأذون لدينه لا يبيعه إلا بحضرة مولاه فرق بين رقبته وكسبه فإن كسبه يباع بغيبة المولى شهدا على قن مأذون بغصب أو إتلاف وديعة أو بإقراره به أو شهدا ببيع أو إجارة أو شراء ومولاه غائب يقبل ولو كان المأذون محجورا والباقي بحاله يقبل عليه لا على المولى فيؤاخذ به بعد عتقه. ولو حضر المولى مع قنه ففي الغصب والإتلاف يقضى على المولى وكذا في إتلاف أمانة وبضاعة يقضى على المولى عند أبي يوسف وعند⁹⁴³ محمد يقضى على القن فيؤاخذ به بعد عتقه. وفي الإقرار لا يقضى على مولاه حضر أو غاب ادعى على آخر أنه فقاً عين قن له قيمته كذا فبرهن عليه مع غيبة قنه يقبل لو القن ميت أو صغير لا يعبر عن نفسه وإلا فلا إلا بحضرة القن ادعى أنه فقاً عين دابته وقيمتها كذا وبرهن يقبل ولو دابته غائبة جملة ذ وفي فش ادعى قن على آخر مالا لا يشترط حضرة مولاه إذ يد القن معتبرة ذ ادعى جرحا في دابة أو خرقا في ثوب لا يشترط إحضار الدابة والثوب لسماع البينة إذ المدعى في الحقيقة الجزء الفائت منها لو استحق مال المضاربة فلو فيه ربح فالمضارب خصم بقدر حصته ولا يشترط حضرة رب المال في هذا القدر ولو لا ربح فالخصم رب المال لا المضارب شرى دارا وكالة وقبضها فللشفيع أخذها مع غيبة الموكل أو وكيله وبحضرة البائع أو وكيله قال فعلى هذا لو استحق المشتري من يد الوكيل بالشراء لا يشترط حضرة موكله للحكم به للمستحق لقيام الموكل مقامه كما هنا شهدا على غائب أنه طلق امرأته هذه ثلاثا لا يقبل ولو كان الرجل حاضرا وهي غائبة يقبل وكذا الشهادة أنه أعتق أمة وهي غائبة تقبل إذ المرأة والأمة لو حضرتنا وكذبنا الشهود لا يلتفت

⁹⁴³ ع + ح

إلى تكذيبهما الشهود فلا يبالي بهما حضرتا أم لا ادعى ثمن مبيع لم يقبض يشترط حضرة المبيع عند الدعوى لأنه في الحقيقة دعوى الدين كذا ففس وفيها المشتري لو ادعى تسليم المبيع لا يسمع ما لم يحضر الثمن لو لم يؤجل فإذا حضر يجبر البائع على إحضار المبيع وكذا لو ادعى ردّ الرهن من المرتهن لا يجبر على إحضار الرهن ما لم يحضر الراهن قدر الدين وفيها إحضار التركة ليس بشرط لإثبات الدين لكن إذا ثبت ليس له مطالبته إلا بإحضار لأنه شرط في إثبات النقلي ويكفي إحضار قدر الدين لحصول الغرض وفيها غصب فتأ برهن عليه آخر أنه قنه يقضي له ثم المغصوب منه برهن على غاصبه أن القن ملكي لا يقبل بينته إذ دعوى الملك المطلق لا تصحّ إلا على ذي اليد لكن لو ادعى على غير ذي اليد أنك غصبت \[24a] متى يسمع في حق الضمان ألا يرى أن دعواه على الغاصب الأول تصح⁹⁴⁴ ولو كان العين في يد غاصب الغاصب ولو برهن المغصوب منه على المقضي له أن هذا القن ملكي يقبل وكذا لو برهن عليه أن القن ملكي غصبه مني فلان يقبل شك دعوى الغصب على غير ذي اليد يقبل لأنه دعوى الملك يقول الحقير وذكر في مجمع الفتاوى في تعليل هذه المسألة لأن في الملك يصير خصما باليد وفي الغصب بالفعل⁹⁴⁵ ص الخصم شرط لقبول البينة لو أراد المدعي أن يأخذ من يد الخصم الغائب شيء أما لو أراد أخذ حقه من ثمن مال الغائب في يده لا يشترط حضرة الخصم ولا يحتاج القاضي إلى نصب الوكيل ففس ادعى الضمان على آخر بأنه فلانا وأخذ منه صحّ وكذا الدعوى على الأمر لو سلطانا وإلا فلا لأن أمر السلطان إكراه وسيجيئ تفصيله في أوّل فصل الضمانات.

⁹⁴⁴ ع : يصح

⁹⁴⁵ ع - يقول الحقير ... بالفعل

– ما يحدث بعد الدعوى وقبل الحكم

وحاصله إخراج المدعى عليه المدعى به عن يده حيلة لإسقاط الدعوى⁹⁴⁶ ط ادعى دارا بيد آخر فطولب بيينة فقاما من عند القاضي قبل إقامتها أو بعد إقامة شاهد واحد فباع ذو اليد الدار من رجل صحّ بيعه حتى لو برهن المدعى على المدعى عليه بعد ذلك وقد علم القاضي بالبيع أو أقر به المدعى فلا خصومة بينهما ولو كان الدار بيد المدعى عليه وأقام المدعى شاهدين فعَدَّلا لم يقض القاضي بشهادتهما فقاما من عنده فباعه لا يصح بيعه حتى لو تقدما إلى القاضي بعده فله أن يحكم بتلك البينة وإن أقر به المدعى أو علم به القاضي فترق بين الشاهد والشاهدين في ظاهر الرواية وعن أبي يوسف أنه سوى بين الشاهد الواحد وبين الشاهدين وأبطل بيع المدعى عليه وهبته في الفصلين **كح**م خاصم رجلان في سلعة ولم يقدّمه إلى القاضي حتى باعها المدعى عليه جاز وبعد التقديم إلى القاضي لا يجوز إلا إذا علم أنه ترك الخصومة ولو باعها بعد التقدم إلى القاضي قبل إقامة البينة فأودعها المشتري إياه وبرهن عليه لا يقبل ولو باعها بمحضر من القاضي أو أقر المدعى بالبيع فلا خصومة بينهما **مى** برهن عليه المدعى فباعه المدعى عليه أو وهبه قبل الحكم قال لا أجزى بيعه ولا هبته قال أبو الفضل هذا خلاف جواب الأصل وفيه بيعه قبل البينة يجوز فلو برهن ثم باعه فلو قدّرت على المشتري أبطلت البيع ولو لم أقدر عليه وعُدلت البينة خيّرْت المدعى لو شاء أخذ من البائع قيمته ولو شاء وقّف الأمر حتى يقدم المشتري **فش** شرى قنا فاستحقه رجل فبرهن فقبل الحكم للمستحق ردّ المشتري القنّ على بائعه بعيب بقضاء بشرائطه لا يندفع عنه دعوى المدعى لأنه لما برهن عليه صار خصما فلم يجز له إخراج القنّ عن ملكه ولو أن المستحق لم يبرهن والباقي بحاله يندفع الخصومة

⁹⁴⁶ ع - قبل الحكم ... الدعوى, ع + في

عن المشتري إذ لم يصير خصما بعد لأن أكثر ما في الباب أن البائع غاصب والمشتري غاصب الغاصب وغاصب الغاصب يبرأ بالردّ على الغاصب الأول لو ثبت رده ببينة كذا هنا وفيه ادعى فقبل البينة دفعه ذو اليد إلى آخر فقال المدّعي هو ملك فلان ودفعته إليه فادعى عليه لا يجبر المدعى عليه على إحضاره إذ بمجرد الدعوى بلا إقامة بينة لم يصير خصما \ [24b] فلم يتعلق به حق المدعي ولو أقام شاهدا واحدا لا يملك الدفع إلى غيره إذ صار خصما وفيه لو ادعى فقال ذو اليد بعته من فلان وكان ملكي وهو محبوس في يدي بثمانه وبرهن لا يسمع لأنه لما أقر بأنه كان ملكي ظهر أنه خصمه فلا يمكنه إخراج نفسه من أن يكون خصما.

الفصل الرابع في قيام بعض أهل الحق عن البعض في الدعاوي والخصومات

– دعوى العين

وفي⁹⁴⁷ مى عن أبي يوسف ادعى بيتا وقال نصفه لي ونصفه لفلان وقال ذو اليد نصفه لي ونصفه لفلان وبرهن المدعي أنّ له نصفه يقضى له بالنصف ويكون النصف الباقي بين ذي اليد وبين من أقر له بالنصف نصفين ط برهن عليه أنّي وفلانا الغائب اشترينا منه هذا بكذا أو نقد ثمنه فعلى قياس قول أبي حنيفة يحكم للحاضر بنصفه فإذا قدم الغائب كُلف إعادة البينة وعلى قول أبي يوسف يحكم بكله للحاضر والغائب ويدفع إلى الحاضر نصفه ويودع الباقي عند ثقة ولا يقسم حتى يحضر الغائب ولو جحد الغائب الشراء بطل نصيبه

⁹⁴⁷ ع - دعوى العين وفي

منه وجاز نصيب الحاضر بلا خلاف فـش وعن أبي يوسف لو باع نصف الدار غير مقسوم ولم يقبضه المشتري حتى ادعى النصف فالخصم فيه البائع لا المشتري ويقضى للمدعي على البائع بنصف الدار ويقال للبائع سلم للمشتري نصف الدار **صع** دار لهما ادعى رجل نصفه على أحدهما يكون مدّعيا ربعه وهو نصف ما بيده إذ في يده النصف فلو كان مدّعيا للنصف الذي بيده يكون مدّعيا للنصف المعين وهو لم يدّع النصف المعين.

– دعوى الدين

وفي **مى** برهن أن له ولفلان الغائب على هذا ألفا فحكم له بنصفه فقدم الغائب فلا يأخذ من الغريم شيئا إلا أن يبرهن وله أن يأخذ من شريكه نصف ما أخذ بإقراره بشركة ذ عليه دين لهم فطلب أحدهم نصيبه بغيبة البقية يجبر المديون على الدفع **مى** له دين عليهما فبرهن على أحدهما والآخر غائب قال أبو حنيفة أقتضي بالمال عليه وقال أبو يوسف أقتضي به عليهما لو كانا شريكين فيما عليهما وذكر هذه المسألة في **ط** قال أبو حنيفة أقتضي بالمال عليهما كذا **قضه** قال ز هذا الجواب لا يستقيم على قول أبي حنيفة إذ الحاضر لا ينتصب خصما عن الغائب عنده في جنس هذه المسائل قال وفي **مى** قال أبو حنيفة أقتضي على الحاضر بنصف المال وقال أبو يوسف أقتضي عليهما بجميع المال قال اعلم أن محمدا ذكر هذه المسائل في **المبسوط** على نمط واحد أن عند أبي حنيفة الحكم للحاضر وعلى الحاضر يقتصر عليه وذكر **صقضه** في بعض المسائل أن الحكم على قول أبي حنيفة يقتصر على الحاضر وذكر في بعضها أنه يتعدى إلى الغائب وتارة ذكر قول أبي يوسف مع أبي حنيفة وتارة ذكر قوله بخلاف قوله وكأَنَّ عن أبي حنيفة روايتان في الفصول كلّها سواء كان أحد الشركاء

مدعياً أو مدعى عليه وكذا عن أبي يوسف روايتان وأما الفرق فلا وجه له قال صاحب جامع الفصولين أقول يحتمل أن يكون [25a] اختلاف الروايات بناء على اختلاف الروايات⁹⁴⁸ في جواز الحكم على الغائب والله أعلم **قضيه** وكذا لو كان كل منهما كفيلاً عن صاحبه أو الحاضر كفيلاً عن الغائب أو الأصل على الحاضر والغائب كفيلاً عنه فهذا كله سواء وينتصب الحاضر خصماً عن الغائب قال ز لو كفل كل منهما عن الآخر بأمره ينتصب الحاضر خصماً عن الغائب إذ ما يدعيه على الكفيل عين ما يثبت على المكفول عنه إذ ثبت له حق الرجوع به فيكون خصماً عن الغائب لا لو بلا أمره إذ ما يدعيه على الكفيل ليس بسبب لما يدعيه على الغائب ألا يرى أنه لا يرجع على الغائب فلا ينتصب خصماً عنه ومن جنسه عن محمد فيمن باع منهما بألف على أن كلاً منهما كفيل عن الآخر فبرهن على أحدهما أن له عليه وعلى فلان الغائب ألفاً وكل منهما كفيل عن الآخر بأمره فإنه يحكم على الحاضر بألف ونصفه أصالة ونصفه كفالة فلو حضر الغائب قبل أخذ الألف لم يكن للبائع أن يأخذ ممن حضر إلا خمسمائة الأصلية إذ الحكم على كفيله حكم عليه دون العكس وفيه له عليه ألف فكفل به بأمره فبرهن على الأصيل أن لي عليك كذا وفلان كفل به بأمره يقضى على الأصيل ولا يكون هذا قضاء على الكفيل فلو لقي الكفيل ليس له أن يأخذ منه شيئاً قبل أن يعيد البينة ولو برهن على الكفيل أولاً بغيبة الأصيل وأثبت كفالة بأمر ثبت المال عليه وعلى الغائب وينتصب الكفيل خصماً عن الأصيل دون عكسه **ط** برهن أن له وفلان الغائب عليه ألفاً من ثمن قنّ باعاه قال أبو حنيفة يقضى بنصيب الحاضر لا الغائب حتى لو حضر كلف إعادة البينة وقال أبو يوسف يقضى بنصيبهما فلا حاجة إلى إعادة البينة لو حضر قال وذكر **صقضه** بعد هذا ما يدل على رجوع أبي يوسف إلى قول أبي حنيفة وذكر أن محمد مع أبي حنيفة في ظاهر الرواية والحاصل أن أحد شريكي الدين

948 ع - بناء... الروايات

خضم عن الآخر في الإرث وفاقا وفي غيره عند أبي يوسف لا عند أبي حنيفة وقال محمد قول أبي حنيفة قياس وقول أبي يوسف استحسان ومحمد مع أبي يوسف كذا مى ثم على قول أبي يوسف محمد الغائب لو صدق الحاضر يخير شاركه فيما قبض أو اتبع المطلوب بنصيبه.

– دعوى الإرث وغيره

وفي ط ادعى بيتا إرثا لنفسه وإخوته الغائبين وسمّاهم وقال الشهود لا نعلم له وارثا غيرهم يقبل البينة في ثبوت النسب للميت إذ أحد الورثة خصم عن الميت فيما يستحق له وعليه ألا يرى أنه لو ادعى على الميت دين بحضرة أحدهم ثبت في حق الكلّ وكذا لو ادعى أحدهم دينا على رجل للميت وبرهن ثبت في حق الكل وأجمعوا على أنه لا يدفع إلى الحاضر إلا نصيبه مشاعا غير مقسوم ثم قال يؤخذ نصيب الغائب ويوضع عند عدل وقال أبو حنيفة لا يؤخذ وأجمعوا على أن ذا اليد لو مقرا لا يؤخذ منه نصيب الغائب هذا في العقار أما في النقلي فعلى قولهما يؤخذ منه ويوضع عند عدل وعلى قول أبي حنيفة قيل يوضع عند عدل وقيل لا يؤخذ وأجمعوا على أنه لا يؤخذ لو مقرا ثم في فصل العقار لو حضر الغائب قيل يحتاج إلى إعادة البينة وقيل لا وهو الأصح وكذا لو ادعى الدين إرثا يقضى بنصيب الحاضر والغائب هذا لو ادعى بعضهم بغيبة بعضهم أمّا لو طلب بعضهم القسمة بغيبة [25b] البعض ذكر في ج أن أحدهم لو طلب نصيبه والباقي غيب لا يقسم ولو برهن إذ القسمة في معنى القضاء وأنه تملك وتملك فلا بد من مقضي له ومقضي عليه ومملك ومتملك فلو غاب أحدهم وحضر اثنان وأقرا أنه دار أبينا وهو ميراث بيننا وبين أخينا الغائب وطلبا القسمة أو طلبها أحدهم قال أبو حنيفة لا يقسم بينهما حتى برهننا على ما ادعيا وقالوا يقسم ويشهد أنه فعل كذا

بإقرارهما وأجمعوا على أن بعض الدار لو كان بيد الغائب أو بيد مودعه لا يقسم حتى يبرهنوا على ذلك. وأجمعوا على أن المورث لو منقولاً يقسم بلا بينة وأجمعوا أنهم لو ادّعوا الشركة بشراء وطلبوا القسمة يقيم بإقرارهم بلا بينة. لو حضر كلهم وذكر أن منقول الإرث والعقار والمنقول المشتركان بسبب شراء أو هبة أو صدقة أو غيرها بين الشركاء بإقراره بلا بينة على أصل السبب وعن أبي حنيفة أن العقار المشتري لا يقسم بلا بينة كعقار الإرث عنده والمشارك بلا إرث إنما يقسم لو لا غائب وإلا فلا حتى يحضر الغائب إذ الحاضرون ليسوا بخصم عن الغائب واحداً أو أكثر.

– الدعوى على الورثة

في ح مات وترك داراً وثلاثة بنين فغاب اثنان وبقي ابن والدار بيده نصيبه له ونصيب الغائبين وديعة عنده والدار غير مقسومة فادعى رجل كلّه فلو ادعى ملكاً مرسلًا أو ادعى الشراء من أبيهم يحكم له بكل الدار إذ بعض الورثة خصم عن كلهم إذ الخصومة توجّهت على الميت وكل واحد من الورثة يكون خصماً عن الميت ثم لو حضرا وصدقاها في الإرث نفذ الحكم عليهم ولو قالوا الدار لنا شريناه أو ورثناه من رجل آخر فلهما أخذ ثلثي الدار لظهور أن الحاضر لم يكن خصماً عنهما فلم يجز الحكم عليهما ويقال للمدعي أعد البينة فلو أعادها حكم له وإلا فلا ولو لم يكن كل الدار بيد الحاضر وكان نصيب الغائبين وديعة عند آخر لم ينفذ الحكم عليهما أيضاً إذ الحاضر خصم في نصيبه الذي بيده فقط فيحكم عليه به **صع** والحاصل أن أحد الورثة خصم عن الميت في عين هو في يد هذا الوارث لا في عين ليس في يده حتى لو ادعى عينا من التركة على وارث ليس تلك العين في يده لا يسمع وفي دعوى الدين ينتصب أحد الورثة خصماً عن الميت

وإن لم يكن في يده شيء من التركة ط ورثا دارا فباع أحدهما نصيبه من رجل فبرهن رجل أنه داره قال محمد الحكم على المشتري حكم على البائع والحكم على الأخ حكم على المشتري إلا أن يقول المشتري لم يرث هذا عن أبيه وسيدكر بعض من جنس هذه المسائل في فصل مسائل التركة والدين وفي الفصل الذي بعده.

الفصل الخامس في القضاء على الغائب والقضاء الذي يتعدى إلى غير المقضي

عليه وفيه مسائل المفقود والتصرف في أموال الغائبين

بق القاضي لو حكم على وكيل الغائب أو على وصي الميت يحكم على الغائب وعلى الميت ولا يحكم على الوكيل والوصي \ [26a] ويكتب في السجل أنه حكم على الميت أو على الغائب بحضرة وصيه أو وكيله شيخ الحكم على الغائب لم يجز عندنا سواء كان غائبا عن المجلس وحاضرا في البلد أو غائبا عن البلد فقط ادعى على الغائب أشياء ليس للقاضي أن ينصب عنه وكيلاً و قضى على الغائب بلا خصم عنه ففي نفاذ حكمه روايتان ص الفتوى على نفاذه صه لا ينبغي للقاضي أن ينصب وكيلاً عن الغائب وأن يقضي على الغائب أما لو فعل وقضى على الغائب نفذ حكمه بالإجماع شهد قال أبو يوسف القاضي ينصب عن الغائب خصماً ويحكم عليه خه لا ينبغي للقاضي ان يحكم للغائب بلا خصم كما لا يحكم على الغائب إلا أن مع هذا لو وكل وكيلاً وأنفذ الخصومة بينهم جاز وعليه الفتوى صر قوله وأنفذ الخصومة دليل على أن التوكيل لا ينفذ ما لم يخاصم ويقضى فيما بينهما التوكيل لا يدخل تحت الحكم وما لم يقض القاضي لا يصح ج قدّم إلى القاضي وقال إن لأبي على هذا ألفا وأبي غائب وأنا أخاف أن يحتفي هذا فجعله القاضي وكيلاً لأبيه وقيل بينة الابن على المال وحكم به فرفع إلى قاض آخر فإن الثاني لا يجيز حكم الأول إذ بينة الابن لم

يقم بحق على الغائب وإنما قامت لغائب وهذا بخلاف المفقود إذ القاضي يجعل ابن المفقود وكيلًا في طلب حقوقه إذ المفقود كميته وللقاضي نوع ولاية في ماله خ ادعى على غائب دينًا بحضرة رجل يدعي أنه وكيل الغائب في الخصومة فأقر المدعى عليه بالوكالة لم يصح إقراره حتى لو برهن على الغائب لم يقبل وكذا لو ادعى دينًا على ميت بحضرة رجل يدعي أنه وصي الميت وأقر المدعى عليه بالوصاية كذا في شني وفي ط الحكم على المسخّر لم يجز وتفسير المسخّر أنه ينصب القاضي وكيلًا عن الغائب ليسمع الخصومة عليه وإنما يجوز نصب الوكيل عنم اختفى في بيته بعد ما نادى أمين القاضي على باب داره بقى الحكم على المسخّر يجوز وقيل ينبغي أن يكون هذه المسألة على روايتين إذ حاصله الحكم على الغائب وفيه روايتان وكان ظه يفتي بأن الحكم على الغائب لا ينفذ كيلا يتطرق إلى هدم مذهب أصحابنا كذا ظ وفي خ المشتري بخيار أراد الردّ في المدة فاختمى البائع وطلب المشتري من القاضي أن ينصب خصما عن البائع ليرده عليه قيل ينصب نظرا للمشتري وقيل لا لأنه لما شرى ولم يأخذ منه كفيلا مع احتمال غيبته فقد ترك النظر لنفسه فلا يُنظر له وإذا لم ينصب وطلب المشتري من القاضي الإعذار فعن محمد فيه روايتان يعذر في رواية وهو أن يبعث مناديا على باب البائع أن القاضي يقول إنّ خصمك فلانا يريد الردّ عليك فإن حضرت وإلا نقضت البيع فلا ينقضه القاضي بلا إعذار وفي رواية لا يعذر القاضي أيضا ذ كفل بنفسه على أنه إن لم يواف به غدا فديته على الكفيل فغاب الطالب في الغد فلم يجده الكفيل حتى مضى الغد لزم المال ولو رفع الكفيل الأمر إلى القاضي ينصب القاضي وكيلًا عن الطالب وسلم إليه المكفول عنه يبرأ \ [26b] وهو بخلاف ظاهر الرواية إنما هو في بعض الروايات عن أبي يوسف قال ث لو فعل به قاض فلو علم أنّ الخصم تغيب لذلك فهو حسن قضه قال له مديونه لو لم أقضك مالك اليوم فكذا فاختمى الطالب فنصب القاضي وكيلًا بطلب المديون ليقبض منه المال لئلا يحنث فقبض وحكم به الآخر قال أبو يوسف لم يجز كذا قضه وهذا قولهم وإن خصّ قول أبي

يوسف⁹⁴⁹ **نط** القاضي ينصب عن الغائب وكيلًا ويقبض من المديون فيبراً وبه يفتى كذا **ظ** وفيه الأصل أن الحكم للغائب وعليه لم يجز إلا بخصم عنه حاضراً إما قصديّ وهو بتوكيل الغائب إياه وإما حكمي وهو بأن يكون المدعي على الغائب سبباً لما يدعي على الحاضر لا محالة أو شرطاً له على ما ذكر بعض المشايخ وعند عامتهم يشترط السببية فقط **يقول الحقيير** الفرق بين السبب والشرط هو ما ذكر في متن التنقيح في علم الأصول أن الشيء المتعلق إن كان داخلاً في الآخر فهو ركن وإلا فإن كان مؤثراً فيه فعلة وإلا فإن كان موصلاً إليه في الجملة فسبب وإلا فإن توقف عليه وجوده فشرط⁹⁵⁰ **خه** يجوز بأحد معان ثلاثة أحدهم توكيل الحاضر والثاني كون المدعى على الحاضر والغائب شيئاً واحداً وما يدعى على الغائب سبباً لما يدعى على الحاضر لا محالة والثالث كون المدعى شيئين بينهما سببية لا محالة كما مر ففي هذه الصور يحكم على الغائب سوى **خه** بين الشيء والشيئين فشرط السببية لانتصاب الحاضر خصماً عن الغائب في الفصلين وذكر عامة المشايخ أن السببية يشترط فيما لو كان المدعى شيئاً واحداً وهو الأشبه والأقرب إلى الفقه هذا في السببية القطعية أما لو كان المدعى شيئين وما يدعيه على الغائب قد يكون سبباً وقد لا يكون بكونه ممّا لا ينفك عنه بحال فينظر لو كان نفس ما يدعيه على الغائب سبباً لما يدعيه على الحاضر يحكم في حق الحاضر لا الغائب ولو كان المدعى عليهما شيئين والمدعى على الغائب سبباً لما يدعيه على الحاضر باعتبار البقاء إلى وقت الدعوى لا يحكم في حق الحاضر ولا الغائب **مخ** وكله بنقل امرأته أو قنّه أو بإجارة قنّه فبرهن على الطلاق أو العتق أو وكله بقبض داره فبرهن ذو اليد على الشراء من موكله ففي هذه الصور يُوقف إلى حضور موكله ولا يدفع إلى الوكيل ولو وكله بقبض دينه فبرهن على الإيفاء إلى موكله يقبل عند أبي حنيفة

949 ع - كذا... قول س

950 ع - يقول الحقيير ... فشرط

بخلاف العين ويوقف عندهما في العين والدين سواءً والحق أن قولهما أقوى وهو رواية عنه كذا عدده وغيره يز
الإنسان يصير خصما عن الغائب في إثبات شرط حقه كما يصير خصما عنه في إثبات سبب حقه لأنه كما
لا يمكنه إثبات حقه إلا بإثبات سببه لا يمكنه إلا بإثبات شرطه والحاصل أنه لو برهن على شرط حقه بإثبات
فعل على الغائب فلو لم يكن فيه إبطال حق الغائب من طلاق أو عتق أو بيع أو نحوه أفتى بعض المتأخرين
أنه يقبل ويحكم على الحاضر والغائب وبه أخذ ض والأصح أنه لا يقبل وما يفعله الناس من أنهم إذا أرادوا
إثبات شيء على الغائب من طلاق أو وقف أو بيع أو نحوه يجعلون ما يريدون إثباته شرطا لو كالة الحاضر ثم
يدعون تنجيز الوكالة بوجود الشرط من الغائب ويبرهنون على وجود الشرط من الغائب قول بعض المتأخرين
والأصح أن هذه البيينة لا يقبل كما ذكر في جص إذ في قبولها إبطال حق الغائب كذا ظ وفي فاش أراد وكيل
البيع إثبات وكالته بحيث لو أنكر لا يسمع \ [27a] إنكاره فله وجهان أحدهما أن يسلم الوكيل العين إلى
رجل ثم يدعي أنه وكيل بقبضه وبيعه فسلمه إليّ فيقول ذو اليد لا أعلم وكالته فبرهن فيأمر القاضي بتسليمه
إليه فيبيعه الثاني أن يقول هذا لفلان أبيعه منك فإذا باعه وقبض ثمنه يقول المشتري لا أقبض المبيع لأنني
أخاف أن ينكر المالك وكالتك وربما يهلك المبيع في يدي أو ينقص فيضمنني فيبرهن الوكيل أنه وكيله بذلك
ويجبره على القبض ويثبت بالبيينة ولاية الجبر على القبض وهنا وجه آخر وهو أن يبيع فيقول إني فضولي فلا
أسلم المبيع فيبرهن المشتري أنه وكيل فلان بالبيع فهو خصم فيثبت أنه وكيل البيع فقط ادعى على رجل أنه
كفل عنه لفلان الغائب بكذا وأدى الكفيل ذلك المال إلى الطالب وأنكر المطلوب الأداء فبرهن عليه الكفيل
والتطالب غائب يقبل ويحكم على الغائب والحاضر فاش طالب الدائن كفيله بدينه فبرهن الكفيل أن المديون
أداه يقبل وينتصب الكفيل خصما عن المديون لفلان لا يمكنه دفع الدائن إلا بهذا قال صاحب جامع
الفصولين اضطرب آراؤهم ويأثمهم في مسائل الحكم على الغائب وله ولم يصف ولم ينقل عنهم أصل قوي

ظاهر بيتني عليه الفروع بلا إشكال فالظاهر عندي أن يتأمل في الوقائع ويحتاط ويلاحظ الحرج والضرورات فيفتي بحسبها جوازا وفسادا مثلا لو طلق امرأته عند العدل فغاب عن البلد لا يعرف مكانه أو يعرف ولكن يعجز عن إحضاره أو عن أن يسافر إليه هي أو وكيلها لبعده أو لمانع آخر بأن كان لا يرضى أحد بالوكالة وكذا المديون لو غاب عن البلد وله نقد في البلد أو نحو ذلك ففي مثل هذه المواضع لو برهن على الغائب بحيث اطمأن قلب القاضي وغلب ظنه أنه حق لا تزوير ولا حيلة فيه فينبغي أن يحكم على الغائب وكذا ينبغي للمفتي أن يفتي بجوازه دفعا للحرج والضرورات وصيانة للحقوق عن الضياع مع أنه مجتهد فيه ذهب إلى جوازه الشافعي ومالك وأحمد بن حنبل وفيه روايتان عن أصحابنا والأحوط أن ينصب عن الغائب وكيل يعرف أنه يراعي جانب الغائب ولا يفرط في حقه فينصب الأولى ثم الأولى والله أعلم فمش ادعت تعليق طلاق نفسها بنكاح غيرها وبرهنت أنه تزوج فلانة ففي قبول هذه البينة روايتان والصحيح أنها لا يقبل إذ نكاح فلانة شرط طلاقها فلا ينتصب خصما في إثبات الشرط ثم قال الصحيح من الجواب فيما لو كان ثبوت الحكم على الغائب شرطا للمدعى على الحاضر ينظر لو لم يتضرر به الغائب كدخول الدار وغيره يصير الحاضر خصما عنه لا لو دأب بين نفع وضرر صاع ادعت عليه أنه كفل بمهرها عن زوجها لو طلقها ثلاثا فأقر المدعى عليه بالكفالة وأنكر العلم بوقوع الثلاث فبرهنت أنه طلقها ثلاثا يحكم لها بالمهر على الحاضر وبوقوع الثلاث على الغائب فالمدعى به شيئا بينهما سببية قال صد فيه نظر إذ المدعى على الغائب وهو الفرقة شرط المدعى على الحاضر لا سببه وفي مثله لا ينتصب الحاضر خصما عن الغائب عند عامة المشايخ فينبغي أن يقضي بالمهر على الحاضر لا بالفرقة على الغائب صاع فعلى قياس ما قال صد فينبغي أن يقضي أيضا في مسألة فمش هنا بطلاق المدعية لا بنكاح الغائبة قال صاحب جامع الفصولين والحاصل أن المدعى على الغائب إذا كان شرطا لما يدعى على الحاضر قيل ينتصب الحاضر خصما عن الغائب مطلقا وهو قول

بعض المشايخ وقيل لا ينتصب مطلقا وهو قول عامة المشايخ وقيل ينتصب فيما لا يتضرر به الغائب لا فيما يتضرر وقيل فيما يتضرر يقضى على \[27b] الحاضر لا على الغائب ثم قال أقول هذا بعيد إذا كان الحكم على الحاضر فرع الحكم على الغائب فكيف يثبت الفرع بدون الأصل فالأولى أن ينتصب الحاضر خصما عن الغائب في كل ما لا يمكن إثبات حقه على الحاضر إلا بإثبات ذلك على الغائب سواء كان سببا أو شرطا إذ الحكم على الغائب بلا خصم عنه جائز وعليه الفتوى فينبغي أن يجوز الحكم على الغائب مع الخصم عنه في الجملة بالطريق الأولى صيانة للحقوق ورعاية للأصول **يقول الحقيير** في كلامه كلام من وجهين الأول أن قوله هذا بعيد غير سديد لأن جوابه ظاهر لكل متأمل رشيد الثاني أن قوله فالأولى مخالف لما مرّ آنفا نقلا عن فاش من قوله والصحيح من الجواب إلخ ويؤيده ما قال الإمام **قاضيخان** رجل قال لامرأته إن طلق فلان امرأته فأنت طالق ثلاثا وغاب فلان فبرهنت أن الغائب طلق امرأته لا تقبل هذه البينة وهو الصحيح لأنها قامت على شرط حقها فيما يتضرر به الغائب بخلاف ما لو علق طلاقها بدخول فلان الدار فبرهنت أنه دخل فإنها تقبل ويقضي بطلاقها لأن بينتها قامت على شرط حقها فيما لا ضرر على الغائب انتهى ويؤيده أيضا ما ذكره **ابن الهمام** في شرح الهداية بعد تفصيل عظيم بقوله فصار الأصل إن كان شرطا لثبوت الحق الحاضر من غير إبطال حق للغائب قبلت البينة فيه إذ ليس فيه قضاء على الغائب وما تضمن إبطالا عليه لا تقبل انتهى⁹⁵¹ فش برهن المدعى إنها امرأته يحكم له بما فإقرارها بنكاح الغائب لا يدفع بينة المدعي وهل يعتبر هذا الإقرار في حق سقوط اليمين عنها على قول من يرى التحليف في النكاح قيل يصح هذا الإقرار ولكن يبطل بالتكذيب ويندفع عنها اليمين وقيل لا يصح ولا يندفع عنها اليمين تزوجها فشهد جماعة بحضرتها عند القاضي إنها منكوحة فلان الغائب لا يقبل هذه الشهادة لعدم الخصم عن الغائب في إثبات

⁹⁵¹ ع - انتهى ... انتهى

النكاح ولا يثبت الحيلولة لعدم ثبوت النكاح برهنت على ذي اليد أنها معتقة فلان الغائب حرّها وهو يملكها وهذا استترقي بغير حق يقبل إذ تدعي قصر يد الحاضر عنها وهو لا يملكها إلا بذلك فيصير خصما فيحكم بعنتها وقصر يده **قال صاحب جامع الفصولين** فعلى هذا لو برهنت أنها امرأة فلان الغائب فينبغي أن يندفع دعوى المدعى نكاحا بعين هذا التعليل وقد مرّ خلافه من قبل بأسطر **يقول الحقيير** ما ذكره قياس مع الفارق لأن فيما يدعيه المدعي في مسألة العتق نفعا للغائب وهو ثبوت الولاء له بخلاف مسألة النكاح إذ فيه ضرر له بتحميل النكاح ولوازمه عليه فافترقا ففش ادعى الورثة على قنّ أنا ورثناه من أبينا فبرهن القنّ أنه قنّ فلان آخر وأنه حرّره يقبل ويصير خصما عن الغائب في إثبات الملك له إذ ملكه شرط عتقه فيصير خصما في إثبات التحرير وفيه ادعى على قن أنه ملكي فبرهن القن أنه ملك فلان الغائب يندفع دعوى المدعي كما لو برهن ذو اليد أن ما في يده وديعة يندفع الخصومة كذا هنا لأنه أثبت أن يده على نفسه نيابة عن الغائب **عميت** قن برهن على ذي اليد أنه لفلان الغائب وأنه حرّره وبرهن ذو اليد أنه قن فلان آخر أودعه إياه أو أجره أو رهنه لا يحكم بعنته ولو زعم ذو اليد أنه قن فلان الغائب أودعه إياه وقال القن كنت قنا [28a] له فحرّرتني أو قال كنت قنا لفلان آخر حرّرتني لا يصدّق بخلاف قوله أنا حرّ الأصل فإنه يصدق لأنه في دعوى التحرير أقر برقيته وادعى زوالها فلا يصدق إلا بحجة وفي الحرّية أنكر الرق فالقول للمنكر إلا يرى أنه لو حضر فلان وادعى أنه قنه وقال أنا حرّ الأصل صدّق القن ولو قال أنا حرّ الأصل وبرهن ذو اليد أنه قن فلان أودعه يقضى بكونه قن فلان ويدفع إلى ذي اليد حتى لو حضر الغائب وأنكر كون القن له لزمه بخلاف ما لو ادّعى قنا بيد رجل وبرهن ذو اليد أنه وديعة فلان واندفعت الخصومة لا يصير القن مقضيا لفلان حتى لو حضر وأنكر كون القن له لا يلزمه القن وكلّهما بقبض دينه فغاب هو وأحد الوكيلين وادّعى الوكيل الآخر فأقر الغريم بدينه جحد الوكالة فبرهن الوكيل أن الدائن وكلّه وفلانا الغائب بقبض دينه

يحكم بوكالتهما حتى لو حضر الوكيل الغائب لا يكلف إعادة البينة وكذا لو جحد الغريم المال والتوكيل فبرهن عليهما الوكيل الحاضر يحكم على الغريم بالدين وبوكالتهما ثم لا يقبض الحاضر شيء في الفصلين حتى يحضر الوكيل الآخر إذ بين الخصومة والقبض فرق بان الوكيلين بالخصومة والقبض لا ينفرد أحدهما بالقبض وينفرد بالخصومة سيس المدعى عليه لو أقر ثم غاب يحكم عليه بإقراره بالإجماع ولو حضر فأنكر فبرهن عليه ثم غاب يحكم عليه عند أبي يوسف لا عند محمد خ غاب المدعى عليه بعد ما برهن عليه أو غاب الوكيل بعد قبول البينة قبل التعديل أو مات الوكيل ثم عدلت البينة لا يحكم بها وقال أبو يوسف يحكم وهذا أرفق بالناس ولو غاب الموكل بعد ما برهن عليه ثم حضر وكيله أو غاب الوكيل بعد ما برهن عليه ثم حضر موكله يحكم عليه بتلك البينة وكذا يحكم على الوارث ببينة قامت على مورثه ولو كان الوارث غائبا غيبة منقطعة ينصب القاضي وكيلا بطلب الخصم ويحكم عليه بتلك البينة وكذا لو برهن على أحد الورثة فغاب يحكم على الوارث الآخر وكذا لو برهن على نائب الوصي فلو بلغ الصبي يحكم على الصبي بتلك البينة ومن توجه عليه الحكم فاختمى لا يحكم عليه عند أبي حنيفة وقال محمد ينادى على بابه ثلاثة أيام فلو خرج وإلا حكم عليه ولو لم يختلف لكنه غاب لا يحكم عليه وقد مرّ بعض⁹⁵² مسائل هذا النوع في آخر الفصل الأول نقلا عن الخلاصة وغيرها.

– حيل على الغائب⁹⁵³

⁹⁵² ع – بعض

⁹⁵³ ع : بعض حيل الغائب

من حيل إثبات العتق على الغائب هو أنه شهدا على رجل بحق فقال هما قنّان لفلان فبرهن المدعى أن فلانا حرّرها يثبت العتق في حق الحاضر والغائب إذ المدعى شيثان المال والعتق على الغائب وهو سبب لما يدعيه على الحاضر لا محالة إذ ولاية الشهادة لا تنفك عن العتق بحال فصارا كشيء واحد معنى حيلة إثبات الدين على الغائب أن يكفل كلّ ماله على الغائب ويجيزه المدعي في المجلس فيدعي المدعي على الكفيل ما لا مقدراً بسبب الكفالة المطلقة فيقرّ الكفيل بالكفالة وينكر دينه فيبرهن المدعي على⁹⁵⁴ دينه على الغائب فيحكم القاضي على الكفيل بما ادعاه \ [28b] عليه بإقراره بكفالاته ثم يبرأ المدعي الكفيل فيثبت الدين على الغائب لانتصاب الكفيل خصماً عنه إذ المدعى على الحاضر لا يثبت إلا بثبوت الدين على الغائب وفي مثله يصير الحاضر خصماً عن الغائب وهذا لو كانت الكفالة بكل ما له على الغائب أما لو لم يكن بأن ادعى أنّ له على فلان الغائب كذا وهذا الحاضر كفيل به فيبرهن فحكم القاضي على الكفيل لم يكن حكماً على الغائب إلا إذا ادعى الكفالة بأمر الغائب أما لو كفل بكل ماله على الغائب فالحكم على الكفيل بمال معيّن حكم على الغائب سواء ادعى الكفالة بأمر أو لا كذا ذ وذكراها ح وقال الحوالة فيه كالكفالة وقال هذا لو كانت الخصومة في الحوالة والكفالة بين الطالب والكفيل أما لو كانت بين الكفيل والمكفول عنه بأن قال⁹⁵⁵ لمن كفل عنه كفلت لفلان بدينك بأمرك وأديت وإلي الرجوع أو قال المحتال عليه للمحيل أحلت عنك بأمرك وأديت ولي الرجوع عليك فيبرهن يحكم عليه بضمان ويحكم على الغائب بقبض حقه وكذا لو أقر بالأمر وأنكر الأداء فيبرهن فيحكم عليه كان حكماً على الغائب ولا يلتفت إلى انكاره بعده ص كفل بأمره لفلان بما لزم له أو قضى به له عليه أو ذاب له عليه فغاب الأمر فيبرهن المكفول له أن له على الغائب

954 ع : بدينه

955 ع + الكفيل

ألفا وقال للقاضي اقض به على الغائب حتى يلزم الكفيل لا يحكم حتى يحضر الغائب بخلاف ما لو كفل بكل ماله عليه فبرهن الطالب أن له عليه ألفا يقبل لو كان المكفول عنه غائبا ثم فيما كفل بما لزم أو قضى أو ذاب لو أقر الكفيل بدين على المكفول عنه وأبى أن يدفع مخافة أن يجحد الغائب لم يجبر ذ حيلة إثبات الحرمة على الغائب إذا حرّمها عند الشهود فغاب فأرادت أن تتزوج بآخر ولا يمكنها إلا بعد إثبات الحرمة على الزوج في مجلس القضاء لكون النكاح معروفا ولا يمكنها إحضاره لبعده المسافة ففيه حيلتان إحداها بطريق دعوى كفالة المهر على حاضر وقد مرّت في أوائل هذا الفصل والثانية أن تدّعي⁹⁵⁶ على آخر ضمان نفقة العدة معلقا بوقوع الفرقة وتدعي⁹⁵⁷ وقوع الفرقة ويطالبه بالأداء وتبرهن على ما ذكر فيحكم بالفرقة وبالضمان⁹⁵⁸ وهذان الوجهان قلّما يوجدان في تصانيف المتقدمين ولكن ينبغي للقاضي أن يحتاط في سماع هذه الدعوى نظرا للغائب ولأنه لو صحّ في الظاهر ولكن للشناعة فيه مجال لو حضر الغائب ولكن مع هذا لو حكم بالحرمة نفذ حكمه لاختلاف المشايخ فيه جف حيلة إثبات الرهن على الغائب أن المرتهن إذا أراد أن يحكم به القاضي يقيم رجلا يدعي رقبة الرهن فيبرهن ذو اليد أنه رهن عنده فيحكم به القاضي وذكر في ذ أن فيه روايتين في رواية لا يقبل البينة إذ فيه حكم على الغائب ويقبل في رواية لأنه لما رهن عنده فقد استحفظه فإذا تعدّر عليه حفظه إلا بإثبات الملك للراهن صار خصما في ذلك كما في الوديعة ونحوها **مخم** غاب الراهن فبرهن المرتهن أنه ارتهنه من فلان وأن هذا غصّبه مني أو أعترته أو أجرته إياه يدفع إليه الرهن وقد مر قبل ورقتين نقلا عن فاش ثلاث حيل لدفع الوكيل احتمال إنكار موكله الوكالة فليُنظر هناك.⁹⁵⁹

956 ع : يدعي

957 ع : يدعي

958 ع + قال

959 ع - وقد مر ... هناك

– التصرف في مال الغائب⁹⁶⁰

وفي \[29a] عيت شراه فغاب قبل قبضه غيبة منقطعة ولا يدري أين هو جاز للقاضي بيع المبيع وإيفاء الثمن إلى البائع لو كان المبيع منقولاً لا لو عقاراً فعلى هذا لو رهن المديون وغاب غيبة منقطعة فرفع المرتهن الأمر إلى القاضي لبيع⁹⁶¹ الرهن بدينه ينبغي أن يجوز كما في هاتين المسئلتين وفي طريقة بز يأمره القاضي بإقامة البينة فلو برهن يحكم ببيع المبيع ويُوفي الثمن ص وكذا لو استأجر دابة إلى مكّة ذاهباً وجائياً ودفع الكرا ومات ربّ الدابة في الذهاب حتى انفسخت الإجارة فللمستأجر أن يركبها⁹⁶² إلى مكّة ولا يضمن وعليه الكرا إلى مكّة فإذا أتاها ورفع الأمر إلى القاضي فرأى أن يبيع الدابة ويدفع الأجر إلى المستأجر جاز جن قضى بالبينة فغاب المقضّي عليه وله مال عند الناس لا يدفع إلى المقضّي له حتى يحضر الغائب إلا في نفقة المرأة وأولاده الصغار والوالدين كذا عن محمد ص هذا مخالف لما ذكر في الأصل أن القاضي يقضي بنفقة امرأة الغائب في ماله لو كان مودّع الغائب مقرّاً بنكاح أو وديعة فيحتاج إلى الفرق ففي طريقة بز قال للقاضي هذه الدابة وديعة أو لقطة أو هذا القن آبق رددته من مسيرة سفر والمالك غائب فمُرني بإنفاق لأرجع عليه فالقاضي يطلب البينة فلو أقامها حكم بالنفقة على الغائب على ما ادعاه من الوديعة أو اللقطة أو الإباق وكذا امرأة الغائب فإن القاضي يكلفها البينة على النكاح وعلى أن للزوج مال وديعة عند حاضر فلو أقامت فرض لها النفقة فش للقاضي ولاية إيداع غائب ومفقود خه للقاضي إقراض مال الغائب وله بيع

⁹⁶⁰ ع : التصرف في أموال الغائبين

⁹⁶¹ ع : حتى يبيع

⁹⁶² ع : ركبها

منقول لو خيف تلفه لو لم يعلم مكان الغائب لا لو علم إذ يمكنه أن يبعث إليه إذا خاف التلف فيمكنه حفظ العين والمالية جميعا **مقح** القاضي لا يملك تزويج أمة الغائب والمجنون وقتئها وله أن يكاتبهما ويبيعهما **فد** للقاضي بيع قنّ المفقود وأتمته لا لو كان المالك غائبا غير مفقود فنّ المفلس المحبوس بدين يملك إثارة بعض غرمائه على بعض إلا إذا غاب غيبة منقطعة فحينئذ يقسم القاضي ماله بينهم بالحصّة وهذه المسألة دليل على أن للقاضي أن يقضي دين الغائب **فضلك** حبس المديون وغاب طالبه فقال المديون أنا أوّدي المال فالقاضي إن شاء أخذه ووضع عند عدل وإن شاء أخذ منه كفيلا ثقة بنفسه وهذا يدل على أن للقاضي قبض دين الغائب من مديونه **يقول الحقيّر** وسيأتي في الفصل التاسع عشر أنه لو أتى المستقرض بالمال فاختمى المقرض فالقاضي لو نصب قيّما عن المقرض يطلب المقرض ليقبض المال فلا شك أن قضائه ينفذ لكونه مجتهدا فيه لكن الكلام في أنه هل يجيبه إلى ذلك **عده** الوديعة لو كانت أشياء من الصوف وربّها غائب وخيف فسادها يرفع إلى القاضي ليبيعهها وذكر **مح** في **بق** \ [29b] للقاضي ولاية بيع مال الغائب وفيه لو كان المديون غائبا لا يبيع القاضي عروضه بدينه عند أبي حنيفة وعندهما يبيعه وأما العقار فلا يبيعه عند أبي حنيفة وكذا قولهما في الظاهر وعنهما أن له يبيعه كعروضه وعلى هذا الخلاف يبيع عروضه في نفقة امرأته وفي العقار عنهما روايتان **منيه** يبيع القاضي مال المديون ويقضي ديونه عندهما بلا رضائه وأصله أن أبا حنيفة لا يرى القضاء بالحجر ولا بالتفليس وهما يران⁹⁶³ ذلك وإذا باع ماله أو أمر أمينه به لقضاء ديونه فالعهدة على المطلوب يرّد عليه بالعيب وإذا كان للمديون ثياب حسنة يمكنه الاكتفاء بما دونه يبيع ويقضي الدين ويشترى بالباقي ثوبا يكفيه⁹⁶⁴ عن مات ولا يعلم له وارث فباع القاضي داره جاز ولو علم بموضع الوارث جاز ويكون

963 ط ن : يريان

964 ع - منيه ... يكفيه

خطأ ألا يرى أنه لو باع الآبق يجوز وفيه للقاضي بيع منقول المفقود ولا ينبغي له أن يبيع عقاره ولو باع جاز والوصي لو باع عقار الكبير الغائب لم يجز قـت للقاضي بيع مال المفقود والأسير ومتاعهما ورقيقهما وعقارهما إذا خيف عليها الفساد وليس له بيعها لنفقة عيالهما ومتى باع لخوف الضياع فصارت دراهم أو دنائير يعطي النفقة منها بطريقه وفيه لا يبيعها للنفقة وإن فعل نفذ ولو باعها لقضاء دينه جاز وكذا لو علم حياته لكنه لا يرجع منذ سنين مخ لا يقضي على المفقود بدين لغريمه صر ليس للقاضي أن يقضي في مال المفقود ولا عليه بشيء من أحكام الموتى حتى يبرهن على موته من لو للمفقود نصيب في دار مقسومة على حدّه لا ينبغي لأحد أن يتصرف فيه بلا إذن القاضي وللقاضي أن يؤجره لو خيف خرابه لو لم يسكنه أحد ويحفظ أجرته للمفقود فـنم سئل شين عمّن غصب شيئاً للغائب هل للقاضي قبضه منه أجاب له ذلك ولو كان هذا في ملك المفقود فله الأخذ بالطريق الأولى فإنه ذكر في بق أن للقاضي بسوطة يد في مال المفقود ما ليس له في مال الغائب وذكر شيخ في سير القاضي لو أخذ ودیعة المفقود ممّن هي بيده ووضعها عند ثقة لا بأس به فنم للقاضي نصب القيم ليحفظ مال الغائب قـت رجل مات في البادية فلصاحبه أن يبيع حماره ومتاعه ويحمل الثمن إلى أهله عده للقاضي نصب وصي عن المفقود لطلب ديونه من غرمائه ولا ينصب عن الغائب بق ادّعوا حقوقاً على ميت ووارثه غائب غيبة منقطعة يجوز نصب وصي عنه إذ الغيبة المنقطعة كموت فلم يجز في غير المنقطعة ولو نصب قيما في مال الغائب غيبة منقطعة هل له الخصومة في ديونه قيل نعم وقيل لا فش للقاضي نصب الوصي لو كان الوارث غائبا ويكتب في الصك أنه جعله وصيا والوارث غائب مدّة السفر فنم زوج الميت قال للقاضي أنها أبرأتني عن مهرها أو وهبته لي وأن الورثة غيب فأنصب قيما لأبرهن عليه فنصب وبرهن وحكم به جاز في الغيبة المنقطعة لا في غيرها من غاب البائع فوجد المشتري عيباً فأثبت عند القاضي الشراء والعيب فوضعه القاضي عند أمين فهلك في يده وحضر البائع ليس للمشتري أن يأخذ

منه الثمن لأنه هلك على المشتري لأن أخذ القاضي لم يكن قبولاً للمبيع لأنه لو فعل ذلك كان حكماً على الغائب بل كان وقفاً له عند أمين القاضي إذا حضر البائع وطلب المشتري الردّ عليه وإنما لم يترك في يد المشتري لئلا يقع من المشتري فيه ما يمنع الردّ [30a] وكان هلاكه عند أمين القاضي هلاكاً على المشتري شني هذا لو لم يقض عليه بالردّ أما لو قضى بالرد على البائع حال غيبته فإنه يهلك عليه لأنه حكم على الغائب وهو ينفذ في أظهر الروايتين عن أصحابنا.

الفصل السادس في أنواع الدعاوي وشرائط صحتها وبيان ما يُسمع منها وما لا

يسمع

– ما يشترط إحضاره وما لا يشترط

صع⁹⁶⁵ اعلم أن الدعوى إما دين أو عين والعين إما عقار أو منقول والمنقول إما هالك أو قائم فإن أمكن إحضاره مجلس الحكم فالقاضي لا يسمع الدعوى والشهادة إلا بعد إحضار المدعى مجلس الحكم ليشير إليه المدعي والشهود لينقطع الشركة بين المدعي وبين غيره فمش وفي دعوى إحضار المدعى مجلس الحكم لا بد أن يقول فواجب عليه إحضاره مجلس الحكم لأقيم عليه البينة إن كان جاحداً ولا بد من ذكر هذه اللفظة في الدعوى لأن ذا اليد لو كان مقراً لا يلزمه الإحضار إذ يؤخذ من المقرّ والأمر بالإحضار إنما يصح لو منكر أما لو كان ودبعة عنده لا يصح الأمر بإحضاره إذ الواجب فيها التخلية لا نقلها فلو أنكروا اليد الإحضار

⁹⁶⁵ ع – ما يشترط ... صع

يكون محققاً. ادعى عينا في يده وأراد إحضاره مجلس الحكم فأنكر المدعى عليه كونه في يده فبرهن المدعى أنه كان بيد المدعى عليه قبل هذا التاريخ بسنة هل يقبل ويجبر المدعى عليه على إحضاره بهذه البينة أم لا ينبغي أن يقبل إذ ثبت يده في الماضي ولم يثبت خروجه من يده فيبقى ولا يزول بشكّ يقول الحقيير الظاهر أن قوله ينبغي لا ينبغي لأن ما ذكره يسمّى في علم الأصول استصحاباً وهو حجّة في الدفع لا في الإثبات ولا شكّ أن ما ذكر من قبيل الإثبات قال صاحب التوضيح ومن الحجج الفاسدة الاستصحاب وهو حجة عند الشافعي في كل ما يثبت وجوده بدليل ثم وقع الشكّ في بقاءه وعندنا حجة للدفع لا للإثبات إذ الدليل الموجب لا يدلّ على البقاء وهذا ظاهر قي المنقول لو تعذر نقله كزحّي فالحاكم مخيّر حضر أو بعث أميناً وذكر قط هذا إنما يستقيم لو كان العين المدعى في المصر أما لو في خارج المصر⁹⁶⁶ فطريقه أن يبعث أميناً فيسمع الدعوى والبينة ويقضي ثم بعد ذلك يمضي حكمه لأن القاضي لا يحكم في خارج المصر إذ المصر شرط لجواز القضاء في ظاهر الرواية فش الجبر على المدعى عليه بإحضار العين المدّعاة إنما يجري فيما لا حمل له ولا مؤونة وما لا يمكن رفعه دفعة واحدة فهو مما له حمل ومؤونة فيرسل القاضي ليراه ويحكم ثمّة.

— ما يشترط بيانه وما لا يشترط⁹⁶⁷

فش لو كان العين المدّعاة هالكة وهذا في الحقيقة دعوى الدين يشترط فيه بيان القدر والجنس والنوع والصفة كسائر الديون ولو ادعى قيمة دابة مستهلكة هل يحتاج إلى ذكر الأنوثة والذكورة اختلف فيه المشايخ قيل لا

⁹⁶⁶ ع - أما لو في خارج المصر

⁹⁶⁷ ع - يشترط + وفي

بد منه ومن بيان السن ومن ذكر النوع بأن يقول فرس أو حمار أو نحوه ولا يكتفي بذكر اسم الدابة لأنها مجهولة وهذا على أصل أبي حنيفة يستقيم لأن ظاهر مذهبه أن حق المالك قائم في الهالك وينتقل إلى القيمة بقبض القيمة أو بحكم القاضي وظاهر مذهب أبي يوسف و محمد \ [30b] أن حق المالك ينقطع بنفس الهالك وذكر في ص أنه لا يلزم ذكر الأنوثة والذكورة إذ الغرض في دعوى الهالك قيمته والمدعى والشهود يستغنون عن ذلك ببيان القيمة ألا يرى أنه لو ادعى مالا وشهدا به فسألهما القاضي عن السبب فقالا استهلك دابة فالقاضي يقبل ذلك منهما لما مرّ خلاصة وفي فتوى الفضلي وفي فتوى النسفي في الشهادة على استهلاك الدابة لا بد أن يذكر صفة الذكورة والأنوثة وعدد الذكور والإناث وذكر اللون ليس بشرط ويشترط ذكر القيمة عند الهلاك والاستهلاك ولو سأل القاضي الشهود عن لون الدابة فذكروا ثم شهدوا عند الدعوى وذكروا الصفة على خلافه تقبل والتناقض فيما لا يحتاج إليه لا يضر⁹⁶⁸ فقط ادعى أعيانا مختلفة الجنس والنوع والصفة وذكر قيمة الكل جملة ولم يذكر قيمة كل عين على حدة اختلف فيه المشايخ قيل لا بد من التفصيل وقيل يكتفى بالإجمال وهو الصحيح إذ المدعى لو ادعى غضب هذه الأعيان لا يشترط لصحة دعواه بيان القيمة فلو ادعى أن الأعيان قائمة في يده يؤمر بإحضارها فيقبل البينة بحضرتها ولو قال أنها هالكة وبين قيمة الكل جملة يسمع دعواه يقول الحقير هذا مخالف لما في الخلاصة من أنه يشترط أن يبين قيمة كل عين لأنه عسى ينكر بعضه ويقرّ ببعضه وإذا كانت الأعيان المدّعة قائمة فلا حاجة إلى ذكر القيمة إذ يشترط إحضارها حينئذ وفيها قال في الاقضية لو ادعى عينا وقال إنه قائم لا يشترط ذكر القيمة وفي مختصر القدوري يشترط والأول أصح ولو ادعى مالين وبين صفة أحدهما ونوعه وجنسه ولم يبين الآخر حتى فسدت الدعوى فيما لم يبين هل يفسد فيما بين اختلف فيه المتأخرون ادعى على آخر أنه غضب منه

⁹⁶⁸ ع - خلاصه ... لا يضر

عبدا ولم يذكر قيمته ولا صفته فصح الدعوى ويشترط إحضاره انتهى⁹⁶⁹ ج لو ادعى أنه غصب أمته ولم يذكر قيمتها يسمع دعواه ويؤمر بردّ الأمة ولو هالكة فالقول في قدر القيمة للغاصب فلما صحّ دعوى الغصب بلا بيان القيمة فلأنّ يصح إذا بين قيمة الكل جملة كان أولى وقيل إنما يشترط ذكر اللون والشية في الدابة حتى لو ادعى حمارا وذكر شيته وبرهن على وفقّ دعواه فأحضر المدعى عليه حمارا فاتفق المدعى وشهوده أن هذا هو الذي ادّعاه فنظروا فإذا بعض شياته على خلاف ما قالوا بأن ذكر الشهود أنه مشقوق الأذن وهذا الحمار غير مشقوق الأذن قالوا لا يمنع هذا أن يقضى للمدعي ولا يحتل به شهادتهم كذا فحش وفي عيت ادعى قنا تركيا وبين صفاته وطلب إحضاره ليبرهن فأحضر قنا خالف بعض صفاته بعض ما وصفه فقال المدعي هذا ملكي وبرهن يقبل قال وهذا الجواب يستقيم فيما لو قال هذا ملكي ولم يزد عليه يسمع دعواه ويجعل كانه ادّعاه ابتداء أما لو قال هذا هو القن الذي ادّعيته أولا لا يسمع للتناقض قال صاحب جامع الفصولين أقول هذا يخالف ما قبله فظهر أن فيه اختلافا ولكن ينبغي أن لا يقبل لظهور الكذب ويختلّ به الشهادة فحش ادّعى زنديجيا طوله كذا فبرهن أنه ملكه بحضرة زنديجي يسمع لكن يُدّرع فلو نقص في الذرع أو زاد لا يقبل بينته لظهور كذبها والوصف في الإشارة لغو في البيع والأيمان أما إذا شهدوا بوصف فظهر بخلاف ما شهدوا لا يقبل كما لو ادّعى دابة فقال هذه الدابة التي ستها أربع سنين ملكي وشهدوا كذلك فظهر أنها أزيد أو أنقص لا يقبل لظهور كذبهم كذا هنا قال صاحب جامع الفصولين أقول ما ذكر في أواسط تحديد \[31a] العقار في مسألة الشهادة بملكية أرض من ذ أن ذكر الشاهد ما لا يحتاج إليه للحكم في المشهود به ولا ذكره سواء فظهر أن في باب الشهادة اختلافا في إلغاء الوصف وفيه ادعى حديدا وذكر أن وزنه كذا والحديد في مجلس الحكم فوزن فزاد أو نقص صح الدعوى والحكم بموجب الشهادة

⁹⁶⁹ ع - انتهى

إذ الوزن في المشار إليه لغو فالتفاوت لا يمنع صحة الدعوى قال صاحب جامع الفصولين فإن قيل الوزن وصف وقد قال الوصف لغو في البيع لا الشهادة فبين كلاميه منافاة أقول يظهر كذب الشهود هنا إذ لم يذكروا أنهم شهدوا بالوزن الذي ادعاه المدعي بخلاف ما مرّ فظهور الكذب هنا في الدعوى لا الشهادة وثمة فيهما فلا منافاة ويمكن أن يكون في المسألة روايتان فأخذ ثمة برواية وهنا بأخرى ويدل عليه ما نقلت آنفا من ذ أن ذكر الشاهد ما لا يحتاج إليه ولا ذكره سواء فلا إشكال غير ما نقلت آنفا من أن الشهادة تحتل بالكذب فينبغي أن لا تقبل مبسوط شهدا على إقرار البائع ولم يسميا الثمن ولم يشهدا بقبض الثمن لا يقبل وإن قالوا أقر عندنا أنه باعه منه واستوفى الثمن ولم يسميا الثمن فهو جيز مجمع الفتاوى شهدا أنه باع وقبض الثمن جاز وإن لم يبينوا الثمن وكذا لو شهدا بإقرار البائع أنه باعه قبض الثمن وفي الخيط ادعى عليه ألف دينار فشهدا أنه دفع إليه ألفا ولا ندرى بأي جهة وقع قيل تقبل خلاصة شهدوا على البيع بلا بيان الثمن أن شهدوا على قبض الثمن تقبل وكذا لو بين أحدهما وسكت الآخر⁹⁷⁰ عدّه لو ذكر في دعوى الأرض أنها تأخذ خمس مكابيل بذر وبيّن حدودها وأصاب وأخطأ في البذر اختلف فيه المتأخرون وكذا لو ادعى دارا وذكر أن فيها كذا بيتا فإذا هو أنقص اختلفوا فيه خ ادعى محدودا وذكر حدوده وأصاب وقال في تعريفه وفيه أشجار وكان خاليا عن الأشجار لا يبطل الدعوى وكذا لو ذكر مكان الأشجار حيطانا لأنه غير محتاج إلى ذكر الشجر ولو قال في تعريفه ليس فيه شجر ولا حائط فاذا فيه أشجار عظيمة لا يتصور حدوثها بعد الدعوى بطل دعواه ولو أمكن حدوثها بعد الدعوى صح الدعوى ادعى أرضا وحدده وقال هو عشر دبرّات أرض وعشر أجرية وكان أكثر لا يبطل دعواه وكذا لو يبذر فيه خمس مكابيل وأخطأ فيه لا في تحديده لا يبطل دعواه لأنه خلاف يحتمل التوفيق وهو غير محتاج إليه ولو ادعى عينا غائبا لا يعرف مكانه بأن ادعى

970 ع - مبسوط ... الآخر

أنه غضب منه ثوبا أو فنا ولا يدري قيامه وهلاكه فلو بيّن الجنس والصفة يقبل دعواه ولو لم يبيّن قيمته أشار في عمارة الكتب إلى أنها تقبل فإنه ذكر في كتاب الرهن لو ادعى أنه رهن عنده ثوبا وهو ينكر يسمع دعواه وذكر في كتاب الغصب ادعى أنه غضب منه أمة وبرهن يسمع وبعض مشايخنا قالوا إنما يسمع دعواه لو ذكر القيمة وهذا تأويل ما ذكر في الكتاب وقال الفقيه الأعمش تأويل ما في الكتاب أنّ الشهود شهدوا على إقرار المدعى عليه بالغصب فيثبت غضب القن بإقراره في حق الحبس والحكم جميعا وعمارة المشايخ على أن هذه الدعوى والبينة تقبل ولكن في حق الحبس وإطلاق م في الكتاب يدل عليه ومعنى الحبس حتى يحضره ليُعيد البينة على عينه فلو قال لا أقدر عليه \[31b] حبس ما لو قدر أحضره ثم يقضي عليه بقيمته كذا خل قال يز إذا كانت المسألة مختلفة فينبغي للقاضي أن يكلف المدعى بيان القيمة فلو كلفه ولم يبيّن يسمع دعواه وكتب في **لط** ولو لم يكن حاضرا ذكر قيمته ولو قال غضبته ولا أدري قيمته يسمع إذ المالك قد يجهلها فيتضرّر بتكليفه كذا في **قاضيخان** وذكر في الجامع أن الشهادة على الغصب مقبولة وإن لم يذكر قيمته **تاتارخان** وإنما يشترط ذكر القيمة إذا كان دعوى السرقة ليعلم أن السرقة كان نصابا أو لم يكن أما ما سوى ذلك فلا حاجة إلى بيان القيمة⁹⁷¹ ولو ادعى كيليا يذكر جنسه كبر أو شعير ونوعه كمسقية أو برية أو خريفية أو ربيعية وصفته أنه جيد أو وسط أو ردي ويذكر معها كندم سرخه أو سبيده ويذكر قدره بكيل إذ المقدّر في البرّ الكيل **قال صاحب جامع الفصولين** أقول ينبغي أن يكون هذا في المبادلة بجنسه أمّا في نحو السلم فيجوز بيانه وزيادته وبه يفتى ويذكر بقفيز كذا التفاوت القُفزان ويذكر سبب الوجوب لأن أحكام الديون تختلف باختلاف أسبابها فإنه لو كان بسبب السلم يحتاج فيه إلى بيان محلّ الإيفاء تحرزا عن النزاع ولم يجز الاستبدال به قبل قبضه ولو كان ثمن مبيع جاز الاستبدال به قبل قبضه ولا يشترط فيه بيان محلّ الإيفاء

⁹⁷¹ ع - قاضيخان ... إلى بيان القيمة

ولو كان من⁹⁷² قرض لا يلزم التأجيل فيه ففسح ويذكر في السلم بيان شرائطه من إعلام جنس رأس المال وغيره ويذكر نوعه وصفته وقدره بالوزن لو وزنًا وانتقاده في المجلس حتى يصح عند أبي حنيفة ولو قال بسبب سلم صحيح ولم يتبين شرائطه افتى من بصحة الدعوى وغيره لم يُفْتَوْا إذ للسلم شرائط كثيرة لا يقف عليها إلا الخواص وفي دعوى البيع لو قال بسبب بيع صحيح تصح الدعوى وفاقًا وعلى هذا في كل سبب له شرائط كثيرة لا بد من عدّها لصحة الدعوى عند عامة المشايخ ولا يكتفى بقوله بسبب كذا صحيح ولو لم يكن له شرائط كثيرة يكتفى بقوله بسبب كذا صحيح سئل شين عن كتاب قاض كُتِبَ فيه عنه بأمره كفالة صحيحة أ يكتفى هذا أم لا قال في جنس هذه المسائل اختلاف ذكر في بعضها أنه لا يكفي كما في السلم والفقهاء يقتضي ذلك إذ في المسألة المختلف في صحتها لو ذكر أنها صحيحة يحتمل أنه اعتقد ذلك المذهب فاللائق أن يبيّن ويقول كفل له عن فلان وقبل هو في المجلس أو يبيّن أن الكفيل والمكفول له حنفيان فيصح على مذهبهما ويذكر في القرض أنّ المقرض أقرضه من مال نفسه لجواز أنه أقرضه وكالة فيكون سفيرا ومعبّرًا لا يملك المطالبة بالأداء ويذكر أيضا قبضه وصرفه إلى حاجته فيصير ذلك دينا عليه بالإجماع لأن عند أبي يوسف القرض لا يصير دينا في ذمة المستقرض إلا بصرفه في حاجته فص لا يشترط في القرض بيان محلّ الإيفاء ويتعيّن محلّ العقد من أقرضه له في بلد فيه الطعام رخيص ثم التقيا في بلد فيه الطعام غال فطالبه بحقه ليس له ذلك ولكن يؤمر المطلوب حتى يوثق له كي يُوفيه في بلد أقرضه فيه **فظ** أقرضه مكيلا فوق الجلاء فانتقل أصل البلد إلى بلد آخر فطالبه بحقه والمستقرض تسلم في بلد القرض وقيمة البلدين مختلفة قيل يلزمه قيمة بلد القرض على قول محمد وقيل يلزمه مثل ما قبض فإن لم يجد يجب قيمته أينما أخذه ادعى برّا بشراء

[32a] \ ففي أي مكان يطالبه. فقد ذكر في خ لو باع برّا وله بر من نوع واحد إلا أنه لم يضاف البيع إلى

972 ع : فيه

ذلك البر بل قال بعت منك كذا من البرّ جاز البيع وإن علم المشتري بمكانه يخيّر أخذه في ذلك المكان أو ترك فهذا إشارة إلى أنه ليس له مطالبته بتسليمه في غير مكان البيع ش لا بدّ في دعوى دين البرّ من بيان السبب فإنه لو بسلمٍ فله مطالبته في مكان عينه ولو بغصب أو قرض أو ثمن مبيع يتعين مكان الغصب والقرض والبيع للإيفاء صعب دعوى المثليات لا يصحّ إلا ببيان السبب لاحتمال أن السبب هو الغصب وأنه يختلف باختلاف موضع الغصب في المطالبة عده وفي دعوى الوديعة لا بدّ من ذكر بلد الإيداع سواء له حمل ومؤنة أو لا وفي دعوى الغصب لو لم يكن له حمل ومؤنة لا يشترط ذكر مكان الغصب وفي غصب غير المثلي وإهلاكه ينبغي أن يبيّن قيمته يوم غصبه في ظاهر الرواية وفي رواية يتخيّر المالك أخذ قيمته يوم غصبه أو يوم هلاكه فلا بد من بيان أنها قيمة أيّ اليومين ولو ادعى ألف دينار بسبب إهلاك الأعيان لا بد من أن يبين قيمتها في موضع الإهلاك وكذا لا بد من بيان الأعيان فإنّ منها ما هو مثلي ومنها ما هو قيميّ وسيجيئ مسائل متعلقة بالقرض في فصل التصرفات الفاسدة في جنس القرض ومسائل متعلقة بدعوى الغصب والإيداع في بلد آخر في فصل الضمانات في مسائل الغصب فليُنظر ثمّة فإنها مرّ عن عده دعوى البرّ بوزن قيل تصحّ وقيل لا وفي الذرة والمجّ يعتبر العرف أمّا الأشياء الستة المقدّرة هو الكيل في الأربعة منها وهي برّ وشعير وتمر وملح وفي الذهب والفضة المقدّر هو الوزن ذ ثم لو ادّعاها مُكايَلة حتى صحت الدعوى بلا خلاف وأقامت بينة على إقرار المدعى عليه برّ أو شعير ولم يذكرها الصفة في الإقرار قبلت بنيته في حق الجبر على البيان لا في حق الجبر على الأداء ولو ادعى الدقيق بققيز لم يجز للتفاوت لانكباسه بكبس ومتى ذكر الوزن حتى صحت دعواه لا بد أن يذكر حُشكّه آرد او شُسْتَه ويذكر بنحية أو نابحية ويذكر أنه جيّد أو وسط أو رديّ ولو ادعى وزنًا فإنما يصحّ لو بين الجنس بأنه ذهب أو فضة ولو مضروبًا يقول كذا دينارًا ويذكر نوعه أنه بخاريّ الضرب أو نيسابوريّ ويذكر صفته أنه جيد أو وسط أو رديّ وإنما يحتاج إلى ذكر

الصفة لو في البلد نقود مختلفة لا لو فيه نقد واحد وعند ذكر محلّ الضرب لا حاجة إلى ذكر كونه أحمر ولا بد من ذكر الجودة عند المشايخ وذكر النسفي لو ذكر أحمر خالصا ولم يذكر الجيد كفاه وقيل يجب ذكره أنه من ضرب أيّ والٍ وقيل لا ولو ذكر كذا دينارا بخاريا منتقدا فلا حاجة إلى ذكر الجيد وهو الصحيح ولو في البلد نقود مختلفة والكلّ في الرواج سواء ولا فضل للبعض على البعض جاز البيع ويعطي المشتري البائع أي نقد شاء إلا أن في الدعوى لا بد من تعيين أحدهما ولو في البلد نقود مختلفة والكلّ في الرواج سواء \[32b] كعطريفية وعدالية في ديارنا في الزمان الأول لم يجز البيع بلا بيان قال صاحب جامع الفصولين ينبغي أن يحمل هذا على أن الكل سواء في الغلبة ومختلفة في المالية وإلا فيجوز فقد مرّ قبل هذا أنه لو استوى الكل في الرواج ولا فضل للبعض جاز البيع انتهى قال وكذا الدعوى لا يصح بلا بيانه ولو أحد النقدين أروج وللآخر فضل جاز العقد وينصرف إلى الأروج ويصير ذلك كملفوظ في الدعوى فلا حاجة إلى البيان إلا إذا مضى زمان طويل من وقت العقد إلى وقت الخصومة بحيث لا يعلم الأروج وقت العقد فحينئذ لا بد من بيان الأروج وقت العقد ولو ادعى بسبب القرض والإهلاك لا بد من بيان الصفة على كل حال ق ت ولو في البلد نقود أحدهما أروج لم يصح الدعوى ما لم يبيّن وكذا لو أقر بعشرة دنانير حمر وفي البلد نقود حمر لم يصح ما لم يبيّن بخلاف البيع فإنه ينصرف إلى الأروج قال صاحب جامع الفصولين أقول ينبغي أن يصح إقراره في حق الجبر على البيان لأنه أقلّ جهالة من إقراره بحق وهو أصحّ ويجبر على البيان وهذا أولى وقد مرّ في ذ قبيل هذا أن بينة الإقرار ببرّ بلا بيان وصفه يجوز في حق الجبر على البيان عده لو ادعى نُقْرة مضروبة يذكر نوعها وهو ما يضاف إليه ويذكر صفتها وقدرها أنه كذا درهما وزن سبعة أي وزن عشرة منها سبعة مثاقيل ووزن الدراهم يختلف باختلاف البلدان ولو كانت غير مضروبة لو خالية عن الغشّ يذكر كذا فضة خالصة ويذكر نوعها نُقْرة كُليجّه أو نقرة طَمُجَاجي ويذكر صفتها أنها جيدة أو وسط أو ردية وقيل ذكر

طمعاجي يغني عن ذكر الجودة **جف** ادعى وقرّر زمان أو سفرجل لا بدّ من ذكر الوزن لتفاوت الوقرّ ويذكر معه الصغر والكبر والحلاوة والحموضة ثم يؤمر بالإحضار وقيل ينبغي أن لا يشترط ذكر هذه الأشياء في دعوى الإحضار ادعى أنه باع مشتركا بيني وبينه فأجزته فيلزمه تسليم نصف الثمن إلي لم يجز هذه الدعوى ما لم يذكر أن هذا العين كان قائما بيد المشتري وقت الإجازة ولا بد أيضا من ذكر رواج الثمن وقت الإجازة إذ لو كسد لا تعمل الإجازة ولا بد من ذكر قبض البائع ثمنه من المشتري إذ الإجازة انتهاءً كإذن ابتداءً والوكيل يطالب بتسليم الثمن قبل قبضه من المشتري ويسأل القاضي المدعى أن العين كان مشتركا بينهما شركة عقد أو ملك فلو قال شركة ملك لا بد من ذكر هذه الشروط لو قال شركة عقد لا حاجة إلى قيام العين وقت الإجازة إذ العقد نفذ حال وجوده ولكن يشترط قبض الثمن وفي دعوى الرهن ونحوه لو كان الدعوى بسبب البيع يحتاج إلى الإحضار للإشارة إليه ولو بسبب هلاك أو قرض أو ثمنية لا يحتاج إلى الإحضار وفي دعوى الديباج هل يشترط ذكر الوزن الصحيح أنه يشترط وذكر في **جف** يشترط في دعوى الديباج والجوهر ذكر الوزن فقد قال البصراء بالجوهر أن الجوهرين المتفقين صورة لو تفاوتوا وزنا يتفاوت قيمتهما إذ الأثقل أصلب ولا يتسع ثقبه بمرور الزمان وإنما يشترط \[33a] ذكر وزنه لو لم يكن حاضرا فلو حاضرا لا يشترط ذكر أوصافه **خلاصة** في دعوى ديباج وجوهر غير معين يشترط ذكر الوزن أمّا لو ادعى عينا فيشترط إحضاره فلا حاجة إلى ذكر الوصف والقيمة فش ادعى كذا منّا من الحنّاء لا بد من ذكر أنه جيد أو وسط أو رديّ ومن ذكر أنه حنّاء برك أو حنّاء سُودّه أو كوفته لترتفع الجهالة وفي دعوى التوتياء ينبغي أن يذكر كوفته أو ناكوفته ولم يجز بدونه للجهالة ولو ادعى ثمن مبيع قبض ولم يبين ما هو أو ثمن محدود ولم يحدّه يقبل لأنه دين وفي ذ لا يقبل وهو الأصحّ. **صع** ولو ادعى ثمن مبيع لم يقبض لا بد من إحضار المبيع مجلس الحكم حتى يثبت البيع عند القاضي ولو ادعى ثمن مبيع قبض لا يجب إحضاره لأنه دعوى الدين حقيقة.

ادعى أنه شرى العين من فلان وأنت أيها المالك أجزت البيع فأدفع إليّ العين ولم يذكر للفضولي اسم أبيه وجده هل يصح ذكر في هذه المسألة مطلقا وقال لا يسمع وصورتها ادعى دارا بيد رجل فقال ذو اليد اشتريته من فلان وأنت أجزت البيع لا يندفع به دعوى المدعى فش في دعوى السعاية لا يجب ذكر قابض المال غدا يدعي على الساعي بسبب سعيه فإذا غرم بسعي هذا فالمال على الساعي أيّا كان الآخذ فتصح الدعوى ولكن في محضر دعوى السعاية لا بد أن يفسر السعاية لينظر أنه هل يجب الضمان عليه لجواز أنه سعى بحق فلا يضمن حينئذ وسيجئ تفصيله في فصل الضمانات جف ادعى مالين وبين صفة أحدهما لا صفة الآخر أو نوعه وبرهن لا يقبل لو كانت الشهادة واحدة يعنى لا يقضى القاضي بالمال الذي بينه لأنها شهادة واحدة فإذا بطل بعضها بطل كلها فش يقضى بمال بين نوعه وصفته والفساد بسبب جهالة في أحدهما لا يتعدى إلى الآخر وفي دعوى القميص إذا بين نوعه وجنسه وصفته وقيّمته لا بد أن يذكر مردانه بإزانه حُرْدُ پاگلان وفي دعوى الدين على الميت لو كتب توفّي بلا أدائه وخلف من التركة بيد هذا الوارث لم يسمع هذه الدعوى إن لم يبين أعيان التركة وبه يفتى لكن إنما يأمر القاضي الوارث بأداء الدين لو ثبت وصول التركة إليه ولو أنكر وصولها إليه لا يمكن إثباته إلا بعد بيان أعيان التركة في يده بما يحصل به الإعلام كذا ظ وفي **طحم** في دعوى دين على ميت يكفي حضور وصيّيه أو وارثه ولا حاجة إلى ذكر كل الورثة فلو وصيًا يقول إنه أوصى إلي هذا فيجب عليه الأداء من التركة التي بيده ولو ادعى دينا بسبب الورثة لا بد من بيان كل ورثته عن من ادعى على آخر عينا بيده وقال كان هذا ملك أبي مات وتركه ميراثا لي ولفلان وعدّ الورثة إلا أنه لم يبين حصة نفسه فبرهن يسمع ولكن إذا آل الأمر إلى المطالبة بالتسليم لا بد من بيان حصته ولو بينها ولم يبين عدد الورثة بأن قال هذا ميراث لي ولجماعة سواي وحصتي كذا لم تصح دعواه إذ لم يبين عدد الورثة لجواز أن يكون حصته أنقص مما سمي. ادعى أشياء من تركة أبيه أنه [33b] شراه منه في مرضه

وأنكره بقية الورثة قيل لا تصح دعواه إذ المرض قد يكون مرض الموت وقد لا يكون وبيع المريض مرض الموت من وارثه وصية له بالعين عند محمد حتى قال بيعه من وارثه لم يجز ولو بمثل قيمته إلا بإجازة وكان هذا دعوى الوصية على أحد التقديرين فلم يجز بشك وقيل تصح لأن تصرف المريض مع وارثه منعقد بوصف الصحة حتى لو أجاز بقية الورثة نفذ فالبطلان لعارض عدم الإجازة بشرط أن يكون مرض الموت فما لم يعلم أنه مرض الموت كان للتصرف حكم الصحة فتصح الدعوى **مخ** باع دار غيره وسلمه إلى المشتري فادعاه المالك على البائع لو أراد أخذ الدار لا تصح دعواه إذ ليس في يد البائع ولو أراد تضمينه بغصب ففيه روايتان ولو أراد إجازة بيعه وأخذ ثمنه تصح دعواه وذكر **شيخ** أن الإجازة تصح في ظاهر الرواية **فد** لا تصح **ط** ادعى دارا بيد آخر أنه غصبه منه فقال ذو اليد هو كان لي وقفته على كذا واراد المدعى تحليفه **يحلّف** عند م خلافا لهما بناءً على أن غصب الدار متحقق عند محمد خلافا لهما ويفتى بقول محمد دفعا للحيلة كذا **ظه** ويحتمل أن يكون مراده أنه يفتى بقول محمد في غصب العقار بأنه متحقق وعلى هذا ينبغي أن يكون في المسألة الأولى لو أراد المدعي تضمين البائع يفتى بأن له ذلك ويحتمل أن مراده أنه يفتى بقول محمد في مسألة التحليف فقط بدلالة قوله دفعا للحيلة ولأنه لو لم يفى بقول محمد ولم **يحلّف** الغاصب الواقف فعسى أن لا يكون لمدعى الغصب بينة فيفوت ملكه لأنه لا يمكنه تحليف المتولي ولا الموقوف عليه ولا كذلك في غيرها من الصور يوضحه ما ذكر في **ط** في المسألة الأخيرة لو أراد تحليفه ليأخذ العين منه لا **يحلّف** وفاقا إذ الدار صارت مستهلكة بصيرورتها **وقفا يقول الحقيق** قوله ويحتمل أن يكون إلى قوله فقط محل كلام إذ لا شك أن المراد أنه يفتى بكلي قول محمد لا بأحد قوليه على سبيل التردد كما توهمه القائل أما الإفتاء بقوله الأول فيدل عليه قوله دفعا للحيلة وأما الإفتاء بقوله الثاني فيدل عليه ما سيأتي في فصل الضمانات أن في غصب العقار يفى بالضمان إذ لا شك أن ضمانه فرع تحقق غصبه وهو قول محمد كما لا يخفى **طح** في دعوى غصب نصف

الدار شائعا هل يشترط أن يبين كون جميع الدار في يد المدعى عليه قيل يشترط إذ غصب نصفه شائعا لا يكون إلا بكون كلّه بيده وقيل غصب نصفه شائعا يتصور بأن يكون الدار بيدهما فغصبه من أحدهما يكون غصبا لنصفه شائعا ف ادعى ثلاثة أسهم من عشرة أسهم من دار ولم يذكر أن جميعه في يده وكذا لم يشهد وأن جميعه في يده يصحّ ذكر ش إن غصب نصف الشيء شائعا قيل يتصور وقيل لا فشح ادعى عليه دارا بيده أنه لم يحتاج المدعي إلى إقامة البينة أنه في يد المدعى عليه ولو أقر أنه بيدي إذا ادعاه مطلقا أما لو ادعاه بسبب الشراء من ذي اليد وأقر ذو اليد أنه في يدي وأنكر الشراء منه لا يحتاج المدعي إلى إقامة البينة على اليد كذا **صع** ادعى أنه شقّ في أرضه نhra وساق \[34a] الماء فيه إلى أرضه لا بد أن يسمى الأرض التي شق فيها النهر وأن يبيّن موضع النهر إنه من الجانب الأيمن من هذه الأرض أو من الجانب الأيسر⁹⁷³ فلو أقر المدعى عليه بذلك لزمه وإلا حلفه بالله ما أحدثت في أرضه النهر الذي يدعيه وكذا لو ادعى أنه بنى في أرضه بناء لا يسمع حتى يبين الأرض ويصف البناء طوله وعمقه وأنه من خشب أو مدر وكذا لو ادعى غرس شجر في أرضه فهو على ما ذكر فلو بيّن ذلك فإن أقر المدعى عليه⁹⁷⁴ برفع البناء والشجر وإلا حلفه ما بنيته وما غرسته في أرضه فلو نكل أمر برفعهما **قال صاحب جامع الفصولين** أقول لو بيّن ولم يذكر فيه بناء غير ما ذكر ينبغي أن لا يحتاج إلى ذكر الخشب والمدر بل يحتاج إلى ذكر طوله وعرضه إذ التمييز الحاصل يكفي الأمر للأمر برفعه لو أثبت خ شهدا أنه نقض حائط فلان فلو بيّنّا حدّه وطوله وعرضه جازت شهادتهما وإن لم يذكر قيمته لأنه بعد بيان حده وطوله وعرضه يعرف القاضي قيمته بسؤاله أهله قال وعندني أنه لا بد أن يذكر أنه مدر أو خشب ويبيّنّا موضعه إذ بين حائط المدر وحائط الخشب اختلاف فاحش

973 ع - من هذه الأرض أو من الجانب الأيسر

974 ع + أمر

فش في دعوى البضاعة والوديعة بسبب الموت مجّهلاً لا بد أن يبيّن قيمته يوم موته وفي دعوى مال المضاربة بموت المضارب مجّهلاً لا بد من ذكر أن مال المضاربة يوم موته نقد أو عرّض لأنه لو عرضا فله ولاية دعوى قيمة العرض وفي دعوى مال الشركة بموته مجّهلاً لا بد من ذكر أنه مات مجّهلاً بمال الشركة أم للمشتري بمال الشركة إذ مال الشركة مضمون بالمثل والمشتري بمال الشركة مضمون بالقيمة ادعى أنه ملكي وفي يدك بغير حق يصح ولو لم يذكر يوم غضبه وكذا لو ادعى أنه غضب مني هذا ولم يقل إنه ملكي يصح فلو برهن على الغضب يأخذه لكن لا يصير خصما في حق إقامة البينة على ملك حتى لو برهن المدعى عليه بعد ذلك أنه ملكه يقبل. ادعى مالا بكفالة لا بد من بيان المال أنه بأيّ سبب لجواز بطلانها إذ الكفالة بنفقة المرأة إذا لم يذكر مدّة معلومة لا تصح إلا أن يقول ما عشت أو ما دمت في نكاحه والكفالة بمال الكتابة لا تصح وكذا بالدية على العاقلة ولا بد أن يقول وأجاز المكفول له الكفالة في مجلس الكفالة حتى لو قال في مجلسه لم يجز ولو ادعت امرأة مالا على ورثة الزوج لم يصح ما لم تبين السبب لجواز أن يكون دين النفقة وهي تسقط بموته فح في دعوى البيع والإجارة والوصية وغيرها من أسباب الملك لا بد أن يقول باع منه طائعا راغبا في حال نفاذ تصرفاته لاحتمال الإكراه وفي ذكر التخاريج والصلح عن التركة لا بد من بيان أنواع التركة وتحديد العقار وبيّن قيمة كل نوع ليعلم أن الصلح لم يقع على أزيد من قيمة نصيبه لأنهم لو استهلكوا التركة ثم صالحوا المدعى على أزيد من نصيبه لم يجز عند س م كما في الغضب.

– الدعوى بسبب إقرار

وفي ذ ادعى أن هذا العين له لما أقر به ذو اليد أو ادعى عليه دراهم وقال لِمَا أنه أقر بما لي \ [34b] أو قال ابتداءً إنه أقر أن هذا العين لي أو أقر أن لي عليه كذا قيل يصح هذا الدعوى وقيل لا وهو قول عامة المشايخ لأن نفس الإقرار لا يصلح سببا للاستحقاق فإن الإقرار كاذبا لا يثبت الاستحقاق للمقر له فقد أضاف الاستحقاق إلى ما لا يصلح سببا له وكذا اختلفوا أنه هل يصح دعوى الإقرار من طرف الدفع حتى لو برهن المدعى عليه أن المدعى أقر أنه لا حق له على المدعى عليه وأنه أقر أن هذا ملك المدعى عليه قيل لا يقبل وعامتهم على أنه يصح وأجمعوا أنه لو قال هذا ملكي وهكذا أقر به ذو اليد أو قال لي عليه كذا وهكذا أقر به المدعى عليه فإنه يصح ويسمع البينة على إقراره إذ لم يجعل الإقرار سببا للوجوب في هذه الصورة لو أنكروا هل يحلف على إقراره فيه خلاف بين أبي يوسف ومحمد وقيل يحلف لأنه لو نكل يثبت إقراره ويفتى بعدم تحليفه على إقراره وإنما يحلف على المال وفي دعوى الدين يقضى بمثله ولو قال المدعى عليه المدعي أقر باستيفائه وبرهن عليه فقد قيل لا يسمع لأنه دعوى الإقرار في طرف الاستحقاق إذ الدين يقضى بمثله كذا ط وفي بق المدعي لو قال للقاضي أن المدعى عليه أقر أن هذا الشيء لي فمُرّه بتسليمه إليّ ولم يدع أنه ملكي قال عامة المشايخ تسمع هذه الدعوى وكذا خ غير أنه ترك قوله ولم يدع أنه ملكي وقد مرّ في ذ أنه قال عامة المشايخ لا تسمع هذه الدعوى شني على قول من يقول من المشايخ أن الإقرار تمليك للحال ينبغي أن تصح دعوى الملك بسبب الإقرار نه قيل الإقرار إخبار عما سبق وقيل تمليك للحال استدلالاً بما لو⁹⁷⁵ أقر لرجل فردّ إقراره ثم قبل لا يصح ولو كان إخبارا صحّ وكذا الملك الثابت بالإقرار لا يظهر في حق الزوائد المستهلكة واستدل للأول بما لو أقر بنصف داره مشاعا صحّ ولو كان تمليكا لا يصح عندنا والمرأة لو أقرت بالزوجية يصح ولو كان تمليكا لم يصح إلا عند الشهود والمريض لو أقر بدين يستغرق كل ماله صحّ ولو كان

975 ع - لو

تمليكا لم يصحّ خ ادعى ألفا فأقر به ثم أنكر إقراره قيل يحلّف على إقراره وقيل لا وهذا بناء على اختلافهم أن الإقرار هل هو سبب للملك وفيه بيده عين فأقر به لرجل ولم يكن بينهما بيع ولا سبب من أسباب الملك قال الإمام محمد بن الفضل صحّ إقراره حكما ولا يحلّ للمقر له ولو أراد المقر بهذا الإقرار تمليكا مبتدأ قال لا يملكه إذ الإقرار إخبار لا تمليك وكما لا يصح دعوى المال بسبب الإقرار لا يصح دعوى النكاح أيضا بسبب الإقرار شني ادعى دينا وبرهن على إقرار المدعى عليه بالدين قيل يقبل وقيل لا بزازية ادعى مالا بسبب حساب جرى بينهما لا تصح لأن الحساب لا يصلح سببا للوجوب بالملك انتهى وفي فتاوى قاضيخان الشهادة على الإقرار بالسرقة مع جحد السارق لا تسمع.⁹⁷⁶

دعوى الملك واليد

وفي خ ادعى شيئا بيد آخر وقال هو ملكي وهذا أحدث يده عليه بلا حق قالوا ليس هذا دعوى الغصب على ذي اليد وكذا لو قال هو ملكي كان بدني وهذا أحدث إلخ قال صاحب جامع الفصولين أقول على قياس ما مرّ في فاش قبيل الدعوى سبب الإقرار أنه لو ادعى أنه ملكي وفي يدك بغير حق يصح ولو لم يذكر يوم غصبه ينبغي أن يصح هنا أيضا دعواه والله أعلم ولو قال هو ملكي وكان بيدي إلى أن أحدث هذا يده عليه بلا حق يكون هذا دعوى غصبه برهن أنه كان بيدي وهذا أخذه مني هل يؤمر برده [35a] ذكر في عده عقار بيده أحدث آخر يده لا يصير به ذا يد ولو علم به قاض يأمره برده ولو ادعى أنك أحدثت اليد عليه وكان بيدي فأنكر يحلّف ولو برهن أنه بيده منذ عشر سنين وهذا أحدث يده عليه يؤمر برده عليه لكن

⁹⁷⁶ ع - شني ادعى ... لا تسمع

لا يصير المدعى عليه مقضيًا عليه حتى لو برهن أنه ملكه يقبل خ أنكر المدعى عليه كون العقار بيده يحلف حتى يقر فلو أقر باليد حُلف على الملك فلو أقر به يؤمر بترك التعرض فلو برهن المدعى بعد إقراره باليد أنه له لا يقبل بينة المدعى على الملك ما لم يبرهن أنه في يد المدعى عليه فلو لم يبرهن على يد المدعى عليه وبرهن على الملك بعد إقرار المدعى عليه باليد وقضى به للمدعي لا ينفذ حكمه ما لم يبرهن أو يعرف القاضي أنه في يده **ظه** إنما اشترط الشهادة بأن العقار بيد المدعى عليه لتوجه الحكم وسماع البينة أما لو أنكر كونه بيده يحلف **ظله** لا بد من معرفة القاضي كون العقار بيد المدعى عليه فيذكر المدعى أنه بيده اليوم بغير حق وفرقوا بينه وبين غيره بأن المدعى عليه في غير العقار ينتصب خصمًا بذاته من غير أمر آخر وفي العقار لا ينتصب إلا باعتبار يده فما لم يثبت يده عند القاضي لا يجعله خصمًا. شهدا بملكية الدار للمدعي ولم يشهدا أنه بيد المدعى عليه يقبل عند محمد لا في ظاهر الرواية ولو شهدا بالدار للمدعي لا بيد المدعى عليه وشهد آخر أن بيد المدعى عليه يقبل كلاهما إذ الحاجة إلى شهادة يده ليصير خصمًا في إثبات الملك ولا فرق بين أن يثبت كلا الحكمين بشهادة فريق أو فريقين **يقول الحقيير** ينبغي أن يكون في المسألة روايتان قياسًا على ما سيأتي في آخر الفصل السابع من أن الشهادة الأولى في مثل هذا ليست بحجة بدون الثانية فاستوى وجودهما وعَدَمها وفيه تفصيل فليُنظر هناك **ظله** ثم إذا شهدا بيده سألهما القاضي أ عن سماع شهدا بيده أم عن معاينة لأنه ربما سمعا إقراره أنه بيده فظنا أنه يجوز لهما الشهادة وقد اشتبه على كثير من الفقهاء أنه بمجرد الإقرار هل يثبت يده حكمًا فما لم يذكروا أنهما غابنا بيده لا يقبل ولا يختص هذه بهذه الحادثة بل في غيرها أيضًا كذلك حتى لو شهدا ببيع وتسليم وسألهما القاضي أ شهدا على إقرار البائع أو على معاينة البيع والتسليم فالحكم يختلف إذ الشهادة ببيع وتسليم شهادة بالملك للبائع والشهادة على إقرار البائع به ليست بشهادة على ملك البائع وفيه أيضًا وفي الإجارة يذكر القبض فارغا إذ الأجر إنما يجب بالقبض وفي دعوى

الارتقان والقبض لا بد أن يذكر فراغ الدار عن المانع حال قبضه حتى يصح القبض كما في الهبة وفراغه عند قبضه شرط. شهدا على إقرار الراهن بقبض المرتقن ولم يشهدوا على معاينة قبضه كان أبو حنيفة يقول أولاً لا يقبل ثم رجع وقال يقبل وهو قولهما. ادعى عينا بيد آخر بشراء لا يخلو إما أن يدعي الشراء من ذي اليد أو من غيره فلو ادعاه من ذي اليد يحتاج إلى إثبات العقد فقط ولو ادعاه من غيره لا يحكم حتى يثبت معه أحد الأشياء الثلاثة \ [35b] أحدها إثبات الملك لبائعه وقت العقد الثاني إثبات الملك لنفسه في الحال الثالث إثبات القبض والتسليم ويحتاج إلى إثبات الثمن في الشراء من ذي اليد أو غيره ولا بد من اتفاق الدعوى والشهادة ولو شهد أحدهما ببيع وآخر بإقرار به يقبل كذا شحي وفي بس لا يقبل بينة الشراء من الغائب إلا بشهادة بأحد الثلاثة أما بملك بائعه بأن يقولوا باع وهو يملكه أما بملك مشتريه بأن يقولوا هو للمشتري شراه من فلان وأما بقبضه بأن يقولوا شراه منه وقبضه **قضه** لو شهدا بشرائه ونقد ثمنه ولم يشهدا بأحد هذه الأشياء لا يقضى لجواز إذ البائع ليس بملك وبيع مال الغير بلا تسليم ليس بمقضي به **فقط** ادعى إرثاً⁹⁷⁷ ورثه من أبيه وادعى آخر شرائه من الميت وشهوده شهدوا بأن الميت باعه منه ولم يقولوا باعه منه وهو يملكه قالوا لو كان الدار في يد مدعى الشراء أو مدعى الإرث فالشهادة جائزة لأنها على مجرد البيع إنما لا يقبل إذا لم يكن الدار في يد المشتري أو الوارث أما لو كانت فالشهادة بالبيع كشهادة ببيع وملك.

– دعوى الإرث والنسب

⁹⁷⁷ ع : دارا

وفي خ طلب إرثه فادعى أنه عمّ الميت يشترط لصحته أن يبين أنه عمّه لأبويه أو لأبيه أو لأُمّه ويشترط قوله هو وارثه لا وارث له غيره ولا بد لشهوده أن ينسبوا الميت ووارثه حتى يلتقيا إلى أب واحد ويقولوا هو وارثه لا نعلم له وارثا غيره⁹⁷⁸ وكذا في الأخ والجدّ إذا شهدوا أنه جدّ الميت أبو أبيه لا بد أن يقولوا هذا⁹⁷⁹ وارثه لا وارث له غيره فلو شهدوا به أو شهدوا أنه أخ الميت لأبويه أو لأبيه ووارثه لا نعلم له وارثا غيره جاز ولا يشترط فيه ذكر الأسماء فش ادعى أبي ابن عم الميت يحتاج إلى أن يذكر نسبة الأب والأم إلى الجد ليصير معلوما لأن انتسابه بهذه النسبة ليس بثابت عند القاضي فيشترط البيان ليعلم. ادعى أبي أخوه لأبويه وشهدوا ولم يذكروا اسم الأم والجد لا يقبل لعدم التعريف وقيل يقبل لأنه ذكر محمد في ك ب برهن أنه أخوه لأبويه يقبل ولم يشترط ذكر الجد شيخ في الأخ لا يشترط ذكر اسم الجد وغيره أما لو ادعى أنه ابن عمه لا بد أن يذكر اسم أبيه وجدّه ادعى دارا أو غيرها إرثا عن أبيه فشهدا لا يقبل إلا إذا شهدا بسبب الملك للمدعي بأن شهدا بملك مورثه وقت موته بأن قال مات أبوه وتركه ميراثا **قضه** لو شهدا أنه كان لأبيه أو كان في يده ولم يزيدا عليه قال أبو يوسف يقبل وقال لا وهو قول أبي يوسف أولا وكذا لو شهدا أنه كان لأبيه مات فيه فعلى هذا الخلاف إذ موته فيه لا يدل على قيام يده عليه عند موته ولو شهدا أنه لأبيه ولم يزيدا قيل لا يقبل وفاقا وهو الأصح وقيل هو على الخلاف أما لو زادا وقالوا تركه إرثا له أو شهدا أنه كان في يد أبيه يوم موته ولم يزيدا يقبل **جغ** لا يحكم لوارثه عند أبي حنيفة ومحمد ما لم يشهدا على الجرّ نصّا أو على ملكه أو يده عند موته **ش** برهن أنه ملكي وقع في قسمتي من تركة أبي لا بد من ذكر أن القسمة بتراضٍ أو بقضاءٍ **فش** ادعى الإرث وقال أنا أخوك لأبويك وبرهن أن أباك أقر بأبي ابنه \ [36a] يقبل ويرث لثبوت نسبه بإقرار

⁹⁷⁸ ع - لا بد ... وارثا غيره

⁹⁷⁹ ع : هو

أبيه ادعى أني وارث فلان لأني ابن أخيه لأبوين وبرهن فالقاضي يسأل شهوده بماذا علمتم أنه وارث فلو قالوا سمعنا من المورث قال إنه وارثي لا يقبل شهادتهما ولا يثبت بإقرار الميت إرثه لأنه حمل النسب على الغير لكن لو أقر الميت أنه وارثي فمات ابنه ثم مات المقر فالمقر له يأخذ المال بحكم الوصية لأن إقراره هذا وصية وهي تملك عند موته ولا وارث له فيعمل الوصية في حقه حتى لو قال هو قريبي ومات المقر وترك امرأة فإنها تأخذ الربع والباقي يأخذه المقر له ذكر محمد في ج الأصل في دعوى النسب أن يُنظر إلى النسب المتنازع فيه فلو مما يثبت باعترافهما كأبوة وبنوة وولاءٍ وزوجية فالمدعي خصم لو أنكر المدعى عليه ويقبل بينته سواء ادعى حقا لنفسه أو لم يدع ولو مما لا يثبت باعترافهما كأخوة فهو خصم لو ادعى حقا مع ذلك وإلا فلا صح ادعى أنه أخوه لا يسمع إلا أن يدعي حقا من إرث أو نفقة أو حق تربية أو حرية في اللقيط وما أشبهه إلا في الزوجين والأبوين والولد وولاء العتق والموالاة فإنه يقبل بينته وإن لم يدع فيه⁹⁸⁰ حقا لأنه مثبت لحق نفسه في ذلك كله فاش ادعى أن لي على احمد بن احمد كذا درهما وهو هذا وشهدا أن هذا احمد بن محمد⁹⁸¹ وله عليه كذا يثبت المال لا النسب إذ المدعي وشهوده ليسوا بخصم في إثبات النسب فلا يثبت ويثبت المال لوجود الإشارة إليه وعلى قياس ما لو ادعى أن لي على فلان دينا وأنه مات وأنت وارثه وابنه واسم أبك كذا واسم جدك كذا وبرهن يقبل ويثبت النسب ينبغي أن يكون هنا أيضا كذلك قال صاحب جامع الفصولين أقول الإشارة هنا تغني عن ثبوت نسبه إذ الحق يثبت عليه بالإشارة إليه وإن لم يثبت نسبه وأما هناك فلا يمكن ثبوت حقه إلا بثبوت نسبه إذ المال على الميت فلا ينتقل إلى المدعى عليه إلا بكونه وارثا فافترقا فاش أقر رجل له ابن أن فلانا أخي لا يعتبر إقراره في حق إثبات النسب فلو مات ابنه ثم مات المقر فجميع ماله

980 ع - فيه

981 ع + بن احمد

للمقر له لرضاه بأن يأخذ هو ماله فصار كموصى له بجميع ماله وليس شرط صرف المال إلى المقر له أن يكون إقراره في حال عدم الوارث بل في أي حال أقر ومات ولم يبق له وارث يكون ذلك للمقر له ولو كان المقر له معروف النسب فقال المقر هذا ابن أخي أو ابن عمي ومات ولا وارث فكذا لِمَا مر من رضاه فيصير في معنى الوصية وقد مرّ ههنا أقر بنسب مجهول يولد مثله لمتله أو أقر بوالدين أو زوجة أو مولى أو أقرت امرأة بهؤلاء غير الولد صح للحاجة الأصلية ولأنه لا يحتمل للنسب على الغير وصح إقرارها بولد لو صدّقها زوجها إذ الحق له أو شهدت قابلة لأن شهادتها تقبل في الولادة ولو لم يكن منكوحه ولا معتدّة ثبت بمجرد إقرارها إذ لا إلزام على أحد وقيل لا إلا بحجة كفا وفي الجليب إنما يثبت نسبه لو جهل في مولده وإلا فلا فيج وقيل إنما يثبت لو اتحدا نوعا لا لو [36b] اختلفا لونا كلون المولى تركيا وعنده هندا قال صاحب جامع الفصولين ولو تنازعا في أنه مجهول النسب لم أجد فيه رواية فأقول يحتمل أن يكون القول للمقر له لأنه ينكر أن يكون له أب غير المقر ويحتمل أن يكون القول لمن ينكر نسبه من المولى إذ الظاهر أن للعبد نسبا معروفا في مولده كما أشير إليه في كتاب العتق من الكافي ونحوه والله أعلم كافي مَسْبِيَّة معها صبي ادعت أنه ابنها لا يثبت نسبه منها لأنها تحتمل النسب على الغير ولا يفرق لأن قول الواحد مقبول في الديانات خصوصا فيما بني على الاحتياط تسهيل سئل ركن الائمة عن تركي أو هندي سبي في ديار الكفرة وجبى به إلى ديارنا هل هو ثابت النسب فأجاب بأنه ثابت النسب حتى لو ادعاه رجل خوارزمي أنه ابنه لا يثبت نسبه ولا يرثه ولكنه يعتق عليه⁹⁸² يقول الحقيير وبعض مسائل الإرث والنسب سيأتي في فصل التناقض في مواضع شتى إن شاء الله تعالى.

⁹⁸² ع - كافي مسبية... يعتق عليه